
ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA

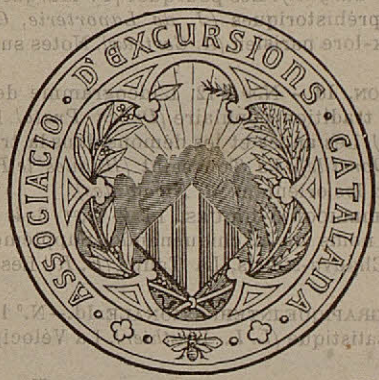

EDUARD VIDAL I RIBA - BARCELONA

BULLETÍ

DE LA

ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA

1888

TOMO X

BARCELONA

—

TIPOGRAFÍA DELS SUC. DE N. RAMÍREZ Y C.ª

Passatje d' Escudellers, núm. 4

1888

BIBLIOTECA

ÍNDICE

Secció Oficial

Anuncis oficials; p. 153, 235, 312.
Comunicació del delegat de la A. E. C. en lo Congrés del Club Alpí Francés, á Nicé; p. 155.
Comunicació y rectificació; p. 236, 313.
Direcció de publicacións — Guías-Osona; p. 155.—Biblioteca Folklórica; p. 155, 313.
Donatius pera la Biblioteca; p. 157, 238, 314.
Id. pera lo Museo; p. 158, 239.
Nostra medalla d' or; p. 241.
Periódichs nous; p. 156, 238, 314.
Premi als Jochs Florals; p. 154, 312.

Secció d' Excursions

Andorra (Recorts d' un turista, per *D. Pere Vidal;* p. 189.
De Sant Feliu del Pinyó per Castelltersol á Santa Coloma Sassera, Collsuspina, y per dalt de las cingleras á Sant Martí de Centellas, Pla de la Garga, l' Abella, Valldeneu, Montmany, Puiggraciós y Sant Vicens de Riells del Fay, per *D. Arthur Osona;* p. 258.
Dúas ascensions al macís del Mont-Blanch, per *D. E. A. Martel;* página 216.
Excursió al Castell de Brocá, per *D. Vicens Plantada Fonolleda;* página 282.
Excursió col-lectiva á Gualba y al Gorch Negre, per *D. Francisco de S. Maspons y Labrós;* p. 2.
Excursió col-lectiva á Tortosa, Amposta y Sant Carles de la Rápita, per *D. V. Almirall;* p. 243.
Impressions de una excursió á Sant Martí Sarroca, Torrellas y Pontons, per *D. Cels Gomis;* p. 266.
Lo Canigó, per *D. C. Bosch de la Trinxería;* p. 147,1 62.
Nuria, Ribas y Alt Llobregat (1883-1884), per *D. Arthur Bofill;* p. 46.
Sant Martí de Canigó (Noticias históricas y arqueológicas), per *D. J. Massó Torrents;* p. 167.
Una excursió á Montserrat, per *D. Miquel Cuni y Martorell;* p. 19.
Una excursió á Vallvidrera, per *D. C. Bosch de la Trinxería;* p. 287.

Secció de Visitas

Acta de la visita oficial á la col-lecció de cerámica de D. Joan Prats y Rodés, per *D. E. Canibell;* p. 291.

Secció de Folk-lore

Cuentos populars catalans: La mala Mare, per *D. F. Bru Santclement.;* p. 302.

Secció de Noticias

Avisos; p. 1, 161, 241.
Descubriment important; p. 158.
Miliari d' Hostafranchs; p. 240.
Noticias varias; p. 154, 235, 236, 316.

Secció Bibliográfica

Annuaire du Club Alpin Français. XIVe Année 1887, per *R. A. S.*; p. 229.
Jahrbuch des Schweizer Alpenclub. Any XVIII. (1887-88), per *R. A. S.*; p. 229.
Jochs Florals de Barcelona. 1888. Any 30 de sa restauració, per *R. A. S.*; p. 307.
Società degli Alpinisti Tridentini. XIII Annuario.—Anno sociale 1886-87, per *R. A. S.*; p. 230.
Revista de periódichs, per *R. A. S.*; p. 231, 308.

Grabats

Alt Llobregat.—Cascata del pont de la Farga vella; p. 109.
Campdevánol.—Creu de terme; p. 127.
Miliari romá descobert en Hostafranchs; p. 240.
Nuria.—Santuari de Nostra Senyora; p. 49.
Id. Goigs de Nostra Senyora; p. 54.
Ribas.—Capella de la Verge de la Gracia; p. 80.
Id. Carrer de las Eras y Capella de Nostra Senyora dels Desemparats; página 72.
Id. Segell de la vila y vall. Any 1824; p. 67.
Sant Martí de Canigó.—Basas provinents del Claustre, avuy *á can Jampi* de Castell; p. 186.
Sant Martí de Canigó.—Capitells y basas provinents del Claustre, avuy en lo campanar de Castell; p. 184.
Sant Martí de Canigó.—Capitells provinens del Claustre, avuy en la iglesia de Castell; p. 185.
Sant Martí de Canigó.—Capitells provinents del Claustre, que s' troban en algunas casas de Castell y de Vernet. p. 185.
Sant Martí de Canigó.—Columna y capitells de la iglesia.—Id. de la cripta; página 181.
Sant Martí de Canigó.—Columnas provinents del Claustre, existents á *calBatlle* en lo poble de Castell; p. 183.
Sant Martí de Canigó.—Planta de la iglesia y Torre-Campanar; página. 179.
Sant Martí de Canigó.—Vista general del Monastir, presa desde la *passejada de Sant Benet;* p. 177.
Sant Vicens del Rus.—Salomó; p. 112.
Serra de Cadí.—Agullas de Pedra Forca, vistas desde Montgrony; página 113.
Tortosa.—Claustre del Convent de Sant Domingo; p. 252.
Vora dreta del Glasser d' Argentière, vista del coll dels Grands-Montets; página 222.

BULLETÍ

DE LA

ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA

ANY XI — JANER-JUNY 1888 — N.os 112 á 117

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

PREUS DE SUSCRIPCIÓ: 4 rals trimestre anticipat pera los socis; 6 rals pera los qui no ho son.—Totas las suscripcions comensan á primer d' any: las foranas sols s' admèten per anyadas anticipadas.—Fora de suscripció: cada quadern trimestral, 10 rals: semestral, 20 rals.

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Barcelona, carrer de la Portaferrissa, 13 tercer pis, dreta.

Á NOSTRES SUSCRIPTORS

Desde lo 1.er de Janer d' aquest any, lo *Bulletí* de l'Associació surtirá á llum en quaderns trimestrals de 80 planas, en lloch de fascicles mensuals de 24, sens variació en los preus de suscripció fins ara establerts.

Aquest cambi y altres de detall, com son los nous tipos y l' notable aument de grabats, que melloran notablement la publicació y que podrán apreciarse en lo present número, s' han acordat á fí de regularisar la aparició dels fascicles y no haver de truncar en fragments deslligats los extensos articles que tenim en cartera y que vajan entregántsens. Aixís se fará d' aquest *Bulletí* una publicació de verdadera importancia, que al finar l' any, formará un tomo d' atractiu aspecte y d' instructiva lectura.

Esperém que nostres suscriptors correspondrán á nostre bon intent fent conéixer la publicació y alcansant pera ella nous suscriptors en lo extens círcol de llurs relacions.

Barcelona 10 de Juny de 1888 — LA DIRECCIÓ

SECCIÓ D' EXCURSIONS

EXCURSIÓ COL-LECTIVA

Á Gualba y al Gorch negre

Dia 2 de Desembre de 1882

En lo tren de las 5 h m. meridiá de Madrid, sortírem de Barcelona pe'l ferro-carril de França, vía del interior, los socis D. Ramon Arabia, president, D. Arthur Osona, don Alvar Verdaguer é infrascrit Secretari. Nos acompanyá també lo jove murciá D. Juli Gascon.

Lo matí estava fret y la lluna en son quart menguant ab prou feynas illuminava la terra, per manera que s' pot dir que passárem lo Vallés á las foscas. En *Granollers* se 'ns feu día; á la estació de *St. Celoni* saludárem á nostre bon amich y consoci, catalá de cor, D. Miquel Draper, que expressament nos hi esperava y á las 7 h 45 m. arribárem á la estació de *Gualba* (alt. 104'10 m.)

Desde ella desférem á peu lo camí, com cosa de un kilómetre, fins á ésser á una caseta de fusta del guarda de la vía, hont tombárem cap á má dreta, direcció N. O. y agafárem un camí de carro, que es lo qui conduheix á la població de dit nom.

Lo sol estava mitj cubert pe'l llegany; al bell fons, envers mitj día, s' obría la hermosa conca del Mogent per entre los serrats de la Roca, per hont se veya aparéixer la boyra del Vallés que tant lo caracterisa; l' arbreda frondosa que per tots costats s' ovirava era tota desfullada, y una forta capa de gebra cubría la terra. Era un hermós paissatje d' hivern.

Lo camí segueix un gran tros per entre los camps de la plana, á má esquerra, y un bosch en sa major part d' alzinas y brossa, á l' altre costat. La flora bosquetana es encara la meteixa del Vallés, la gatosa mostrava tot arreu sa hermosa flor ab tanta d' abundor y exuberancia

que encatifava de groch lo brostám del bosch, com si fós un pá d'or; sols la flor del romaní era mitj arraulida sens dubte pe'l fret, mostrantse tota trista y descolorida.

Al arribar á un torrent, lo camí de carro se parteix; se té d' agafar lo de la esquerra, y passant per un calladís, fent una petita curva, per entre mitj de camps, s' arriba á una casa per quals parets se frega.

Allí s' atravessa per primera vegada la riera, per una pintoresca palanca de fusta ab barana de tronchs. Res més bonich que aquell estret pas per sota del qual hi drinca l' aygua, cubert per damunt per las copas dels arbres que de tant frondosas gayre bé s' tocan, voltat tot de margenadas hont la falzía y vert agrám hi campejan.

Lo camí voreja una mica la riera fins á un pont de pedra, construhit de nou pera l' ús particular de una casa elegant y hermosa, propietat sens dubte d' algun senyor de Barcelona; llavoras s' enfila, passa per devant d' una Masía antigua, y se n' va cap enllá per entre mitj de un espayós y vert prat, plé d' alterosas albas y de boscos, alguns d' ells espessos y frondosos y tots ombrívols y frescos com pertoca á un país com aquell, en que tant hi abunda l' aygua.

Per fí s' arriba als camps que vorejan Gualba; desde ells té la població un bonich aspecte, y l' camí se 'ns feu més agradable, quan á pesar dels temps en que éram, un llarch marge plé d' hermosa flor de la Vincapervinca nos acompanyá fins al peu meteix de las casas. La gebra havia ja desaparescut del tot y l' fret era menos fort que en lo fondal de la plana. Se donava á conéixer lo recés del Montseny.

Las 8 h 45 m. eran quan arribárem á *Gualba*. Diu la tradició que lo nom li ve de «Aqua alba,» aygua blanca, per lo molt trasparent que es. Procurárem per l' esmorzar y mentres tant lo Sr. Arabía feu una observació barométrica, y tots plegats visitárem després la Iglesia.

Dita observació doná lo resultat següent: á las 9 h m. Th. 5º 5 C.; Bar. Fortin 749 m 62; alt. 141'37 m.

La Iglesia es en sa primitiva construcció d' estil románich, ho mostra bé son ábside y la volta de damunt lo

presbiteri; després, se coneix que la engrandíren é hi féren un cos al devant, ja de sostre un xich més alt que aquella y de distint ordre arquitectónich, fins que modernament la avansáren un xich més, fent també la volta més alta, per manera que s' hi véuhen tres construccions y fá estrany trobarse ab tres alsadas de volta en un meteix edifici, no molt diferentas, pero lo bastant pera que s' hi conega. Sos altars artísticament válen poca cosa, tots son moderns, y lo color y l'or hi abundan en gran manera; sols lo altar major, mutilat en gran part, conserva restos de valiosa pintura.

Lo Sr. Rector D. Llorens Albanell fou en extrem cortés y amable ab nosaltres, nos ho ensenyá tot y no s' cansá de donarnos quantas esplicacions li demanárem; nos mostrá lo armari de las alhajas, d' entre las quals mereix especial menció una creu gótica de plata, ó mellor dit de fullola d' aqueix metall; nos mostrá també las casullas, algunas, las més visibles, de novas, que proban son bon zel y afició per la iglesia que administra, y per últim nos feu veure los missals y llibres de chor, dels que podém citar un missal editat en Venecia l' any 1663 que té bons grabats, un altre editat á Londres, per Valfray en 1684, y un ofici de difunts editat per los germans Vilella, en nostra ciutat, carrer dels Flassaders, l' any 1686.

Després, al despedirnos, y al agasajarnos ab alguna fruyta, nos feu present pera la Associació de dos llibrets en vers catalá, fets per un antich rector de Gualba, que son: l'un una *Passió de nostre Senyor Jesuchrist* (Vilafranca) y l'altre una *Carta sobre la Doctrina Cristiana* (Girona, 1819).

Lo Sr. Arabia prengué una vista general de la Iglesia.

Esmorzárem al hostal de Gualba ó sia á ca'l *Pere de la taberna*, y sortírem cap al gorch, objectiu de nostra excursió, á las 10 h 5 m. Prenguérem per guía á un fill de casa En Sala, que está situada aprop d' aquell, pero pe'l camí se 'ns juntáren lo pare y un germá del meteix, ab los qui férem bona y deleitosa marxa.

Era lo pare un vellet de setanta quatre anys, ágil, fort y placenter com son los nostres pagesos; desde que lo vaig

veure vaig pensar entre mí que n' trauría profit pera recullir la tradició de la terra, y no vaig equivocarme.

Lo camí empren la direcció cap al Nort y segueix un tros per entre mitj de camps vorejats sempre per rechs d' aygua, fins á ésser á *ca'N Illa*, al peu de la montanya, ahont arribárem á las 10 h 20 minuts.

Diu que en aquell lloch hi hagué un castell d' En Serrallonga; aixís ho contá lo bon vell. També referí que més enllá, prop del poble, cap al sol ixent, hi ha una plana que n' diuhen de la Torre, en la que hi havía un convent de Monjas; que una vegada s' esdevingué una gran peste á Gualba y que aquellas, temerosas, fugíren pera salvarse de la maluria, mes que á mitj camí cayguéren totas mortas; diu també que una d' ellas portava un devantal plé de moneda pera ferne una campana com la que hi havía á Gualba, que se sentía de molt lluny per son trinch clar, perque era gayre bé tota de plata, mes que tot se va perdre.

Desde casa Illa lo camí comensa á pujar, primer suáument entre mitj de un rech ó canal de crestallina aygua, clara y trasparent com ho es tota la de montanya, y entre una fondalada ombrívola y fresca, plena de vaguetat y hermosura; després se troba una costa pedregosa, dreta y espedada.

Lo bon vell la pujava lleuger y alegre, ab la pipa á la boca, com si fos un noy de quinze anys; jo no m' movia del seu costat; tenía massa interés tot lo que podía dirme pera que l' deixés ni un sol instant; desitjava aspirar tota la poesía d' aquella hermosa terra.

Eram al país de las Encantadas, de las Donas d' aygua, de las Bruixas, dels recorts y fantasía; jo l' anava excitant y ell descapdellava en hermós fil d'or tota la tradició de la encontrada.

Era una noya, 'ns contava, porqueirola de casa En Prat, á qui cada día ne fugía á la hora de pastura, la mellor truja, y ab respecte hi afegía l' bon home «parlant sia ab perdó.» Donchs, l' amo, diu que li maná que la seguís, y la noya, á la hora de cada día, s' agafá á la qúa de la truja, y anáren á parar al Gorch negre, hont vivían

las Donas d' aygua. Diu que la noya hi va veure molts óbits plens de tota lley de viandas, y després, tot arreu molts palaus y riquesas, y que las Donas quan fou hora de tancar lo bestiar y vejéren que la noya se n' anava, li preguntáren qué s' estimava més, si sagó de favas ó sagó de forment, qu' eixa digué de forment y aquellas li omplíren lo devantal de una cosa, dihentli que no la mirés fins que fós á casa sua. Mes com las donas, deya l' bon vell, no ténen may punt ni sentenera, al ésser á mitjant camí, aquella mossa tingué curiositat de saber lo que en lo devantal hi duya é hi trobá sols sagó, que llensá á terra. Tota enfadada se n' aná á casa sua y trayentse lo devantal hi trobá en sas arrugas algunas bolvas d'or, que eran las bolvas de sagó que quedat hi havian, donchs que li havian donat or. Diu que se n' torná corrents cap allí hont ho havía llensat, mes que sols hi trobá lo sagó y res més y que tot ho va perdre.

Per poch coneixedor de la tradició que s' siga, compendrá tothom que dits palaus, plens de riquesas, son recort d' aquells tresors amagats de que n' está tant plena la tradició germánica, los que no venian á ser més que lo símbol de las forsas vivas de la naturalesa amagadas dins la terra pera donar després á tothom la abundó y riquesa; y que aquellas Donas d' aygua son fillas de las Walkirias y Elfas de las rassas Germana y Scandinava que servian als guerrers los espléndits y grandiosos festins, ab copas d' or y rica vaixella en premi de llurs victorias, ó que ballavan durant la nit á la llum de la clara lluna, atreyan al viandant ab llurs cants melodiosos y li donavan forsa y benestar y tota lley de benandansa.

Per aixó no cal dubtar respecte dels pobles que trepitjáren aquella terra. Lo bon vell ho anava proban mentres pujávam la pedregosa costa;—diu, cada nit, no pas del meu temps, aixó era avans, surtian las Donas d' aygua y se las sentía cantar y se las veya á las nits de lluna extendre la bugada, y diu que celebravan grans festas y menjars, y que procuravan cautivar als hómens.

Mentres tant éram ja á una altura inmensa, lo poblet de Gualba, ab son campanar acimat y sas casas, se 'ns

presentava petit á nostra vista, y més avall lo Tordera aprop la via férrea pareixía sols una cinta de plata. Pe'l voltant tot era bosch, la major part d' alzinas sureras; sols algun pí, un ó dos tot lo més, dels pinyers, los qui en lloch de mostrar la capsalada plana s' enfilavan drets y punxaguts cap amunt com no es lley de sa rassa. La gatosa era ja perduda; en cambi la salabruga, que sempre busca costas, hi abundava, no tant per això com lo bruch y l' arbosser ó cirerer d' arbós, que hi eran á tot pler y que s' veu que es lo que constituheix la principal brosta d' aquells boscos; además, també hi vejérem algun exemplar, escassíssim, de galcerans, que allí prénen lo nom de *Alabarsos*, segons digué lo bon vell, encara ab llur arrodonit fruyt vermell al mitj de llur punxosa fulla; l' argelaga; pocas estepas; lo tey, que digué era bó pera matar las anguilas posant no més l' arrel á l' aygua hont se crían, y altras plantas bosquetanas.

La conversa era animada y alegre; jo mentres tant anava fent memoria respecte al incident del sagó ó mellor de las monedas en ell convertidas, de una tradició semblant, en lo Castell de Santa Coloma de Farnés, segons la que, á una dona á qui en paga de un servey li ompliren lo devantal de una cosa, ab prohibició igualment de que la mirés fins que fós á casa sua, la curiositat feu que sols hi trobés sorra en lloch de moneda com d' altre modo trobat hi hauría [1]. També recordava una tradició parescuda, de l' altra part del Montseny, en Sant Segimon, en la que també las monedas, en cástich de la desobediencia y curiositat, se tornan bolvas de sagó [2]; y per últim, entre altras, recordava també, que segons altra tradició, en lo Castell de Montsoriu, al peu meteix del Montseny, hi ha uns graners inmensos, plens de sagó y de tota mena de llegums, los qui quedan oberts al punt de la mitja nit de St. Joan, en que pot entrarhi tothom y dúrsen' lo que vulga, convertintse en gra lo sagó y en monedas d' or y plata las llegums, pero ab la condició de que no giren lo

[1] María de Bell-lloch. Jochs florals de 1875.
[2] Gay Saber. Segona época, n. I.

cap enderrera mentres s' ho endúhen, ni pronuncíen cap paraula, donchs sino tot queda convertit en sorra ó pedra.

Respecte á las Donas d' aygua, recordava Dona Guilleuma, la Encantada y sas damas, al dit Castell de Montsoriu, que també ixen á rentar la roba y á extendre la búgada; las Alojas del Estany de Banyolas, que ballan sobre lo llach, entonant cántichs als esperits de las selvas, y donan sumptuosos festins en las baumas de las Estunas; las Gojas de St. Jordi Desvalls, en lo Ter, en quals sauledas se las sent entonar armoniosos cants ó se las veu esbargirse en bulliciosa dansa, ó extendre llur blanca roba dalt de una roca inaccessible, celebrant també iguals festins sumptuosos; las Encantadas de la cinglera de Parets, vora del Fluviá, dotadas dels meteixos hábits; las Encantadas de Valderrós, en Riells de St. Miquel del Fay, que descrich en mas «Tradicions del Vallés»; las de la *Casa falsa* de Montmany; las del Gorch de Séllechs; las del Puig de Santa Creu de Olorde, etc., etc., totas las que proban lo molt que deixáren sentir los pobles del Nort llur pas per la vella Catalunya.

Un xich més amunt lo camí puja encara més soptadament, y fa un revolt de O. á N. pera salvar un gran ayguavés de montanya. Allí l' terreno ja cambía d' aspecte, aparéixen boscos de castanyers, que allavoras tenían ja la fulla escampada per terra; pardemunt, lo bosch d' alzinas y brosta, espessíssim pero baix, fins á ésser al peu de las rocas dretas y llisas que coronan las montanyas, repeus del alt Montseny; y de tant en tant, uns torrents sechs, de pedra plana y esmicolada, esllebissada, lliscosa y lluenta, penjats de dalt á baix y oberts per entre mitj de la boscuria, com proba de los grans tempestats que allí s' hi succehéixen.

Lo bon vell tot caminant encara contava més, deya que l' hereu de casa En Prat, una vegada s' casá ab una Dona d'aygua, que li va prohibir que li digués tal nom; que un día ell era á mercat á St. Celoni y ella feu segar tot lo blat y ordi de las terras; diu que ell va arribar y ho va veure y li va dir: «Dona d' aygua», y ella li digué: «tórnaho á dir», y ell va respondre: «Dona d' aygua» y ella no

s' va veure més. Que després va venir una grossa pedregada y ell va conéixer lo seu erro, y tenía dúas fillas. Y diu que cada dematí ella anava á vestirlas y l' pare va dir á la filla més gran que cusís los vestits d' ellas dúas ab los de llur mare, y que quan ho tingués fet cridés «ara» y ell sortiría. Y s' amagá que ella no l' veyés, y quan la noya cridá «ara», ell surtí y aná per agafarla, mes ella li ventá una bofetada y fugí ab sas fillas se se que may se n' haja sapigut res més.

Aqueixa tradició es igual, enterament igual, á la de la Dona d' aygua de Vallderrós. ¿Quina de las dúas pot considerarse com á primitiva? Crech que totas dúas son d' un meteix temps, nascudas á la vegada, com portadas per una meteixa rassa que s' deixá sentir en abdós pobles. Al ascoltarla se m' van acudir una munió de tradicions semblantas á n' ella. Puch citar com de las més conegudas la de la célebre Melusina de la llegenda céltica, en la que lo comte Ramon de Lusignan vagant un día per las soletats del bosch, trobá á la fada de las ayguas tot banyantse en las onas de una profunda gruta y s' enamorá tant fortament d' ella que la demaná per esposa y ella va consentirhi ab tal que no volgués saber may lo que faría dins un hermós palau que feu sortir allí meteix per art d' encantarias; al qual tot sovint ella hi anava pera complaures' ab las altras fadas tot banyantse en l' aygua clara: que ell li va prometre no entrarhi may, mes que un día mogut per la gelosía li va trencar la paraula y ella va desaparéixer sens que may més se n' haja sapigut res. Altra es la de Ranes, en França, en que lo Senyor del Castell s' enamora de una fada, qui li posa per condició que jamay diga devant d' ella la paraula «Mort»; ell li promet, mes un día s'enfada contra d' ella y la pronuncia, y tot d' un plegat la fada desapareix, deixant sa petjada marcada en la finestra, sens que may més s' haja sapigut d' ella.

Per fi, caminant, donada tota la volta per l' ample semicircle de aquell ayguavés, y pujant sempre, arribárem á unas terras de conreu. Vaig preguntar al bon home, si éram ja á casa sua, y m' contestá «La tinch á cens de...»

Aquesta resposta y altra que va donar més avans á una altra pregunta nostra, donan á conéixer lo modo de sentir, encara, d' aquella encontrada.

Tot pujant, entre altras de las conversas que s' van moure en tant llarga costa va ésser una la de las quintas, conversa natural pera un pare catalá que ayma com á tal lo treball y á sa familia, y que ha tingut cinch fills, tots cinch varons y per lo tant obligats al servici. Preguntantli nosaltres si un d'ells havía tingut d' ésser soldat, respongué. «No, la Reyna me l' feu franch», es á dir, la Reyna, no la lley ó las disposicions gubernativas, sino la Reyna, ó Rey, de qui son tots los joves, y li feu franch á n' ell, al pare, «me l' feu franch» pera que l'tingués com á cosa propia.

De la meteixa manera quan li vaig preguntar si era seva la casa, no m' va contestar «si», com avuy se diría, sino que respongué, «La tinch á cens de...» es á dir, que aquest es lo Senyor d' ella, y jo sols ne so posseedor: respecte y veneració al principi de propietat ó domini, que va passant d' algun temps per un cambi radicalissim, desde l' punt de que en las escripturas y per cert no molt llunyanas, del sigle XIV, després de jurar lo otorgant ser home subjecte á dominí d' altre «*quod est homo propius, solidus et affocatus cum omni progenie sua de...*», proba de la major extensió encara antiguament del dret de propietat, s' hi consignavan las confrontacions ab lo nom del Senyor alodial, aixis, per exemple, diuhen «*et à cirtio cum possessionibus den... quæ sunt in alodio Sancti Monasterij...*» advertéixis que deyan «*cum possessionibus*», aixó es, ab cosa que está en possessió, referintse al qui tenía la terra, no en propietat, que es lo meteix que va espresar lo bon vell; desde aquest punt donchs, fins á amagarse avuy día, ó deixarse de posar, per mica que s' puga, per los interessats, lo domini en las escripturas; desde l' ús de la Enfiteusis á perpetuitat, base de la prosperitat de Catalunya, y que després s' extengué á temporal, fins als Arrendaments llarchs, com vulgarment se n' díuhen, ab que se sustituheix, ó per mellor dir se disfressa aquella, y encara per terme á que no hi arribe la prescripció, per por de que

l' cultivador pe'l transcurs del temps no s' apodere de la terra, vegis si n' ha recorregut de camp, y si n' ha perdut de terreno la idea de propietat ó domini. Y consigno sols un fet, no hi faig cap mena de consideracions. Per això al sentir la resposta del vell, vaig posarhi esment, pera conéixer lo modo de sentir encara aquella en dita terra.

Y ara que m' ocupo de frases, d' altra també tinch de fer menció allí recullida. Al fer esment de la tradició de la truja, he dit ja que al anomenar lo bon home eixa paraula hi afegí «parlant sía ab perdó». Era avans molta costúm de dirho en Catalunya parlant de una cosa baixa, en mostra del respecte que s' tenía á la persona ab qui s' enrahonava; argument pera demostrar, lo cortés y ben parlat de nostre poble; jo en ma jovenesa ho havía sentit á dir moltas vegadas, sobre tot parlant del ofici de sabater; fins ni los meteixos menestrals se n' recavan. Y això, apart de la cultura que significa, es dato inapreciable pera l' estudi dels orígens de dit poble nostre, ó mellor de la influencia que hi han tingut las rassas que hi son vingudas; ¡tant val l' ús de una sola paraula! ¡tant precis es fins atendre á la més mínima expressió de la gent de montanya, en la que encara s' hi conserva lo modo d' ésser ingénit de nostra terra! Los pobles del Nort, guerrers per essencia, ab llur vida errant y nómada, activa y agitada, tenían en gros menyspreu als qui s' dedicavan á altre ofici que no fós lo de las armas; per això en Alemanya, Inglaterra, Escocia, en Irlanda, en la Bretanya, y altres pobles son sempre ridiculisats en llurs cants y cuentos populars los sastres, per llur ofici sedentari y baix, impropi d' homens á qui Deu ha donat forsas pera ocupacions més elevadas. De aquí lo cuento dels germans Grimm, titulat lo «Sastre valerós», lo cuento catalá «Lo Xisclet de Caldas» (*Rondallayre*, vol. III. pag. 82), lo cant popular bretó «Los nanos» del Vescomte de Villamarqué, en sos Barzaz Breiz, y altres, y en la baixa Bretanya hi ha encara lo adagi de que son menester set sastres pera fer un sol home, y no pronuncian may allí lo nom de dit ofici ó d' algun altre per l' estil, que no s' lleven lo sombrero, tot dihent (lo meteix que en nostra terra) á la persona á

qui s' dirigéixen: «ab perdó sia dit de vosté,» ó «salvo lo vostre respecte».

A las 11 h 10 del demati arribárem á la casa del bon pagés, de nom *Can Sala*. Las terras del voltant, ó conreus de la meteixa, son de ínfima classe, totas blanquinosas y sense gens de grá ó tarrós; la casa es baixa, petita y de mesquí aspecte y 'ns convencérem entre altras cosas de sa pobresa, al meteix temps que doná probas dels bons recessos que hi ha per aquellas costas del Montseny, l' que al arribar á la casa, la mestressa s' estava trinxant fullas tendras de etzevaras pera donar menjar als godays. Y no obstant d' eixa pobresa, al entrar nos sorprengué trobar la taula del escon parada ab blanquíssimas estoballas, y á sobre una plata de ricas pomas, pá del de la terra en abundó y l' porró de ví, petit, com no pot menos, pero bó. Era un obsequi que 'ns feya l' amo de la casa, y pera l' qual havía fet avansar un xich avans d' arribarhi, y sens que ho poguéssem entendre, á un dels dos fills que venían ab nosaltres.

Aqueixa hospitalitat es propia dels pagesos de nostra montanya; es veritat que pera qui 'ls tracte per primera volta semblan bruscos, pero en quan ells hajan enrahonat y conegut un poch al seu hoste, tota la pobresa que ténen es pera ell. No es amistat de moment, pero sí ferma, y l' bon home no desmentí sa rassa.

Mentres descansávam, fent honor á sa galantería, lo vell nos ensenyá lo cim de la roca desde la qual fá una pila d' anys, deya ell trenta, havía tirat á un porch cinglar que era á la altra banda del saltant de la riéra y haventse aquell tirat á daltabaix del barranch y havent ell fet lo meteix lluytáren cos á cos ab forta brega fins que va matar á la fera; avuy ha desaparegut ja dit bestiar de tals montanyas. Sos fills nos explicáren també tot contantnos las esmatossadas del espés bosch, lo significat de la paraula «esqueyera» propia d' aquell país, que vé de «esquey de roca» y ab la que conéixen l' encrestellat rocám que en forma de cingle corona las serras d' aquellas vertents.

A las 11 h 30 emprenguérem lo camí cap al Gorch pe'l bell detrás de la casa ab una pujada bastant dreta; atra-

vessárem la serra per lo punt anomenat *Coll de sas Figueras*, després seguirem una mica planejant fins á ésser á la *Fábrica de pólvora*, ahont arribárem á las 11 h 50 y á las 12 h seguint un xich lo camí que passa per derrera d' aquella deixantnos anar luego y cap á vall al fons de la riera, arribárem al *Gorch negre*.

Lo Sr. Arabia s' atansá al bell damunt del saltant y allí feu una altra observació barométrica, que doná lo següent resultat, á las 12 h 20 t.: Th. 9° 4 C.; Bar. Fort. 708m 75; alt. 609 m 97.

Desde aquellas alturas se descubreix inmensa y bonica vista; á sota meteix tota la fértil y gemada vall de Gualba; més enllá una gran extensió del Tordera, vert y frondós; á damunt d' ell lo Montnegre y per sobre d' aquest per tres ó quatre colladas la hermosa mar blava. Per detrás del Gorch s' enfila en ample anfiteatre á gran altura la inmensa montanya del Montseny y pe'ls costats lo selvatje bosch y més que tot pe 'l de Orient unas acimeradas rocas, altas, dretas y espedadas, fantásticas en gran manera, acabantho de fer semblar mes una d' ellas, sola y bastant alta, que pareix formada per dúas com fitas ó termes, posadas l' una sobre de l' altra, al bell cayre de la timba com á punt d' estimbarse cap al fons del Gorch, y que n' diuhen la «Roca del Cimbell. [1]»

La riera baixa de dalt, de la Vall de Santa Fé; arreplega tots los aygua vessants d'aquell ample anfiteatre y s'deixa anar en fortas cascadas pera poder seguir lo espedat de la montanya, De tant en tant com si volgués descansar de tant saltar, llisca suáument en algun replá, per damunt de las llisquentas y afulladas rocas, que es de las que está formada la montanya, pera deixarse anar després sobtadament cap á un altre saltant ó cascada y seguir fins al fons del plá, agafant en tot aixó una extensió llarguíssima.

[1] Aquest nom es degut á sa forma, no á una circunstancia especial de la pedra, ó á tradició, recort ó altra causa; sino únicament al nom genérich de *Cimbell*, que á lo menos en lo Vallés y suposo que aquí será lo meteix, prénen las rocas cantelludas, ó sia altas y dretas com aquella; aixi en dita comarca al parlar de las rocas que fan la carena del Montserrat ne diuhen los cimbells del Montserrat.

En un d' aquells replans, de los qui la gent del país ne diuhen «lliscays», nos aturárem, d' ell l' aygua salta per una altíssima cascada, s' encalla dins dúas inmensas parets de rocas, estranyas y cantelludas y allí dintre en aquella pregon fondaria, forma lo Gorch negre. Se concibeix bé que la imaginació popular l' haja omplert de tota lley de fantasias; al trobarse per sobre ab aquella inmensitat de cel, per tots costats ab una naturalesa estranya y selvatje y al fons ab aquella aygua fosca y pahurosa per las grans parets que la voltan, lo esperit queda subjugat y la imaginació, ansiosa de lo desconegut, se llensa als espays imaginaris.

Difícilment se pot mirar bé perque es massa perillós lo acostarse á las voras de la roca que l' forma, sols se veu al fons de tot l' aygua, ab tanta gruixa ó fondaria que hi havía dins de ella cayguda una grossa alzina, de la que sols ne sobresurtía la brancada més alta.

La tradició diu que es tant fondo que per més cordill que s' hi tire no s' arriba may al fons, sentintse sempre una veu que diu: «*No n' hi ha prou encara*», tradició igual á la que existeix en lo gorch de las Encantadas de Vallderrós.

Conta tambe la tradició, (y ho treyém de uns versos que feu un Rector que fou de Gualba, en que posa moltas cosas que la meteixa conta) que dintre d' aquell gorch hi havía inmensos palaus plens de grans riquesas, que sempre que una noya de casa En Prat de Canyellas, que per lo vist es respecte d' aquest país, lo que era can Viaplana de Riells del Fay pera Vallderrós, volia disfrutar d' aquellas riquesas, no feya més que trucar á las rocas del Gorch ab un vímech y aqueixas se li obrían; que després se feu Dona d' aygua; que desde llavoras eixía ab las altras á conquistar los hereus richs de la encontrada, com succehí á l' hereu Roca de Corbera; que de nit se sentían las grans riallas de las Encantadas, que se las sentía tocar gays instruments, que se las veya dansar aixís com extrendre la bugada per aquellas rocas y fins que tenían un Molí pera llur servey y ús. En aixó podém dir com avans, que tot es tradició germana. En los voltants de Baden Baden, á Hornisgrinde, hi ha un lloch anomenat Grenz-

berg, encaixat dins dúas inmensas massas de rochs, al fons del qual s' hi forma un pregon llach hont hi viuhen també las fadas, ab los meteixos atributs y usos que las de Gualba, pero exactament iguals; y lo caballer de Hohenbaden per un costat y Bernfried de Schönengründ per altre, segons la tradició póden donar compte del poder y encantaments de las fadas, ó Donas d' aygua, com aquí n' diríam.

Conta també la tradició, que habitavan lo gorch inmensitat de bruixas, y aqueixa nova forma d' ella, crech y quasi sens dupte que ha de ser posterior á la existencia de las fadas. Diu que desde aquell gorch eixían las tempestats, que comensavan per un núvol que prevenía del fons del gorch, y que aixecantse després arrasava ab son devassall d' aygua tota la terra. D. Pau Piferrer ne té sobre aixó una magnífica plana, rublerta de poesia, en son llibre *Recuerdos y Bellezas de España: Cataluña*, vol. 1. Pera conjurarlas diu, deixant parlar la historia, isqué un día una professó de Gualba ab lo Rector devant, qui aná á benehir lo gorch y clavá tres creus de ferro en altres tants turons vehins, pera fer fugir las bruixas, com ho féren.

Afegeix no obstant dita tradició, que avans de que aixó succehís, junt ab las bruixas hi vivían també tota lley de follets y dimonis; que l' dimoni eixía per allí á embaucar tantas donas com podía, com succehí ab una á qui va trobar, la qui figurantse que aquell era un senyor, lo va seguir fins al gorch, hont ell la va sellar y la feu bruixa, essent després agafada per la justicia junt ab altras bruixas de Sant Celoni. Creencia aqueixa de las bruixas y del sello ó senyal ab que lo dimoni las marcava, enteramment igual á la que existía en lo Vallés, segons vaix fer constar en mos articles sobre las Bruixas, en los darrers números del *Gay Saber* del any 1880.

Aixís meteix conta lo referit paper que segons tradició, va trobar també á dit dimoni lo Pareras de Fogás, del que va poder lliurarse, y per últim, que l' aygua d' aquell gorch dona lloch á una font en Mallorca atravessant per sota la mar: tradició que també se troba en altres punts

de Catalunya, y de que aquí no n' faig menció pera no allargar massa.

Una altra tradició de dit Gorch negre, diu que quan la Encantada Gilleuma va ésser foragitada ab sas damas del castell de Montsoriu, fou manada anar al Gorch negre, al que l' acompanyáren una munió de follets y bruixas, y que s' hi llensá desde dalt de una roca, á la que ha quedat lo nom de *roca Guilleuma* y en la que encara s' hi conserva la senyal de sas petjadas.

Ab prou recansa eixírem d' allí, era massa interessant lo lloch pera no sentir lo dexarlo; empero se feya tart; enviárem un recort á Piferrer, qui sense fácils y rápits medis de comunicació com ara, sens lo moviment regenerador que avuy tot ho vivifica ni l' alicient del companyerisme excursionista, se llensá sol, molts anys endetrás á fer la excursió que nosaltres féyam, com recorregué tota Catalunya, sols per amor á la terra. Eran las 12h 30 t.

Pujárem á la *fábrica de la pólvora*, y de allí passant altra volta per *ca 'N Sala*, de quals amos prenguérem comiat, nos dirigírem cap avall á la *Farga del arám*, ahont arribárem á la 1h. 5t. La visitárem, mes res té de notable, com no siga lo pintoresch lloch en que está situada.

Si penosa havía sigut la costa, rápida feu la baixada; sols dúas vegadas nos aturárem pera admirar l' aygua provinent del gorch cóm anava lliscant damunt la roca, formant un llarch y hermós saltant encaixonat per dintre la montanya, d' aspecte bonich y sorprenent, mes que no té de bon tros la magestat del saltant de St. Miquel del Fay.

Desde la farga lo camí se dirigeix rodejat sempre per rechs d' aygua cap al *Molí de mármol*, ó pedra equivalent al meteix, que s' arrenca d' aquells voltants, y la que la gent del país diu que serveix pera la fábrica de gaseosas.

Allí trobárem lo camí que havíam emprés al anar cap amunt, y á la 1h 40 t. arribárem á *Gualba*. Dinárem en lo meteix hostal ó taberna hont havíam esmorzat y á las 3h 40 t. empreníam la marxa cap á la estació del Ferrocarril.

Son motejats los de Gualba ab lo nom de Pescallunas; se conta que 'ls hi pervé de que anant un día alguns del

poble ab lo cap ple de vi, passant per una de tantas bassas d' aygua com per allí hi ha, hi vejéren reflexar la lluna, que estava en lo seu plé, y creyentse que era un escut volguéren pescarlo, fins que s' convencéren del seu erro. ¿No podrá déures no obstant, á haver pres partit los vehins de Gualba á favor de un del dos bandos de Nyerros y Cadells que tant célebres se féren en los sigles XVI y XVII en Catalunya? Recórdes la corranda popular nascuda en la Plana de Vich, hon tinguéren orígen aquells bandos, y que encara avuy s' hi conserva:

En Sant Pere bullfarinas,
Esclatats en Sant Vicens,
En Torelló pescallunas
Y en Manlleu son los cadells.

Al eixir del poble, hi havía á la era tota la fadrinalla á punt de ballar; lo jovent era á un costat y las noyas sentadas á la barana del altre; los músichs, un fluviol y un tamborino, refilavan qu' era un gust, y tenia alló entre mitj d' aquellas montanyas y hermós país, un aspecte de joya que encantava.

Atravessárem pel mitj, ja que lo camí hi passa, y 'ns en anárem cap á vall, no sens guardar un grat recort de Gualba. Mentres tant lo paissatje anava embolcallantse ab las sombras de una tarde d' hivern, y tot anava presentantse fantástich entre mitj d' aquells boscos y arbreda, que perdían llurs formas.

Lo Montseny ab tota sa inmensitat s' aixecava detrás nostre; las Agudas treyan lo cap per lo cim com vólguent foradar lo cel; lo Morou, hont aquell s' apoya, anava enfosquintse per tot arreu; y sols per la part de ponent, allá al lluny, se mostrava més illuminat per lo reflexo del sol ponent, lo turó dels Palestrins, barana del plá de la Calma.

Quant arribárem á la vía, lo cel era tan rogent, que los rails semblavan en tota llur extensió com dúas rohentas barras de foch que s' endinzavan al lluny dintre la terra.

A las 4h 45 t. tocávam á las parets de la estació: lo guarda hi era arrecerat ab una gran foguera al devant,

donchs lo fret apretava, y se feu tant rápidament fosch que lo senyor Arabia, al fer una altra observació barométrica, tingué que valerse de mistos pera fer las lecturas.

Dita observació doná lo resultat següent: sobre lo *anden* de la estació, á las 5^h 15 t.: T^h 7°5 C.; Bar. Fort. 753^m 25; alt. 104'10 m.

A las 5^h 38 t. pujávam en lo tren; á la estació de *St. Celoni* tornárem á trobar al Senyor Draper, que isqué altra volta á saludarnos, y á las 8^h 15 n. arribávam á Barcelona satisfets de la excursió feta, tant per sa poesía, com per sos bons recorts, com pel profit que n' traguérem.

Se váren fer tres observacions barométricas; recullírem tradicions valiosas y bonicas, estudiárem lo modo de sentir y ésser de la encontrada, se tragué un dibuix, y aplegárem una porció de paraulas de la meteixa, com son las de *Esqueyera* y *Lliscants*, á dalt explicadas; la de *Xupinada*, que vol dir lo xech ó espatech que fa la pedra al caure damunt un gorch d' aygua; la de *Aixarnador*, que significa lo forat per hont surt l' aygua d' algun safreig ó bassa, y altras de menos importancia. Véjas donchs si fou la excursió ben aprofitada.

FRANCISCO DE S. MASPONS Y LABRÓS.

UNA EXCURSIO Á MONTSERRAT

De totas las excursions que tinch fetas, cap d' ellas m' ha sigut jamay tant agradívola com las realisadas á Montserrat; y no es d' estranyar que aixís sía, quan la célebre montanya catalana té pera mí doble atractiu: ma devoció á la Verge santíssima y ma afició al estudi de la Historia natural.

Tant lo botánich com lo entomólech troban en la esmentada montanya exemplars per demés interessants, v. gr.; en plantas: l' *Atropa belladona* L., la *Silene crassicaulis* W K.; los *Erodium supracanum* L' Her. y *petraeum* W. y la *Saxifraga catalaunica* Boiss.; en insectes: los coleópteros *Carabus rutilans Dej.*, *Hymenoplia rugulosa Muls.*, *Rhizotrogus maculicollis* Vill. y l' *Ascaluphus boeticus* Ramb. *var. Cunii Selys.*, que pertany al ordre dels Neurópteros.

En un hermós día del mes de Juny del any 1878, surto de la estació del ferro-carril del Nort, ab lo tren de las 9 del matí, omplert lo cor d' alegría y entussiasme.

Durant la rápida marxa del tren, tinch ocasió de saludar las runas del histórich castell de *Moncada* y las industriosas vila de *Sabadell* y ciutat de *Tarrassa*, arribant á la estació de *Monistrol* sobre las 11, tenint á la vista lo meu objectiu, qu' es la gran massa de rocas numulíticas que s' aixecan en figura d' agegantats moniatos posats de punta enlayre.

Deixo lo tren, y portant de la má la maleta que conté tots los ormeigs de cassa y herborisació, més llest que una mustela corro á ficarme dins del cotxe qu' está allí esperant y m' instalo en mon lloch. Pochs moments han bastat pera que quedés del tot ocupat lo carruatje, y si bé están senyalats los assientos de cabuda, sembla que lo encarregat de llur distribució no tingué en compte sino á las personas flacas; de manera que en entrantn'hi dúas ó tres de grassas, y sobre tot si son donas, tasca difícil es poderse encabir; nos hi han com encaixonat, y encara que s' ha murmurat al principi, al poch rato tothom calla y s' con-

sola ab tal de poder fer lo viatje; per altra part, las víctimas som nosaltres, los magres, que quedém xuclats ó mitj sepultats; gracias, no obstant, que 'ns surtia lo cap pera poder respirar.

Després de tancada la portella, lo conductor fá petar las xurriacas, se sénten los picarols de las mulas y en marxa.

Passan alguns minuts de quietut, y després comensa á generalisarse la conversa entre 'ls passatjers; jo 'ls aprofito pera donar una ullada d' inspecció á tots los qui son mos companys y veig que per dissort m' ha tocat tenir á prop, es dir, á mon costat, una dona grossa, que va ab son marit, que es tant rabassut com ella, si bé té menos panxa; portan un cistell plé de provisions de boca y un pollastre viu, molt bonich, de color blanquinós, que lligat per las potas pera que no puga fugir, han posat á mos peus; jo l' miro sovintet ab ulls compassius y ell de temps en temps se belluga y canta; no crech sía per gust, sinó pera donar á entendre que está adolorit; pren paciencia, pollastret, li dich per lo baix; també nosaltres estarém d' aquí á una hora cansats de traquetejar.

Hi ha també un senyor de Barcelona ab la seva muller y una noyeta de uns sis anys, de cara flaca y groga, que está convalescenta de la terrible malaltía de la difteria; un pagés y una pagesa de la plana de Vich, y una parella de guapos y elegants joves, casats de poch.

L' home y la dona grossos se mostran molt reservats y de pocas paraulas; aixís no se 'ls hi podrá dir que sigan bocamolls; no s' pot saber de hónt son; sols se cuydan d' ells y sobre tot de la manduca; ella li diu: mira, Pau, pera sopar arreglarém lo palpís de badella; está bé, Tecla, li contesta ell, demá dematí aixís que 'ns aixecarém podrás aferrar un parell d' ous, perque aquí, com se té més gana, s' ha de menjar més; no deixaré de ferho, Pau, y tots los seus enrahonaments son per lo meteix estil.

Puch dir que he trobat bona companya, puig tots son personas ben educadas, de sentiments cristians y fervorosos, que van á Montserrat, nó exclussivament pera divertirse ni pera fer tiberis y gresca, com molts que sols hi

van com si anéssen á la font del Roure, ó d' en Xirot, nó; sino pera un fi piadós: pera visitar á la Santa Verge; uns pera donarli gracias per favors rebuts y altres pera demanarli mercés.

M' alegra observar la curiositat é interés ab que miran lo paisatje los qui per primera vegada s' hi troban; lo cap fora de la finestra; la vista dirigida á la montanya; no s' cansan de fer preguntas á las quals contestan los més intel·ligents ó práctichs dihéntloshi: no véuhen, allí está la cova de la Mare de Deu; un poch més amunt lo monastir; á la dreta, Santa Cecilia; aquell punxagut turonás s' anomena lo Cavall Bernat, etc.

Al arribar davant del hostal de Monistrol, lo vehícul se para una estona, lo bastant pera poder baixar los passatjers, estirarse las camas y pendre un bocí, que no vé pas mal, majorment haventhi, com hi ha sempre, previngudas truytas y costellas. L' home y la dona grossos ne despatxan quatre de las últimas; los nuvis no menjan rés, se coneix que no están pera menjar; sembla que víuhen del ayre; tot es mirarse l' un al altre; los bons pagesos de Vich tráuhen de un sarronet mitj formatje, se l' repartéixen y ab dos ó tres caixaladas desapareix; los senyors ab prou feynas póden fer pendre alguna coseta á la noya, que está molt displicent; jo assaborejo una molsuda truyta y ningú s' recorda del pobre pollastre que ha quedat sol dins del carruatje.

Altra vegada nos estivan, y tancat lo cotxe, de nou arrenquém.

La carretera es magnífica, molt ben ideada, y com l' altura á que conduheix es notable (uns 740 m. sobre lo nivell del mar), los enginyers tinguéren de ferli donar grans voltas, que son relativament suáus. Las mulas, com es natural, van al pas, lo que afavoreix poder contemplar ab minuciositat lo panorama que s' va desclohent á mida que un puja. Al principi s' veu per los costats pendents de terra vegetal, ab vinyas y oliverars; despres comensan á dominar las inmensas rocas pudingas, compostas de códols rodats, de més ó menos grandor, units ab un cement formant un conglomerat que sembla turró de Alicant (pedra

pinyonenca); y com es tanta la massa de dita roca, resultan timbas y cingles que fan esgarrifar.

Poch á poch van disminuhint los terrenos de conreu; se troban ja pocas vinyas, sols algun pinar, en los quals volan 'ls *Satyrus actaea* Esp. y *alcyone* S. V. aquest darrer bastant abundant; lo demés es erm, presentantse altas penyas peladas, algunas d' ellas accessibles solament á las áligas y demés aus. En los márgens del desmont per la carretera vegetan diferents plantas, sobretot lo peu de rata (*Centhranthus ruber* D. C.) y lo esparnallach (*Santolina chamaecyparissus* L.), qu' es tant comú en aquesta montanya. En ditas flors s' hi veu una munió de papallonas, en particular las *Pieris brassicae* L. y *Vanessa cardui* L., junt ab varias *Lycaena* y *Melitaea*, qu' están xuclant lo néctar. Descubreixo lo *Satyrus semele* Lin., que s' para en las rocas; lo *S. briseis* Lin. sobre dels códols de la carretera, y lo *S. Circe* F., que prefereix reposar en lo tronch dels arbres.

De sobte trobém, de volta encontrada, lo cotxe que baixa del monastir, plé de romeus que tornan á llurs casas; nos saludém mútuament; en la cara se 'ls veu retratada la satisfacció que 'ls anima y en llurs mans portan ramets de boix guarnits ab cintas y culleretas.

'Ns aném acostant; som ja tant sols á un quart d' hora del santuari, en un punt hont hi ha una font anomenada dels monjos, en que lo cotxe acostuma fer alto y lo passatje baixar pera tráure's la rampa de las camas y beure un glop d' aygua, que es molt fresca y bona, no faltanthi jamay allí una taula de refresch ab bolados y rosquillas. Aquesta parada m' vé com l' anell al dit, puig jo ja no podía més; perque tenint á mon costat aquell gran promontori de dona, sols m' era permés moure lo cap y encara ab prou feynas.

¡Quín ayre més deliciós se respira ja! s' coneix que 'ns trobém á una regular altura (uns 700 m.); los pulmons lo rében com una medecina y un tot se tonifica.

L' home y la dona grossos tráuhen del cistell una butifarra y se la menjan en un tancar y obrir d' ulls; verament la cabuda de llurs ventrells es proporcionada al volúm de

llurs cossos; los pagesos de Vich mastegan un tall de llonganissa ab un crostó de pá; los joves nuvis no fan sinó rosegar una atmetlla de sucre y s' mullan los llabis ab unas quantas gotas d' aygua, servintse l' un al altra ab moltas caricias; ¡oh ditxosa lluna de mel! en aquest estat tranzitori s' viu ab suma intimitat; se beu ab lo meteix got; se pren lo xocolate ab la meteixa xicra, etc.; si axió durés, plá bé!

Jo no he pres res; anys enderrera era molt aymant de la llonganissa, pero tot seguit qu' arribáren á ma noticia las desgracias causadas per la trichina, vas renunciar á tota mena de tossino; hi ha un aforisme que diu: *qui assegura dura*.

Me n' vaig á fer una obra bona; m' acosto al cotxe hont ha quedat tot solet lo pollastre y li tiro unas quantas micas de pá que s' envía ab singular destresa; lo pobre me mira ab carinyo y fins m' apareix que li cáuhen dels ulls llágrimas d' agrahiment. Després m' entretinch recullint ab las pinsas una *Limarchia laevigata* Lin. que s' arrapava per un brí d' herba, y uns *Heliopathes montivagus* Muls. y *Asida Jurinei* Sol., que caminavan per la vora de la carretera; quan lo matrimoni groixut se m' acosta á mirar lo que faig, y ab la boca oberta contempla admirat que baixe l' espinada pera agafar un escarabat, com si un insecte, per petit que sia, no puga ser de utilitat al home; á ben segur que no s' haurian embadalit si m' haguéssen vist ajupirme pera cullir unas quantas fullas de malva, perque sáben que son bonas pera remey, y sens dubte més de una vegada las haurán fetas servir pera tráure 's del ventre algun empaig. Al tenirlos á prop meu, no ha estat en mí deixar de preguntá'ls hi: ¿que no donan res á menjar al pollastre? y m' contestan ab laconisme espartá: no hi ha per qué; en arribant, zach ¡cap á terra! ¡Infelís animalet; quin viatje més trist que fás!

Ja que se m' presenta la ocasió, la aprofito pera contar á mos lectors una de mas aventuras de naturalista, referent á la estranyesa que mostra molta gent al veure'ns recullir insectes.

Feya una exploració entomológica en la part alta de Catalunya, y quan més ocupat estava en ma tasca, reparo

que só l' objecte de la curiositat del públich, es á dir, de un pagés que cavava en un camp inmediat ahont jo m' trobava; de una jove que ab un cistell al brás passava per un corriol venint de mercat, y de una vella, seca y pansida com una figa, que guardava tres ó quatre garrins, mentres filava: tots aqueixos personatges se paráren á certa distancia pera contemplarme; lo pagés ab lo brás apoyat sobre del mánech de l' aixada, la jove deixant lo cistell á terra; sols l' avia continuá filant. Després de un rato, quan ja 'ls hi hagué passat la primera sorpresa, se reuniren los tres com si anéssen á celebrar junta ó consell y s' posáren á conversar ab interés: jo vaig adivinar lo que deyan: ¿qué fá aquest senyor? no ho sé. ¿Sino que sia estranger? no 'n té pas la fatxa; y com me vejéssen cassar papallonas, pera lo qual feya maniobrar lo xalabre d' ací d' enllá, com un soldat de caballería lo sabre, lo pagés feu la mitja rialla com significant: *ja ho sé tot;* y arrimantse més á sos dos companys, se senyalá lo front ab la punta de son dit índice que feu moure com un punxó y mirantme ab llástima, digué: *deu ésser boig!* Al sentir aixó la jove, agafá lo cistell y se n' aná espahordida, més que corrents; lo pagés, tot tranquil, després d' haver fet son trist diagnóstich, se posá á cavar de nou, com si tal cosa; pero la vella no s' doná per convençuda; ans bé, punxada per la malehida curiositat, no volgué parar fins á esbrinarho, y aixís donchs, un pas derrera l' altre se m' acosta, y quan me té quasi á tocar la roba, m' mira de cap á peus ab ulls de basilisch, pero, com me veu sense barba, ab sols un petit bigotet y fent cara alegroya, com de pasquas, pren coratge pera dirigirme la paraula; y com repara que li contesto en catalá, aumenta sa confiansa, pensant: *aquest és dels nostres:* al notar que tinch una planta en las mans, me pregunta: *¿qu' es herbolari?* Veu també uns quants escarabats que tenia ficats dins de una ampolla y afegeix: *¿pot ser sía apotecari ó metge?* Ja era temps; incontinenti m' quadro, m' estiro; m' caragolo lo bigoti, cosa que faig solsament en cassos extraordinaris, y una vegada posat en fatxa, li desgrano un discurs eloqüentíssim, explicantli las virtuts y excellencias dels *Meloe* y dels *Mylabris* pera curar los mals del

bestiar; las de la *Cetonia aurata* L. pera la rábia; li dich, que 'ls selvatges d' América s' menjan las larvas del banya-riqué y las troban deliciosas; que 'ls romans, grans coneixedors de las cosas de taula, un de llurs plats exquisits era lo de cucas del ferreny escanya-pollets, las que engreixavan ab farina y la oruga del *Cossus ligniperda F.*; que de las llagostas dels camps, los hotentots ne fan una sopa molt substanciosa com aixís meteix los alarbs, en termes que al Califa Omar-ben-el Khottal li agradavan tant, que solia dir á sos amichs més íntims: ne voldría tenir un paner plé pera podérmen atipar; que las menjan preparadas de mil modos, ja torradas, ja bullidas, llevántloshi las alas, las potas y lo cap; que també ne fan conserva; que en Assia las secan y salan y aixís aconduhidas las espendéixen pels pobles, sent un ram de comers tant lucratiu com es aquí l' de las arengadas.

Dava gust véurela ab l' atenció ab que m' escoltava; li queya la baba; m' tenia per un sabi; hauría prés que haqués seguit perorant durant una hora ó dúas, y per cert que no m' hauría faltat materia; podía exténdrem, sobre 'ls corchs de las cireras y de las pomas; sobre lo disbarat que fan de destruhir los nius dels aucells, de matar las graciosas auranetas y d' aixafar los galápats, etc. etc., pero vaig considerar que ja n' hi havía prou pera quedar la entomologia en bon lloch y desvanescut completament lo equivocat concepte que de mí havía fet lo pagés (era d' esperar que aquella vella fora portadora segura); per lo tant, vaig acabar ma disertació, barrejanthi, pera més lluhiment, unas quantas llatinadas que deixáren á la bona dona embadalida, enlluhernada, y s' despedí de mí, oferintme la sua casa y fent deu mil cortesías.

Al cotxe, senyors, al cotxe, crida lo conductor picant al meteix temps fortament de mans; *apa, qu' es tart!* Se li respon: *ja aném, bon home, ja aném;* y tot seguit pujém al carruatge, quedant per tercera vegada cadascú ficat en son respectiu encaix; sónan de nou los cascabells y *andando*, cap á dalt!

No s' tardan molts minuts en trobar lo camí de la marrada, ó sía la carretera que vé de can Massana y de Sta. Ce-

cilia, y com ja havém alcansat lo plá y sols nos falta vorejar lo monastir, se posan las mulas al trot, se fá petar de valent las xurriacas y entrém en lo recinte del santuari per lo portal, mentres nos están mirant varis romeus, moguts per la curiositat.

Lo cotxe s' para davant del gran edifici dit, «de San Alfonso», en quins baixos hi ha instalat lo despaig dels aposentos. De un á un aném sortint de nostra presó, y 'ns dirigím á buscar las claus de la cambra. A mi me n' toca una del segon pis de la casa anomenada de «Santa Teresa» que está al costat de la fonda; hi deixo lo sach de má; corro á la iglesia á donar gracias á la Verge Santíssima per havernos concedit una felis arribada y desseguida á dinar, que la gana ja m' apreta.

No diré res del dinar ni tampoch de mon apetit, puig ¿quí es que no sab per experiencia propia, lo que es menjar de gust? Sols indicaré que en cap part he trobat tant bó lo pá com en Montserrat; pot ser es degut á la puresa del aygua que serveix pera sa elaboració.

Passo la tarde fent los preparatius pera ma excursió entomológica y botánica del endemá, la que deu durar tot lo dia; y no son pochs los utensilis que necessito, á saber: capsa de llauna pera las plantas; ampollas pels coleópteros; lo bastó y glassa pera cassar las papallonas; parassol, dins del qual s' hi fan caure los insectes que víuhen en los arbres; tubos ab esperit de ví pera las aranyas; pinsas, etcétera, etc., y gran part de dits objectes van ficats en unas butxacas fetas ex-profés, en la americana.

He acabat aquestos traballs preliminars, cap al tart, quan ja s' fá fosch; per lo tant, me dirigeixo á la iglesia y assistexo á la Salve que cada vespre s' canta en alabansa de la Verge Puríssima; hi he trobat als senyors de Barcelona agenollats al peu del presbiterí, tenint entre mitj d' ells á llur filla. Me complasch en veure lo fervor ab que resan, donant gracias á la Mare de Deu per haver intercedit y alcansat la curació de sa aymada nena; ¡quánt gran es l' amor dels pares! ¿Cóm hi pot haver fills desagrahits?

Acabada la funció me n' vaig cap á sopar, y al passar per davant dels apossentos coneguts per «del venerable

Joseph de las llanías», sento uns gemechs com de pollastre que degolléssen; l'ánima m'cau; ara aquells bárbaros lo déuhen matar, me dich ab tristesa, mentres entro en la fonda.

A las nou ja estich retirat en mon cuarto y en mon llit, puig demá será pera mí dia de traball.

No crech que hi haja ningú que puga conéixer lo moment en que s' queda adormit; pero si no s' pot dir *ara acabo d' adormirme*, s' pot dir, *ara acabo de despertarme*; aixó m' ha succehit á mí; me vaig adormir, no sé quán; sols tinch idea de que de sopte arriba á mos orellas, com una música angelical y que m' pregunto: ¿qué estich despert? ¿no son refilets d' aucell lo que sento? Sí; son los rossinyols que á trench d' alba saludan la vinguda del nou dia, ab llur agradívol cant, sempre fresch y vigorós. He sentit cantar molts aucells, pero cap m' ha alegrat tant lo cor, com lo del rossinyol. S' óuhen igualment las veus dels guías, que ab llurs cavalcaduras arriban de Collbató, pera portar romeus á Sant Jeroni.

Salto del llit tot seguit, me vesteixo y rento, obro de bat á bat la finestra, pera que s' oreje la quarto ab l' ayre de fora y al instant entra una gran fragancia de las flors de las cacías que están plantadas davant del edifici; veig passar unas quantas donas, cubert lo cap ab la mantallina ó caputxa, que van á la iglesia, puig la campana crida á la missa cantada dels escolans; també s' véuhen arribar pagesas dels encontorns, portant cistellas plenas de verdura y fruyta, y sentantse en lo padrís d' enfront del claustre, forman com un petit mercat.

Surto y me n' vaig á la iglesia á fer mas oracions pera demanar á Nostra Senyora que m' concedesca un bon día, y al entrar en los claustres, tinch lloch d' observar un magnifich exemplar del *Corydalis enneaphylla* D. C. que vegeta en una escletxa de las pedras de la portalada.

Al tornar del temple, prench un caminet que comensa á un costat del claustre y que passant per lo peu del gran safreig, vá á parar al camí que conduheix als degotalls. Davant de la capella de Sant Aciscle hi ha una vora de boixos retallats, que haventlos remenats, re-

cullo bona quantitat del coleóptero *Peritelus adusticornis* Kiesw, y 'ls hemípteros *Cixius pinicola* Duf. y *Psylla buxi* Fst.

Emprench desseguida la marxa cap als *Degotalls* y lo primer que se m' presenta á la vista es la curiosa planta *Silene crassicaulis* Wk., que es una de las silenes més altas del país y que s' distingeix per una excreció en sas brancas, de substancia llepissosa enganxadissa, com de vesch, á la que s' quedan agafitats los petits insectes que ténen la desgracia d' acostars'hi, sian moscas, papallonas, etcétera. Hi ha naturalistas que diuhen que 'ls insectes que son presos y morts per aquesta mucositat, al descompondres' servéixen d' aliment á la planta, puig contribuhéixen al mellor desenrotllo d' ella, de modo que dit vegetal es insectívoro; y segons alguns autors, que han fet curiosos experiments, poden fins alimentarse de carn de bou, no solzament crúa, si que també fregida; lo formatge pareix que no l' hi va bé; aixís donchs, tenim, que á més d' insectívora se la pot quasi anomenar carnívora, y ¡sense tenir dents ni caixals!

També s' véuhen per aquesta rodalia, robustos peus de cunillets, *Antirrhinum majus* L., que ténen las flors grans y tancadas quasi herméticament, de manera que sols los burinots, *Bombus*, póden atrevirse á anarhi á buscar lo néctar, majorment tenintlo col-locat á baix de tot de la corola, la que es de figura de máscara. Tampoch falta la corretjola, *Convolvulus arvensis* L., que obre sos rosats pétals soldats, formats á modo de campana, y com lo licor que destilan es de perfúm suau y agradívol, son molts los insectes que 'ls festejan: ditas flors se tancan durant la nit y en temps de pluja; las mil fullas, *Achillea millefolium* L. y *ageratum* L., que, com ténen flors vistosas y ricas de néctar, los insectes las hi fan visitas freqüents, com aixís meteix á la xicoyra de montanya, *Taraxacum officinale* Wigg, que al igual de la corretjola, posseheix la propietat d' obrir las flors quan lo cel está seré y de clóurelas á la nit ó quan amenassa pluja: com son color es viu y son néctar abundant, son en extrém buscadas per 'ls insectes; aquestos acudéixen igualment á las altas espigas

de flors grogas de la blenera *Verbascum thapsus* L., pera fer provisió de pólen.

En un buyt de roca, formant bauma, que pot servir pera soplujarse quan de sobte ve un ruixat, trobo en terra, ocupat en menjarse un caragol, lo brillant *Carabus rutilans* Dej., que sembla una grossa esmeragda desenganxada de una arrecada de pagesa, qual hermós insecte es comú en alguns punts dels Pyrineus, no es escás en Sant Miquel del Fay y també s' troba en Camprodon.

Encisador es lo panorama que s' descubreix desde lo camí que porta als degotalls. En lo fons del quadro s' ovira la llarga serranía dels Pyrineus, coberts de neu alguns de llurs turons; quasi en primer terme y com si volgués rivalisar ab Montserrat, s' alsa la montanya de Sant Llorens del Munt; en los repeus de nostre gegant catalá, lo riu Llobregat serpenteja y brolla, donant forsa y moviment á las fábricas, y fertilisant las hortas de la població de Monistrol, que s'extén en sa vora dreta; y vist tot aixó daurat per los raigs del sol naixent, causa més impressió, completantla la lleugera boyra que naix en las ayguas del riu, puja per lo xaragall, dit torrent de Santa María, y ficantse per las timbas de Santa Ana, s' enfila fins á fóndres' en las puntas dels penyals.

Las horas que passan desde l'aurora á las vuyt del matí son en lo estiu, las més agradívolas del día; en aquest intermedi de temps, l'ayre es frasquet y suáu; quasi no s' mou una fulla; lo cel acostuma estar sens núbols; las plantas, rentadas per la rosada, ne mostran encara las perlas, y las flors se desclóuhen; los aucells cantan y xarrotejan sens parar un moment; l' esperit s' esplaya y gosa ab tanta abundor de bellesas naturals, y tots aquests plahers son una fon inagotable de salut.

En sent envolta las deu ó las onze, comensa á bufar lo vent; s' alsa pols en las carreteras; los moixons sospénen la canturia y la calor incomoda.

Per dissort, entre 'ls habitants de las ciutats, n' hi ha molts que no sáben aprofitarse de la matinada, d' eixas horas privilegiadas que tants atractius ténen; la majoría

d'ells la passan en lo llit, y quan s' han llevat ja es tart, y lo sol ho abrusa tot.

Uns dirán que póden passejar per la tarde, es cert; pero l' aspecte y las condicions higiénicas de la campinya á la tarde son bastant diferents de las del matí. Si bé en algunas tardes lo temps se mostra calmós, lo freqüent es que hi haja nuboladas y que bufe lo vent; las plantas, com han rebut tot lo día los ardors del sol, están cap-baixas y mústigas, com per exemple en las campanetas *Convolvulus*, y varias compostas, en particular las de la tribu de las *Chicoraceas*, que enclóuhen llurs pétals, mentres que los de la *Calendula arvensis* se coll-tórcen cap á terra; apenas se veu una papallona diurna, y si súrten las crepusculars y nocturnas, fan com las ratas pinyadas, que no ténen res de graciosas; refilan un poch los aucells, despedintse del día, pero llurs cants respiran melancolía indicant son, y es que 'ns donan la bona nit. Altres replicarán: ¿cóm nos podém aixecar demati si 'ns retirém tant tart?—¿y per qué retiréu tant tart?—Oh! es que un ha de seguir la costúm y la moda.—Afora modas y malas costums, quan no son saludables; lo que s' deu practicar es lo que sia més higiénich.

La naturalesa 'ns ho ensenya: miréu cóm los aucellets se 'n van á joch á la posta de sol, y al despuntar l' alba, ja cantan alegres y aixerits.

Mes deixémnos de filosofías, que pot ser de rés servirán, y aném á nostre objecte.

Lo caminet que segueixo es bastant més alt que la carretera, ab tot y que porta la meteixa direcció, y entre una y altre, forma lo terreno una pendent, coberta de arbres, arbustos y plantas baixas, sent las que dominan las següents: alzinas, olms; los lligaboschs, *Lonicera implexa* Aut.; *xylosteum* y *Pyrenaica* L., que son plantas predilectas de las papallonas crepusculars, *Sphinx* y *Deilephila*; lo *Bupleurum fruticosum* L.; varis rosers y coronillas; lo perfet amor *Aquilegia vulgaris* L.; las *Campanula speciosa Pourr.*, *trachelium* L., *rapunculoides* L., *rapunculus* L., (repunxó) y *percisifolia* L., las quals son ricas de néctar; per aixó ténen visitas de insectes, com també suc-

ceheix ab l' orenga, *Origanum vulgare* L.; la dedalera de Sant Geroni, *Digitalis lutea* L., la salsa de pastor *Teucrium pyrenaicum* L. y *l' aureum* Schr.; l' herba sabonera, *Saponaria officinale* L.; l' herba de Sant Robert, *Geranium robertianum* L., etc.

He remenat diferentas voltas las brancas dels arbres y arbustos y passat la mánega per sobre de las plantas baixas, havent trobat un bellugueig d' animalets, entre ells, los coleópteros: *Meligethes coracinus* St. y *flavipes* Sturm. *Attagenus verbasci* L., *Valgus hemipterus* L., *Agrilus derasofasciatus*, 'ls *Athous haemorrhoidalis* Fab., *analis* Muls. y *filicornis Cand.*; *Thelephorus tristis* Fab.; *Malthinus flaveolus* Muls; 'ls *Malachius bipustulatus* L. y *elegans* Ol. *Attalus amictus* Er. 'ls *Oedemera coerulea* L., y *flavipes* Fab., *Sitones flavescens Marsh* ; *Clytus floralis* Pall.; *Cartallum ebulinum* L., *Oberea erythrocephala* Fab., 'ls *Cryptocephalus bimaculatus* Ol., *marginellus* Ol. y *Rossi* Suffr.; *Galleruca Crataegi* F., *Malacosoma Lusitanicum* L , *Coccinella novedecimnotata* Gebl., etc.; y sota de algunas pedras que he girat, l' *Harpalus tardus* Panz., y lo *Bembidium decorum* Panz.

Com lo sol avansa, van apareixent las papallonas diurnas, tals com: *Aporia Crataegi* L., *Pieris rapae* L., *Leucophasia sinapis* L., diferentas *Lycaena*; las *Melitaea Desfontainii* Bonc. y *didyma* Ol.; y movent las brancas dels arbres y arbustos, súrten las *Dianthoecia capsincola* S V., *capsophila* Dup. y *Silenes* Hb.; las *Acidalia ochrata* Scop. y *filicata* Hb.; *Ematurga atomaria* L., *Eupithecia venosata* F.; *Aporodes floralis* Hb.; las *Tortrix rigana* Bull. y *unifasciana* Dup.; *Cledeobia augustalis* Schiff., *Homoeosoma sinuella* F., *Hypercallia citrinalis* Sc., *Aspis Uddmanniana* L., *Pleurota bicostella* L., *Coleophora Cuprariella* Z., *Anchinia laurocolella* H. S. y *Pterophorus pterodactyla* Hb.

Arribat que he sigut als Degotalls, y després d' haver estat un rato sentat en dit deliciós siti, baixo per un estret curriol á la carretera y emprench la tornada cap al monastir, vegent per los marges las plantas cervellina *Catanache cœrulea* L., 'ls murrons *Anagallis arvensis* L. de flors vermellas ó de un blau turquí, las quals se tancan al caure

la tarde; no obstant de tenir llurs pétals molt boniquets, los insectes no n' fan cas; ¿será per capritxo? nó; prou conéixen ells tot seguit, que no ténen licor sucrós que doná'lshi.

Al ser davant de la capella dels Apóstols, me paro en lo petit plá, en mitj del qual está aquesta fabricada, y com abunda l'herba, puch cassarhi bastantas papallonas y altres insectes; á saber: las *Melanagria lachesis* Hb. y *syllius* Herbst., que son abundants; *Colea edusa* F. *var. helice* Hb.; *Lycaena coridon* Scop; las *Hesperia linea* God. y *comma* God.; *Syricthus sao* Hub., *Spilothyrus malvarum* Ill. y *Acontia luctuosa* L.; se veu lo interessant coleóptero *Hymenoplia rugulosa Muls*, posat en las canyas de las gramíneas altas, que la brisa fá balandrejar, y trobo sota de las pedras, lo hemíptero *Odontoscelis fuliginosa* L.

Segueixo ma ruta, y al passar per davant del camí que baixa á la cova de la Mare de Deu, com las parets del convent forman una reconada, en quals peus créixen malvas, ortigas, morellas roqueras y altras plantas, bellugo aquestas sobre del parassol fenthi caure una abundor de bestietas, tals com; coleópteros: *Apion radiolus* Kirb. y *malvae* F.; *Lima melanopa* L., *Chrysomela banksii* F., *Haltica malvae Ill.* etc., junt ab los hemipteros: *Lopus mat* Rossi., *Calocoris chenopodii* y 'ls dipteros: *Opomyza germinationis* L y *Trypeta jaceae* R.

Vegeta en lo costat del camí un bonich exemplar de la borratja borda *Echium vulgare* L., que com té moltas flors, los insectes las envoltan, principalment perque 'ls hi es molt fácil cullirne lo néctar. En ditas flors s' hi recrea també l' longicorni *Phytœcia virescens* Fab.

Son las nou, y l' sol comensa á picar; es l'hora més bona pera fer abundant cullita de papallonas diurnas. En compte d'entrar en lo monastir y anármen' á descansar, com á valent naturalista emprench lo pedregós camí que vá á la capella de Sant Miquel, un dels sitis mellors pera lo entomólech. En los marges del camí hi créixen lo característich boix (aquest se troba per tots cantons); lo *Thalictrum minus* L., la *Coronilla emerus* L. ab sas floretas grogas y sas llegums llargas y estretas; l' escanya gats,

Prunus spinosa L.; la gabarrera, *Rosa Canina* L.; lo *Sambucus racemosus* L. y altras plantas més modestas, com la *Saponaria ocymoides* L., visitada solzament per las papallonas; la *Genista hispanica* Fors.; *Knantia arvensis* Koch; lo *Aphyllantes monspeliensis* L. d' hermosas flors blavas, etc.

En las meteixas voras del camí, un sens fí de plantetas forma com una guarnició, figurant entre ellas la *Biscutella laevigata* L. ab las gramineas *Aegilops ovata* L., que s' aferra com una llagasta als vestits, y los belluguets *Briza minor* L., que s' móuhen com si fóssen unas campanillas, y nombrosas d' altras qué'ns besan los peus. Ara bé: se véuhen passar de flor en flor, parantse de preferencia en las crucíferas, las graciosas papallonas *Anthocharis eupheno* L. y *Cardamine* L.; las *Zygaena staechadis* Bkh., *lavandula* Esp. y *rhadamanthus* Esp., que totas ténen colors vius negres ab pintas vermellas y son notables per lo peresós de llur vol y per la facilitat ab que s' deixan agafar mentres están paradas damunt del *Dorycnium* que es llur planta favorita; la *Psyche pyrenaella* Hs., que vola al entorn de la *Genista*; las petitas y bronzejadas *Adela mazzolella* Hb. y *Nemotois cupriacellus* Hb., que lluhéixen llurs finas y llargas antenas, y las *Melitaea cinxia* L. y *didyma* Ol. que s' deturan en los códols del camí.

Arribat al plá de Sant Miquel, tinch feyna pera unas quantas horas, puig á més de las plantas baixas que rodejan la capella, hi ha un fons de boscuria ab molts arbustos y alzinas y com es de creure, dech fer aquí un bell aplech d' insectes.

Ans de comensar ma tasca, vaig á contemplar un preciós exemplar de la tant medicinal *Atropa belladona* L., que vegeta en lloch un poch amagat, y á n'aquesta circunstancia deurá sa conservació, que com es planta en extrém perseguida, per raresa s' troba ja en Montserrat.

Primerament busco las papallonas, cassant las següents: *Rhodocera rhamni* L.; las *Lycaena argiolus* L., *melanops* B. y *adonis* S. V.; la *Characias jasius* L. que es bastant esquerpa; *Limenitis camilla* Hb.; *Hesperia linea* God.; *Heterogynis penella* Hb., que no es escassa; l' *Odezia atrata* L.,

que es tota negra ab un ribet blanch en las alas superiors y vola al entorn de las gramíneas altas; l' *Acidalia sylvestraria* Hb.; *Eubolia catalaunaria* Gn.; y faig sortir esporuguidas de entre mitj de las brancas, á la *Eupithecia oxycedrata* Rbr., *Tortrix croceana* Hb., *Penthina lacunana* S. V., *Hyponomeuta egregiella* Dup., *Plutella xylostella* L., *Oegoconia quadripuncta* Hw., *Micropterix aureatella* Sc. etc. També casso alguns dipteros, tals com: los *Anthrax flava* Mg. y *holtenioïa* L.; l' *Usia florea* F., que s' para sobre de l' herba, y no pochs d' altres.

Abundan las aranyas, havent fet provisió de *Lycosa ruricola* Degeer., *Pardosa prativaga* Lk., *Xysticus caperatus* E. S., *Tibellus oblongus* Walck., *Cyclosa conica* Pallas., *Cercidia prominens* Sund., *Theridion bimaculatum* L. *var. pellucidum* E. S , *Linyphia clathrata* Sund., *Maso Sundevalli* West., *Anyphaena sabina* S. k., etc. etc.

Lo traball del entomólech té la ventatja de que s' fá al ayre lliure, en sitis coberts de vegetació que perfuma l' atmósfera.

No sé si m' creurán, pero asseguro que disfruto més aquí que tot quant pogués disfrutar en las ciutats, per populosas que sian. ¡Qué purs son los goigs que ómplen lo meu esperit, en aquest moment!; la meteixa soletat que m' rodeja, 'ls fá més atractius; nó per lo que es ella en sí, nó; puig l' home no naix pera viure solitari y sí en societat; sino perqué al trobarme sol, las passions se calman; no sufreixo ingratituts, desenganys ni sento malas paraulas; aquí únicament s' ovira orde y armonia; desde lo grandiós sol fins á la planta y lo més insignificant animalet, tots compléixen ab rigurosa exactitut, lo disposat pe'l Criador.

No son pochs 'ls coleópteros que recullo, á saber: *Cistela murina* L. 'ls *Omophlus lepturoides* F., *ruficolli* Fab. y *picipes* F.; *Lagria hirta* L., *Anthicus tenellus* Laf., *Polydrosus armipes* Brull., 'ls *Rhynchites cœruleœcephalus* Schall; *sericeus* H. y *ophthalmicus* Steph.; los *Clythra meridionalis* Lac. y *longipes* F.; *Agriotes obscurus* L. y *aterrimus* L,. *Ptinus ornatus* Müller., *Lixus ascanii* L. y *angustatus* F.; *Strangalia melanura* L., *Lina populi* L.; *Metallites mollis* Germ.; *Chrysomela americana* L.;

Brachyderes pubescens Bohn., *Mordella aculeata* L., *Mordellistena pusilla* Redt.; las *Hispa atra* L. y *testacea* L. sobre diferents flors; *Cetonia aurata* L.; *Telephorus bicolor* Panz.; *Rhagonycha quadricollis* Kiesw.; los *Henicopus calcaratus* Kiesw. y *vittatus* Kiesw.; *Dasytes griseus* Küst.; *Dolichosoma viridicæruleum* Geoff.; *Danacea pallipes* Panz.; *Mylabris quadripunctata* L.; *Clythus trisfasciatus* F.; *Agapanthia asphodeli* Latr. y *cardui* L., y en las plantas baixas sobre tot, los següents: *Betarmon scapulatus* Sch.; *Ceuthorhynchus obsoletus* Gyllh.; *Tychius sparsatus* Ol., *Gymnetron teter* F.; 'ls *Apion curvirostre* Gyllh. y *malvae* F.; *Lema melanopa* L.; los *Cryptocephalus punctatus* Ol. y *tetraspillus* Suffr; *Pachybrachis viridissimus* Suffr.; *Gonioctena aegrota* F.; *Haltica sinuata* Redt.; *Hippodamia septemmaculata* Degeer.; *Coccinella duodecimpustulata* F., *Halyza vigentiduopunctata* L.; *Exochomus auritus* L. y *quadripustulatus* L.; *Hyperaspis reppensis* Herbst. y *Rhizobius litura* F.

Mentres més atrafegat estich en la cassa, passan per davant meu los joves nuvis, que vénen de la cova de Fray Garí. Me saludan cortesment; jo 'ls hi torno lo saludo fent la mitja rialla; caminan molt xano xano y á cada rato s' deturan, ja pera contemplar la vista, ja per' ascoltar lo cant dels rossinyols; ell cull flors y las posa en los brillants cabells de sa muller. ¡Qué felissos son! Deu fassa que ho sian per molts anys.

Francament, comenso á estar fadigat de tant de treballar; las gotas de suhor me cáuhen del front; conech que es arribat lo moment de fer un descans; m' assento, donchs, sobre de la atapahida herba, á l' ombra de una alzina.

Ho repeteixo; estich mellor aquí que en la ciutat, perque respiro un oxígeno més pur y tinch davant meu un panorama encisador, quan en la ciutat, l' ayre que penetra en mos pulmons té en composició diferents elements estranys é impropis á la respiració, sobre tot lo dels cafés y teatros, que s' troban saturats de gas y de vapors de tabaco, de tal modo que sembla que s' veu, que s' pot tallar: en quant á panorama, lo principal es lo de las parets dels edificis,

y com molts dels carrers son estrets ab las casas tant altas que sols se descubreix un trosset de cel, no s' pot conéixer á vegadas si está seré ó núvol; si s' tranzita per la Rambla, que es lo passeig clássich dels barcelonins, per poch vent que fassía s' alsa un munt de microscópicas partículas de las llavors sedosas dels fruyts dels plátanos, capolats per los carruatges, las quals, penetrant en lo coll y pit, no hi póden fer res de bó, com tampoch en los ulls, que'ls hi causa dany, que si no se n'ha fet cas fins ara, ja vindrá dia que se n' fará.

Los plátanos son arbres excell-lents pera las carreteras y rondas, pero dubto ho sían pera lo interior de las poblacions. Es cert que s' fan frondosos y que donan molta sombra y per aquesta circunstancia deguéren tenir la preferencia, en Barcelona; pero no hauría estat per demés, que avans se 'ls hagués experimentat, com se diu, per llurs quatre caras; res; feyan ombra; era moda y aixó bastá pera aclamarlos reys absoluts de nostres passeigs; si fós moda plantar cirerers, quí sab si tindríam cirerers per tots cantons! Si s' preferéixen los plátanos per llur gran ramatge, ¿per qué se 'ls espurga á voltas de una manera tant irregular y desproporcionada? Si no s' vol que tapen la vista á las casas, ¿per qué se 'ls planta? Alguns anys enderrera, als de la plassa del Duch de Medinaceli, se 'ls hi aná trayent de mica en mica las brancas fins á deixar los tronchs pelats com arbres de cucanya, ab sols un ramet de fullas en la punta y á l' alsada dels terrats, de modo que, més qu' arbres, semblavan cigonyas. Deguéren conéixer la exageració, perque ara ja no están tant desfigurats.

Recordo que quan era jo noy, durant la primavera, la Rambla, desde Santa Mónica á Betlem, parexia un jardí, y un jardí de fragancia, tanta era la flor que esclatava de las cassias y l' olor que d' ella s' desprenía; ara, en la primavera precisament es quan los fruyts dels plátanos s' óbren y espargéixen llurs lleugeras llavors, aixís es que aconsello á las personas que tingan que tranzitar per las ramblas en aquella época del any, y sobre tot si fa vent, que pássen de llarch, sens pararse, si vólen conservar

bona la vista, y per més seguretat, que s' pósen ulleras ó *lentes*, á fí de que 'ls servescan de pantalla ó resguart.

¿Qué succeheix, per lo comú, quan se tracta de formar un parch ó gran jardí? que s' hi posan solzament arbres y arbustos exótichs, quan en nostre país ne tenim que póden competir ab los mellors del estranger. L' arbós, la murtra, lo boix-grévol, lo bruch, la genestera, la mata y tants d' altres que podrian figurarhi ab lluhiment: no es moda y basta: además, ténen noms massa vulgars; si se 'ls nomenés, per exemple: *Arbosini*, *Boix-grevoloux*, *Brucheuse*, *ginestière*, *mata-grenouilles*, etc., ja fora altra cosa. ¿No ho veyem ab los menjars? ¿á qué s' dona la preferencia, quan hi ha un dinar de convit? als plats: *Gradouble à la mode de Caen*; *Bouchées à la Toulouse*; *Gigot à la Bretonne*; *Fricassé de poulet à la Parisienne*; *Roast-beef à l' anglaise*; *Builavesa à la Marseillaise*; etc.; rés á la espanyola. Donchs jo dono tot aixó plegat per un bon plat d' escudella y de carn-d' olla á la catalana.

Confesso que en las ciutats s' hi disfruta de moltas comoditats; de bon enllumenat, de luxosos cafés, botigas y basars grandiosos ab mil objectes richs y artísticament fabricats que atráuhen l' atenció; mes tampoch faltan cosas que capfican y repugnan: ja son caixas de mort exposadas en los aparadors, cóm si fóssen caixas de confits y dolsos; ja son pessas anatómicas capassas de regirar lo ventrell més fort; y algunas de las láminas y fotografías de las estamperias no ténen rés d' edificant. Además, s' ha de tenir gran cuidado de no ser atropellat y morir de una desgracia en mitj del carrer ó de la plassa; aquí lo tram-vía; allí los cotxes y carretons, y á voltas la vida dependeix de ser més ó menos forta la corda que puja á un quart pis una calaixera. Se m' dirá que en lo camp hi ha lo perill d' esgarranxarse en las bardissas, de ser punxat per las ortigas y picat per lo escorpí y per l' abella; sens dubte; pero aquests no produheixen ab llur verí la mort, y diré ab franquesa, que més pena y dolor me causa ohir una sola de las moltas blasfemias que s' sénten pé 'ls carrers de Barcelona, que la més forta punxada que puga sufrir de la més enfurismada vespa.

Amo las ciutats, y en particular Barcelona; per això es que aplaudeixo las melloras que en ella s' hi fan, y fins voldría véurela del tot hermosa, ab cara de jove fresca y acolorida, sense cap piga ni verruga.

Torném á nostre lloch. No m' mouria d' aquí: sentat en aquest reduhit plá de Sant Miquel, que está cobert de tota mena dé plantas; tenint per quadro un dilatat horisó; mentres que un ventet agradivol mou los meus cabells y fá gronxar las fullas dels arbres, contemplo los hymenópteros *Ammophila viatica* L. y *Heydeni Dahl*, que van de planta en planta, y la negra *Formica gagates Latr.*, que puja per las alzinas; los dípteros *Asilus crabroniformis* L. y *barbarus L.*, que s' paran un moment damunt de las herbas y després emprénen de nou llur vol fins á perdres de vista; lo diabólich *Ascalaphus boeticus* R. *var. Cunii* Selys., que pertany al ordre dels neurópteros, se presenta volant de un modo molt barruer, y passa com una furia davant meu, sens deturarse.

Observo las següents plantas: la estepa blanca *Cistus albidus L.*, *Jasonia glutinosa D C.*, *Crupina vulgaris* Cass.; la pinya de Sant Joan, *Leuzea conifera* DC., *Staelina dubia* L., *Convolvulus lanuginosa* Desi.; l' aromática frigola *Thymus vulgaris* L., que no es escassa per aquestos vols; los ginebrons *Juniperus oxicedrus* y *phoenicea* L., la *Stipa juncea* L.; la curiosa orquideca *Ophrys apifera* Hüb, que té la corola parescuda á una abella y pot ésser deu á n' questa semblansa, que cap insecte s' hi acoste; no faltan las parássitas, cabells de la Mare de Deu, *Cuscuta epithymum* L., que ab sos nombrosos filaments té embolicada á una *Genista hispanica* L., y la *Cerato calyx macrolepis* Coss., que viu sobre del peu del romaní; ¿quí diría, al véurela tant bonica ab sos colors vermell y groch, que está martirisant á la pobre planta balsámica, que no fá sino bé!

Son nombrosos los parássits que ténen las plantas y per dissort las que alimentan al home ne son bastant perjudicadas. Quan passém per un cap de faveras y pésols, nos causa llástima veure plantas tan útils, escanyadas per l' *Orobanche spaciosa* DC.; y ¿qué dirém de la vinya ab son

Oidium, *Phylloxera*, *mildew*, etc.? Si 'ns fixém ab los arbres fruyters, desde las arrels fins á las puntas de las branquetas, ténen qui 'ls mortifica; ja son larvas de coleópteros, que serran la fusta dels bronchs ab llurs fortas mandíbulas, ja los diminuts y ténues puagós (*Aphis*), que xuclan la sava de las fullas.

No son únicament las plantas las víctimas dels parásits; ho son també los sers animats, y comensant per l'home, ¿quin personatge hi ha, per encopetat que sía, que no s' haja may sentit picat al menos per un mosquit? ¿Qué dirém dels *Tabanus*, dipteros, es á dir, de las femellas, que son uns *enfants terribles*, unas verdaderas sangoneras, que assedegadas de sanch, se tiran sobre de la esquena dels caballs y demés bestiar, y ab llur trompa punxaguda atravessan lo cuyro pera beures' la sanch, mentres que 'ls mascles no fan mal á ningú; se pot dir que son uns bons Jans, que passan la vida com unas damiselas, entretinguts en volar de una flor á l' altra y besarlas.

Com estém acostumats á considerarnos com lo *sexo feo*, no 'ns sorprén aixó ni n' fem cas ni tenim enveja dels mascles d' altres sers, particularment del pavo real, del gall y diferents aucells que son los hermosos y los més agraciats.

Havent donat lo suficient descans al cos, m' also y m' poso de nou en marxa, prenent lo camí de ferradura que conduheix á Sant Jeroni, y que está plé de palets com tots los demés d' aquesta montanya.

No tardo en trobar las següents plantas: *Laserpitium gallicum* C. Bauth. y *Conopodium ramosum* Costa, que presentan las flors disposadas en figura de umbela plana, las quals se véuhen visitadas per un sens fi d' insectes grans y xichs, lo que es degut principalment á que ditas flors, tenint lo néctar en extrém accessible fins á las especies de trompa curta, póden tots xuclarlo ab facilitat: las papallonas per lo regular no s' hi paran, puig preferéixen las cruciferas y compostas. També trobo los clavells *Dianthus seguierii* Chaix. y *longicaulis* Ten., que sols los freqüentan las papallonas, perque sent lo tubo de la flor estret y obstruhit pé'ls estams y pistil, únicament los insec-

tes de trompa llarga póden arribar al néctar; lo *Bupleurum pyrenaicum* Gou.; los *Hieracium pilosella* L., *praealtum* Vill., *amplexicaule* L., *murorum* Ch. y altres de difícil determinació; los *Erodium supracanum L' Her.* y *peltræum* W, que arrelan en las escletxas dels penyals, al igual de la corona de rey, *Saxifraga catalaunica* Boiss. que sembla una petita etzevara, y de l' orella d' os, *Ramondia pyrenaica* Reich., y en los punts més ombrívols hi ha tota mena d' atapahida molsa.

De pas casso los coleópteros: *Cerambyx velutinus* Brull., *Cryptocephalus globicollis* Suffr., *Amara strenua* Zemm. y *Harpalus tardus* Panz.; aquests dos últims sota de las pedras.

Suhat y pantejant arribo al punt mes alt de la montanya, al tant encomiat cim de Sant Jeroni, sentint la gatzara dels romeus que m' han precehit, puig com lo dia está seré y calmós, no son pocas las personas que hi han pujat.

Los uns, agrupats enfront de la barraca ó caseta que serveix de menjador y cuyna, forman rodona y conversan ab animació; mentres los altres ficats adins, esperan que 'ls enllestexin lo dinar; y noto que hi ha l' home y la dona grossos, que havensse adelantat als demés, están ja entaulats, tenint devant d' ells una plata que fuma, en la que jau lo desgraciat pollastre, tot destrossat, barrejat ab una massa d' arrós que á cada moment va disminuhint; perque si bé aquest matrimoni es de moviments lents quan se tracta de caminar, se mostra ágil y llest en lo de fer passar la cullera ó forquilla del plat á la boca; s' coneix que están en llur element, com lo peix en l' aygua; ni tant sisquera s' han atalayat de mí; sols posan atenció en que no se 'ls perdi un gra de arrós ni una fibra de carn; las gotas de suhor 'ls cáuhen cara avall, pero no es de cansament, puig han pujat á San Jeroni á caball; es que 'ls poros de llur epidermis s' óbren pera donar pas al greix superabundant de llurs cossos, que en estat líquit sobreix y s' evapora en l' espay.

També jo dino al poch rato, y si bé ab molta gana, sense exaltació, ab menos entussiasme; com menjo pera

cumplir una necessitat y nó exclusivament pera recrearme, ho faig ab mesura; ho mastego bé y arribo al final sens haver suhat una sola gota.

Després m' assento fora de la caseta y contemplo desde aquesta altura (1.300 m.), lo espléndit panorama que s' ovira, que no es altre que tot Catalunya.

Veig allá lluny lo mar, aquest Mar mediterrá que tants recorts desperta; ja son las naus d' En Jaume primer, que solcan las ayguas anant á la reconquesta de Mallorca; ja es Colon, sortint de nostre port de Barcelona pera fer son segon viatge á América, després de son colossal descubriment; ja es Pere Nolasco ab sos benemérits companys, que navegan cap á l' Africa pera redimir á nostres germans, que sufrían las cadenas de la esclavitut; ja son los braus voluntaris catalans, que van á guerrejar contra l'Marroch. Si 'm decanto un poch á la esquerra, també veig per allí lo mar, derrera d' altas montanyas y en un punt d' aquella costa hi ha las runas de la célebre Ampurias, un día centre de moviment y de comers y ara sols un sorral; un xich més ençá, las desquarteradas murallas de la inmortal Girona nos demostran ab quín ardor nostres avis combatéren al invasor; si m' giro cap al nort, se m' aconhorta l' ánima pensant ab lo monastir de Ripoll, joya de Catalunya, qual portalada val més que molts palaus d' avuy día; ¿no es Manresa aquella gran població que s' agrupa quasi al peu d' esta montanya? Sí; es Manresa, que será per sempre més coneguda, per haver soplujat en una de sas covas al insigne Sant Ignasi de Loyola, mentres feya penitencia y estava escribint lo llibre dels exercicis, que á tantas personas han convertit; si volto los ulls á ponent, per aquella part s' extén la provincia de Tarragona, hont hi ha lo poble d' Esplugas de Francolí, prop del qual s' aixecava altre grandios monastir dit de Poblet, que servía de tomba á reys y nobles; quasi tot está destrossat; las parets arrunadas; las cendras de tants héroes escampadas sacrilegament; sols runas ne quedan; si fins la pedra en que estich sentat es un enderroch; aquí s' trobava edificada la més alta de las ermitas, y si, encara que fós sols per un moment, se pogués ab una

bufada reconstruir sas parets y ressucitar al venerable ermitá que l' habitava, de segur que l' esperit modern li preguntaría: ¿Cóm os sabiau avenir á viure en un lloch tant escabrós y solitari y á menjar tant sóbriament? y ell respondría: ¿Sol dihéu? ho estava en apariencia; mes en realitat molt ben acompanyat, y al pronunciar aquestas paraulas, alsaría los ulls al cel; mon ápat, afegiría, era de pá moreno y ma beguda aygua clara, mes ho menjava y bebía ab gust, perque no estava amargat ab las caborias y sensabors de la societat; y sos enrahonaments, á mon entendre fóren fundats, per quant jo que visch en mitj del mon, conech personas que nedan en la opulencia y regalo, y no obstant llurs comoditats son en extrém desgraciadas.

¡Oh aymada patria meva! ¡Cóm se van apilonant las runas per totas parts! lleys, costums y fins los trajos característichs van desapareixent. ¿Hónt se veurá una caputxa y una barretina dintre cinquanta anys? ¿també estará destinat á caure de las mans del rabadá lo típich fluviol? Tot se va *descatalanisant*! Conservém al menos nostra llengua, puig qui llengua té, á Roma va.

Després d' haver recullit exemplars de las interessants plantas *Anthyllis montana* L., y *Arctostaphyllus officinalis* Wein. (buixarola), que vegetan en aquestos cims, emprench ab nou delit la tornada, per lo viarany de la dressera, y al ser en lo plá dels escursons, faig una lleugera exploració que m' dona lo següent resultat. En plantas: lo sanet de pagesos *Daphne laureola* L., *Ranunculus gramminus* L., *Frutilaria meleagris* L. etc. En papallonas: *Libythea celtis* Ep., *Arctia villica* L., *Cirroedia ulicis* Stgr., *Prothymia viridaria* Cl., *Toxocampa craecæ* S. V., *Pseudoterpna cythisaria* Schiff., *Nemoria Strigata* Muell., *Pellonia calabraria* Zell., *Metrocampa honoraria* Schiff., *Odontopera bidentata* L. *Botys sanguinalis* L., y altres. Dech advertir que pera agafar la major part de las especies de papallonas que acabo de citar, es precis remenar las brancas dels arbres y arbustos, pera obligarlas á sortir, puig no acostuman á volar de dia sino quan se las inquieta. En coleópteros: *Lebia turcica* F., *Percus stulta* Duf., *Amara*

acuminata Payk y *familiaris* Duft, *Harpalus tardus* Panz., *Saprinus semipunctatus* F. *Lucanus cervus* L., *Platycerus caraboides* L., *Sinodendron cylindricum* L., *Bruchus pici-pes* Germ., *pisi* L. y *sertatus* Ill., *Orchestes irroratus* Kiesw., *Apion radiolus* Kirb., *Prionus coriarius* L., *Crypto-cephalus Lusitanicus* Suffr. y *violaceus* F., *Psylloides chry-socephalus* L., etc.

Continúo lo camí, passant per entre penyas esferehidoras y arribo á la arrunada ermita de Santa Ana, en quals voltants observo las plantas: *Sisimbryum alliaria* Scop., la cornicabra *Pistacea terebinthus* L., lo marfull *Viburnum tinus* L., l' arbós *Arbutus unedo* L. y la ginesta *Spartium junceum* L., que es l' únich exemplar que he vist en tota aquesta part de la montanya.

Casso los següents insectes: lepidópteros; *Argynnis aglaja* L., *Coenonympha arcania* L., *Bombyx rubi* L., *Euclidia mi* L., *Acidalia subsericeata* W., *Ortholitha bipunctaria* Schiff, *Micropterys aureatella* Sc. y *Olindia hybridana* Hb.; coleópteros; *Emus hirtus* L., *Ocypus olens* Müller., *Dorcus parallelopipedus* L., 'ls *Onthophagus taurus* L y *lemur* F., *Akis acuminata* Herbst, *Blaps gigas* L., *Asida sericea* Fl. y *Haltica euphorbiæ* F.

Faig un petit descans, puig convé reposar de temps en temps pera no abusar de las forsas; aixís ho prevé la higiene. Aquesta está molt descuydada; quasi ningú se n' ocupa y si s' practiquéssen los seus preceptes, podrían evitarse no pochs mals. Quan s' está bó no s' pensa ni se cuyda la salut, pero aixís que 'ns sentim malals, tot es anar derrera dels metges y dels especifichs, que en algunas ocasions ja no póden rés.

Deuríam saber de memoria las máximas de la mentada ciencia y allavoras nos recordaríam de que als joves los hi es convenient fer excursions al camp y pujar á las montanyas, que aixó son exercicis gimnástichs naturals, que enfortéixen lo cos.

Sento gran enrahonament de gent qne va venint, pero que no puch veure perque las giravoltas del camí me la tapan; una que altra paraula arriba als meus ohidos y entench que parlan de la Mare de Deu de la Gleva y de

Conanglell; per últim arriban á ma presencia y veig que son los pagesos de Vich que fan rumbo á Sant Jeroni. S' aturan; conversém un rato y després d' havernos despedit, ells s' enfilan cap amunt, y jo tiro cap avall.

Devallo la escala dita lo *estret de Gibraltar*, tallada en la roca viva; passo ab precaució pera no caure, sobre de las resquitllentas penyas; vorejo lo safaretjet ó *font dels coloms*, que está ara en sech, dono una mirada trista al Cementiri y del peu de sas tapias recullo la crucífera *Brassica laepigata* Lag., arribant per últim á la plasseta d' enfront del portal, en lo moment de la posta del sol y quan la campana de la iglesia está tocant pera la funció vespertina.

Com es l' hora en que surt lo solicitat escarabéideo *Rhizotrogus macullicollis* Vills., que sols lo he trobat en lo comensament del corriol que porta á la cova de Frá Gari, m' dirigeixo á dit punt y n' faig gran cullita, puig vola en quantitat al entorn de las brancas tendras de las alzinas.

Tot seguit me n' entro al monastir; deixo en ma cambra las ampollas y ormeigs de cassa y donantme pressa faig cap al temple, essent encara á temps al rosari y salve.

Acabada aquesta, me n' vaig á sopar, y com estich cansat de veras, no tardo en anármen al llit y en dormirme.

¡Qué dols es adormirse quan encara ressona en las aurellas la severa y magestuosa salve que cantan los monjos, y se ténen en los llabis las últimas paraulas de la oració!

Lo dia següent, després d' haverme despedit de la Patrona de Catalunya, pujo al carruatge y ¡com hi ha mon, estich ben posat! ja hi trobo instalat lo matrimoni groixut y com á la vinguda m' toca estar al costat de la dona; paciencia: qui va pe'l mon se n' veu de totas.

Aquesta vegada no tinch á mos peus l' hermós pollastret; aquells gastrónomos se n' han ja menjat las parts tobas y sabrosas y fins las ténen del tot pahidas; per lo tant no queda rastre ni senyal del difunt jove gallináceo y com es probable que deixáren los ossos llensats per terra al entorn de la caseta-ermita de Sant Jeroni, podém quasi

estar segurs de que fóren triturats y empassats per los gossos d' En Vacarissas.

Arrenquém y com es devallada, lo cotxe fá lo trajecte corrent; més depressa va lo tren y á las 11 $^1/_2$ arribo á Barcelona y m' fico per sos carrers y entro de nou en lo torbellí de caborias y disgustos, tant comuns á tots los qui vivim en las ciutats.

MIQUEL CUNÍ Y MARTORELL.

NURIA, RIBAS Y ALT LLOBREGAT

(1883-1884)

I

De Nuria á Ribas

No hi ha dubte que, de totas las elevadas localitats dels Pyrineus, la més visitada es lo punt hont está emplassat lo santuari de la Mare de Deu de Nuria, y ben clar ho demostran los diferents traballs deguts á varios individuos de nostra Associació, y estimats amichs, referents á n' aquesta vall per demés interessant.

Nostre activíssim consoci D. Ramon Arabia y Solanas publicá en la Revista catalana *La Renaixensa* [1] la ressenya de una excursió que hi efectuá en 27 Juliol de 1877. Nostre delegat á Sagaró D. Estanislao Vayreda, en son *Catálech de la flora de la Vall de Nuria* [2] ha presentat lo més complet traball que s' haja fet en aquest género, referent á un lloch del Pyrineu. Lo il·lustrat Dr. D. Jaume Almera, Pbre, en sa *Geología de la Vall de Nuria* [3], ab sa reconeguda competencia ha estudiat aquestas montanyas baix lo especial punt de vista geológich. Finalment, D. J. Massó y Torrents, en una curiosa obreta titolada *Lo Freser* [4], galanament dedicada á nostra Associació, nos proporciona molts curiosos datos de tot lo trajecte recorregut per mí en aquesta excursió.

En vista de la gran facilitat que hi há d' anar á Nuria y del carinyo creixent, casi la passió, que tinch per nostres Pyrineus, ¿cóm no aprofitaré quantas ocasions se m' presenten pera efectuar aquesta excursió? En los Pyrineus he sentit grans emocions; allí la naturalesa m' ha reservat

[1] Any VII, 1877, n.º 9, p. 181-196.

[2] Publicat per nostra Associació en una obra apart.

[3] Publicada fá poch temps en una *Historia de N.ª S.ª de Nuria*, Barcelona, 1881.

[4] *Catalunya per sos rius: Lo Freser*, Barcelona 1883.

sempre novas sorpresas; desde llurs cims he vist gran nombre d' llochs que m' han evocat tota classe de recorts. La asperesa d' aquellas montanyas, llur elevació, los espectacles que allí he presenciat, tot, en una paraula, me ha fet experimentar ab la major intensitat la admiració al Creador, lo carinyo á nostra dolsa Catalunya, los més purs sentiments de lo bell, los més grandiosos de lo sublim.

Trobantme en la Ametlla, petit poble pintorescament situat en la part alta de la encontrada del Vallés, á 45 minuts de la Garriga y á la dreta del Congost, vaig decidir anar á fer una visita á mon excel-lent amich lo Reverent Dr. D. Jaume Almera, de qui he parlat més amunt, lo qual estava á las horas en lo santuari de Nuria. Per tant, vaig sortir dematinet d' aquest poble lo día 27 de Agost de 1884 pera esperar en la Garriga lo primer tren que puja de Barcelona y passa per allí á las $6^{h}\ 58^{m}$ [1]. Á las $9^{h}\ 50^{m}$ ja m' trobava á Ripoll [2] en quina estació (679 m.) hi ha los diferents vehículs que conduhéixen á Ribas. Ab un' hora arribém á n' aquesta vila, vorejant sempre lo Freser desde sa confluencia ab lo Ter, ó sia desde la meteixa vila de Ripoll, y vejent de passada la encisadora vall.

L' inconvenient que ofereix la excursió de Barcelona á Nuria en un sol día, si s' vol fer en aqueixa estació, es la exposició de que al trobarse en lo més aspre del camí del Santuari, se desencadeni alguna de aquellas imponents tempestats, tant freqüents á las horas entre mitj día y la posta de sol. Segons he sapigut, fá 16 ó 18 días que no passa tarde sens que deixi de reproduhirse tal espectacle;

[1] Pera lo camí de la Ametlla á la Garriga véjas' l' acta de la *Excursió col-lectiva á la Garriga, Bigas y Castell de Montbuy*, per D. F. de S. Maspons y Labrós, en lo BULLETÍ de la A. E. C., t. VI (1884), p. 86 y següents.

[2] Véjas' pera lo relatiu al trajecte de Barcelona á Ripoll la interessant Memoria: *De Ripoll á Girona* de D. Ramon Arabia y Solanas, publicada en nostre II ANUARI, p. 267-282.—S' ocupan també de la vila de Ripoll D. Joseph Fiter é Inglés en l' acta de la *Excursió col-lectiva á Ripoll y Sant Joan de las Abadessas* (V. lo t. II del BULLETÍ de l' ASSOCIACIÓ, p. 41-54); D. S. Rusiñol en sas *Impressions de una excursió al Taga, Sant Joan de las Abadessas y Ripoll* (V. ANUARI I, p. 27-53) y sobre tot la monografía de *Santa María de Ripoll*, deguda á la ploma de nostre delegat D. Joseph M.ª Pellicer y Pagés.

aixís es que per poca senyal que veja, desistiré d' arribar al Santuari al meteix dia. No obstant, segons me sembla, y segons parer de gent del país, puch aventurarme á anarhi. Encarrego á En Rutllat, de Ribas, una bona caballería — y per cert que m' serveix divinament —, ab lo ferm propósit d' emplear lo menos temps possible en arribar á Nuria.

Com porto pressa durant l' ascensió, y en la pujada s' vá molt bé en caballería, no m' entretindré en explicar lo itinerari fins al regrés, puig ara, tot lo que diría fora pura impressió. Al baixar, se vá molt mellor á peu, á lo menos fins al pont Nou; me deturaré en los punts que més me criden l' atenció y faré algunas exploracions malacológicas. Per tant, al arribar al terme del viatje, despediré al mosso ab la mula.

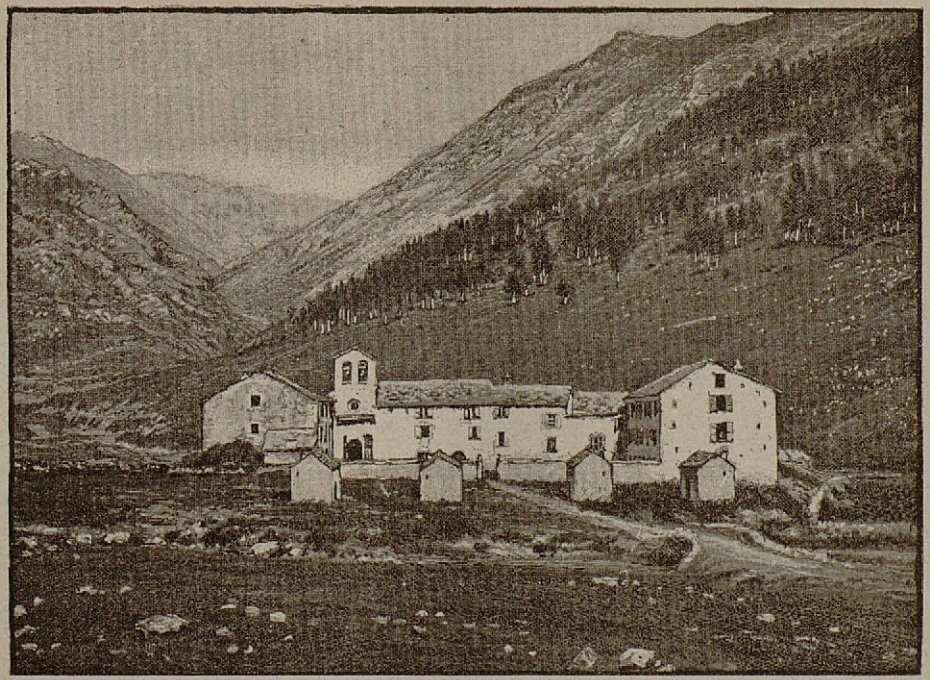
A la 1 h 45 t. surto de Ribas, y sens baixar de caball, me trobo en lo pedrís meteix del Santuari á las 4 h 22 t., de manera qu' he fet en 2 h 37 m las 4 h que s' comptan desde la vila á Nuria.

Nuria

Bonica es la impressió que causa la petita planura tota voltada de montanyas, hont volgué la Verge Santa que l' anéssen á venerar. Després de las varias pujadas que ha sigut precís fer desde més avall de Caralps, se troba bon xich més pesada la última, ó sía la de la *Creu d' En Riba;* pero això contribuheix no poch al bon efecte que produheix la inesperada aparició de la somrisenta vall hont está emplassat lo Santuari (alt. aproximada 1.985 met.). [1]

Aquesta planura, que tindrá cosa de un quart d' hora de llargada per mitj de amplada, está limitada al S. per lo turó de la Creu d' En Riba; al E. per la pendent de la montanya hont se veu lo *Bosquet* ó *Bosch de la Verge*, de pins de una regular elevació, qual pendent oculta la *Coma*

[1] Segons D. E. Vayreda en lo esmentat *Catálech*, p. XII.

NURIA.—Santuari de Nostra Senyora

de Vaca que s' troba més cap al orient. Inmediata hi ha la celebrada *Font dels Capellans*, en lo lloch en que comensa lo clot per hont se vá á la *Coma de Nou fonts* y á la *Collada de Set Creus*, termenal de las dúas nacions y camí dels Estanys de Carrençá. Al N. tanca la vall la montanya de *Cap de Porch* [1] que oculta la *Coma d' Eyne*. Al N. O. lo *Coll de Finestrellas*, altre punt de separació de nostra nació y la francesa, hont passa lo camí que s' dirigeix á la Cerdanya, en qual vessant y no molt lluny, després de atravessat lo dit coll, hi naix la fredíssima *Font del Segre*, origen del riu més important que fertilisa la provincia de Lleyda [2]. Segueix la *Coma del Ambut*, y tota la part occidental de la planura está limitada per lo geganti *Puigmal* ó *montanya de Tosas*. Allí, al peu meteix, hi ha la *Gruta* en que fou trobada la Mare de Deu, la *Capella* que hi edificáren y la *Font de Sant Gil*, que com totas las dels encontorns, té una temperatura molt baixa. Sobre un bosch, en aqueix indret de la montanya, hi existeix la *Cova de Sant Gil* [3]. Finalment, per las inmediacions de la *Creu d' En Riba*, á la dreta ayguas avall, se troba lo camí de *Font Alba* y dels pobles de Ventolá y de Planolas, situats á la vessant esquerra del Rigart, afluent del Freser, al que s' reuneix en la vila meteixa de Ribas.

Donan animació á n' aquesta vall dúas corrents d' aygua, una que vé de Nou fonts y l' altra de Finestrellas, las quals unintse al peu del Bosquet de la Verge, la conduhéixen per entre lo esmentat peu del Bosquet y lo turó de la Creu d' En Riba.

[1] Será probablement la que lo Dr. Almera designa ab lo nom de *Roch de la Malé*. Fora fácil que l' haguéssen denominada *Cap de Porch* á causa de la forma que ofereix la penya escarpada internantse per la vall y que lo esmentat autor compara á la proa de un baixell. Conservo lo nom ab que me la designá D. Manuel Coma, de Ribas, qui tingué l' amabilitat de procurarme la major part de datos referents á la vall regada per lo Freser, y al qual dono las més expressivas gracias. Ja he indicat en varias ocasions que procuro conservar los noms ab que en lo país me han designat los diversos llochs, puig encara que s' aumente la synonimia, s' evitan confusions al saberse los diferents ab que es conegut un sol punt.

[2] Lo *Sicoris* dels antichs.

[3] Posteriorment, se col-locá en aquesta cova una bella estátua del penitent St. Gil, que tant important paper desempenya en la historia de aquestos llochs.

No hi ha dubte que, si no han desaparescut del tot, van essent cada vegada més raros los mamíferos que vivían ó freqüentavan los encontorns de la vall de Nuria. Véjas' sino las diferents especies que s' enumeran en un dels capítols de privilegis de la vall de Ribas (lo 24), otorgats en fetxa de 1519, referent á la cassa. En ell s' esmentan los «porchs (senglars), cervos, daynes, izarts, llebres, conills» [1] y encara se omitéixen los ossos, que bé devían quant menos visitar aquells llochs, aixís com los llops, guillas, ratas, etc. Avuy de aquellas especies se cassa quasi exclusivament lo isart *(Antilope rupicapra)*, que té una carn apetitosa de la qual sovint ne servéixen als qui visitan lo Santuari. Entre las aus pot esmentarse la perdiu blanca, de un gust molt inferior al de la roja. Además hi habitan varias especies de réptils y d' estranys arácnidos; bonichs coleópteros, entre los quals no hi faltan alguns carábids, mol-luscos aquátichs del grupo de las *Bythinellas (B. Reyniesi* Dupuy) y lo terrestre denominat per Farines *Helix Xatarti*, citat en la Coma de Vaca per M. Companyo [2] y recullit per mí al peu dels rhododendrons prop del Bosquet de la Verge.

¿Qué pot dirse de la flora després dels nombrosos datos que s' troban en lo *Catálogo de plantas de Cataluña*, de don A. C. Costa [3] y en lo ja citat *Catálech de la flora de la vall de Nuria*, de D. E. Vayreda? Ja he parlat del bosch de pins *(Pinus uncinata)* que hi há al E. y dels rhododendrons coneguts ab lo nom de *boix de montanya* [4]. ¡Y qué bonica es aquesta planta, quals matas recordan, si bé remotament, las del boix! Encara qu' en son aspecte *axaparrat*, en sos tronchs entortolligats y ressechs s' hi observan los efectes de l' acció inclement dels llarchs y rigorosissims hiverns, en cambi sas elegants y regulars fullas ab lo envés de color de rovell, á qual particularitat deu la

[1] Véjas' lo apéndice n.° 1 que acompanya á n' aquesta ressenya.

[2] *Histoire naturelle du département des Pyrénées Orientales.* Vol. III, p. 443.—Perpignan, 1863.

[3] *Introducción á la flora de Cataluña y catálogo razonado de las plantas observadas en esta región.*—Barcelona, 1864.

[4] Además té los noms de *Gauhet*, *Salabarda* y *Narets*. V. Vayreda ob. cit., p. 48.

especie son nom botánich *(Rhododendron ferrugineum)*, y sas preciosas flors vermellas, fan de aquest vegetal un dels més valiosos joyells ab que Flora ha volgut adornar tant elevada regió.

No he tingut ocasió de véureho, pero es molt bonica la costúm citada en la *Histoire de l' ermitage de N. D. de Nuria* [1] referent á las coronas que forman molts dels visitants al Santuari, ab brancas de aquesta planta, cenyíntselas al regrés. Diu además lo autor que se li atribuhéixen varias virtuts, entre las quals esmenta la de preservar del llamp á las personas que n' portan á sobre y á las casas hont ne conservan ab devoció.

Allí se cull també la tendra xicoyra de montanya, una de las verduras que se servéixen en lo Santuari, y la gustosa y odorífera maduixa silvestre. Las blancas flors de la *Parnassia palustris (fetjera blanca)* y las encesas dels clavells, matisan la esmeragdina catifa que cubreix la vall, sobresurtint los aspres carts silvestres y en especial las moradas flors de la *herba tora (Aconitum Napellus)*, un dels vegetals més elegants de aquella flora [2].

¿Puch ometre lo *regalis de montanya (Trifolium alpinum)*, que forma la atapahida gleva de bonas extensions de terreno? Recordo á propósit de aquesta planta, quina groixuda y llarga arrel té un gust molt análech al de la regalessia comú *(Glyzirrhyza glabra)*, que bastants anys enrera, quan visitava per primera vegada elevadas montanyas — era precisament en aquest lloch —, y experimentava lo sentiment, fins á las horas desconegut per mí, de la grandiositat que inspiran, lo guía que m' acompanyava á la Cerdanya francesa, culli algunas arrels, se n' posá una á la boca y me n' oferí un' altra mentres entonava alegrement:

Si voleu que cante fi
Deum' de regalis un tros;
N' he menjat las cols ab oli
Que m' han posat regollós.

[1] *Histoire de l' ermitage de Nôtre-Dame de Nuria*, p. 15.—Toulouse, 1867.

[2] També hi viu en la part alta una umbelífera, la *Xatardia scabra*, exclusiva de aquesta localitat.

¡Qu i havia de dirme á las horas que temps á venir, sentint molta set en una de mas ascensions, al recordar la cansó reculliria algunas arrels de aquella planta que m' evitarían un bon xich lo malestar!

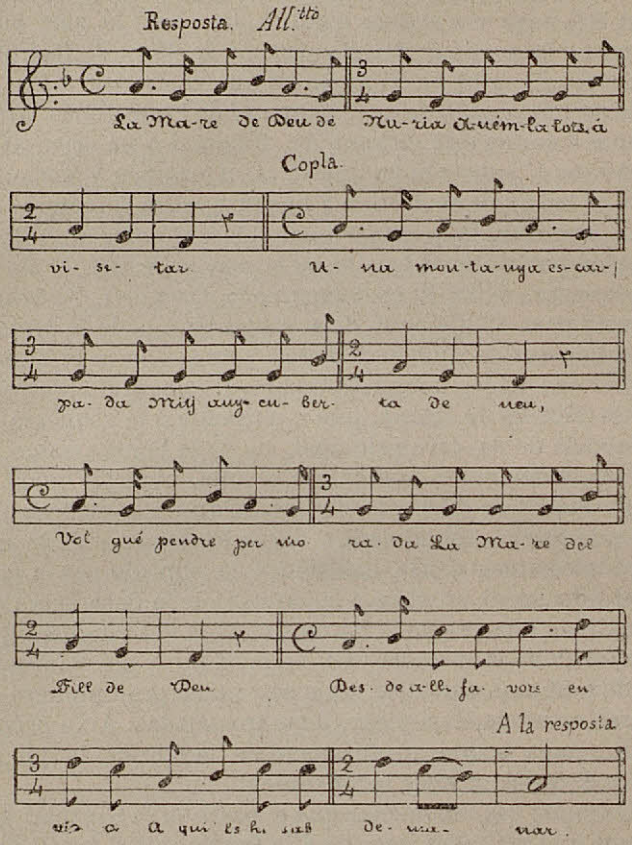
Mes ocupémnos ja del Santuari. Está aquest situat bastant á la esquerra ayguas avall, ó sía envers la part hont termina la pendent del *Bosquet de la Mare de Deu;* per derrera meteix hi passa lo riuhet que vé de Nou fonts, al qual se uneix poch després lo que vé de Finestrellas. Aixís es que l' edifici está enfront del Puigmal ó sía orientat al O. Avans d' entrar hi ha quatre casetas iguals y aisladas, una de las quals se destina á bugadas, altra á pastors, altra á ferrería y la quarta á escorxador. S' entra després al espayós pati en qual fons hi ha la *casa principal.* L' ala de la esquerra, ó del N. es denominada *Casa dels Cerdans* y serveix pera allotjament dels visitants; á la de la dreta ó meridional n' hi díuhen *de Loreto* y en sos pisos hi ha bon número de celdas també destinadas al esmentat objecte.

Res diré de la iglesia, que s' presenta á la esquerra en la fatxada de la casa principal, ni de la Santa imatge, la olla, la campana, la miraculosa casulla, ni de tot quant se troba descrit en diferents obretas, relatiu á la piadosa historia de Nuria. Actualment s' óbren los fonaments de un' altra iglesia més capás, que tindrá la entrada per la part de Mitjdía, molt próxima á la paret N. de la Casa dels Cerdans. Llástima es que lo hermós marbre del Puigmal, que extráuhen de la meteixa vall, no molt lluny del Santuari, sía de tant mal traballar, puig se véuhen gran número de pessas comensadas á picar, totas trossejadas. Aixó privará que puga usarse profusament en la fábrica, lo que no deixa d' ésser un sério inconvenient.

Crech del cas recomanar que s' passe en lo Santuari á lo menos una nit, pera assistir á la funció que s' fa allí diariament, puig á més de lo típica no pot ménos de impressionar si s' considera la soledat imponent y la magestuosa grandiositat de las montanyas hont se celebra.

Comensa la funció ab un rosari resat, al que seguéixen després los goigs, ab un cant verament catalá. Molt pler vaig experimentar ja la primera vegada que 'ls sentía y

varias vegadas havia desitjat possehirne la música. Lo esmentat Dr. Almera, qui temps enrera tingué ocasió de procurársela escrita, me la deixá copiar, lo que li agraheixo vivament. Com la crech enterament inédita, ab tot y

NURIA.—Goigs de Nostre Senyora

ésser una de las més típicas qu' existéixen en nostra terra la transcrich á continuació [1]. La lletra dels goigs no es la

[1] La notació ha sigut revisada y arreglada per lo distingit mestre D. Francisco de P. Sánchez Gabanyach, lo que li agraheixo vivament.

meteixa tots los días: se n' cantan dúas, una referent á impressions de viatje y altra á la historia, sens que per aixó sian fixats los días en que s' hajan de cantar uns ó altres.

Acaba la funció ab una costum bon xich rara: tal es lo cant de las absoltas pera las ánimas dels benefactors de la iglesia. Termenada la funció, tots los qui hi han assistit pujan al camaril á besar la Verge. Després, lo meteix qu' en Montserrat, se troba preparat lo sopar; lo menjador pera lo públich está en los baixos de Loreto.

Doná la casualitat en las dúas nits que vaig permanéixer en lo Santuari de poder presenciar en cada una d' ellas la costúm de *pagar la manta*. Y dich la casualitat, perque es aquesta una broma que s' fá á las personas que passan tres nits á lo menos en aquella casa. Previ lo consentiment de la persona que paga la festa, los pastors y mossos de la casa organisan, mentras dura lo sopar, una vera mascarada. Obren la marxa dos individuos que tocan uns petits corns de cassa y seguéixen varios altres, ab atxas de vent, tots ab mantas, tapabocas, mocadors, grotescament col-locats, terminant la comitiva ab un objecte que á primera vista costa desxifrar, encara que té la aparencia de un cavall; lo cavall en qüestió no son més que dos homes lligats més avall de la cintura, de manera que un y altre, inclinant lo cos en ángul recte, presentan una superficie bastant plana sobre la qual col-locan una flassada, y pera completar la il-lusió lo monta un noy. Com la marxa del improvisat solípedo ha d' ésser necessariament molt penosa y los homes que l' forman calsan esclops, los saltirons ab que déuhen avansar, ressonant sobre lo empostissat, y lo toch de las cornetas, aixís com la claror dels llums dels acompanyants, tot contribuheix á formar un quadro plé de animació. Junt al cavall vá un home, encarregat de fer lo discurs; al arribar la comitiva prop de la persona obsequiada, que s' troba á las horas en los postres, se li dirigeix, y ab un catalá al que barreja alguna paraula pseudo-castellana, manifesta que allí hi há un animal que fá tants días no ha *cumadu* (menjat) lo qual té tanta gana que fins *coma* per la *cabessa* y per la qúa, etc.

— y en efecte, li dona alguna cosa de postres per abdúas parts —, per lo tant qu' espera tindrá compassió del estat en que s' troba la pobre bestia. A las horas lo obligat anfitrió dona algunas monedas al orador pera que ell y tots los acompanyants bégan á sa salut. Y per cert qùe aixís que compráren lo ayguardent ó ví ab que debían fer beguda, vaig notar que tenían la galantería de oferirne primer al qui pagava la manta.

Res diré del *confort* que s' troba en aquells llochs; anys enrera, per lo que s' refereix al menjar, haguera aconsellat portar alguna cosa de Ribas. Ara s' hi nota ja un grau més de avens.

Prou sapigut es que lo Santuari sols lo habitan en los mesos més calorosos del any: lo Rnt. D. Joan Salomó, rector de Ventolá, un dels pobles de la vall de Ribas situat á una bona elevació de la vessant esquerra del Rigart, n' es administrador fá molts anys y á ell se déuhen totas las melloras que desde més de 30 anys s' efectúan en lo Santuari y camins. Digné de tot elogi es lo zel desplegat per aquest actiu sacerdot, puig que durant sa administració ha passat aquell Santuari de mort á vida.

Pujan allí per St. Pere y abandonan lo lloch un ó dos dias avans del Roser, que s' escau á ultims de Setembre. A las horas, en una de las casetas de davant la entrada del pati hi deixan llenya y algun altre objecte per lo cas que algú que s' aventure á passar per allí durant la época rigorosa, tingués necessitat de refugi.

No sortiré de aquest lloch sens fer notar que 'ls pastors, aixís com varios habitants de la vall de Ribas, lo designan ab lo nom de *Nuri* y no ab lo de *Nuria* ab que es generalment conegut.

Estant com voltat lo Santuari per dos riuhets, al arribarhi per la part de la Creu d' En Riba se ha de passar un pontet próxim al meteix, anomenat de St. Gil. Un altre n' hi ha també próxim, pero á la part del derrera, desde hont se pot anar al Bosquet; finalment, cap al N. E. se n' troba encara un altre que atravessa un dels riuhets que vénen á portar son caudal al afluent del Freser.

Lo camí fins á Ribas

Sortint del Santuari hi ha al S., segons havém dit, la Creu d' En Riba, prop de la qual passa lo camí després de una curta pujada. Vé luego lo zig-zag obligat á causa de la baixada bastant rápida que conduheix á la vora meteixa del riu. Molt ménos pesat fora lo camí als visitants que vénen de Ribas, si s' practiqués prop del curs del aygua, per lo punt hont aquella surt de la vall [1].

Inmediatament després de la baixada, se atravessa lo riu de Nuria per lo *pont de Tres molins;* una volta á la esquerra, se troba una petita, pero hermosa planura, anomenada *Plá de Sallent,* hont dona pler caminar per damunt de la menuda herba que la encatifa, mentres la vista se recrea en lo bosch de negres pins *(Pinus uncinata)* que hi ha en la escabrosa vora oposada, donant al paissatje un bonich aspecte alpí. Aquest bosch continúa fins á la Ruyra, prop de Caralps, que ja trobarém més avall.

Al sortir del plá, lo riu se despenya formant una preciosíssima cascata, anomenada lo *Salt del aygua,* que no necessito recomanar al qui visite aquestos llochs, puig se li presentará davant meteix y forsosament hi quedará un rato embadalit. ¿Cóm pot deixar d' ésser aixís, atesos sa abundancia, sa elevació, sos accidents, sa remor, lo feréstech y solitari del lloch, ja que sempre la vista de una cascata produheix en nosaltres un efecte agradable ó grandiós? Es digna de tenirse en compte la noticia que m' doná lo Sr. Coma, de Ribas, respecte del salt del aygua, puig recorda haver vist la roca hont se despenya la corrent molt menos excavada de lo que ho está en l' actualitat, cridantli l' atenció un efecte tant notable de l' acció de las ayguas.

A la esquerra meteixa del salt vá á parar un torrent que vé de *Font Negra,* hont hi he trobat dúas especies de molluscos: la *Helix Xatarti* y una varietat de la *H. Moulinsiana.* Segueix luego lo riu son curs, encaixonat per un estret

[1] Actualment (1887) ja s' hi passa á peu, gracias á la munificencia de un devot que ha costejat una mellora tant útil.

congost, y en un lloch arrecerat hi ha una *barraca* en que póden ben bé soplujarse varias personas Poch després se arriba dalt del famós *Salt del Sastre*, qual fons no pot mirarse sens experimentar una impressió de horror; mes la barana d' obra que hi ha en lo camí disminuheix un bon xich lo temor que infundiría als qui han de passarhi si no ténen lo cap seré, encara que, dit sía entre paréntessis, lo camí no fora perillós, ni molt menos.

Per un altre zig-zag, plé de pedregám en las dresseras, se baixa fins á trobar lo nivell del riu, essent digne de admirarse un' altra cascata que vé enfront del Salt del Sastre y porta sas ayguas al riu á la dreta de sa corrent: tal es la de *Font Alba*, que procedeix del punt aixis anomenat. Si bé aquesta cascata es diferent de la del Salt del aygua, no per aixó es ménos bella: no porta tanta abundancia, pero en cambi se desprén de un lloch altissim, produhint l' efecte de una llarga cinta de plata.

Després de la baixada se atravessa inmediatament lo *pont de Cremal* y lo camí passa per tant á la dreta del riu, encara que s' desvía, puig la corrent se n' vá per un lloch molt més fondo seguint per la base las altissimas y espadadas *Rocas de Nuria*. En esta part del camí termina lo elevat *Torra-neulas* que tant bé se veu desde Ribas. Lo riu de Nuria, seguint son curs, no tarda en trobarse ab lo *Freser*, que vé de la font de aquest nom situada molt més al E. de la cordillera. En lo punt de la confluencia, un bon xich avans de passar pe 'l fons de Caralps, hi ha lo *pont de Iellas*. No pot donarse paissatje més bonich que lo que s' disfruta desde lo camí quan un se dirigeix á Caralps després de sortir del congost hont se troba lo Salt del Sastre. A la dreta la rápida pendent, plena de pedregám, que s' enfonza fins al llit del riu; á la esquerra la paret espadada de las rocas de Nuria en la qual, desde una bona elevació, hi ha adossat lo pedregám, produhint l' efecte de la paret arrunada de un edifici de titans; y per fi, al fons y en direcció á Ribas, la vall per hont corre lo Freser, ampla, plana, cuberta de alegre verdor, que contrasta singularment ab lo aspecte feréstech del lloch de hont se acaba de sortir.

Segueix lo camí aproximadament á un meteix nivell y se troba la *Creu dels Assots*, prop de la qual hi ha una *font* denominada com la dita creu; poch després la *barraca del Oratori*, parescuda á la que ja he vist, y un xich més avall la *font de la Ruyra* que pren lo nom de una casa de pagés de allí prop, y en qual indret termina lo bosch que s' veu ja desde lo plá de Sallent.

Se arriba luego al poble de *Queralps*, *Caralps* ó *Caraups*, situat á una bona elevació á la dreta del Freser. Compta uns 600 habitants, sas casas no ténen pas una bona apariencia, están cubertas de llicorella y, á causa de lo accidentat del terreno, sos carrers se troban en diferents planos y cada un d' ells molt desnivellát. En lo punt més elevat son notables las runas de un castell que lo Sr. Massó y Torrents en la obra esmentada (pág. 32) atribuheix al sigle XII. En la iglesia de St. Jaume [1] diu lo Sr. Pellicer que «s' feu un ensaig del claustre de Ripoll, á jutjar per las arcadas del pórtich que revelan ésser obra del meteix autor del claustre de aquell celebrat cenobi», segóns transcriu lo Sr. Massó en la referida obreta.

Al sortir del poble de Caralps, per una rápida y gens curta baixada se arriba al nivell del Freser atravesantse primer lo *torrent d' Estremera*, afluent de la dreta que baixa del *bosch de la Estremera* y se reuneix allí al riu. Es aquest punt rich en mol-luscos, puig ab lo poch temps que vaig explorar las rocas y la fullaraca que s' troba al peu de las meteixas, aixís com la llarga paret en sech de la dreta del camí, pogui recullirne bon número, especialment de la *Pupa affinis*, ó una molt parescuda, de la *P. leptochilus*, *P.* afine á la *polyodon*, *P. Farinesi*, *Helix aspersa*, *H. cornea* var., *H. rupestris*, *H. splendida*, *H. ruscini-*

[1] Villanueva publica lo document que vegé en lo arxiu ecl. de la Seu d' Urgell relatiu á la «Consecratio ecclesiæ S. Iacobi in villa *Cheros albos* (Caralps), in comitatu Cerdaniensi, anno DCCCCLXXVIII» segons lo qual dita iglesia fou construhida per Nampio, Ossolo, Abo, Galavonso y Melandro, subjectada á la parroquia de S. Sadurní de *Fustiniano* y consagrada en dita fetxa per Wisado, bisbe de Urgell. *Viaje literario á las iglesias de España*, t. X *(Viaje á Urgel)*, p. 261.—*Cheros albos* s' anomena també aquest poble en lo document de consagració de la iglesia de Urgell, fetxat en 819 y transcrit en la *Marca hispanica*, col. 764 (París, 1688), y en lo testament d' Ermegando, bisbe de la meteixa iglesia, any 1033, copiat igualment en Marca, col. 1055.

ca, *H. hortensis*, *H. nemoralis*, *H. lapicida* var. *flammulata* y alguns exemplars *albinos* de aquesta última [1].

No tarda lo camí en passar á la esquerra atravessantse lo riu per lo *pont Nou*. Allí, á més de alguna de las esmentadas especies, vaig observarhi adherida á la roca, la *Pupa Farinesi* en companyia de la *Helix rupestris*. Més avall se atravessa, prop de sa unió ab lo Freser, lo *torrent del Serrat*, afluent de la esquerra. Segueix després lo *pont de Rial*, que conduheix altra vegada á la dreta del riu; passat lo pont y contigua al meteix hi ha una gran roca espadada hont viu la *H. rupestris*, allí naix una abundosa font y darrera se troban las *covas de Rial*, bastant grans, ab hermosas estalactitas, y apenas deterioradas, puig son pochs los qui las visitan.

Un bon tret, prop de un' hora, se segueix per aquella vora del Freser fins arribar á la vila de Ribas. Tot lo camí vé quasi sempre planejant; la preciosa vall está plena d' arbres y cuberta de tendre verdor, gracias als clarissims filets d' aygua que de per tot arreu acudéixen á rendir homenatje al turbulent Freser. Se deixa á la esquerra lo caseriu de *Ribas altas* y més avall se troba la *represa* de la fábrica d' En Ramirez [2]. A la dreta del camí, especialment en las parets en sech que hi ha quasi sens interrupció fins á la vila, víuhen interessants especies de mol-luscos que ja cito en mon esmentat traball malacológich sobre los encontorns de Ribas. Poch avans de arribar, se passa pe 'l peu de la *Serra del Castell;* á la esquerra

[1] En mon estudi sobre los *Moluscos del valle de Ribas*, Barcelona, 1884, al tractar de la *Helix lapicida* ja feya notar qu' en aquesta regió es quasi exclussiva la varietat *flammulata*, qual conquilla té un color general molt més clar, quasi blanquinós, trobantse totas las tranzicions fins á la albina. Posteriorment he tingut ocasió de consultar un curiós traball de M. Arnold Locard en que se ocupa aquest autor de alguns cassos de albinisme en los mol-luscos (V. *Sur quelq .cas. d' albinisme et de mélanisme chez les Moll. terr. et d' eau douce de la Faune française*, Lyon, 1883). Diu que se observan principalment en lo Mitjdía de França y més en los llochs montanyosos qu' en las baixas planuras y en las valls. En efecte, per lo que s' refereix á aquesta especie, tant los individuos de la Preste, en la vessant oposada del Pyrineu, citats per lo Ab. Dupuy (V. *Cat. des moll. testac. terr. et d' eau douce qui vivent à la Preste*, Paris, 1879), com tots los recullits per mi en las voras del Freser, vénen á confirmar la asserció de M. Locard.

[2] Avuy dels Srs. Peyra, Pamies y C.ª, fabricants de fil pera cusir.

hi há la grandiosa *fábrica d' en Ramirez* y s' entra á la vila per la *capella dels Desamparats*, prop del *pont* que atravessa lo Freser pera anar á la *vila d' Amunt*, *castell de St. Pere* y camí de Pardinas y Camprodon [1].

Ribas está á una altitut de 758 metres [2], de manera que desde lo Santuari de Nuria es precís baixar 1227 metres pera arribar á la primera vila important que rega lo Freser.

II

Ribas y sos encontorns

Situació de la vila

La vila de Ribas está situada en la confluencia de tres rius: lo *Freser*, lo *Rigart* que s' reuneix á n' ell per la vora dreta y lo *Segadell*, que s' hi llensa per la esquerra.

Mes avans explicaré per qué deu escriures' lo nom del riu Freser ab una *s* y no ab dúas com algunas vegadas he vist. No hi ha dubte que al remontar la vall de Ribas, un se fixa tot seguit en la remor que produhéixen las ayguas, deguda á lo accidentat del país y á la rapidés de la corrent: y tant es aixís que recordo la primera nit que anys enrera vaig passar en lo establiment d' En Gouzy, prop meteix de la vila, tardant molt temps avans no poguí adormirme, á causa de la remor del riu que corre inmediat á la habitació que m' destináren.—Diantre de Fresser, pensava jo, aquest sí qu' es un nom que li escau! ¡No n' mou pas poca ni gayre de fressa!—Véus' aquí cóm m' havia esplicat de prompte la etimología, y á satisfacció, pero posteriorment he tingut ocasió de notar que tots los naturals del país pronuncian aquest nom ab una *s* suáu y no ab la *ss* forta que reclamaría la esmentada significació.

[1] En la descripció de la vila de Ribas y sos encontorns donaré més detalls dels llochs últimament citats.

[2] Segons Stieler en son mapa de la Península ibérica.—Gotha, Justus Perthes, 1882.

Lo il-lustrat Sr. Coma, de Ribas, á qui he tingut ja ocasió de citar, me doná sobres lo particular la següent explicació: Sabut es que aquet riu abunda en riquissimas *truytas*, y tant es aixís, que fins un capitol dels esmentats privilegis de la vall [1] fá referencia precisament á llur pesca. Prou conegut es además aquell ditxo de las *cinch efes*, ó mellor podría dirse de las cinch *fr*, que han de reunir las truytas, es dir, que sían *francas*, *frescas*, *fregidas*, *fredas* y del *Freser*. Ara bé, las truytas, durant los mesos de Novembre, Desembre y Janer, depositan los ous en uns llochs arenosos hont hi ha poca aygua, denominats *fresos* en lo país, de manera que molts son los qui indicarán hónt se troba un *fres*. Pareix donchs que la paraula Freser significaría «riu en que per l' abundancia de truytas hi ha molts fresos», explicació en un tot conforme ab la fonética [2]. Pero en las escripturas dels sigles X y XI se troba escrit *Freber* [3] y *Febrer* [4], segons se veu en la *Marca hispanica* y segons fá notar lo P. Villanueva [5], resultant en conseqüencia, que la esplicació que acabém de donar no apareix tant satisfactoria com sembla á primera vista.

Segueix en importancia al Freser lo *Rigart*, denominat també *Rigau* ó *riu de Planolas*, que vé del coll de Tosas, ó sia de la part de Cerdanya He tingut ocasió de observar diferentas vegadas que la gent del poble designa los rius, sobre tot en la part alta de llurs concas, ab lo nom de alguna població, generalment la més próxima: aixís es que preguntant en Castanesa quin nom té lo riu que passa per allí, me diguéren «la ribera de Castanesa», de igual modo qu' en Nuals donan á la meteixa corrent lo nom de «ribera de Nuals» [6]. Altre tant passa ab los tres rius que

[1] V. lo *Apéndice* núm. 1, cap. 25.

[2] Pujades en sa *Crónica universal del principado de Cataluña*, t. V, p. 286. Barcelona, 1829, escriu també Freser ab una sola *s*.

[3] *Marca hispanica*, París, 1688, col. 851 y 930. — Y també Frever: «Piscationes aquarum... de flumine Freverii a ponte Corba usque Tezer (lo Ter.» V. Doc. de 1097, en la meteixa obra, col. 1090.

[4] Id. id., col. 818.

[5] *Viaje literario á las iglesias de España*, t. VIII, p. 2. Valencia, 1821.

[6] V. ma *Excursió als Pyrineus centrals* en lo II ANUARI de la A. E. C. (1882), p. 21.

confluhéixen en Ribas, puig al Freser lo denominan també «riu de Caraups ó de Nuria», á son afluent de la dreta «riu de Planolas» y al de la esquerra «riu de Pardinas».

Díuhen en lo país que las ayguas del Segadell ó riu de Pardinas son nocivas, de modo que los habitants de la *Vila d' amunt*, per allí hont passa, no la usan pera beure; aixís meteix, díuhen que tota persona que tinga llagas no pot banyarshi, perque se li empitjorará lo mal. Me concreto á donar á conéixer aquesta particularitat, creyent que hi haurá algun fondo de veritat ensenyada per la experiencia. No son aixís las del Rigart, que sembla se han usat com á medi terapéutich banyants'hi, y han produhit bon efecte. Las del Freser son las més frescas y bonas pera beure.

La montanya més important que hi há á la esquerra del Freser es lo *Taga*, de uns 2,100 met. de altitut [1], quals últimas estribacions forman además bona part del límit esquerra del Segadell, y fins del meteix Freser després de sa confluencia. En aquest punt se troba una montanya anomenada *Costa Ardena* y prop d' ella la coneguda per *Bach del Eura*, qu' está en part vestida de bosch. Lo *Coll de la Pera* es un' altra montanya, situada devant de aquesta última, cap á la part de Ribas y sobre lo poble de Bruguera de que ja farém esment. En la divisoria de aquest poble y Ogassa se troba lo gran *Bosch de Bruguera*, en qual cim es tradició hi existí un convent de monjas conegut per «Sant Aimant», lo qual comunicava ab un altre que radicava en St. Pere de Montgrony [2]. Entre lo Taga y lo Bosch de Bruguera se troba *Coll de Jou* [3], qu' es lo pas pera anar de Ribas á Ogassa y prop del qual me digué lo Sr. Vayreda existeix una interessantissima localitat botánica.

No son de tanta importancia las montanyas de la dreta del Freser, si exceptuém lo pich de *Sant Antoni*, damunt

[1] V. ANUARI de la A. E. C., any I (1881), p. 39.

[2] V. *Lo Freser*, p. 58, hont hi há algunas indicacions de la tradició de las monjas de Sant Aimant.

[3] No es lo *Coll de Jou* de que parlarém al ocuparnos de la Pobla de Lillet.

meteix de la vila, y que limita allí la dreta del Rigart y la de aquell riu després de sa confluencia. Com val la pena de ferhi una ascensió, ben fácil per cert, parlarém després d' ell més detingudament. Fora de aquest, pot esmentarse la *Verruga*, qu' es lo cim de la montanya de Campellas, ab abundancia de pins, y la *Avellanosa* y *Bosch d' Angelats*, que forman una sola eminencia.

Altra de las montanyas que hi ha sobre de Ribas es la característica *Serra del Castell*, compresa entre lo Rigart y lo Freser, y de qual estranya silueta nos doná un dibuix nostre estimat amich y consoci D. Cels Gomis en lo segon ANUARI [1]. Derrera de aquesta y á la esquerra del Rigart s' eleva lo *Grau*, que al costat té la *Coma de Batet*. Res diré del rey de aquell Pyrineu, del gran *Puigmal*, ja que 'ns l' ocultan altras montanyas. Pero al aproximarnos á la vila venint de Ripoll, quan se dilata la vall á conseqüencia de la reunió de las tres concas, se presentan dúas montanyas que donan al país molt carácter: la més llunyana es lo elevat pich de *Torra-neulas* formant una gegantina paret vertical prompte á desplomarse; l' altre es lo *Puig-Cornadó*, *Bosch de Ribas* ó *de la vila*, més á la dreta y en un terme més próxim. Aquesta montanya, qual silueta pot compararse á la de un barret de dúas puntas está cuberta de una alegre verdor y li donan major bellesa los diferents grupos d' arbres que s' dirían col-locats allí per la má de un artista; puch ben assegurar qu' es aquesta, vista desde Ribas, una de las que m' han produhit lo efecte més simpátich. Remontant lo Freser en direcció á Caralps descubriríam á la dreta del Torra-neulas la montanya coneguda per *Costa-Rubí*, al extrem de la de *Coma de Vaca*. Sobre Puig-Cornadó y molt més alt, hi ha lo *Puig-Cerverís*, pot esser aixís denominat perque hi hauría allí ciervos ó *cervos*, segons s' anomenan en lo ja citat capitol dels privilegis de la vall. Finalment, sobre lo poble de Pardinas, en direcció á Camprodon, se troba la montanya de *Pórtulas*, per hont passa lo camí de Ribas á aquella vila.

[1] *Entre Vich y Sant Joan de las Abadessas*, ANUARI de la A. E. C., any II (1882), p. 259.

La vall y vila de Ribas

Donadas ja las indicacions hydrográficas y orográficas dels encontorns, avans de ocuparnos de Ribas, convindrá fer una distinció entre los pobles y caserius que compren la *vall*, y los de la *baronia*, puig generalment hi há confusió respecte de aquest punt. La baronia, de la qual era senyor lo baró de Mataplana, se compon dels pobles de *Tosas* [1], *Dorria* ó *Dorri* [2], *Fornells*, *Navá* y *Planés*, al qual vé comprés lo caseríu d' *Espinosa*. Dech notar respecte de la denominació del poble de Dorria lo meteix qu' he fet present al parlar de Nuria, es dir, que la gent del país no pronuncia la *a* final, de manera que resulta *Dorri*. En tal cas no es inverossímil la opinió del Sr. Coma respecte la etimología de aquest poble, segons la qual vindrá de la paraula *orri*, es dir, *lloch d' Orri* ú hont hi há un orri. Encara actualment se denominan aixís los punts quals pasturatjes son de qualitat á propósit pera que lo bestiar tinga la llet de un sabor exquisít. Precisament lo poble de Pardinas, hont hi ha un orri, té fama per la bona qualitat de sos formatjes.

Ja qu' es probable que la vila de Ribas haja donat son nom á la vall, será aquí lloch de advertir que sembla no hi ha dubte respecte de la significació de aquell. Lo senyor Sanpere y Miquel [3] lo posa entre los noms qual etimología es ó sembla catalana; aixís donchs, tenim qu' en catalá aquesta paraula s'usa en dúas accepcions ben distintas: dihém *ribas* als fruyts del *riber (Ribes rubrum*, en castellá *grosella)*, y també á las voras del mar, com la *Riba* de Barcelona, ó dels rius. Si bé en aquest lloch es probable existeixi la esmentada planta, encara que D. A. C. Costa la cita sols en la vall d' Arán y en Olot [4] y D. E. Vayreda en

[1] *Tosos* en Marca, col. 764 y 1055 ja citadas.

[2] *Duarria* en lo doc. cit. y lo testament d' Ermegando, bisbe de Urgell, any 1033, transcrit en la meteixa obra de Marca, col. 1055.

[3] *Un estudi de toponomástica catalana*, p. 62.—Girona, 1880.

[4] *Catálogo razonado de las plantas observadas en Cataluña*, p. 91.—Barcelona, 1864.

la Cerdanya [1], no es fácil que haja tingut may aquí, per sa abundancia ó son cultiu, la importancia suficient pera donar nom á la vila y vall. En cambi, la segona significació li escau perfectament, per quant se troba en la confluencia de tres rius; y aixís se veu en los antichs documents, redactats en llatí, que s' diu *Rippis* [2] y no *Ribes, ium*. Lo segell més antich de la vila qu' he pogut consultar es del any 1824, y porta, com un altre del 1840, lo meteix escut que l' actual, es dir, partit pe'l mitj de dalt á baix, á la esquerra ab las quatre barras y á la dreta jaquerat, ab la sola diferencia qu' en los antichs se llegeix «valle y villa de Ribas» y en lo modern «alcaldía constitucional de Ribas». No podríam donchs explicarnos ab ell lo sentit de la paraula; pero en una antigua llosa sepulcral bastant desgastada qu' existeix en lo centre de la iglesia hi ha un escut en que sembla s' hi véuhen tres montanyas que lo Sr. Coma opina son lo Taga, Puig-Cornadó y la Coma de Batet, tres rius y una vila en lo punt hont confluhéixen [3], lo qual acabaría de confirmar plenament la esmentada etimología.

La vall de Ribas comprén los pobles següents: 1.er la vila de aquest nom junt ab *Ribas altas*, que compta 32 casas, *Batet* 22 y *Massana* 3; 2.on lo poble de Caralps, de que havém parlat al baixar de Nuria y respecte del qual notarém qu' encara que la gent del país pronuncie *Caraups*, tant en lo document transcrit en l' apéndice núm. 1 com en lo estat dels productes de la vall en l' any 1800 que continuém més avall [4], no trobém substituida la *l* per la *u;* 3.er lo poble de *Ventolá;* 4.rt lo de *Planolas*, que segons lo capítol 9 dels referits privilegis, comprá lo senyor Rey d' Aragó; 5.nt lo de *Campellas* [5] junt ab lo caseriu de *Baell;*

[1] *Catálech de la flora de la vall de Nuria*, p. 26.—Barcelona, 1882.

[2] V. los *Privilegis de la vall de Ribas*, en lo apéndice n.° 1. Si bé s' escriu en dit document ab dúas *pp*, se ha de tenir en compte que s' troban molt sovint modificacions de aquesta classe en los documents de la época.

[3] Lo Sr. Massó y Torrents, lo meteix que nosaltres, tingué ocasió de procurarse aquest dato del Sr. Coma, segons fá constar en la p. 44 de la obreta citada més amunt.

[4] V. lo Apéndice núm. 3.

[5] *Campejas* escriu Pujades en sa *Crónica universal del Principado de Cataluña*, lib. VIII, cap. XXXIII, Barcelona 1829, t. V, p. 286, ja citada.—Nosal-

6.é lo de *Bruguera* [1]; 7.é lo de *Pardinas* [2] de que havém ja parlat y 8.é la parroquia de *Serrat*, *Fustanyá* [3], que té un caseriu anomenat *Vilamanya*.

Pera ferse cárrech del aument que la població ha experimentat en lo transcurs de 40 anys aproximadament, basta comparar algunas xifras que dona Madoz [4], ab las que he pogut proporcionarme de 3 ó 4 anys enrera. Segons lo esmentat autor, en 1842 (ó 1845) lo districte de Ribas tenía 798 habitants, lo de Caralps 358, Ventolá 100, Planolas 242, Campellas 226, Bruguera 158, Pardinas 326. Los últims datos oficials donan pera lo districte de Ribas 1404 habitants, Caralps y Serrat 602, Planolas 388, Campellas 440, Pardinas 597.

La vall de Ribas pertany al bisbat de la Seu d' Urgell, encara qu' está en son límit oriental, puig Camprodon es ja del de Girona, y Ripoll del de Vich. Al parlar de Castanesa en la resenya de ma excursió als Pyrineus centrals, indicava que aquesta vila es lo límit occidental del bisbat de la Seu [5]. Per tant, pot ben dirse qu' en éll está compresa tota la part més important de la cordillera pyrenáica catalana, desde Castanesa fins á Pardinas.

RIBAS.
Segell de la vila y vall
Any 1824

Ja he dit qu' entre los segells qu' he pogut procurarme, n' hi ha dos en que s' llegeix «Villa y valle de Ribas»; en efecte, tots los pobles de la vall formavan avans una sola jurisdicció y lo alcalde era lo «batlle general de la vall de

tres sempre havém sentit pronunciar á la gent del país *Campeyas*, ab la *e* bastant oberta.

[1] Pujades, en lo lloch citat, escriu *Bregueres*.

[2] En lo document ja citat que s' copia en la *Marca hispanica*, col. 764, també se troba escrit *Pardinas*.

[3] *Fustiniano* en Marca, col. 764 y 1055 ja cit., y en Villanueva, t. x, p. 261 també cit.

[4] *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, 2.ª edic., Madrid, 1846-1850, 16 tomos. V. lo quadro de las páginas 460 y 461, t. XIII, art. *Ribas*.

[5] ANUARI de la A. E. C., any II (1882), p. 22.

Ribas». En l' actualitat cada poble té son ajuntament, y en los segells se posa «Alcaldía constitucional de tal poble». Se creá lo partit judicial de Ribas en l' any 1833, y posteriorment, á causa de la guerra carlista, lo jutje tingué qu' establir sa residencia á Puigcerdá, hont continuá, mes per aixó quedá aquella vila essent lo cap de partit. La antigua é important veguería de Camprodon, que havía sigut reduhida á districte, perdé encara aquesta categoría en virtut de las disposicions que l' agregáren en 1834 al esmentat partit de Ribas [1]. Posteriorment ha sigut declarat Puigcerdá cap del partit.

Avans en la vila hi havía administració de Aduanas, pero fá uns 16 anys que no existeix, encara que, com á població important fronterissa té constantment cert número de carrabiners, á més dels individuos de la guardia civil.

Un pont de pedra sobre lo Freser, avans de la confluencia dels altres dos rius, posa en comunicació la *Vila d' amunt*, compresa entre aquell y lo riu de Pardinas, ab lo resto de la població. Á més de aquest pont n' hi há, en la meteixa vila, dos de pedra contiguos, sobre lo Rigart, per un dels quals passa la hermosa carretera de Puigcerdá; un altre també de pedra, en la esmentada Vila d' amunt, sobre lo Segadell; finalment una palanca en la plassa del Escorxador y un' altra á la sortida de la vila anant á Ripoll, posan en comunicació las dúas voras del Freser.

Segons una piadosa costúm antigua, hi havía al comens de cada camí una capella: la del *Roser* en lo de Ripoll; la de *S. Cristófol* en lo de Cerdanya; la de la *Verge de Gracia* en lo de Pardinas (v. lo grabat, p. 80). Al extrém y enfront del carrer de las Eras, qu' es l' últim anant á la Vila d' amunt, se troba, poch avans de arribar al pont sobre lo Freser, la capella de la *Verge dels Desamparats* (v. lo grabat p. 72) que si bé s' considera, está també situada en lo lloch hont comensa lo camí de Nuria. De

[1] V. *Historia de Camprodon*, por D. J. Morer y D. F. de A. Galí, p. 131.— Barcelona, 1879.

aquellas tres, sols existeix la primera; la de St. Cristófol está arrunada.

Exceptuant la iglesia parroquial, la fábrica d' En Ramirez y lo establiment d' En Gouzy, cuberts de llicorella, totas las casas ho están de teulas, de manera que la vila no produheix pas lo efecte de un dels llochs més castigats per la neu.

Trasladantnos ara á la Vila d' amunt, lo primer en que 'ns fixarém son las runas del *castell de Sant Pere*, á las quals dedica poéticas frases nostre estimat consoci don S. Rusiñol en lo I ANUARI de la ASSOCIACIÓ [1]. Están situadas pintorescament en lo cim de un turonet que s' troba al extrém de aquell arrabal, entre los rius Freser y Segadell, dominantse desde allí tota la vila. De una escriptura que ha tingut ocasió de consultar lo Sr. Coma, resulta que lo baró de Mataplana, senyor de la Baronía, comprá en l' any 1300 lo arrunat castell de St. Pere á un tal Francisquet de Ribas; aixís donchs se pot afirmar qu' estava ja enderrocat en aquella época.

Havém dit que sobre la vila presenta una estranya silueta la serra del Castell; quan la visitém, ja tindrém lloch de ocuparnos de los senyals que allí s' véhuen de haverhi existit un castell, que diuhen tenía comunicació ab lo de St. Pere y servía pera vigilar la conca del Rigart, cap á la part de França per la Cerdanya, y donar avís al senyor feudal que residía en aquest últim.

En lo castell de St. Pere hi havía un capella qu' enderrocáren no fa molts anys y diu servía de iglesia parroquial als antichs habitants de la vila.

Lo cementiri se trobava junt á la parroquia, en lo punt més céntrich de la vila, lo qual perjudicava en gran manera á la salut pública; aixís es qu' en 1857 se acordá trasladarlo al esmentat castell. No obstant, dos inconvenients se presentáren que no permetéren continués allí emplassat lo cementiri: un d' ells, la dificultat en profundisar lo terreno pera fer las fossas, y de aixó ne son bonas

[1] V. *Impressions de una excursió al Taga, Sant Joan de las Abadessas y Ripoll*, ANUARI de la A. E. C., any I (1881), p. 37.

probas los ossos que s' presentan, sols á mitj enterrar, entre la ufanosa vegetació de malvas, ortigas y altres plantas comuns en tant tristas localitats. Allí meteix he recullit passejantse per un fémur bonichs exemplars de caragol bover *(Helix aspersa)*, d' *Helix nemoralis* y algun altre. No era menor l' inconvenient de la distancia y poch cómodo camí, de manera que 'ls morts que portavan per exemple de Ribas altas los conduhían á la parroquia y retrocedint després, debía anarse fins al castell, lo qual era en extrém molest, sobre tot en lo rigorós de la estació. Haventhi hagut serias queixas y fins amenassas de deixar los morts al mitj del camí, se decidí emplassar lo cementiri altra vegada prop de la iglesia, pero á la part de detrás qu' es en lo lloch hont se trova actualment.

Recorda lo Sr. Coma qu' en lo castell de Sant Pere s' hi descubrí un sepulcre de pedra picada, sens restos humans, ab una especie de rajola de plom, de uns tres dits de gruix, en la qual no s' hi veya cap inscripció. Hi havía dintre además dúas grans bolas de pedra, de uns dos pams y mitj de diámetre, qu' encara existéixen allí. Aquestos son los únichs datos que s' conéixen sobre tal troballa.

Després de baixar del castell, crida molt l' atenció entre las casas de aspecte rónech y miserable de aquella part de la vila un edifici de construcció moderna, y aumenta la sorpresa al saber qu' es destinat á hospital. ¡Benhaurada la nostra Catalunya hont germinan los elevats sentiments de la caritat y hont se té la forsa de acció pera ferlos fructíferos!

L' hospital antich s' incendiá en 1839 á causa de un descuyt, puig col-locáren inadvertidament lo carbó en un paratje hont hi havía algunas brasas que no estavan del tot apagadas. Quedá lo terreno molt temps sens edificar, fins que fará com uns 6 anys lo adquirí D. Eudalt Carrera per compra al Estat y feu construhír l' edifici qu' existeix actualment, al que li posá lo nom de «Hospital de Sant Eudalt». La part del davant no está lluny del Segadell y detrás té un jardinet que dona á la vora del Freser. Aquest establiment no compta ab rendas; varios donatius de personas caritativas l' han dotat de mobles, robas, etc. En l'

actualitat té quatre llits y quan hi ha algun malalt, los vehins de Ribas pagan los gastos per medi de almoynas.

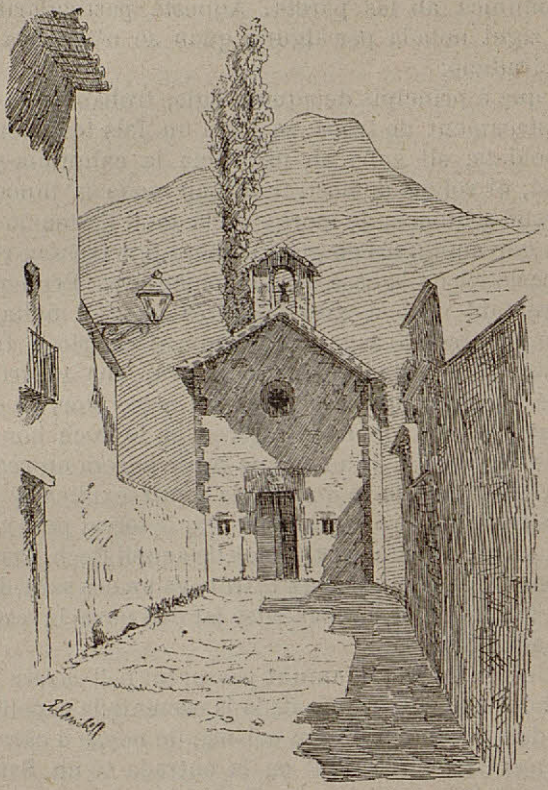
En lo meteix hospital hi há una capella. Basta mirar per qualsevol de las dúas reixas que dónan al carrer pera observar á terra, en lo centre, una notable humitat, que no comunica ab las parets. Aquesta particularitat deu haver sigut notada per alguns quan se n' explica la següent tradició:

Diu que á principis de aquest sigle, trobantse en la vila un destacament de tropa, se llevá un fals testimoni á un dels soldats; ell sufrí ab paciencia la calumnia y no s' defensá, ni volgué demostrar de cap modo sa innocencia. Recaygué sentencia de mort y cridá molt l' atenció als de la vila que supliqués en gran manera li deixéssen rebre lo pá encarístich en la casa hont lo tenían pres. Primer s' estigué rentant un bon rato y després guardá molta compunció mentres lo sagramentavan. Al anarlo á fusellar demostrá una resignació, mes encara, una alegría, que admirá á tots los qui assistíren al acte. Morí en olor de santitat y s' creu que lo enterráren en lo lloch hont avuy existeix la capella. Dihuen que anys enrera un rector de la vila, en virtut de lo que havía sentit explicar y observant la humitat, se proposá fer cavar la terra; pero al ésser lo clot un xich fondo, sortí sanch de aquell lloch. Persuadit á las horas de que en efectes' hi trobava un cos sant, disposá que s' tapés lo clot, no haventse fet cap nova investigació desde aquell día.

Sortint de la Vila d' amunt passarém pe'l *carrer de las Eras*, hont existeix, á més de la ja esmentada capella de la Verge dels Desamparats, un col-legi de noyas á cárrech de germanas Carmelitas, qu' en la entrada té un Sant Jascinto en rajola de Valencia. Trobarém després la *plassa del carrer Nou*, á la que han donat doble amplada de la que tenía, cap á la part del riu Freser, fenthi en un de sos costats un escorxador públich. Actualment se construheix també prop de aquesta plassa una grandiosa fábrica.

Passada la plassa, á la dreta del carrer hi ha la *iglesia parroquial*. Antiguament era aquesta de reduhidas dimensions, y encara se veu la porta, que á las horas se troba-

va en la part hont avuy día es plassa nova, conservantse aparedada; per cert era ben petita y poch proporcionada ab lo finestral circular de damunt, qu' es gran relativa-

RIBAS.
Carrer de las Eras y Capella de N.ª Sra. dels Desamparats
(Dibuix de D. E. Canibell)

ment. L' altar major, que venía enfront de aquesta porta, era lo primer que avuy se troba entrant á má dreta. La moderna iglesia, que segons pot véures' ab lo exposat, es

la antigua engrandida, fou termenada en 1781, fetxa que s' llegeix en lo presbiteri, damunt de la porta d' entrada á la sagristía. Está baix l' advocació de la Assumpció de María y aixís ho diu lo segell parroquial: «Parroquia de la Asunción de Ribas, obispado de Urgel». Ja he parlat, al tractar de la etimología de Ribas, de una llosa sepulcral que hi ha en lo pavimeut, al mitj de la iglesia. La esculptura está molt gastada, de manera qu' es ben difícil llegir la inscripció; mes no per aixó vaig deixar de trauren' tres calchs. Está la inscripció compresa dins de un perímetre en forma d' escut y tota la llosa voltada per un' ample cenefa rectangular molt florejada; en la part superior hi ha lo que, en concepte del Sr. Coma, era lo escut de la vila.

La primera aranya ó *salomó*, entrant á la iglesia, remata en sa base ab un medalló que pertanyía á un' altra aranya més antigua y que ben segur se trobava ja en la iglesia avans d' ésser engrandida, puig en lo medalló, á més dels noms dels qui l' manáren fer, hi há una fetxa anterior á 1781 de cosa de un centenar d' anys. Vegí també dúas safatas hont hi ha relleus que representan algun passatje bíblich.

Lo patró de la vila es Sant Valentí, y prou ho dona á conéixer lo gran número de personas de Ribas que portan aquest nom. En lo segon altar á má dreta entrant, se conservan reliquias del Sant consistents en varios ossos, entre ells part del cráneo, portats de Roma per un Pare provincial de Jesuitas, segons s' explica en los goigs de Sant Valentí.

En la época en que recullía aquestos, datos (Agost y Setembre de 1883) estavan pintant las parets del presbiteri. Tenían termenada la part interna del ábside, ó sía damunt del altar major, hont s' hi véuhen: Sant Joaquím, Santa Ana y la Verge acompanyada de ángels. En la paret de la dreta Moisés fent oració en la batalla dels Amalecitas y á la esquerra, ó sia damunt de la porta de la sagristía, lo sacrifici de Abraham.

Quan nos trobávan en lo castell de Sant Pere, ja he fet referencia del lloch en que hi havía lo antich cementiri y

de allí hont está emplassat lo actual. Al costat meteix de la iglesia, en lo lloch de aquell cementiri s' hi ha fet una plassa y se ha construhit á la part que vé enfront del carrer un edifici destinat á Casa Consistorial y Escolas públicas.

En la Casa de la Vila s' troban las bandas amplas y las estretas dels regidors totas de domás vermell, las primeras ab un gran escut de plata en que hi ha las armas actuals de la vila. També s' hi conservan las mesuras originals, pera grans, totas de coure, ab las armas de Catalunya y las de Sant Jordi y ab la inscripció de la capacitat de cada una (quartera, mitja quartera, picotí, mitj picotí, etcétera). Además poguí veure també la mitja cana original, metálica, de forma triangular.

Poch després de passada la plassa, termina lo carrer ab los dos ponts sobre lo Rigart, lo antich y lo de la carretera, dels quals havém parlat més amunt. Lo pont antich ha sigut aixamplat, fent desaparéixer una casa contigua que privava la entrada de carros á la vila. Finalment, se troba lo carrer, de aspecte modern, per hont passa la preciosa carretera de Puigcerdá y en lo que s' han construhit bonas casas desde 1869, época en que arribá allí la esmentada carretera. Pot dirse qu' es lo carrer de las fondas, puig ab tot y sa poca longitud se n' hi véuhen varias. Al termenarse, que fou quan acabá la última guerra carlista, hi havía de guarnició en la vila lo regiment de «San Quintín», y en son obsequi l' Ajuntament disposá que s' posés al carrer aquest nom. Se feu una professó en que lo *jefe* portá lo pendó, y la oficialitat costejá la bonica lápida de márbre que indica lo nom, y existeix en la primera casa á la esquerra venint de Ripoll.

Encontorns de Ribas

Donada una idea de lo més notable que hi ha en la vila, farém algunas excursions per los encontorns, comensant per la serra del Castell y seguint la vora esquerra del Rigart fins á Rocas blancas, ó sía la direcció de la carretera

que conduheix á Puigcerdá[1]. Ja he dit que la serra del Castell, que hi ha damant meteix de la vila, está entre lo Rigart y lo Freser. Una de las elevadas penyas de aquesta serra, anomenada *los Estiradors*, té en son cim una creu de ferro ab una inscripció qu' es difícil llegir á causa de la distancia á que pot mirarse, puig costaría un bon xich pujar fins dalt. En la última de las grans penyas s' hi veu una cisterna buydada en la roca, ab quatre pedras picadas á la boca de la meteixa; está plena de rochs, y al costat s' hi troba un' aygua molt fresca. Damunt de la entrada de la cisterna se veu una bona porció de argamassa qu' es lo vestigi del castell que havía existit allí y de que fem esment al ocuparnos del de Sant Pere. Més avall dels Estiradors hi ha una especie de cova anomenada *la Cuyna dels bribons*: antiguament aquest lloch estava cubert de bosch y se suposa que sería un amagatall de lladres.

També he parlat de la capella de Sant Cristófol, que existía al sortir de la vila en lo camí de ferradura que conduheix á Cerdanya; junt al lloch hont estava emplassada hi ha la *font de Sant Cristófol*. Sembla que un dels passeigs que s' ha projectat fer en la vila aniría desde la capella dels Desamparats, per baix dels Estiradors, fins á la font esmentada.

Molt preciós es lo paissatje que s' disfruta seguint la conca del Rigart per la carretera; á cada una de las ondulacions de aquesta varían los punts de vista: altas montanyas á dreta y esquerra; dilatats panoramas cap á la partió de ayguas ab lo Llobregat; pintorescas fondaladas per hont córren los tributaris del Rigart; aquest riu, que s' domina á vol d' aucell, molt sovint ab sas voreras revesti-

[1] Aquesta carretera es molt moderna y ben conservada. La companyía de diligencias «la Ceretana» fá lo servey de Ripoll á Puigcerdá y *vice-versa* anant tot lo estiu diariament dos cotxes qu' esperan lo primer tren de Barcelona y altres dos que arriban avans del primer tren que surt de Ripoll á la tarde. Uns y altres se troban á Ribas á mitj día y fan alto per dinar los passatjers en l' hostal d' *En Rutllat*. En lo trajecte s' emplean de 9 horas á 9 y mitja y lo preu es de 12 pessetas 50 céntims en lo cupé, 10 pessetas interior y 8 imperial. Desde Ribas á Puigcerdá, si hi ha assientos disponibles, val 1 y de vegadas 2 pessetas menos.

das de verts prats y á voltas d' espessa arbreda, corrent ja tranquil, ab més freqüencia enjogassat.....

A uns dos kilómetres carretera amunt se troba lo lloch anomenat *Rocas blancas* y bé prou ho trobará qui no hi haja estat may, puig clarament ho indica lo color de la pedra. En la torrentera que baixa per allí comensa lo camí que conduheix al poble de Ventolá, situat á una bona elevació y endinzat en una afrau que fan las montanyas. A més de la font de Sant Cristófol, hi ha junt á la carretera, la *del Sofre*, qu' efectivament té son aygua un xich sulfurosa, un' altra prop de Rocas blancas dita *dels Capellans*, y la molt abundant *de las Encantadas*: aquesta última deu son nom á una especie de cova aixís denominada, en forma de colomar, que hi havía damunt de la penya avuy tallada per la carretera, y es probable qu' existís respecte d' ella alguna tradició d' *encantadas*.

Dels varios llochs interessants que hi ha á la vorera dreta del Rigart, sols nos ocuparém per ara del més inmediat á la vila, ó sia la *Devesa del sastre nou*, perque ja n' donarém més datos, primer, al baixar de la ermita de Sant Antoni y després quan anirém á Castellar de Nuch per Planolas y Navá. Junt al pont Nou ó de la Carretera, avans de atravessarlo, se troba á má esquerra un carreró al fí del qual hi ha la *font de Gira fullas*; aquí comensa la Devesa, que s' aixeca sobtadament de la vora meteixa del Rigart y tindrá com un mitj kilómetre de longitut; los caminals que allí s' hi han fet, los arbres que s' hi han plantat, lo modo com, per dirho aixís, se ha ajudat á la naturalesa, fan de aquest lloch un dels més bonichs dels encontorns. Com es terreno frescal, s' hi troban bon número d' especies de mol-luscos [1]. Quasi al nivell del riu, al entrar han arreglat una glorieta junt á la *font de la Devesa* (temperatura del aygua lo 7 de Setembre, á las 10h del matí: 11° C.) y al cap d' avall de aquest lloch deliciós hi ha un' altra font denominada *del ferro de la Devesa del sastre nou* (temperatura del aygua en lo meteix día, á la 10h 30m: 11° 6 C.)

[1] Ja 'ls cito en mon esmentat traball malacológich sobre la vall de Ribas.

Dirigintnos ara de la vila cap al camí de Nuria, ó sia sortint per la capella dels Desamparats, trobarém primer lo pont que conduheix á la Vila d' amunt, després á la vorera oposada del Freser, veurém la part de detrás del hospital, y finalment, més amunt, prop del camí, la hermosa fábrica d' En Ramirez. Llástima es que no puga ocupármen' detingudament: me concretaré á dir que lo malhaurat impressor, que sapigué montar en Barcelona lo grandiós establiment tipográfich tant digne d' ésser visitat [1], no va plányer gasto pera fer, més que una fábrica, un palau, sens que l' retingués, segons sembla al veure aquella obra, la idea de lo que li redituaría lo capital allí invertit. Basta saber que la fábrica costá 80,000 duros, pero comptant la compra de terrenos, explanació, etc., ascendí á un total de 125,000 duros. Actualment se tracta de posarhi fabricació de filats, ab lo qual se donará més desahogo al modo de viure de gran número de familias, que bé s' necessita en pobles com los pyrenáichs, hont tant se deixa sentir la miseria al hivern [2].

En una paret en sech devant de la fábrica, camí de Nuria, hi viuhen entre altres mol-luscos, la *Helix pyrenaica* y la hermosa varietat *flammulata* de la *Helix lapicida*. En la verneda que hi ha poch avans de arribar á la fábrica, á la vorera del riu, se troba la *font d' En Ramirez*, y en la meteixa finca de aquest senyor, al extrém del prat dels plátanos, n' hi existeix un' altra. No insistiré més sobre aquesta part de las inmediacions de Ribas, ja que n' he parlat al venir del Santuari de la Mare de Deu de Nuria. Torném enrera, passém lo pont sobre lo Freser, y trobantnos á la Vila d' amunt, seguirém un rato las voreras del Segadell.

Un dels llochs més concorreguts dels encontorns de la vila, es la *font de la Margarideta*. En la Vila d' amunt, poch després del hospital y avans de arribar al turó del castell, hi ha un pont de pedra que atravessa lo Segadell,

[1] Vejas' en lo BULLETÍ de la A. E. C., any 1884, p. 3. l' acta de la visita oficial que feu allí l' ASSOCIACIÓ, en la qual se n' dona una idea.

[2] Actualment (1884) ja está funcionant dita fábrica. En Octubre s' instalava la llum eléctrica. V. nota 2, pl. 60.

luego lo camí s' enfila per la *Devesassa*, que s' troba en la part inferior de Costa Ardena, y s' arriba á la esmentada font, qu' está á curta distancia de la vila y á poca elevació. No obstant, aquesta es suficient pera que desde allí se domine la capital de la vall; presentan també bonich aspecte las runas del castell de Sant Pere, y s' veu, pintorescament situat, lo caseriu de Ribas altas; lo tros de cordillera pyrenaica té un aspecte encisador, y fins apareix per entre aquella munió de montanyas lo cim del Puigmal. Aquesta font l' han molt ben arreglada: l' aygua surt per una canal metálica col-locada en una lápida que diu «1882: fuente de la Margarideta: propiedad: de D. Angel de Pastós»; davant hi ha una taula formada de un gran tros de llicorella, ab son pedestal, y l' área rectangular del lloch arreglat está circunscripta per un assiento de pedra. La temperatura del aygua era á la tarde del día 8 de Setembre, de 11° C. y l' ambient, junt á la meteixa font, de 17° C [1].

Diu lo Sr. Coma qu' en l' any 1848, varias personas d' edat avansada li explicáren que molt temps enrera una dona de la Vila d' amunt, anomenada Margarideta, havent observat que l' aygua de aquell manantial era superior á la del riu y á la de las fonts inmediatas, anava cada día á buscarla allí, seguint després eixa costúm varios habitants del arrabal. Com es de suposar, á las horas hi havía sols lo regaró que surtia de prop del orígen hont avuy día existeix la font. Ab tal dato queda donchs satisfactoriament explicada la denominació del manantial més visitat dels encontorns.

Es una bona idea la de fer un passeig per la vorera esquerra del riu desde l' indret hont comensa lo carrer de Sant Quintí fins á la Margarideta. Podría construhirse un pont sobre lo Freser pera atravessarlo desde la carretera de Ripoll, arreglar un camí per entre los hermosos prats y plantarse una bona arbreda en tota sa extensió. Aixís se

[1] Lo Dr. Paladilhe indica en la «fontaine de la Tour», Ribas, la *Bythinella (Paludinella) Andorrensis* Bourguignat (V. sa *Description de quelques mollusques nouveaux* in: *Revue des Sciences naturelles*, 6.ª série, t. II, n.° 8 (1875), teste P. Fagot in: *Histoire malacologique des Pyrénées espagnoles*, M. S.) Se referirá sens dubte á alguna de las fonts de aquestos encontorns.

dotaría á la vila de un dels llochs més atractius, qu' estaría situat junt al bellíssim riu que tant anima lo paissatje ab son curs bullicios, y arribaría á la regalada font desde la que s' disfruta de un panorama encisador.

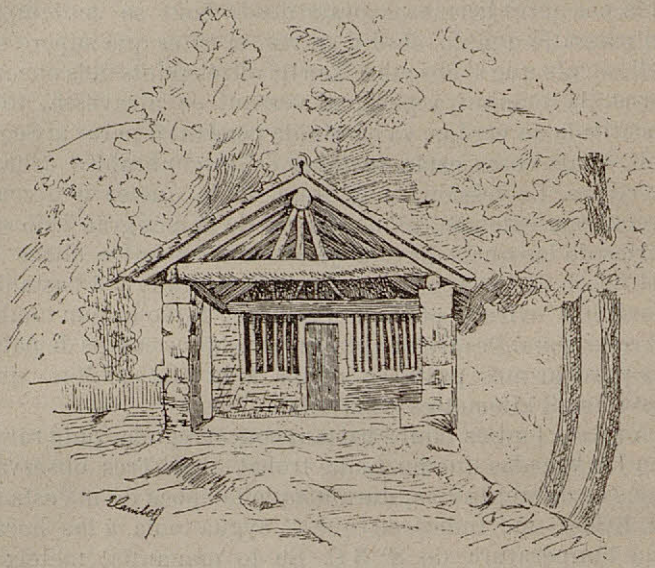
Desde allí, ayguas amunt del Segadell y per una pujada tota plena de pedregám, ab 8 minuts se arriba á la *roca d' En Sacot*, que s' eleva molt sobre l' riu; se passa després per entre hermosos prats desde hont se contempla un paissatje que no desdiu en res, si no es que supere en bellesa, als que s' descubréixen de altres punts dels encontorns: la montanya per qual vessant se atravessa, tota encatifada de verdor, va en rápida pendent á parar al Segadell, quals voras están vestidas de innombrables arbres de ribera. La vessant de la dreta, de la que se n' descubreix bona extensió, té montanyas de la més gran bellesa, varias de las quals havém ja esmentat y entre altras la del Bosch de Ribas ó Puig-Cornadó. Al lluny y á bastanta elevació s' ovira lo poble de Pardinas, á que havém també fet referencia. Després de passar per alguns camps de patatas y trobar més prats, se arriba á la *font del Mas*, que dista uns 3 kilómetres de la vila.

Aquesta font es també bastant concorreguda, puig raras son las vegadas que no hi he trobat algú. Tres observacions en diferents dias, durant aquella época de ma estada en Ribas, me indicáren que l' aygua tenía á las horas una temperatura de 8º 3 C. En lo manantial meteix y pochs metres més avall, arrancant algunas plantas aquáticas que acostuman créixer en aquestos punts, vaig poder procurarme gran quantitat d' exemplars de una *Bythinella*, petit mol-lusco de un grupo que presenta lo major interés [1]. Damunt de la font, á cosa de mitj kilóme-

[1] La recol-lecció d' especies d' aygua dolsa petitas, y també de dimensions majors, presenta ab freqüencia bastanta dificultat, ja perque un deu ficarse sovint en terreno mullat y fangós, ja per la major ó menor profunditat del aygua ó del lloch per hont passa aquesta; unas vegadas perque s' ha de pescar á la ventura, moltas altres perque l' aygua es bon xich freda, etc. Per lo general he obtingut excel-lents resultats arrancant y trayent rápidament del aygua, las plantas que he observat ne tenian en llurs tallos ó en llurs arrels. Y aquesta operació ha de ferse depressa perque moltas especies, los *Planorbis* sobre tot, á la més petita agitació que notan en l' aygua se

tre, hi ha lo casal *del Mas*, y sobre de aquest, la *font de Saüch*, entre unas nogueras.

Lo regrés á la vila pot ferse baixant fins al llit del riu, y una volta atravessat aquest, hi ha lo camí de Pardinas, qu' es lo que vá de Ribas á Camprodon, trobantse poch avans de arribar á la Vila d' amunt la esmentada capella de la Verge de Gracia, á la esquerra, y lo Castell de Sant

RIBAS.—Capella de la Verge de Gracia
(Dibuix de D. E. Canibell)

Pere, á la dreta. Sobre lo camí de Pardinas y en direcció al caseriu de Ribas altas, á uns 2 kilómetres y mitj de la vila hi ha la *font de la Coma*.

Ja 'ns torném á trobar en lo pont de pedra sobre l' Segadell, que conduheix á la font de la Margarideta. Pera

déixan caure al fons. Quan se té una bona provisió d' herbas, després de reconéixer si conténen mol-luscos dels que s'desitjan, se portan embolicadas ab varios fulls de paper ó ab un drap; una volta á casa s' exténen en una fusta disposada en lleuger plá inclinat ab objecte de que s' escorre l' aygua y s' asséquen més fácilment. Basta després remóurelas ab detenció pera recullir en poch temps y ab tota comoditat un bon nombre d' exemplars.

anar al *caseriu de Massana* podríam tornar á entrar á la Vila d' avall per lo pont sobre lo Freser y la capella dels Desamparats, atravessant de nou lo riu per una palanca que hi ha al costat de la plassa del Carrer nou; pero es preferible pujar altra vegada á la font de la Margarideta y anar desde aquell punt á trobar lo camí. Se passa sempre á una regular elevació sobre l' riu, veyentse allí prop la confluencia del Segadell ab lo Freser. Tot lo terreno está cubert de una gramínea, especie de *nebulosa*, que pot ben servir pera fer elegants ramellets. Al indret de la plassa del Carrer nou y no gayre lluny del riu hi ha una *fundició de minerals*, hont ja no 's treballa, pero s' hi véuhen encara los aparatos; segons sembla, s' hi fonían barras de plom que contenía poca quantitat de plata. La xemaneya de aquesta fundició que s' veu tant bé desde varios punts de la vila y encontorns, es un dels objectes que primer me cridáren l' atenció al arribar á Ribas.

Més amunt, al indret de aquesta xemeneya, hi ha unas penyas conegudas per *Roca Camarutlla*; donan en lo país lo nom de *camarutllas* als fruyts en forma de bola que fán las matas de *Rebolls*, tant abundants en los encontorns: no sembla donchs que hi haja dubte respecte de la etimología de ditas penyas. Prop de la fundició se troba lo camí que vá á Massana, de que he parlat més amunt. Dit camí, en lo qual abundan los boixos (*Buxus sempervirens*), va allunyantse de la vorera del riu y á uns 2 kilómetres y mitj de la vila hi ha las tres casas que constituhéixen lo caseriu de Massana. Allí, ni més ni ménos qu' en la Vila d' amunt y en varias poblacions del Pyrineu, lo bestiar paquidermo vá per las inmediacions en absoluta llibertat. Nolluny, entre una bonica arbreda, surt la *font de ca' N Pellicer de Massana*, poch abundant, pero bastant fresca, puig en la tarde del 6 de Setembre tenía 9º 8 C. Sobre aquestas casas se troba lo pich de Costa Ardena, de que ja he parlat.

Regressant á la vila, anirém seguint ayguas avall lo curs del Freser, per qual vorera dreta passa la magnífica carretera. Al sortir de Ribas, la vall s' estreny considerablement, de modo que, fins més avall de las fonts d' ayguas

medicinals, queda sovint lo lloch just pera lo pas del riu. Poch després de abandonar la vila se troba lo bonich *establiment d' En Gouzy* ab un grandiós jardí y quantitat considerable de arbres fruyters, entre ells moltas pomeras; fan més agradable aquest lloch las bulliciosas ayguas del Freser, que s' atravessa per un pont rústich. Té lo establiment la ventatja d' estar prop de la vila, y l'inconvenient de trobarse més de 4 kilómetres distant de las ayguas medicinals, á qual motiu se deu en part que no s' veja tan favorescut com los que hi ha més avall.

A cosa de 1 kilómetre de la vila, en lo llit meteix del riu, se véuhen unas ruinas que per llur aspecte sembla deurían tenir importancia arqueológica, y no son més que las de una fábrica de arsénichs. Pertanyia á D. Anton Satorras de Tarragona, y deixá de traballars'hi en 1850, per los perjudicis que la fabricació causava á la salut dels operaris y per lo cost excessiu dels transports del mineral que devían conduhir desde molta distancia, ó sía de la part de Set Casas. Damunt de aquestas ruinas se troba la ja esmentada montanya anomenada Bach del Eura.

Un poch més avall, á la dreta de la carretera, se veu lo lloch conegut per *los Abeuradors*: es aquest una fondalada tota cuberta d' espessa arbreda y prats hont penetra l' sol difícilment. Per allí passa un regular caudal d'aygua procedent de *las Nou fonts*, que náixen al final de l' arbreda. En la part de la carretera, al costat meteix dels Abeuradors hi ha un *manchón* de ampelita, que ja vegé fá alguns anys nostre apreciat consoci D. Cels Gomis [1], si bé senyalantlo com carbó de pedra.

Quasi bé enfront de aquest *manchón*, á 1 kilómetre y mitj de Ribas, se troba un pont rústich que atravessa lo Freser pera anar al camí que conduheix á *ca 'N Torruella*. Vorejant lo riu, pero remontantse sempre, aparéixen á la dreta espadadas rocas al peu de las quals abunda la vegetació propia dels llochs frescals y ombrívols, no faltanthi bona quantitat de falgueras. Se atravessa després una

[1] *Vint y quatre fulls de mon llibre de memorias*, por D. C. Gomis, en lo II ANUARI de la A. E. C. (1882), p. 259.

devesa, y dirígintse á la esquerra, no tarda en trobarse la *font d' En Torruella*, poéticament situada al mitj de una preciosa arbreda. Lo manantial es de regular abundancia, y l'aygua tenía á las 5h de la tarde del 5 de Setembre una temperatura de 10º 5 C. Allí se troba també un diminut mol-lusco aquatich, probablement lo meteix de la font del Mas. Un altre caudal d' aygua, bastant escás, que vé de més amunt, se reuneix ab aquest, precipitantse luego al Freser per una rápida pendent. En los encontorns víuhen algunas especies de mol-luscos citadas en mon traball malacológich sobre la vall. No gayre lluny, damunt de la font, hi ha la casa anomenada *d' En Torruella*. Debém esmentar també la *font del Prat de la farga*, qu' está á 1 kilómetre de la vila, en direcció á Bruguera, al extrém de un prathont comensa la pujada pera anar á dit poble.

Tornant á passar per lo meteix pont d'En Torruella, se troba més avall, també á la esquerra de la carretera, lo *molí d' En Gorra*, hont se fabrica paper de estrassa contínuo.

Seguint en direcció á Ripoll y molt ben situada hi ha la *vil-la Achon*, que pot ben dirse es un petit eden durant l' estiu. Lo espayós edifici ab tota classe de comoditats: lo preciós jardí ab sas plantas de adorno, sas pintadas y olorosas flors, sas elegants glorietas ab rústegas taulas y assientos, son curiós invernácul, sa bonica colleccció de animals, son grandiós llach ab una barqueta pera passejarhi, y sobre tot lo Freser, sempre bell, sempre animat, donan á n' aquesta casa de camp mil atractius. Devant meteix, á l' altra part de la carretera, se troba a encisadora torrentera de Angelats, que no tardarém á visitar.

Anant sempre carretera avall, á cosa de una hora de la vila y á má dreta, la vall s' estreny extraordinariament y en las espadadas rocas calissas víuhen en abundancia varias especies de mol-luscos [1] propis de aquesta classe de terreno. A la dreta hi ha lo celebrat *establiment d' En*

[1] Entr' ells hi he descubert dúas especies novas del género *Pupa* (*P. freseriana* y *P. perlonga*), qu' he descrit posteriorment.

Montagut, qu' es en son género un dels més ben montats, sino lo mellor, qu' existéixen en Catalunya; y bé prou ho indica la nombrosa y escullida concurrencia ab que s' veu favorescut en lo estiu, durant la temporada, ó sia desde últims de Juny á últims de Setembre. Encara qu' estiga á tanta distancia de Ribas, pot dirse que no es aixó cap inconvenient, puig s' hi troban comoditats que no existéixen en la vila; y sobre tot los qui ván allí precisament pera aliviar llurs dolencias ténen la gran ventatja d' estar prop del manantial de las preconisadas ayguas.

En efecte, poch més avall—als 42º 12′ lat. N. y 5º 50, long. E. merid. de Madrid—,y quasi en lo llit meteix del Freser hi ha la *Casa del aygua* ó *Banys de Ribas*. Está á la esquerra del riu, lo qual se atravessa allí per un pont de pedra. Com la carretera passa á bastanta elevació, lo edifici apareix molt enclolat. Pertany, lo meteix que l' de que acabém de parlar, á En Montagut, y está destinat á establiment balneari. Las ayguas, propias també del referit senyor, náixen al peu de una elevadíssima penya, y dels diferents manantials, sols se n' explotan dos, un destinat pera beure y l'altre pera banys. Sembla que fá molt temps se conéixen aquestas ayguas medicinals [1]: diu un autor anónim que s' troban documents del any 1705 hont se fa esment dels malalts que hi assistian, y que antiguament debían usarse en banys, puig en lo país han conegut sempre aquestas ayguas ab lo nom de *Banys de Ribas*, pero que després deguéren abandonarlas com á ús extern, ja que no n' queda senyal, y s' empleáren exclusivament pera la beguda. Desde 1869 torna á usarse en banys, los quals se diu donan bons resultats [2]. Abdós establiments radican en lo terme de Campellas y actualment se fá un aplech en lo últim esmentát, per la Mare de Deu del Remey.

Pera los aficionats á anar á las fonts, indicarém que prop dels Banys de Ribas existeix la *de la Teula*, nom igual al de la que trobarém sobre Angelats. Desde dita

[1] Véjas lo *Apéndice* núm. 2.

[2] *Guía del bañista en el Valle de Ribas ó breve reseña de esta estación hidro-mineral*. Barcelona, 1878.

casa dels banys pot anarse al *más Parramon* per un camí que hi ha derrera, passant per espessos boscos de pins.

Seguint sempre la carretera, no tardan en veures' las *Covas de Ribas*. Ja s' en ocupa Pujadas en sa famosa Crónica [1]; las visitá, y n' ha dit alguna cosa nostre consoci D. Santiago Rusiñol [2]; se n' troban además datos en la esmentada obreta del Sr. Massó y Torrents respecte de llur situació, estat actual y las supersticions de que son objecte, creyent fora de utilitat una detinguda exploració de las meteixas [3]. Lo Sr. Madoz en son Diccionari [4] parla també de aquestas covas, del congost hont se troban, de las senyals de haver sigut fortificadas—segons diuhen, quan vinguéren los moros—, ab objecte de defensar aquell pas, qu' es ja per naturalesa tant difícil en temps de guerra, y de la victoria obtinguda en las inmediacions sobre 'ls francesos durant la de la Independencia. Finalment, nosaltres citém alguna especie de mol-lusco en las referidas covas [5]. Per aquest punt passava lo camí de ferradura de

[1] «De una y otra parte del camino los ojos humanos no pueden ver más que el cielo y los encumbrados peñascos cortados por la naturaleza... están las peñas agujereadas con grandes bocas ó cuevas y bóvedas naturales que por ser tales y en tan alto lugar causan admiracion á los que las ven desde abajo... viene el río por el mediodia pasando por estos peñascos, mirándose cara á cara las dichas cuevas en una y otra parte de sus corrientes. De ellas hay cuatro á la mano izquierda, las cuales tienen sus maderas atravesadas como á barandas para que no caigan los que allí se asoman: á la mano derecha se vé una cueva que tiene garita de cal y canto, cuyas claraboyas ó troneras, que acá llamamos espilleras, se descubren hasta nuestros dias. Estaba esta garita cubierta de tablas y maderas, mostrando su duración ó perpetuidad; y debieron de ser de gruesas teas ó incorruptibles enebros: hoy no se halla camino, senda, ni subida para estas cuevas, ni hay quien pueda decir lo que allá se esconde. Antes de llegar á la primera puerta aparecen algunas señales de que hubiese torcidas gradas, que las aguas del cielo han gastado y las corrientes de aquel río consumido con el tiempo. Estaban en aquellas cuevas consumidas, fortificados algunos cristianos contra el ímpetu de los moros de la tierra baja, vedándoles en el verano los pasos que las nieves cerraban por todo el invierno». — Pujades en lo ll. c. Lo capítol, qu' es lo XXXIII del llíbre VIII, es titulat: «De como Carlos Magno se volvió a Francia por los valles de Ribas, y tierras de Cerdaña y Vall de Carol, donde venció á los moros (año 778)».

[2] V. lo citat traball del Sr. Rusiñol en la p. 28 del ANUARI I (1881), de la A. E. C.

[3] *Lo Freser*, p. 53.

[4] V. lo esmentat *Diccionario*, t. XIII, p. 464, article *Ribas ó Freser*.

[5] A. Bofill, *Moluscos del valle de Ribas*, ja esmentat més amunt.

Ripoll á Ribas, que s' destruhí quan féren la carretera, de modo que actualment la entrada á las covas es molt menos assequible.

La carretera, que fins á las horas ha passat per la esquerra del riu, lo atravessa, quedant per consegüent á la dreta, y vorejantlo per aquest costat fins á Ripoll. Inútil es dir que lo pont de pedra sobre lo Freser es digne de la moderna via de comunicació.

Si poch avans de trobar lo pont de la carretera nos dirigím á la dreta, sortirém al antich camí de ferradura, y veurém lo hermós parch qu' en las voreras del Freser té lo *establiment de Parramon*. Pero si s' segueix carretera avall, lo camí es més cómodo y lo paissatje igual: á las horas se passa per devant de dit establiment, qu' está á la dreta, y més avall encara, pero á la esquerra, se troba lo de *la Corba* [1], un y altre situats en lo terme municipal de Bruguera.

Passada la Corba hi ha lo *pont d' En Cabreta* ó de *la Cabreta*, ab qual nom es generalment conegut en lo país, encara que, segons diu lo Sr. Massó, podría ésser manat construhir per lo abat Oliva de Cabreta, fundador del célebre monastir de Ripoll, en qual cas quedaría justificada la primera denominació. Per allí lo camí de ferradura atravessava lo Freser; la carretera passa més baixa y fent quasi un ángul recte ab lo meteix pont, qu' es de una sola arcada [2].

[1] *Corba:* aixís se troba escrit en un document del any 982 copiat del cartulari del monastir de Ripoll en Marca: «Simili modo constituimus piscationes quoque aquarum de Tezer a ripa mala usque ad ipsa Spata, et de Freber de ipsa Corba usque in Tezer».—Una cláusula quasi igual y ab los noms aixís meteix escrits hi ha en un altre document del any 1011, qu' existía en lo propi arxiu, copiat també en Marca. col. 983.—En altre document, del any 1095, transcrit aixís meteix en Marca (col. 1196), se fá esment del «ponte quod vulgo dicitur Corba». V. *Marca hispanica*, col. 930.—També ho escriu de igual manera Pujades segons pot veures' en lo fragment que copiém en la próxima nota, etc.

[2] Diu Pujades en lo ll. c.: «En este camino que sube desde Ripoll á Puigcerdá, á una legua de Ripoll hay una puente llamada de la Corba y á media legua de ella había, y hoy hay un espacio de cuarenta pasos poco más ó menos, donde se descubren cuatro arcos como de puerta de alguna ciudad ó fortaleza, por donde suele pasar rastrillo, ó como decían nuestros antiguos, un batipor. De estos cuatro arcos el primero y más cercano á la puente está entero, y á un lado tiene una casita baja como garita de fortaleza donde

Al trobarme prop de aquest punt, algunas vegadas me han dit la gent del país qu' es allí hont tingué lloch la memorable acció de la guerra de la Independencia, de que he parlat al ocuparme de las covas. En lo día 7 de Maig de 1813 venía alegrement de Cerdanya una columna francesa composta de 1500 hómens, manats per lo coronel Marchal, y al passar per allí fou sorpresa per lo general don Manuel Llauder. Nostres hómens se portáren heróycament, y després de set ó vuyt horas de lluyta váren batre al enemich, perseguintlo fins á Ribas y camí de Puigcerdá, haventli fet 300 morts y 290 presoners. Com á justa recompensa per aquesta brillant acció, lo general Llauder fou nombrat marqués de la Vall de Ribas.

Mes nos havém allunyat extraordinariament de la vila y tindrém que recular, tornant carretera amunt fins á la casa de camp d' En Achon. Ja he dit que davant de aquesta hi ha la preciosa torrentera de Angelats. Pera internarshi se segueix primer un petit tret á la dreta ayguas amunt, prop de un alt marge constituhit per grava de riu, se gira luego á la esquerra, s' atravessa un pont sobre lo torrent, y després de passar per un petit prat, lo camí s' enfila á bastanta altura. Pochs punts hi ha tant preciosos en los encontorns de Ribas com aquest fons: á abdós costats baixa lo terreno rápidament desde una bona altura, y de vegadas, en lloch de las grans massas de penya, apareix lo rocám que s' ha després; quasi totalment está poblat de arbreda y no hi abunda menos la demés vegetació; de per tot arreu vénen clarissims filets d' aygua, y per fí, ara saltant, ara dividintse y luego tornantse á trobar, ja presentant més ó ménos superficie, corre lo torrent á portar sas ayguas al Freser. Com lo terreno es frescal y humit, hi viuhen varias especies de mol-luscos: allí he recullit, entre la rocám, molts exemplars de la *Helix pyrenaica*, alguns de bastanta talla.

suelen recogerse las primeras guardas ó postes; los otros tres arcos están derribados, más con evidentes señales de lo que antes podían ser; pasa por en medio de ellos el grande camino que por la mano derecha y orilla del río Freser sube á Ribas y de allí á Cerdaña.»

Després de un kilómetre aproximadament, hi ha un bonich pont rústich situat á bastanta elevació, pero avans de passarhi pot anarse á la *font de la Teula*, qu' está un poquet més amunt seguint lo camí. Atravessant lo pont y en direcció al Freser, se troba desseguida la casa de *Angelats d' amunt*, qual pintoresca situació ja s' veu desde la carretera. En un recés se ha plantat una petita vinya, pero sols com á curiositat, ja que no es aquesta la regió caracterisada per tal producte agrícola.

Pera anar á la vila, en lloch de tornar á la carretera, trenquém á la esquerra y la seguirém en una direcció més ó ménos paralela, pero desde una bona elevació. ¡Y qué bonica es la vall desde aquest camí! Mes no 'ns entretindrém en indicar los llochs que s' véuhen, perque aviat farém la fácil ascensió á Sant Antoni, hont ademés se 'ns ne presentarán molts altres, per cert també ben interessants. Generalment lo terreno es sech y pedregós y en éll hi abundan algunas especies de mol-luscos *(Helix ericetorum, Bulimus detritus)* [1]. Se passa prop de las *Nou fonts*, darrera de la fondalada dels Abeuradors, que ja havém visitat, se segueix á alguna elevació per la esquerra de aquesta, y se torna á empendre una direcció paralela á la carretera.

Com la pendent del terreno cap al riu es tant rápida, pera que lo cultiu sía possible, per cada petita feixa se han tingut de fer grans parets en sech que 'ls ayguats destruhéixen contínuament; aixís lo Sr. Coma digué ab molta rahó qu' en certs paissos no compendrían cóm per lo producte relativament petit que pot donar cada feixa, s' emplea tant traball en la construcció y reparació de las tals parets. Poch avans de arribar á la vila, davant del establiment d' En Gouzy, hi ha la *font del Ferro*, en una mina que s' obrí entre la llicorella molt ferruginosa, que tant abunda per allí prop.

Termenarém aquesta excursió per los encontorns de Ribas, fent l' ascensió de la montanya de Sant Antoni, ja esmentada al ocuparnos de la situació de la vila.

[1] Anticipo en aquesta ressenya la publicació de alguns datos malacológichs, que figurarán en la segona part dels *Moluscos del Valle de Ribas*.

Quatre son los camins que conduhéixen al cim de aquesta montanya: lo del *caseriu de Pedrera*, lo de la *costa de Sant Antoni*, lo *dels Coforns* per lo *Bach* y lo de *Rocas blancas*. Nosaltres anirém per lo segon y regressarém per lo tercer dels dits camins. Lo de la costa de Sant Antoni comensa no gayre lluny de la font de Gira fullas y no tarda á enfilarse en un contínuo zig-zag; tot lo terreno es excessivament ferruginós y en molts punts l' óxit de ferro está interromput per primas vetas de quartz blanch que de vegadas forman com celdas. Una hora próximament dura l' ascensió, arribantse per fi á la *meseta* cuberta de verda y menuda herba, y segons me diguéren, á una altitut de 1020 metres, ó sia al nivell de la porta de Santa María en Puigcerdá. En aquesta *meseta* hi ha la *ermita de Sant Antoni*.

Sobradament recompensada se troba la escassa fatiga de l' ascenció ab lo hermosíssim panorama que desde allí s' disfruta: gran nombre de pichs pyrenáichs presentant la roca pelada y á voltas pedregám en abundancia; més avall pobladíssims boscos ó extensos prats; després algun conreu; en lo fons de las valls lo tortuós curs dels rius ab llurs voreras encatifadas de verdor y adornadas ab arbres de ribera; en totas direccions bon número de pobles pintorescament situats... ¡Y tot aixó es de la patria meva, y aquest es un tros de ma estimada Catalunya! No necessitaría, nó, l' animació que t' donan los grans remats que formiguejan per las vessants de tas montanyas, ni lo contínuo escopetejar dels cassadors que ressona per los encontorns, pera trobarhi vida, nó; bé prou que se m' manifesta en ton cel transparent, bé prou que la sento en ton ayre puríssim, bé prou que la veig en ta fresca vegetació.

Dirigint primer la vista á la conca del Rigart se descubreix com una cinta de plata, á la esquerra y á bastanta elevació de aquest riu, la tortuosa carretera que vá á Cerdanya; no cal preguntar hónt es lo punt denominat Rocas blancas, puig bé prou ho indicará lo color de las penyas; més lluny y en un paratje elevat se ovira lo poble de Ventolá; Planolas en lo fons de la vall, y no gayre lluny de aquest lo de Planés; més enllá, á una bona elevació Dor-

ria. A la dreta del Rigart se veu primer lo enlayrat poble de Navá, y més distants Fornells y Tosas; no s' descubreix, cap aquell indret, Espinosa, per trobarse en un lloch fondo, prop del riu. Per la conca alta del Freser apareix lo caseriu de Batet y lo casal de Fustanyá, prop del qual hi ha la iglesia qu' es la parroquia de Serrat; se véuhen també Ribas Altas, pero no s' descubreix lo poble de Caralps, per trobarse á la part oposada de una montanya de sobre Batet, anomenada *la Estremera*. Per la conca del Segadell apareix Pardinas. Ayguas avall del Freser, prop del cim hont nos trovém, está dalt de un turó lo castell de Campellas y no s' veu lo poble de aquest nom, que tenim á una mitj' hora, perque nos lo tapa dit turó; per estos indrets hi ha també lo caseriu de Pedrera, ab un fons agradable vestit de un gran bosch de roures; y junt á la carretera los edificis de que havém fet esment; més lluny lo poble de Campdevánol y la capella del Catllar de Ripoll, qual vila no s' descubreix per privarho un turonet que hi ha prop d' ella. Més lluny encara se veu lo castell de Orís [1], la plana y ciutat de Vich [2] y lo Montseny [3]. Res dirém de las montanyas que descubrim desde

[1] Se n' publicá un hermós grabat en lo BULLETÍ de la A. E. C., t. II (1880), p. 48.—D. C. Gomis ne fá esment en son treball: *Entre Vich y Sant Joan de las Abadessas*, II ANUARI de la A. E. C. (1882), p. 256.

[2] Se han ocupat de Vich nostres consocis D. Enrich Brú Sanclement en l' acta de una excursió col-lectiva á dita ciutat (BULLETÍ de l' A. E. C., t. V, p. 46); D. Cels Gomis en lo treball citat en la nota anterior, p. 260; y D. Ramon Arabia y Solanas en sa Memoria *De Ripoll á Girona* (II ANUARI (1882), p. 273).

[3] Lo Montseny es un dels punts que han sigut més explorats per nostra ASSOCIACIÓ y recorreguts per nostre consoci D. Arthur Osona. De aquest senyor se han publicat varios traballs referents á dita regió en los BULLETINS (t. IV, p. 29, 160, 246; y t. V, p. 9, 153 y 188).—D. Ramon Arabia y Solanas també ne ha donat moltissims y preciosos datos en sos escrits: *Excursions al Montseny*, BULLETÍ t. II, p. 174 y 200 t. III, p. 153 y 158; *Montseny: Son passat, present y pervenir*, BULLETÍ, t. IV, p. 154; y *Al Montseny*, ANUARI I, p. 232.—D. Francisco de Paula Benessat hi feu una excursió botánica ab lo malhaurat D. Ramon Masferrer y Arquimbau, publicada en lo ANUARI II, p. 494.—D. Joan Montserrat y Archs, en lo meteix volúm, p. 498, fá un estudi de *Nivellacions hypsobaromètricas en lo Montseny*, donant en la p. 514 una molt recomanable *Taula de altituts*.—D. Alvaro de la Gándara, també en lo esmentat volúm, p. 516, fa una curiosa *Medició itineraria de camins, viaranys y dresseras*.—Finalment, en la secció oficial de tots los ANUARIS figuran los resúmens de las observacions meteorológicas fetas en la ermita de Santa Fè, per compte de l' ASSOCIACIÓ.

aquí, puig al parlar de la situació de Ribas, havém esmentat las més importants, essent fácil poderne reconéixer algunas; sols notarém que del gegantí Puigmal n' apareix una petita porció de la part superior, que afecta la forma de un solideo, per damunt de las montanyas anomenadas de Ventolá y Coma de Batet.

Anant ara á la ermita, veurém damunt de la porta la fetxa de 1665 y un escut dels parayres, que debían sufragar molts gastos de la construcció de la capella, puig á las horas aquesta industria era la més distingida de Ribas. En lo primer altar de la dreta hi ha un bonich quadro que representa Sant Antoni quan se l' hi aparegué lo Noy Jesús rodejat d' ángels; y, segons díuhen, antiguament estava en l' altar major. Poca cosa més de notable s' veu en la capella, si no es una campana fosa en 1882, col-locada en la torre, y que s' sent molt bé desde alguns pobles de la vall. Entre los varios *ex-votos* que demostran la devoció al Sant venerat en aquesta ermita, hi ha un retaule que representa á varias personas dinant en la taula de la casa del ermitá, quan atravessa un llamp per entre mitj d' ellas. Aixó pot molt ben succehir, ja que en primer lloch, durant lo estiu se acostuma fer la passejada fins dalt de Sant Antoni y allí s' hi arriba generalment ab mes ó ménos apetit; y ademés, la situació de la ermita es apropósit pera que hi cayguen llamps, com se n' véuhen varias probas palpables, entre altres lo forat que hi ha damunt del altar major. Com aquesta montanya s' aixeca tant sobtadament sobre Ribas, podría ésser que servís á part de la vila de para-llamps, puig s' ha observat que ab tot y las freqüents tempestats, n' es apenas perjudicada.

La casa es gran, pero s' troba en mal estat, exceptuant lo menjador. Avans hi havía un ermitá que tenía prop del chor alt son oratori, en qual sostre s' hi véuhen, si bé molt borradas, varias pinturas sens cap classe de mérit. Ara l' habitan uns masovers que cultivan las terras an-nexas, en las quals hi vegí un bon hort de cols y varias pruneras, que s' diu fan un fruyt excel-lent. Si s' encarrega ab anticipació, preparan menjar als que van allí, y en temps de sequedat, quan no hi ha aygua en lo pou, que

per cert es molt bona, van á buscarla á la font del Faig, á un quart d' hora en direcció del camí de Rocas blancas.

Com se troban allí prop los precipicis dels Coforns, los duchs y las águilas que fan en ells llurs nius, se véuhen tot sovint desde la ermita; las guineus freqüentan aixís meteix aquest lloch, fent estragos en lo galliner; també en los boscos dels encontorns abundan los bonichs esquirols. Entre la menuda herbeta qu' encatifa las inmediacions póden recullirse los petits bolets anomenats *correjolas* en lo país, que donan als guisats molt bon gust: generalment se troban á claps, coneixentse hónt n' hi ha en lo color vert un poch més pujat de l' herba.

Lo día 13 de Juny, festivitat de Sant Antoni, se fá allí un aplech, ananthi en professó lo párraco y ajuntament, acompanyats de una música. Desde lo padró ab una creu de ferro que hi ha en una roca enfront de la ermita, se beneheix lo terme [1]; además se celebra un ofici, se cantan los goigs ab una tonada especial, y á la tarde se resa lo Rosari. Lo senyor rector y l'ajuntament acostuman fer un bon dinar en lo menjador de que havém parlat.

En las casas de la vall hont crían tocinos, hi ha la costum de oferirne un peu si lo Sant guarda á dit bestiar de malaltías. Lo qui cuyda de aquell lloch passa en lo mes de Febrer per las esmentadas casas y generalment ne recull varias dotzenas. Com es de suposar, aquest donatiu se aplica á cubrir algunas de las necessitats de la ermita.

Lo regrés pot efectuarse per lo camí dels Coforns. A cosa de un quart d' hora, baixant sempre y entremitj de un' arbreda, se troba la *font del Faig*, de aygua fresca y regalada, y després lo lloch anomenat *Ginebrar*, hont existeix un *manchón*, parescut al dels Abeuradors [2]. Lo caminet segueix luego decididament cap á la vila, vejentse als peus, á la esquerra y á una gran profunditat, lo riu de Planolas; lo feréstech cingle conegut per *los Coforns* [3],

[1] V. la explicació que de la ceremonia de benehir lo terme dona lo Sr. Arabia y Solanas en son treball *De Ripoll á Girona*, publicat en lo ANUARI II (1882). p. 414.

[2] Vejas' la pág. 82

[3] Sols coneixía lo adjectiu d' aquest nom.

lo qual s' interna fent una recolzada que l' deixa propiament *encofornat*, s' alsa á la dreta y quasi tocant al camí. Continúa aquest, á la dreta, junt á espadadas penyas y á la esquerra pe 'l costat de precipicis sobre lo Rigart; se atravessa després lo *torrent del Corb*, de un aspecte y situació análechs al dels Coforns; finalment, passant lo *torrent d' En Toni Ogassa*, y per dalt sobre la devesa del Sastre nou, s' entra á Ribas. He fet aquest camí ab 45 minuts, pero anava bastant depressa: de tots modos, no crech que hi haja més de una hora de marxa.

Tot quant he indicat de la vila de Ribas y sos encontorns donará una idea, encara que remota, de aquestos llochs, dignes per varios conceptes d' ésser visitats. Y en efecte, la bellesa del país, la facilitat en anarhi, las comoditats que póden trobars'hi, sas famosas ayguas medicinals, lo sá dels aliments, la puresa del ayre y la agradable temperatura en lo estiu [1], atráuhen allí gran número de personas, de manera que la vall es una de las més concorregudas de la vessant pyrenáica catalana.

Habitants, producció, costúms, llenguatje

Havent parlat fins ara del país, just es que diguém alguna cosa de sos habitants y de sos productes.

Si tenim en compte que la vila se troba en lo lloch hont hi ha lo pas natural pera comunicar ab Cerdanya y França, no estranyarém que s' esploten algunas industrias, per la relativa facilitat en los transports, y no ha pogut menos de utilisarse en varias la forsa motriu del aygua que tant hi abunda. De aquí que no compte com á recursos únichs los pastoratjes, lo cultiu, relativament poch considerable, del terreno, certas industrias extractivas y la anomenada *de*

[1] «La temperatura que he observat en la vila, del 1 al 17 de Setembre de 1883, baixá á 10° 5 C. á las 9 h. de la nit del día 9, y no excedí de 15° 9 C. á las 2 h. de la tarde del día 2, oscilant generalment entre los 12° y 15°. No obstant, molt influhíren en que regnés tal temperatura las freqüents y copiosas plujas acompanyadas de trons y de pedra, que cayguéren ja en la vila meteixa, ja en la cordillera, apareixent alguns días varios elevats cims cuberts ab lo blanch mantell qne 'ls vesteix durant tot l' hivern».—V. la introducció al citat traball: *Moluscos del valle de Ribas*, p. 6.

forasters, entre los quals donan no escás contingent los qui van á curar llurs dolencias. Actualment, ab la preciosa carretera y ab lo ferrocarril que passa per Ripoll, han aumentat considerablement los recursos de la vall, y sos habitants troban ab qué guanyarse la subsistencia. Aquestas consideracions bastan pera explicar cóm cada día se véuhen menos precisats los naturals á abandonar lo país durant lo hivern, segons succeheix en quasi totas las poblacions del Pyrineu.

Y bé prou que s' nota en lo aspecte de la vila. Avuy Ribas no ofereix lo qué devia presentar temps enrera, com pot deduhirse encara per alguna casa, sobre tot de la Vila d' amunt, petita, desfregada, sens la més elemental condició hygiénica. Allí vivia una gent imbécil y raquítica, lo qual produhía una trista impressió sempre que debía passarse per l' arrabal. Segons sembla, avans se perpetuávan los casaments entre estos infelissos, que tenían tant malas vivendas, y, si es possible, pitjors aliments, no coneixent altre mon que aquell [1]. Per fortuna ha anat desapareixent un quadro que ha de originar las més tristas reflexions; y qui en las obras de las vías de comunicació, qui en la fabricació, qui de altras diversas maneras desconegudas ó poch desarrolladas allí antiguament, reb en recompensa de son traball las ventatjas que ofereix lo entrar en la vida moderna.

En l' actualitat está paralisada la industria dels minerals: ni existeix en peu la fábrica de arsénichs, ni funciona la fundició, com havém vist al ocuparnos de abdúas, ni s' extrau ferro de las abundants y excel-lents minas de Ventolá, explotadas durant molts anys, quan se traba-

[1] Posteriorment D. Miquel Morayta s' ha ocupat en lo periódich de Madrid *El Globo* n.° 8,967 de aquesta gent, denominada per ell «Enanos del valle de Ribas», apuntant la idea de que podrá donar una proba vivent de que existí en Europa, en temps molt anteriors á la historia, una rassa tártara suposada per autoritats en la materia, pero no probada fins ara. La «Sociedad española de Historia natural» discutí aquestas ideas, opinant lo Sr. Antón Ferrandiz que las observacions del Sr. Morayta tenen interés, ja que tal volta podrían servir de confirmació á lo exposat per Retzius sobre los mogols y arios que poblàren l' occident d' Europa, puig las formas dels nanos de Ribas no sembla que dependéscan de la degeneració física que actualment presentan.

llava en la farga de Campdevánol. Ja havém parlat de la fábrica d' En Ramirez y del molí de ca 'N Gorra: ademés s' está construhint en la plassa del Carrer nou un edifici destinat á fábrica de paper y en lo carrer del Pont n' hi ha una de respalls. En los encontorns se tróban dos molins de farina y en la vila, á més de las fondas, cafés y tendas, los oficis de necessitat més inmediata.

Crech será de interés conéixer lo document que publico com apéndice [1] y que dech á la amabilitat del Sr. Coma, pera formarse una idea de la producció de la vall en lo primer any de aquest sigle y poder comparar ab los últims datos de que tinch noticia.

En l' any 1869, pero exclussivament en lo terme de la vila, segons datos oficials, existia lo bestiar següent: caballar, 41 caps; mular, 56; asenal, 79; boví, 376; de llana, 3749; cabriu, 233; de cerda, 725. En 5 de Juliol de 1872, també oficialment, se produhíren en lo terme 33 hectólitres de blat, 246 de ordi, 1,096 de ségol, 164 de cibada, 166 de blat de moro.

No he pogut averiguar quina es en l' actualitat la producció de patatas, pero si apreciar llur excel-lent qualitat y véurelas cultivadas en abundancia. En lo transcrit document del any 1800 [2] no hi figura aquest vegetal, y si no vá comprés en las *legumbres* fora d' estraynar, ja que actualment es un dels productes importants del Pyrineu, sens exceptuar la vall de Ribas. En la excursió *de Perpinyá á la Preste*, publicada en nostre II ANUARI [3], se diu que uns alemanys, establerts en la Preste desde l' any 1732 pera explotar las minas de coure de las inmediacions, hi plantáren per primera vegada la patata en 1733, extenentse desde allí son cultiu per tot arreu [4]. De modo que ab 67 anys hi havía temps de sobra pera que arribés á Ribas,

[1] V. lo apéndice núm. 3.

[2] Apéndice núm. 3.

[3] Pere N. Bofill: *De Perpinyá als banys de la Preste*, ANUARI de la A. E. C., any II (1882), p. 446.

[4] La patata es originaria de Chile, hont creix espontáneament ab la meteixa forma que ténen en l' actualitat nostras plantas cultivadas, Fou importada á Europa del 1580 al 1585.—V. Alph. de Candolle: *Origine des plantes cultivées*, p. 42. París, 1883.

ja que la Preste, si bé situada en la vessant septentrional, no está á una distancia excessiva, ni molt menos.

No havía acabat encara la época del batre quan ma arribada á la vila. Aquesta feyna, lo meteix qu' he vist algun' altra vegada en diversas encontradas catalanas, la fan ab las *vergueras*—anomenadas *batoyas* en la plana de Vich—. Consisteix aquest instrument en dúas varas unidas en un de llurs extréms per una tira de cuyro bastant curta. Tres, quatre ó més hómens posats en circunferencia, ténen cada hú una de las varas en las mans, é impriméixen un moviment de rotació á l' altra, de manera que vaja donant cops al vegetal que s' está batent: y es tal la práctica que hi ténen y, per dirho aixís, prénen tant bé lo ritme, que las vergueras voltan ab rapidés y regularitat, sens que xóquen entr' ellas ni succeheixe lo més petit accident, ab tot y estar bastant próxims los qui fan la operació [1]. Després passa per demunt, describint curvas en totas direccions, una parella de bous ó algun cavall.

Lo bestiar vá á invernar á la terra baixa per Sant Miquel de Setembre y puja á las montaynas á principis del mes de Maig. Respecte dels pasturatjas, hi há desde temps inmemorial la costúm dita *d' emprius* [2], en virtut de la qual s' estableix una especie de mancomunitat en los esmentats pasturatjes, de manera que los de un poble póden utilisar los del altre. A part d' aixó, si alguns caps de bestiar, no compresos en aquesta mancomunitat, passan lo terreno que 'ls pertoca, ó sía la línea d' emprius, pot exigirse la multa per medi de judici verbal.

No deixarém d' esmentar lo *lluhisme*, que ha anat desapareixent per tolerancia dels ajuntaments, y consistía en un dret que tenía lo de Ribas, de cobrar dels forasters un

[1] En un dels capitells del claustre de Santa María del Estany (sigle XI?) se veu una esculptura que representa dos pagessos *esbatussant*, de la manera que deixo explicat.—V. *Una excursió á Santa María del Estany*, per D. Ramon Arabia y Solanas, en lo I ANUARI (1881) de la A. E. C., p. 142.—Probablement d' *esbatussar* derivará lo *fer batussas* que diuhuen los noys de Barcelona quan se barallan col-lectivament, ab los rams, per exemple, lo diumenge de Semana Santa.

[2] En lo cap. 17 del *Apéndice* núm. 1 se fá esment del *ús empriu*.

tant per las compras que s' féssen en la vall, essent lliures de satisferlos sos naturals y sos habitants [1].

En los pobles de aquesta encontrada se balla 'ls días de festa major lo *ball plá*, costúm que, com tantas altras, vá desapareixent, á pesar d' ésser no poch bella y sobre tot, molt típica. No obstant, l' any passat al de la época á que fá referencia aquesta resenya, encara se ballá en los pobles de Pardinas y de Caralps. Com ja 'ns ocuparém més detingudament de las costúms de la festa major en la última part de aquest escrit, quan assistim á la de la Pobla de Lillet, nos concretarém á dir que los encarregats de llogar la música y de dirigir la festa, se constituhéixen en una especie de servidors dels qui assistéixen al ball, y portan en la má la *torratxa* (ó morratxa), que vé á ésser un canti de vidre adornat ab molts clavells. Quan un vol ballar, indica al paborde qual es la balladora que ha escullit, y alashoras aquest, dirigintse á 'n ella, la ruixa un poch ab la torratxa y donant abdós una volta per la plassa, la entrega al qui l' ha demanada.

També hi há la costúm en la festa major de fer lo *llevant de taula*, de que parlaré igualment al ocuparme de la Pobla de Lillet.

Respecte dels casaments pot dirse que després dels nuvis, quí representa lo principal paper es lo *arcabot major*, quasi sempre germá ó un dels més próxims parents del qui ha de casarse. Avans de celebrarse la ceremonia nupcial, vá á casa de la nuvia y demana als pares, en nom de aquell, si vólen dar llur filla á la persona per qui vé comissionat; alashoras li respónen afirmativament y l' invitan á sentarse y á pendre alguna cosa. Després passan á la iglesia pera efectuar lo enllás y allí s' reunéixen los parents y convidats del nuvi, que hi han anat directament, y los de la promesa, que l' han acompanyada desde sa casa. Durant tot aquell día lo arcabot major está obligat á servirla á la taula y acompanyarla per tot arreu, de manera que no la deixa un sol instant, lo qual es degut á que hi há molt empenyo per part dels joves que assis-

[1] Ja s' parla de aquest dret en lo cap. 9 y altres del *Apéndice* núm. 1.

téixen á la boda, en péndreli y amagarla, y en aquest cas burlarse del poch cuidado que ha tingut en custodiarla. Á la nit, ell es qui dona l' ordre als nuvis de anar á dormir. Préviament se ha fet caldo, pera lo qual hi posan tot una gallina, y de vegadas ab objecte de que sia més fort, hi tiran pebre. Quan fá un bon rato que son al llit, los hi portan tassas de aquest caldo, que han de pendre sens que pugan refusarlo de cap dels invitats que 'ls hi ofereixi.

Si la nuvia es de un poble diferent del nuvi ó de una pagesía distant, acostúman los més próxims parents anarla á buscar á sa casa ab cavallerías, entr' ellas un matxo ab guarniments molt vistosos al que n' hi diuhen lo *cofre*, destinat á portar los bagúls y robas. Lo arcabot major, ó los fadrins, s' empórtan totas las gallinas que 'ls hi sembla bé y las lligan demunt de la carga del cofre, dihent que son pera fer lo caldo de la nit, de modo qu' en la casa haurían de vigilar lo galliner quan van á buscar la nuvia, puig queda materialment saquejat, si lo cas no estés ja previst, deixanthi tant sols las que s' vol que se n' empórten. Los invitats, hómens y donas, van á cavall y aquestas últimas generalment cada una ab son corresponent *mosso de peu*. Dónan gran animació á n' aquesta comitiva lo contínuo *galejar* ó escopetejar dels acompanyants. Si en lo camí ha de atravessarse algun poble, á la entrada los vehins del meteix hi pósan una barrera y al arribar allí la comitiva, se la intima al pago de alguna cosa, que sol consistir en 8, 12 ó més porrons de ví segons sian los qui assistéixen á la barrera. Si se resistéixen á aquestas exigencias, algunas vegadas s' arma una vera lluyta que no sempre se ha concretat als límits de la broma; pero regularment se cedeix al pago y déixan lliure á la comitiva pera seguir son curs. Costúms ben semblants á las que quasi se han perdut en lo Vallés [1].

[1] V. *Costúms y tradicions del Vallés*, per D.ª María de Bell-lloch, en lo «Certamen científich-literari de Granollers, any 1882» Barcelona, 1883, p. 114, hont se tracta de las *Bodas y esquellots*.—També pot véures' lo bonich folleto: *Per las bodas del Dr. Joseph Pitré*, escrit per D. Francisco de

Res diré del trajo de la nuvia, puig per lo típich, vistós y á voltas rich, ha cridat l' atenció de bons pintors y poetas, que l' han dat á coneixer incomparablement mellor de lo que podría jo descriure.

En los enterros y funerals hi ha costúms també molt semblants á las del Vallés, que ja han sigut publicadas [1]. Se fá un dinar á la casa mortuoria, mátan per lo comú un moltó ó un bé segons los qui hi assistéixen; aquestos son los parents del difunt, y antiguament los sacerdots que celebrávan las honras fúnebres; mes en l' actualitat dinan estos últims á la casa rectoral. Tal costúm es de fácil explicació, si s' té en compte que molts dels qui assistéixen al acte han tingut que venir de llochs que s' tróban á distancia.

Aixís com sols he fet esment del trajo de la nuvia, res afegiré á lo que diu del dels habitants en general lo Sr. Rusiñol en son citat traball [2]. Lo meteix al sortir de missa major en los días de festa—y més encara actualment, qu' en los diumenges se fá en la plassa contigua á la iglesia un petit mercat—, que en los de aplech á Nuria —lo de Sant Gil á 1.r de Setembre y lo de la Mare de Deu á 8 del propi mes—,al qual hi assistéixen gent de tota la encontrada, passantne molta per la vila, se veu quasi exclussivament lo vestit propi del país.

En lo llenguatje, ab tot y trobarse la vila á tanta distancia de Barcelona, no hi há gran diferencia respecte de la pronunciació. No obstant, se usan algunas paraulas y certs giros y modismes que diferéixen notablement: *no n' tinch gota*, equival *á no n' tinch gens*, usat en nostra capital, y á *no n' tinch molla*, usat en Castanesa y Venasch; *y no pus* [3] á

Sales Maspons y Labrós, Barcelona, 1877, aixís com la *Excursió col·lectiva á Montmany y Puiggraciós*, publicada per aquest Sr. en lo BULLETÍ de la A. E. C., t. VII (any 1885), p. 30.

[1] En lo esmentat traball de D.ª Maria de Bell-lloch, p. 107: *Los vehins y l' dinar de mortuorum.*

[2] *Impressions de una excursió al Taga, Ripoll y Sant Joan de las Abadessas* en lo I ANUARI de la A. E. C. (1881), p. 34.

[3] Ja veyém usada la paraula *pus* en lo cap. 16 del *Apèndice* núm. 1: «... é assó sie *pus* llargament ordenat...» y en lo cap. 27, «... ó porá tenir pasturar é herbejar en lo dit terme de llurs Parroquias, *é no pus*,...»—La *Veu del Montserrat* del 24 Janer de 1885 publica (pág. 30) lo principi de un testa-

y no més; gurir á *curar; desenou* á *dinou*; *fredorada* á *temps fret*, etc. Lo meteix que en lo Vallés y en varios punts del Pyrineu catalá se substituhéixen ab una *u* varias consonants, y fins devegadas se n' elimina alguna; aixís dihuen *Caraups* y no *Caralps*, *Rigau* en lloch de *Rigart*, etc. [1].

Y aquí dono per termenada la exposició de la major part dels datos que he pogut procurarme sobre l' terreno, en los días de ma estada en aquest país. ¡Quina será ma satisfacció si entre ells n' hi há algun que puga ésser més ó menos interessant!

III

De Ribas á La Pobla de Lillet

(Excursió circular)

De Ribas á Nuria, Castellar de Nuch, fonts del Llobregat y Pobla de Lillet

Trobantme en la vila de Ribas á primers de Octubre de 1884, ab objecte de continuar mas exploracions malacológicas de la vall, tinguí noticia de que per la mare de Deu del Roser es festa major á la Pobla de Lillet, distant unas 7 horas. No podía perdre donchs la ocasió tant propicia que m' brindava á fer una deliciosa é interessant excursió circular. Y en efecte, seguir una petita extensió de la

ment fet á 12 de Maig de 1430, junt ab un altre document qu' existeix en la escribanía rectoral de Santa Coloma de Queralt, hont veyém usada aixís meteix la paraula *pus:* «... hoc no res menys aquest día metex a puigcerda caygue a preicadcs o a framenos lasglesia mentre deyan la missa, hon moriren *pus* de C. persones entre frares e caplelans e homs e dones que eran á la dita esglesia per ohir missa novella...»—Per fí, en varios altres documents antichs, en la Crónica d' En Muntaner, etc., veyém usada aquesta paraula.

[1] Ja fá notar lo Sr. Arabia aquesta particularitat en la *síntesis fonética* al vocabulari recullit per ell en Banyolas y altres llochs de aquella encontrada.—V. son estudi: *De Ripoll á Girona*, ANUARI II (1882) de la A. E. C., p. 380.

conca del Rigart, enfilarse per Navá fins á la partió de ayguas ab las del Llobregat, baixar de allí al poble de Castellar de Nuch y visitar las preciosíssimas fonts del riu, seguir son curs, arribar á la Pobla y disfrutarhi encara de aquellas festas tant catalanas que s' van perdent, regressar per un país feréstech sobre tot fins al coll de Marolla anant després per las voreras del Mardás á Campdevánol y allí, per la carretera, tornar á Ribas, es un itinerari relativament curt y al meteix temps plé de atractius.

Aixís donchs, á las 5h 30m matí del día 4 de Octubre sortía de cá 'N Rutllat, de Ribas, montat en una excellent eugua de aquest senyor, y acompanyat de un guía. Lo cel estava seré, la temperatura era de 10° C., Eolo dormía profundament: se m' preparava per tant una bonica jornada. Durant 30m á poca diferencia, passárem per la carretera de Cerdanya fins á *Rocas blancas*, camí del qual n' he ja donat una lleugera idea en lo curs de aquesta ressenya; després, pera anar á Navá, podíam elegir dúas direccions: la de *Planés* y la de *Planolas*. Com per aquest últim punt la baixada es ménos rápida y no hi ha la més petita necessitat de abandonar la sella, deixém la carretera á la dreta, no sens haverme ensenyat avans lo guía en un dels punts més elevats de la esquerra, junt á la carena, un grupo de penyas de color molt blanquinós, prop de las quals passarém pera anar á sortir á la conca del Llobregat.

Lo camí de ferradura que seguím, ab toty lo adelantat de la estació sembla quasi un jardí en primavera: los marges están plens de bonichs rosers silvestres carregats de llurs fruyts coralins, y de verts y ufanosos boixos, apareixent tot sovint per entre mitj de uns y altres las elegants campanetas *(Campanula)*, los vistosos conillets *(Antirrhynum)* y no pocas especies que rivalisan ab aquestas per llur bellesa de formas ó de colors. Las utilíssimas nogueras, aixís com varias altres classes d' arbres, propis del país, dónan més atractius encara á tant hermosa vegetació.

Com al parlar de la vall de Ribas ja he donat alguna noticia de Planolas y además hi passo sens deturarmhi,

BIBLIOTECA

sols lo indico com un dels punts del itinerari; de la vila á aquest poble, s' hi compta cosa de 1 hora y mitja, encara que nosaltres havém fet lo camí en 5 quarts. Després de uns 20 minuts, baixant sempre, aném á sortir á la vora meteixa del Rigart, cuberta de prats del color de la esmeralda y rublerta de preciosos arbres de ribera. Atravessém la corrent, qu' es allí poch caudalosa, y enfront se 'ns presenta una fonda torrentera, la de *Navá*, que habrém de remontar pera arribar al poble, situat á bastanta elevació sobre lo nivell del riu. Lo aspecte de aquesta torrentera es fácil imaginarlo, tenint una idea de los que s' véuhen generalment en la regió, si bé dista bastant d' ésser bell com lo de Angelats.

Del llit del Rigart á dalt del poble hi ha de 20 á 25 minuts, aixis es que desde Ribas podém contar unas 2 horas, pero á dir veritat, anávam á pas un xich més que regular, puig la gent del país aprecia aquest tret en 2 horas y mitja. Com deviam esmorzar y l' hostal—quin hostal deu ésser! á jutjar per las apariencias— estava tancat, anárem á *ca 'N Baldrich*, lo pagés més rich del poble, qui 'ns rebé ab la major amabilitat.

Mes ara crech del cas manifestar los dubtes qu' he tingut sobre si devía escriure *Nabá*, *Navá* ó *Nevá*, ja qu' en aquella encontrada, com en Barcelona, no s' nota diferencia en la pronunciació de abdúas consonants, ni en mols cassos, en la de abdúas vocals. Sabut es lo ditxo referent á aquest poble, que m' repetí lo guia, puig ha passat los límits de la localitat: «Ara si podrá V. ben dir que ha vist *nevar* en seré»; no obstant, encara que aquest ditxo podría ésser un equívoch, no té res d' estrany, segons fá present lo Sr. Massó en la obreta citada [1], que se conservés allí la neu més temps qu' en altres punts per estar situat lo lloch en la part ubaga de la montanya [2].

[1] *Lo Freser*, p. 39.

[2] En un document del any 819 relatiu á la consagració de la iglesia de Urgell, ja citat més amunt en un' altra nota, se troban los noms dels pobles «Duarria, vel Tosos et *Nevano*, vel Castelar sive etiam Cheros Albos, et Fustiniano. vel Pardinas, atque Cavallera, sive etiam Liled, vel Bocra». V. *Marca*, col 764. — També en lo testament d' En Ermegando, bisbe de Urgell (any 1033) se llegeix «Pedrera, Duarria, cum ipsas suas vineas de *Neva-*

Lo Sr. Coma opina que més aviat deuría escriures' ab *b*, fundantse en que la paraula *Nabá* pot significar «lloch hont s' hi cultivan naps», y precisament lo poble en qüestió se distingeix per la excel-lent qualitat de aquest vegetal. Deixaré als competents la decisió de tal dubte, escribint interinament lo nom ab *v*. Lo poble, que segons he dit, es un dels de la Baronía, forma dos grupos principals, poch distants entr' ells, l' un més elevat, pero abdós situats molt pintorescament, notantse que lo color de las teuladas no es sempre lo meteix en totas las casas. Pertany al bisbat de Urgell y sa parroquia, está dedicada á Sant Cristófol, per qual diada se celebra festa major. Además hi ha festa per S. Guillém y per S. Gerardo.

Al sortir de Navá continuém pujant sempre pera guanyar la carena, y lo país presenta ja un dels aspectes pyrenáichs característichs; extensos prats de menuda herbeta, de tant en tant algun arbre popi de la regió, tot sovint un bou ó badellet pasturant tranquilament, y un que altre pastor ab sos esclops y barretina vermella; dónan més carácter encara al paissatje lo soroll de las esquellas del bestiar, única remor que á intervalos interrumpeix y fá ressaltar més encara lo silenci que allí regna.

Passém donchs, primer per los prats de *cá N' Canal*, trobém en un xaragallet que s' es obert en la gleva, la *font dels plans de Navá* y poch després los *plans de Navá*. Son aquestos una faixa de pasturatjes plana, de poca amplada, pero de tanta longitud, que s' extén desde sobre Campellas fins á la collada de Tosas. Atravessém aquest plá y torném á enfilarnos passant per *Costa borda*, camí de pujada bastant rápida, entre mitj de un hermós bosch de pins. Arribém per fí á la carena en lo lloch anomenat *plá dels Coms*, junt á la eminencia de *Coma Armada*, havent empleat 1 hora 15 minuts en lo camí desde Navá.

Estém á la partió de ayguas del Ter y del Llobregat: á l' una part se presentan las elevadíssimas montanyas de la esquerra del Rigart, oferint un panorama encisador,

nos. V. lo meteix *Marca*, col. 1055.—Sembla donchs que *Nevano* sería lo poble que 'ns ocupa; pero ¿cóm s' explica la existencia de vinyas en aquesta regió?

com havém pogut apreciar ja desde Sant Antoni, sobresurtint lo *serrat del Puigmal*, si bé no s' descubreix lo cim de aquest gegant. Se veu també un gran tret de la carretera de Puigcerdá, que passa á una bona elevació del riu; al lluny, cap á la esquerra, las montanyas de França, y situats uns á diversas alturas, altres en lo fons meteix de la vall, los pobles de Fornells, Planés, Planolas, Ventolá y Pardinas. Bastant diferent es l' aspecte que per la part del Llobregat presentan las montanyas de la dreta de aquest riu, puig totas ellas aparéixen desde allí més abruptas, llur silueta sembla també bon xich més áspera.

La baixada comensa bastant suau per uns pasturatjes anomenats los *Estanys de dalt* y segueix per lo lloch dit *Estanys del plá*, cosa ben particular, ja que no crech hi haja res allí que puga semblarse á un estany. De prompte, després de poch rato, apareix quasi á nostres peus, al fons de un anfiteatre que fán las montanyas, lo poble de *Castellar de Nuch*, ab sas casas cubertas de vermellas teulas, y no de llicorella com en Planolas y altres pobles del Pyrineu. No se arriba á Castellar tant aviat com sembla á primera vista, puig si bé la baixada vá essent més rápida, los accidents del país obligan á fer un sens fí de voltas y revoltas per lo terreno de color completament roig, que deu ésser probablement triássich.

Per lo camí trobo á una esbelta pageseta, de cabell quasi ros com moltas altras del país, y li pregunto qué significa lo gran escopeteig que fá rato se sent en lo poble. —Es un casament, me contesta; miri, ara s' veu la comitiva que passa per aquell carrer.—Si bé 'ns trobávam á vol d' aucell, la meva vista no arriba tant lluny com la privilegiada de aquestos habitants del ayre, ni molt menos: pero ab l' auxili dels gemelos me fou posible distingir lo que m' indicava l' amable montanyesa, comprovinciana meva, per quant Castellar de Nuch es ja del gobern civil de Barcelona. No podía donchs presentársem' la entrada á la conca del Llobregat de una manera més simpática, puig avans de arribar á poblat ja presenciava en part una costúm de la nostra terra.

Del plá dels Coms á Castellar hi havém empleat 1 h 15m, de manera que podém comptar 5 h escassas desde la vila de Ribas.

Havent efectuat ja nostra Associació una excursió collectiva en que varios consocis seguíren lo camí de Castellar fins á Campdevánol, podrán veures' molts datos en l' acta escrita per lo infatigable D. Arthur Osona [1]. Mon objecte era trobarme en lo día meteix á la Pobla de Lillet pera presenciar desde un principi sa festa major; aixís es que apenas si vaig seguir á corre cuyta lo poble de Castellar de Nuch ó *d' En Huch*, com sembla deuría escriures'.

L' altitut será de uns 1407 metres [2]; está en lo confí septentrional de la provincia de Barcelona y pertany al bisbat de Solsona. Allí diguéren al Sr. Arabia que ab pocas horas se pot estar en tres diferentas nacions: Espanya, França y Andorra; en las provincias de Barcelona, Lleyda y Girona y departaments del Ariège y dels Pyrineus orientals, aixis com també en varios bisbats; lo qual me feu recordar que bastants anys enrera en Puigcerdá havía sentit fer igual observació respecte de la situació en que s' troba la Cerdanya.

Demunt de Castellar s' alsa una montanya per hont se puja al *plá d' Anyella* (alt. 1,971 met.) [3], camí que seguéixen los de la vall de Lillet pera anar á la Cerdanya. Ja fá esment lo Sr. Osona de la montanya de *Riols*, á 45 m. del poble, en que s' trova la *cova del Tuta*, aixís com del enderrocat *Castell*, emplassat en una penya que s' adelanta

[1] *Excursió col-lectiva á Ripoll, al Montgrony y á las fonts del Llobregat*, dias 24 á 27 de Mars de 1882. Butlleti de la A. E. C., t. IV, p. 138.

[2] Totas las altituts que citarém fins al coll de Marolla inclusiu, son presas per los Srs. D. J. Maureta y D. S. Thos y Codina ab lo barómetre aneroide, segons pot veures' en la taula de altituts qu' estampan en llur obra: *Descripción física, geológica y minera de la provincia de Barcelona*, Madrid, 1881.—En defecte de datos més precisos, indiquém aquestos sols pera lo coneixement aproximat de las altituts relativas entre varios punts. Las que s' dónan á conéixer en la ressenya del Sr. Osona son calculadas aproximativament, segons las observacions presas per lo Sr. Arabia ab lo barómetre Fortin; pero continuém las primeras en lo text perque n' hi ha major número.—En dita acta se assigna á Castellar l' altitud de 1350 metres.

[3] En la *font de Baguet*, segons los Srs. Maureta y Thos en lo ll. c.

sobre l' abisme, y de la elevada cinglera *dels Balsos* [1]. La població, segons la última estadística qu' he pogut consultar, es de 883 habitants [2].

Després de dinar en l' hostal d' En *Fanxecó*, me despedeixo del mosso, que s' en torna á Ribas ab l' eugua, puig ni es ben coneixedor del camí que m' resta fer, ni de res me serviría la cavalcadura, debent visitar varios punts de las inmediacions, en que sols pot anarshi á peu, y explorar además, si bé rápidament, certas localitats baix lo punt de vista malacológich. Per tant, á la 1h t. surto ab un germá del hostaler en direcció á las *fonts del Llobregat*.

Nos desviém un poch cap á la dreta, baixant sempre per las calissas de color cendrós; lo terreno es de aspecte bastant sech, tot cubert de brosta, y bo y passant observo en las penyas dos mol-luscos: la *Pupa leptochilus*, en companyía de un *Pomatias*, de la meteixa manera que s' troban en Montserrat. Lo poble desde allí s' presenta á certa elevació y ofereix l' aspecte com si estés situat sobre una plataforma en anfiteatre. No havém caminat encara un quart d' hora quan veyém á bastanta profunditat lo *torrent de Riols*, prop del punt hont ha de perdre son nom. En comptes de dirigirnos al fons, baixém á la esquerra per lo *Canal del Llobregat*, congost de altíssimas parets quasi verticals, totas ellas de calissa de color cendrós. Al fer lo descens se presenta varias vegadas lo abisme baix los meteixos peus, pero apenas hi ha perill, si s' considera que los qui no tenen lo cap segur, per tot arreu poden fer treballar las mans.

Mes de prompte, á la esquerra meteixa del canal, á cosa de mitja altura del cingle, apareix la més inesperada maravella. ¡Quí ho diría! després de passar per un terreno

[1] En lo apéndice núm. 4 publiquém íntegra la copia de la *Confirmació del privilegi de Castellar, feta per D. Artal de Pallars, Baró de Mataplana*, any 1349, existent en lo arxiu de la Associació, á la qual ne feu donatiu nostre consoci D. Ramon Arabia y Solanas. V. Butlletí de la A. E. C., t. IV. (1882), p. 167.

[2] *Censo de la población de España, según el empadronamiento hecho en 31 Diciembre 1877 por la Dirección del Instituto geográfico y estadístico*, t. II. Madrid, 1884. Com á dato comparatiu, notarém que en la época en que Madoz publicava son *Diccionario*, Castellar tenía 547 habitants.—V. lo esmentat Diccionari en lo article *Berga*, t. IV. p. 246. Madrid, 1846.

hont hi falta la animació, la vida, la frescor que dona sempre al paissatje la presencia del líquit element, de sobte se troba allí un aplech de fonts tant abundants, sortint de diferentas escletxas inmediatas, que ellas solas dónan lo caudal suficient pera formar un riu. No sé expressar la impressió que m' causá la vista de aquestas fonts grandiosas al precipitarse dalt á baix del cingle formant una imponent cascata y anonadant al pobre torrent de Riols, que gosa penetrar en aquell esgarrifós congost.. Anéuhi, anéuhi á visitarho; no temo pas que diguéu haberhi trobat un desengany. ¡Quants viatjes fem per terras estranjeras ab objecte de admirar bellesas análogas, y no obstant, desconeixém las de nostra Catalunya! ¡Ab quanta rahó deya al comensar aquesta ressenya qu' en nostres Pyrineus la Naturalesa me reservava sempre novas sorpresas!

Los Srs. Maureta y Thos, en la referida obra, estiman l' altitud de las fonts en 1,297 metres [1]; lo Sr. Osona en lo lloch citat diu que la temperatura del aygua á la sortida de las escletxas era, lo dia qu' ell la observá, de 10° C.

Tal es l' orígen del riu més important de nostra provincia, en la qual naix y mor, consagranthi tota sa existencia; ell fertilisa gran part de sas terras, dona forsa motriu á moltas de sas fábricas y alegra á varios de sos pobles; éll besa carinyosament los peus del trono de nostra excelsa patrona; ell ha dotat á nostra terra ab lo rich plá que porta son nom [2].

De tots es sapigut qu' en l' antigüetat lo denominavan *Rubricatus*. Prescindint de las opinions emesas per lo que respecta al orígen de aquest nom, si l' prengué de certs africans dits Rubricatos que fundaren en sa vorera la famosa *Rubricata*, ó si se anomená aixís perque porta las ayguas rojas [3], citaré alguns documents y autors en que

[1] 1,200 segons lo Sr. Osona en lo ll. c.

[2] En la plana 63, t. II de nostre BULLETÍ, faig ja esment de la formació del plá del Llobregat, ab motiu de una *excursió á Horta* desde Barcelona per lo peu del Tibidabo.

[3] «Una de las antiguas, y principalísimas ciudades de España, que están assoladas del todo, es la que se llamó Rubricato, la qual tenía su assiento en la ribera del rio Rubricato, que agora se llama Llobregàte, á la

l' he trobat escrit de diversas maneras, deixant als erudits la explicació de com s' es transformat lo primitiu generalment conegut, ab lo actual. Consultant lo importantíssim *appendix* á la *Marca hispanica*, hont hi ha un ver tresor de documents, trobém quasi sempre escrit *Lubricatus*, com se veu en alguns dels anys 888, 941, 988, 1009, 1010, 1022 [1]; no obstant, se anomena també *Lubrigadus* en altre document del esmentat any 888 [2]. Pujades en sa *Crónica universal del principado de Cataluña*, Marca en lo text de sa tant citada obra [3] y lo P. Marcillo en sa *Crisi de Cataluña*, escriuhen *Lobregat* y aquest últim ademés, en lo passatje que acabém de transcriure en una nota, posa *Lobregate. Rubricatus*, *Lubricatus* y *Lubrigadus*, *Lobregate* y *Lobregat*, *Llobregat*, tals son, per órdre cronológich, los noms ab que s' designa aquest riu en los ja esmentats autors y que sembla estableixen una tranzició poch violenta entre lo primer y lo últim.

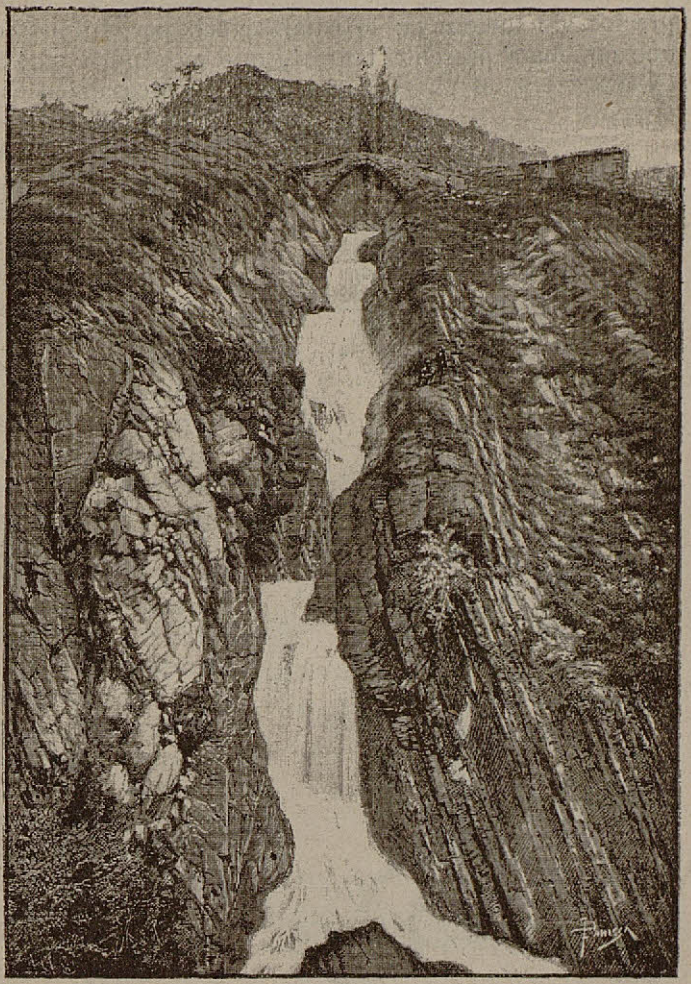
Mes continuém la resenya de la excursió. Seguint la direcció del riu, nos aturém uns breus moments, en la *casa de Riols*. Lo terreno es tant trencat, que rarament se veu la més petita planuria y necessariament lo camí fora fatigós, si no s' trobés excessiva compensació en la vista, que s' recrea de continuo ab lo típich del paissatje, ab lo frondosíssim bosch qu' en rápida pendent arriba fins al riu, ab la desigual fondalada per hont aquest passa, ab lo curs atzarós que necessariament han de seguir las ayguas. Havém caminat uns 20 minuts quan arribém al *pont de la Farga vella*, sobre l' Llobregat, en un lloch hont passa

parte de Poniente à poco trecho de Barcelona. Fundaronla en tiempo de los Carthagineses, ciertos Africanos, llamados los Rubricatos, que moravan en la ribera de Africa, à par de un rio Rubricato, el qual desagua en el Mar mediterraneo; casi en frente de donde desagua en el mismo Mar estotro Rubricato de Cataluña. Estos Rubricatos vinieron con los Carthagineses à España, y haziendo alto en la ribera de este rio, fundaron allí, àzia Poniente la dicha Ciudad, y assi à ella, como al rio, dieron el nombre de su patria. Aunque D. Gaspar de la Figuera, es de sentir, que el rio Lobregat, por llevar sus aguas roxas, fué llamado de los antiguos Rubricato, etc.»—V. Marcillo, *Crisi de Cataluña*, p. 135. Barcelona, 1695.

[1] Marca, en las col. 820, 854, 938, 969, 973 y 1033 respectivament.

[2] Marca, col. 818.

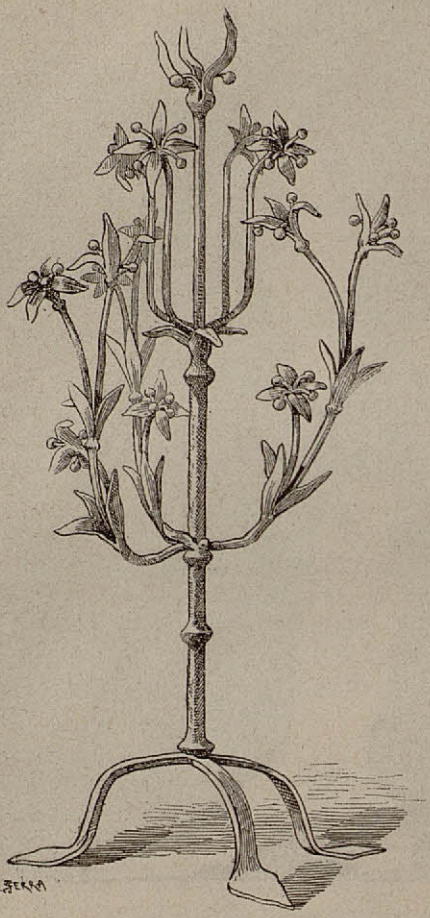
[3] Marca, col. 165.

ALT LLOBREGAT.—Cascata del pont de la Farga vella.

(De una fotografia.)

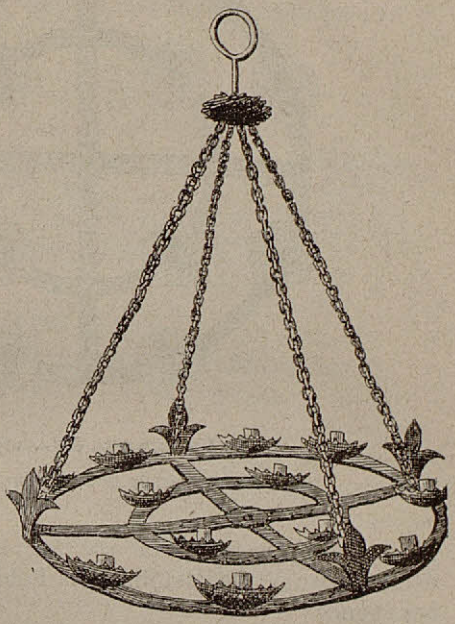
aquest molt comprimit. Baixém sempre y ¡oh nova sorpresa! nos trobém enfront de una cascata, pot ser la més preciosa de Catalunya; lo camí segueix per un punt en que aquella s' presenta tant bé, que no sembla sino fet expressament pera embadalirse desde allí en la contemplació de tant bellíssim espectacle. En la part superior, com á punt d' esser emportat per las ayguas, se veu lo pont, qual arcada descansa en las aproximadas penyas, per entre las quals passa la corrent, y desde allí meteix, escumejant, volatilisantse, formant set grandiosos saltants principals y molts altres accessoris, se precipita ab furiós estrépit al abisme.

S. VICENS DEL RUS.
Canalobre en forma de mata d' acónit.
(De un dibuix de D. R. Arabia y Solanas.)

Lo camí continúa á bastanta elevació per la dreta del riu, y ab las desigualtats de nivell y de direcció qu' es de suposar. No gayre lluny de la preciosa cascata y del camí hi ha una petita bauma anomenada

de la tosca ó *bauma d' En Trucafort*. Més avall, al passar per la iglesia de *Sant Vicens del Rus*, sufragánea de Castellar, situada á la dreta del camí, vaig entrarhi principalment ab l' objecte de veure lo canalobre en forma de mata de acónit, singular obra de serrallería, y un bonich *salomó*, qu' existéixen en dita iglesia. Desde aquí fins á la Pobla, m' entretinguí sovint explorant sobre tot las rocas calissas, y per entre las plantas, ab l' objecte de recullir alguns datos malacológichs [1]. Allí vaig tindre la fortuna de descubrir una especie nova, que posteriorment he descrit ab lo nom de *Pupa lilietensis* [2].

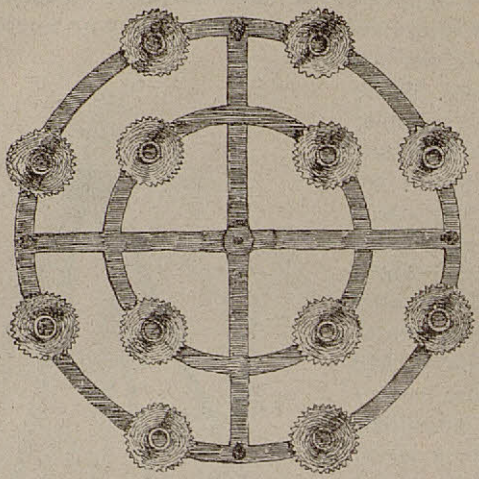
S. VICENS DEL RUS.—Salomó
(De un dibuix de D. R. Arabia y Solanas.)

Com lo camí es lo meteix que seguiren nostres consocis, diré ab lo Sr. Osona: «Passárem, al peu de la iglesia de Sant Vicens, lo *riu de Rus*, afluent del Llobregat, que té origen en la *montanya de Rus*. Pujárem ab 30 minuts al collet del *cim de la Gorja;* lo camí está molt elevat, lo riu passa al fons de un estret congost, dit lo *salt del Os*; á 15 mi-

[1] *Pupa leptochilus, P. Farinesi, Pomatias, Helix splendida 5-fasciata* y var. *alba, H. nemoralis* groga, *H. ericetorum.*

[2] A. Bofill: *Contributions à la faune malacologique de la Catalogne*, in: *Bullet. Soc. Malac. de France*, t. III (1886), p. 155.

nuts del collet nos trobávam en lo monótono y trist *clot dels Moros*, de ahont ab 45 minuts arribárem á la Pobla de

S. VICENS DEL RUS.—Salomó

(De un dibuix de D. R. Arabia y Solanas.)

Lillet, antiquíssima vila que fou la capital del comtat de Mataplana». De Castellar á la Pobla s' hi contan 2 horas ben bonas.

La Pobla de Lillet y sa festa major. Regrés á Ribas per Gombreny y Campdevánol

Al veure la *Pobla de Lillet*, á vol d' aucell, quan venía de Castellar de Nuch, las dúas circunstancias que primer me cridáren l' atenció fóren sa situació y sa importancia: aquesta última no vaig tardar en trobarla confirmada ab la gran porció de carretera que hi ha feta en direcció á Campdevánol pera reunirse allí ab la de Ripoll. En quant á sa situació, basta dir que lo Llobregat hi passa pe 'l mitj

y que allí la vall es dilatada. Lo tó general del terreno, que pertany al numulitich, es blavench [1].

Ja he parlat del plá d' Anyella per hont se passa anant de la Pobla á Cerdanya; entre las montanyas de la dreta del Llobregat, ó sía en la vessant de la *serra de Cadí*, s' ergéixen altivas d' entre la multitud de colossos las dúas agullas de *Pedra Forca*, tant características, que basta sols

SERRA DE CADÍ.

Agullas de Pedra Forca, vistas desde Montgrony.

(De un dibuix de D. R. Arabia y Solanas.)

haverlas sentidas anomenar, pera reconéixerlas inmediatament. A la esquerra de la conca s' aixeca una montanya no menos famosa: la de *Falgás*, (alt. 1,251 met. en la ob. cit.). Llástima que no pogués disposar de temps pera ferhi la ascensió, puig diuhen que desde allí se disfruta de un panorama incomparable, y además hi há la celebrada ermita hont s' efectúa un interessant aplech, concorregut per gran número de habitants de la encontrada, ab llurs trajos característichs, y en lo qual no s' es perdut encara l' antigua costúm de la *dansa*, ab la intromissió de balls moderns.

Y ara que s' presenta ocasió de parlarne, notarém que bé prou se pot compendre la importancia del aplech, ab una cansó en que s' fá referencia á la dita festa aixís com á varios llochs interessants de la encontrada. Lo limitat del temps no m' permetè lograr ferla cantar á una vella,

[1] Desde la Pobla á Aspá, en una longitud de 25 kilómetres, hi ha un criadero carbonifero. V. la citada *Descripción física*, etc., p. 404.

especie de arxiu vivent de cansons y rondallas, que n' sab totas las posadas, puig la cansó es llarguíssima. Veusen' aquí algunas estrofas:

Los aucellets van cantant
Pe 'l prat de la Fatxetella;
Refila lo rossinyol,
Redobla la cadernera.
Ja n' tinch flor.

Sempre están mirant Falgàs
Per veure tant galant reyna,
Hont se fá un gros aplech,
Lo dilluns de Cincogesma [1].
Ja n' tinch flor.

Ja hi pujan los jovensans
Y jovensanas alegres;
També hi pujan los fadrins
Conversant ab las donzellas.
Ja n' tinch flor.

També hi pujan los musichs
Ab musica molt alegre;
També hi puja lo pagés
De per tot' aquella terra.
Ja n' tinch flor.

Ne farán un gran dinar;
Si no es conill, será llebre.
. . . . . .

Jovent se posa á ballar,
Balla tota la tardeta...
Mare de Deu de Falgás,
¡Quán os tornarém á veure!
Ja n' tinch flor.

[1] Lo meteix que molts altres noms, costums, etc., la paraula *cincogesma* ha anat desapareixent de Barcelona y queda avuy dia sols en ús en varios punts de l' alta montanya. Encara que voldir *dia cinquanté*, no es equivalent al de *Quincuagésima*, ab lo qual se designa en los almanachs lo cinquanté avans de la Pasqua de Resurrecció ó *Pasqua florida*, aixó es, lo diumenge de carnestoltas, sinó que equival al de *Pentecostès* (*Pasqua granada* ó *segona Pasqua)*, paraula grega que vol dir també *cinquanté dia*, pero després de la Resurrecció del Senyor (πεντηκοστή, arrel πεντήκοντα, cinquanta, cinquanté día després de Pasqua, in: C. Alexandre, *Dictionnaire Grec-français*, p. 1,090, col. 3.ª París, 1857). En lo ritual de nostres bisbats se conserva encara la paraula *Cincogesma* ab aquesta accepció.—Oportú ha estat D. Narcís Pagés en son article *¿Qué fiesta es la de «Cincogesma?»*, publicat en la *Revista de Gerona*, t. II (1878). p. 541, al fer notar qu' en los punts hont se conserva tal nom, se designa ab ell la segona Pasqua, contribuhint aixís á que s' eviten los errors en que fora fácil incórrer.

La Pobla (altitut 849 met.) [1], actualment está lluny de las grans vías de comunicació, y si bé hi ha un tros de carretera, segons havém dit, fins al coll de Marolla, Deu ajud' quan estará termenada. Ab tot, avuy aquest es lo camí més aviat fet pera anarhi desde Barcelona; pero quan lo ferro carril arribi fins á Berga, com desde aquest punt á la Pobla s' comptan á poca diferencia las meteixas horas que desde Ripoll, podrá ferse indistintament per un ó altre punt. De tots modos, sempre pot recomanarse una excursió circular ja sia la anada per Ripoll y lo regrés per Berga ó vice versa [2], ja passant per Montgrony y Castellar, ja arribant á Ribas y pujant per Navá, qual camí acabo de descriure, ja allunyantse fins á Puigcerdá y passant pel' plá d' Anyella, ja per Nuria, per Camprodon, etc.

Lo meteix que Castellar, la Pobla pertany al bisbat de Solsona y al gobern civil de Barcelona. Sa població, segons los últims datos qu' he pogut consultar es de 1.490 habitants [3]. Lo Llobregat, com he dit, hi passa pe'l mitj, comunicantse abdúas parts de la vila ab varios ponts de pedra y un d' ells es tant elevat, que no poguí menos d' experimentar una mala impressió quan me contáren que un habitant de la vila, que té la desgracia de trobarse en un estat mental deplorable, s' entreté de vegadas posantse cap ver' vall en lo ángul meteix que al mitj fá la barana.

Entrant á la vila per la part de Castellar, se troba á la dreta la elevada paret del cementiri. Lo meteix que tants y tants altres pobles, no deu tenir un emplassament molt higiénich, puig está prop de las habitacions dels vius; y tant, que fins en certa ocasió un mort, després de algun

[1] Segons la citada *Descripción física*...—En l' acta també esmentada se li assigna una altitud de 900 metres. V. p. 143, t. IV del BULLETÍ de la A. E. C.

[2] Ja se ha ocupat la ASSOCIACIÓ del trajecte de Barcelona á Berga. V. especialment lo traball del Sr. Gomis: *De Manresa á Berga*, publicat en lo II ANUARI.

[3] Sogons lo esmentat tomo del *Censo* de la població d' España. Com á dato comparatiu pot ferse notar qu' en la época en que Madoz publicava son diccionari, la vila tenia 1,287 habitants. V. Lo esmentat article *Berga* en lo *Diccionario geográfico*, etc.

temps d' ésser enterrat, torná á entrar á casa seva per la finestra segons me diguéren: en efecte, res més fácil, puig caygué un tros de muralla de un dels costats del cementiri que dona á un carrer molt estret, anant á parar bona quantitat de pedras, terra y lo mort *inclusive* dins de la casa d' enfront per la finestra.

La població es de aspecte antich, sos carrers son més ó ménos tortuosos y en molts la entrada fá volta, com se veu encara en alguns de Barcelona. No obstant, hi ha un barri anomenat *las Corominas*, ab sos carrers drets y paralelos, que contrasta ab lo resto de la vila, y á qual circunstancia deu lo sobre-nom de *la Barceloneta*, que l' hi donan per analogía ab la disposició dels carrers de nostre barri marítim.

Lo mellor punt pera veure la festa major, es la plassa: lo bon jorn, las professons, lo llevant de taula, las balladas, la comitiva que vá á la festa del monastir, tot convergeix á 'n aquell centre de animació: aixís donchs, no podía escullir mellor hostal que lo d' *En Farinas*, situat en la meteixa plassa.

A las 10 h de la nit, mentres estich mirant lo eclipse total de lluna desde l' balcó de la meva sala, que dona á la plassa, vénen los músichs de la copla de Ripoll, llogats pera la festa major, ab acompanyants provehits de atxas encesas, y s' deturan en moltas casas, sobre tot de la plassa, tocant enfront de cada una d' ellas alguns compassos de *americana* ó bé, encar que més rarament, de balls del pais. Tal es la costúm denominada lo *bon jorn*, acertat preludi de la festa.

Per fí, ja era hora de que anés á descansar no de las fatigas materials, puig afortunadament no m' trobo encara en aquest cas, sino de las produhidas per las moltas, variadas y á voltas grandiosas impressions rebudas durant la jornada, que tant bé havía aprofitat.

Lo día següent, 5 de Octubre, festa de la Mare de Deu del Roser, patrona de la vila, se celebrá l' ofici. Los priors y las pabordesas que han tingut lo cárrech desde la passada festa major, designan quíns han de succehirlos en lo meteix fins á la próxima y s' publican los noms en la

trona, donant las gracias als qui céssan en llurs funcions per lo bon desempenyo.

Pero las reynas de la festa son las pabordesas, com veurém en lo transcurs de la relació. Se n' nombran sis: tres de casadas y altras tres de fadrinas, y totas van ab richs trajos molt típichs: vestit de seda de lo bó y mellor; ajustat jipó negre; mocador d' espatlla ab valiosos brodats; blanch mocador del cap, de punta fina, nuat en lo coll formant un gran llas, y damunt la característica caputxa negra. ¿Y las joyas? alló sí qu' es un tresor: grans arrecadas, ab un sens fi d' esmeraldas, de un pes tal, que pera portarlas se necessita l' auxili de un cordonet que s' passan darrera las aurellas; llargas soguillas, entortolligadas pe 'l coll y pit, de un or com no n' hi ha avuy día y que pésan un grapat d' unsas; richs anells, y fins agulla de pit y brassalets. Vaja, que fan tanta patxoca, que ni unas núvias, ¡y bé prou que s' ho conéixen ellas, segons se 'ls veu ab lo que ván de cofoyas!

Esmentarém la ofrena qu' en la missa fan de las cocas ensucradas, indispensables en la festa major, ¡y tant! que sens' ellas no fora aqueixa complerta. Per cert que las que m' serviren en los postres del dinar, meresquéren per ma part los honors de la repetició.

Després de la missa major segueix la costúm del *llevant de taula*, que consisteix en anar algunas pabordesas y *llogaders*, acompanyats de la copla, á arreplegar diner per las casas a la hora de dinar. Notable es l' enginy de que s' valen pera fer fructuosa la cullita: mentres la música está á la porta, tocant com en lo *bon jorn*, se presentan á la taula ab safatas hont hi rumbejan á dojo las unsas y dobletas... y no hi ha més, diner fá diner, y vulgas que no, se ha de dar moneda á lo menos de plata, de lo contrari... ¡vaya un mal paper que s' faría!, donar moneda de baixa esfera á unas arreplegadoras tan ricament vestidas, tant enjoyadas; pensar que se la hauría de fer alternar ab lo metall de alta gerarquía... ¡aixó no pot ésser!

Pero he parlat dels llogaders, y dech la explicació de llur ofici. Com vé á indicar la meteixa paraula, ells son los encarregats de portar á efecte la organisació de la

festa; ells son los qui van á llogar la copla, que s' pot dir es una *conditio sine qua non* de aquestas diadas; ells son los qui disposan los torns en lo ball del país, del qual no tardarém en ocuparnos. Ja s' veu donchs, ab los importants papers que han de desempenyar, que constituhéixen un dels elements imprescindibles de la festa.

A la tarde se fá primerament la professó del Roser, portant la imatje de la Verge sota tálam. No hi faltan, com es de suposar, las pabordesas, en lloch de preferencia, ni 'ls administradors. Los individuos del Ajuntament hi van, no ja ab la vermella barretina, ni ab lo gambeto, prenda avans indispensable en tota solemnitat, com es avuy día lo frach en las grans capitals, sino que han suplantat la primera per lo aristocrátich sombrero de copa alta, més ó ménos á la moda, y lo segon per la capa madrilenya ab sa corresponent valona. Segueix després una llarga serie de acompanyants, portant las donas, lo meteix que pera assistir á la iglesia, la característica caputxa negra.

Quan fá bastant temps que ha entrat la professó, comensa lo ball en la plassa. Es aquesta petiteta y de una forma bastant irregular, comparada per los meteixos de la vila á un bacallá; y en efecte, la similitut no pot ésser més ben trobada: dos carrers convergéixen á un de sos extréms, deixant una casa entremitj d' ells, luego va estrenyentse y termina al extrém oposat ab la entrada de un altre carrer. La disposició de aquest lloch pera lo ball, es de una patr arcal senzillés, puig consisteix única y exclussivament ab lo tablado dels músichs, enfrot de la casa esmentada entre 'ls dos carrers, montat ab alguns capitells, los taulons del empostissat, un altre tauló degudament sostingut per llatas, que serveix de facistol... y basta de adornos; toldo, llums, cadiras, banchs ó altres luxos, ni pensarhi. Per altra part, la plassa es reduhida, y encara que no ho fos, ¿cóm se comprén lo ball del país sens lo indispensable rotllo que als espectadors mana fer lo representant de l' autoritat ab sa vara negra ab punyo de plata? Y además, ¿quín toldo póden portar los adornistas comparable ab lo de la naturalesa, tot lo día de un blau transparent, y de nit tatxonat d' estrellas?

Los balls per quins mostra més predilecció lo jovent, son los moderns, de manera que varias vegadas vaig retirarme ab despit de mon preciós observatori — puig lo balcó de la sala que m' havían destinat no podía tenir mellor situació—al sentir que comensavan á tocar una polka, americana ó altres balls per l' istil... Per fi, romp la copla ab un ayre que no necessitava haverlo sentit avans pera dir si era de la terra... bé prou se coneix tot lo qu' es de casa. En efecte, tocavan los primers compassos del *ball cerdá*. Mes avans de donarne una lleugera explicació, crech será igualment curiós dir los requisits de que ve precedit. Fora del primer que s' balla, que pertany de dret al alcalde, com á primera autoritat per haver cedit la plassa, los demés se han de pagar als llogaders, y ballar un ball cerdá, no s' crega que sía sempre cosa de poch més ó ménos, puig moltas vegadas s' estableix una competencia entre varios pera poderlo ballar primer, y alashoras, no hi ha altre camí, vinga alleugerir la bossa... y quí té més forsa guanya. Lo héroe de aquesta lluyta pot invitar fins á set balladors y la qu' ell ha elegit altras tantas balladoras: si volen invitarne més encara, té que pagarse un excés, y s' comprén, perque veurém que cada parella de més allarga l' ball. Com éll estableix l' ordre ab que han de sortir los invitats, y la balladora fá lo meteix ab sas companyas, resulta moltas vegadas que, ell exceptuat, no se sab ab quí deu formarse parella.

Comensa la música ab un temps bastant viu, y aparéixen de una part los balladors donantse las mans y formant com una cadena, ab l' ordre en que després han de sortir, y de l' altra las balladoras ab igual disposició, y voltan tots lo rotllo seguint lo compás. Després de aquest preliminar s' entornan á llur lloch respectiu. Súrten després simultáneament, de una y altre part, lo qui ha fet tocar y sa balladora: ella tiessa, ab los brassos penjant, va fent un pas menut, ó mellor dit, camina á saltironets, voltant lo rotllo prop dels espectadors; ell, més al mitj, pero seguint á la balladora á una regular distancia, fa anar las camas y brassos, adaptant los punts al ayre de la música, ab una lleugeresa qu' enamora. Y cosa es de

veure las tercerillas y los giravolts y los esclafiments de dits ab que adornan aquest ball, jovens y homes d' edat, aquestos pera demostrar qu' en llur temps s' en sabía la prima, aquells per punt, puig no 'ls escauría fer un mal paper... ¡oy! y ab los comentaris que fan los espectadors! Per fí, termina aquesta part ab un giravolt del ballador y un altre de la balladora, retirantse abdós, cada hú á son lloch. Coincideix lo punt de aquest giravolt ab la sortida de l' altra parella que 'ls reemplassa, la qual fá lo meteix que la primera y aixís successivament las demés.

La música toca un' altre part, y alashoras súrten totas las parellas donantse respectivament la má, unas derrera de las altres, pero sempre seguint l' ordre ab que s' ha comensat, voltan lo rotllo, ellas ab llur pas menut y lleuger y ells saltant de una manera especial: després las balladoras, de renglera prop dels espectadors, pero d' espatlla á n' ells, y cada ballador enfront de sa parella, fan uns y altres moviments análechs als de la part anteriorment explicada, pero sens moures' de un meteix lloch, com si diguéssem, sens lo moviment de translació,

Tals son los punts principals del ball cerdá. ¡Quína diferencia ab los moderns! qu' entre paréntesis sía dit y en desagravi de Terpsícore, acostuman ballar ab un amanerament tant *disgracieux,* que contrasta de un modo extraordinari ab la gracia natural que sáben donar als de la terra. Aquells trajos, aquell tablado, aquell rotllo, aquella plassa, aquell poble, reclaman lo ball del país; allí hi está just, hi está en carácter; lo altre es una nota discordant, es una falta á la unitat de conjunt. Y aixó baix lo punt de vista purament estétich, que no es nostra tasca entrar en altre ordre de consideracions.

Al vespre se repeteix lo ball y s' encénen los fanals de llum de petroli ab tot y ésser nit de lluna, cosa extraordinaria y que sols pot ferse en honor á la festa patronal, puig en temps ordinari ja es sabut que nostras poblacions, algunas ben importants per cert, sols fan aquest gasto las nits de fosca; la regla manté l' cos y la casa, diu lo ditxo.

També vaig assistir á la funció vespertina que s' doná en lo «Centre Católich», funció purament de aficionats,

baix lo següent programa: «la Conversión de Constantino», lo conegut *saynete* «l' ase perdut y trobat á brams», y per cert que no hi faltá lo *burro de veras*. Finalment, termená la vetllada ab coros, com es de suposar, á veus solas.

Lo día 6 de Octubre, á quarts de nou del mati, me dirigeixo al monastir de Santa María de la Pobla, actualment á cárrech de un paborde, en lo qual s' hi acostuma celebrar una funció relligiosa lo segon día de la festa major. Está á uns dos kilómetres de la vila y á una altitut de 909 metres [1], de manera que la pujada es sols de 50 metres. Allí fá cap tothom, y cosa es de veure la animació que dóna al camí lo gentiu, vestit ab lo característich trajo del país, que vá á omplenar de gom á gom lo temple. No hi faltan las pabordesas montadas en lleugers matxos, que segons pot suposarse, van adornats, y no de mitja gala, sino que 'ls posan las guarniments més vistosos y lo silló de colors virolats, formant sas tatxas dauradas uns carregats dibuixos... ¡donchs no n' faltaría d' altra, essent los ditxosos portadors de las reynas de la festa!... Y derrera, com á proba de la importancia del cárrech, ab la safata á las mans, segueix la criada, que vesteix també lo ayrós trajo del país, montada en altre matxo ab los respectius guarniments y silló.

L' ofici se celebra en lo últim altar, entrant á má esquerra, hont hi ha la santa Magestat; y com es de suposar, las pabordesas ocupan lloch de preferencia. Allí també, al igual que lo día anterior en la parroquia, se publican los noms dels nous priors de la Magestat, en la forma meteixa que ja deixém explicada. Al final s' entonan los goigs y causa una impressió grandiosa lo cant de la tornada

Pobla de Lillet.—Tornada dels goigs de la Magestat

Amarém sempre de cor
Vostra santa Magestat,

[1] Segons la *Descripción física*... ja citada.

repetida per la veu potent y unánime dels concurrents, produhint una vera tempestat de ondas sonoras en lo sagrat recinte.

Termenada la funció, quan la gent s' entornava ja cap á la vila, me fou possible examinar un poch lo temple. Lo primer que m' cridá l' atenció, trobantme en lo presbiteri, fóren dúas imatjes bisantinas que vegí á la sacristia, qual porta estava oberta. Una d' ellas es un Sant Cristo; l' altra una preciosa imatje de la Verge, daurada..., ¡y quin daurat! ¡quin material tant fi empleavan alashoras, quan se conserva hermós avuy com ara fá set sigles, quan sortía de las mans del artífice! La santa Magestat, en qual altar se ha celebrat l' ofici, es aixís meteíx molt antigua, del sigle XI, segons l' acta inserta en nostre BULLETÍ [1], igualment que lo esmentat Cristo de la sacristia. Enfront, ó sía en lo altar de la dreta del creuher, hi ha un' altra Mare de Deu, de fusta, y com las demés imatjes citadas, de reculada época. Aquella iglesia fou restaurada en lo sigle passat, y las columnas, aixís com las capitells de hont arrenca la nau, son senzills y elegants. Damunt de la pórta principal se troba una inscripció que no he pogut llegir, y en una de las pedras de aquella diuhen que fá molt temps hi ha dúas tacas de sanch, que no s' han pogut may treure. En aquest monastir se conservau dúas escripturas del sigle XIII [2], que no m' deixá veure la premura del temps. Terminaré aquestas lleugeras noticias indicant que una porció de terreno contiguo se destina á cementiri hont enterran als habitants de las casas aisladas més ó menos próximas al Monastir.

Y ara que parlém del Monastir, debém esmentar la festa que celebran per St. Eloy los traginers, que montats en caballerías totas enflocadas, se disputan á quí hi arribará primer, especie de corridas que sens dupte farán las delicias de la gent de la vila, entussiasta del *sport*.

A curta distancia del Monastir, uns 3 ó 4 minuts, situada en un lloch no gayre més elevat, se troba la antiquíssima é interessant *capella de Sant Miquel*, en un estat de ruina

[1] T. IV, p. 143.
[2] V. BULLETÍ de la A. E. C., t. IV, p. 141.

deplorable. Es petita, molt petita, de forma cylíndrica y sa paret de pedra picada, té una esquerda que amenassa acabar ab ella. En l' interior s' hi véuhen restos de pinturas, que m' sembláren sens importancia, y sobre lo que fou mesa del altar vaig llegirhi la següent inscripció: «Fou consagrada l' any mil, als 9 de Maig».

Haventme informat de que prop de la vila hi ha un punt anomenat *Ventayolas*, hont se troban en gran abundancia pedretas parescudas á monedas, que n' hi diuhen *dinerets de Ventayolas*, un jove de la vila, molt amable per cert, se m' oferí á acompanyarm' hi, y en efecte, poch avans de arribar á la Pobla, desviantnos del camí, cap á la esquerra, desde l' fons de un torrent que passa per las margas blavas, trobárem tants *numulites* de varias especies, que sens exagerar, los cullíam á grapats. Encara que ab menor abundancia, pot ferse aplech també allí de altres fossils, principalment zoófits y mol-luscos. En lo meteix torrent se recullen *gallarets*, que no son altra cosa que fóssils de petxina del género *Spondylus*, per lo comú de un pam de llargada per tres quarts de amplada y en bon estat de conservació [1]. Recullírem además alguns mol-luscos vivents y subfóssils, aquestos enterrats en las margas de un desmunt de la carretera hont abundan las conquillas de *Testacella* [2].

Mentres nos dirigíam á la vila, feu mon acompayant algunas indicacions sobre la etimología de Lillet, que segons se veu, es la corrent entre los habitants del país. Aqueixa tendencia se observa en molts punts, fins en nostra meteixa Barcelona, é igualment passa tractantse de una nació, com de una encontrada y fins de una familia: tant natural es la curiositat. Diu que antiguament lo Llo-

[1] En lo Museo de l' Associació, existéixen ja alguns fóssils de la Pobla de Lillet, donatiu de nostre delegat á dita vila, D. Anton Pellicer y Pagés V. Butlletí de la A. E. C., t. IV (1882), p. 128.

[2] Entre las varias especies de las inmediacions, á més de las esmentadas en una nota anterior, citarém: una forma de la *Helix strigella*, que podria ésser la *Helix ruscinica* Bourguignat, la *H. carthusiana*, lo *Bulimus decollatus*, lo *B. quadridens*, lo *Cyclostoma elegans*, recullidas en estat vivent; y la *Testacella* apuntada en lo text, una *Helix* que recorda la *H. Penchinati*, y lo *Bulimus detritus*, en estat subfóssil.

bregat se dividía allí en dos brassos, tornantse á reunir més avall després de formar un islot ó *illet*, y que per tant, millor que *Pobla de Lillet*, deuría escriures' *Pobla del Illet*, de la meteixa manera que havém vist en lo poble de Castellar, qu' estaría escrit mellor *d' En Huch* que no *de Nuch*. Lo qu' es la paraula *illa*, no hi há dupte que s' es usat en llochs relativament poch distants, com ho demostra la localitat citada per nostre consoci D. Cels Gomis entre Montesquiu y la riera de Fogonella, anomenada *Collet de las Illas de Planesas* [1]. Lo Sr. Sanpere y Miquel [2] diu que podria vindre de *Lila* ó de *Lli* y se afirma en aquesta última opinió fundat en un document del any 819 que copia la *Marca hispanica*, col. 764, en lo qual s' escriu, *Lillet* [3]. Jo havía cregut en un principi que venía aquest nom de *Lilium*, ó mellor de *Lilietum*, això es, lloch hont hi ha molts lliris [4]. Pero me concreto sols á apuntar aquestas ideas, deixant una vegada més al criteri dels especialistas la emissió de llur opinió definitiva.

De retorn á la vila, mon amable acompanyant se anticipa á mos desitjos, y sens indicarli tant solsament, me fá veure la imatje de santa Llucia, bisantina, tallada en pedra, que hi há en un altar á má dreta de la iglesia del pont, aixís com las pinturas del retaule del meteix altar, y las imatjes dels carrers del Pont, del Rigatell y del Pontarró, també bisantinas, col-locadas en capelletas.

A la tarde y á la nit se repetí lo ball en la plassa y al vespre además hi hagué igualment funció en lo Centre católich. Com tenía lo temps limitat, l' atmósfera no s' demostrava ab molt favorables disposicions [5] y lo que fal-

[1] Bulletí de la A. E. C., t. I, p. 171 y Anuari II (1882), p. 258.

[2] *Un estudi de toponomástica catalana*. Girona, 1880, p. 98.

[3] No sols havía jo vist aquest document, sino altre del any 1141, hont disposa Ramon, comte de Barcelona, que sia son cos sepultat en lo monastir de Ripoll, en lo qual firma un tal *Petrus de Lillet*, es dir, lo nom de pila y lo del poble d' hont era natural, com feyan molts dels firmants en documents de aquella época.—V. *Marca*, col. 1289.

[4] D. A. C. Costa en son *Catálogo razonado de las plantas de Cataluña* (Barcelona, 1864), p. 235, y D. E. Vayreda en lo *Calálech de la flora de la vall de Nuria* (Barcelona, 1882), p. 73, citan en lo Pyrineu lo *Lilium Martagon*, que té lo nom vulgar de *Lliri morat* y també de *Marcoris*.

[5] La temperatura observada durant ma permanencia en la Pobla, oscilá entre 10° y 15° C.

tava de la festa se concretava als balls que ja havía presenciat, vaig encarregar á En Farinas que m' procurés un mosso y un matxo pera l' ensentdemá al matí, fentli avinent que desitjava ésser á temps á Campdevánol ab l' objecte de trobar los cotxes que esperan en Ripoll al primer tren que arriba de Barcelona, y passan allí á las 10h y mitja.

Confesso que deixava ab gran recansa aquella vila hont vaig arribar sens conéixer á ningú absolutament y hont rebí bonas mostras del més desinteressat apreci; me havía presentat allí ab lo únich y exclusiu carácter de foraster que desitjava veure la vila y sos encontorns y això bastá perque se m' oferissen pera ensenyarme tot lo notable y acompanyarme per tot arreu, instantme vivament á que permanesqués encara allí alguns días. Bon desitj me quedá de tornarhi y vulla Deu que puga veure de nou aquellas voreras del Lobregat hont tant vivament he sentit lo amor de patria y hont he rebut tant coral hospitalitat.

L' ensentdemá, 7 de Octubre, á las 6h del matí, abandono la capital de la vall de Lillet. En comptes de seguir per la carretera, baixo al llit del *Arije*, afluent de la esquerra del Llobregat, per' anar á Montbardó: aixís podré veure en aquest punt la localitat dels cristalls de quartz que tant abundan en las col-leccions de nostre país, y faré una dressera que permetrá deturarm'hi un rato sens detriment del pressupost de temps pera arribar oportunament á Campdevánol. Després de una mitj' hora escassa de camí per lo llit del riu, comenso á remontar la poch elevada costa de Montbardó, y lo reflexo de la llum en las facetas dels cristalls s' encarrega d' ensenyarme la localitat. Aqueixos cristalls, que abundan allí extraordinariament son de quartz hyalí y roig, termenats en dúas pyrámides, y encara que n' hi há de tots tamanys, pot dirse que per terme mitj la longitud de llur exe varía de 1 á 2 centímetres. Aparéixen aislats, entre los guixos de color abigarrat que rómpen los estrats numulítichs, y segons sembla, no es aquesta la única localitat de la encontrada hont han sigut observats [1].

[1] En la esmentada *Descripción física*... se citan las localitats següents del cretáceo y del numulítich: voreras del Llobregat en lo Pont de Reventí,

Després de un quart d' hora, á cosa de las 6h 45m torno á empendre la marxa; lo camí segueix prop de una elevada penya hont hi há la *casa de Montbardó*, baixo á una fondalada, lo *sot del Arije*, y allí torno á atravessar aquest riu. Lo camí, en un gran tret, passa per preciosos boscos de pins, entre los quals se véuhen los vius y elegants esquirols, baixant per las socas ó saltant de un arbre al altre ab una lleugeresa qu' encanta. Torno á trobar la carretera, y ja passant per porcions explanadas de la meteixa, ja per lo camí de ferradura, accelerant la marxa allá hont es possible, arribo á las 7h 37m al *coll de la Morolla* [1], partió de las ayguas del Llobregat y del Ter y límit entre las provincias de Barcelona y de Girona. Té un' altitud de 1,102 metres [2] y allí acaban las obras de la esmentada carretera.

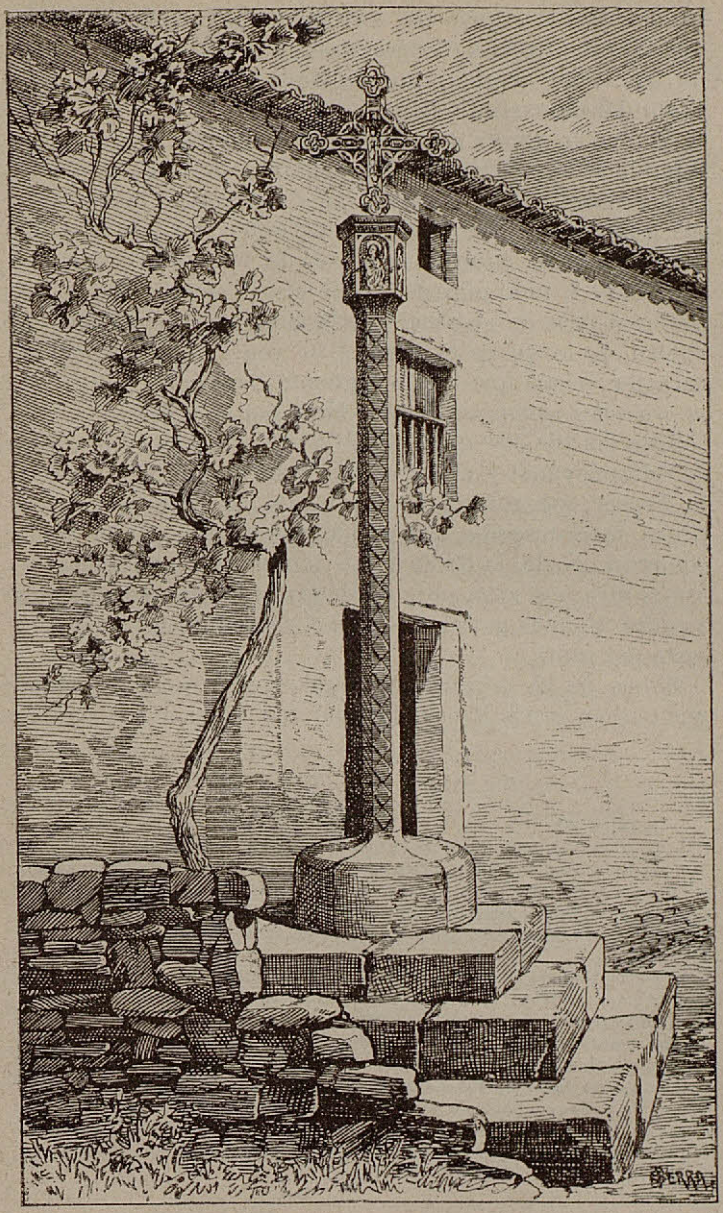
Me deturo en l' hostal del meteix coll, hont no s' hi troba lo més petit *confort*, y un quart d' hora després, ó sia á las 7h 52m torno á posarme en camí. Lo terreno va essent menos feréstech y la vall se dilata. Segueixo per las voreras del afluent del Freser que més avall portará lo nom de *Mardás*, y se véuhen ja algunas pagesías. Al arribar á un caseriu no molt distant de Gombreny, deixo lo camí que conduheix á aquest poble y prench lo de la dreta, que m' portará més prompte á Campdevánol. Al passar, á las 8h 45m en front del poble de *Gombreny*, que está á l' altra part del riu, sols puch ferme cárrech de sa situació bastant elevada, á la vessant de una montanya [3]. A las 9h 45m passo per la iglesia de *sant Llorens de Campdevánol*, la vall se dilata més encara, y no deixant la esquer-

vessants de Falgás, y la que 'ns ocupa, al N. E. de la Pobla de Lillet, entre lo riu Arije y lo alt de Montbardó (y no *Bombardó*, com equivocadament devia pronunciar lo guía que acompanyava als autors de dita obra).—V. Op. cit., p. 282 y 339.

[1] He vist escrit aquest nom de diversas maneras: *Marolla*, *Morolla*, *Marola*, *Merola*, en diferents punts: Marca hispánica, Diccionari de Madoz, *Lo Freser*, l' acta de la excursió al Montgrony, *Descripción física...*, obras totas ja citadas, y en varias altras. Al moment de pendre 'n nota sobre l' terreno, vaig escriurel' de la manera que l' deixo en lo text.

[2] Segons la esmentada *Descripción física...*

[3] Párlan de aquest poble lo Sr. Massó y Torrents y lo Sr. Osona en lo ll. c.

CAMPDEVÁNOL. — Creu de terme.

(De un dibuix de D. R. Arabia y Solanas.)

ra del Mardás, per un terreno bastant planer, á las 10h 25m me trobo á *Campdevánol* junt á la hermosa creu de terme del arrabal, que indicava lo límit del territori propi del monastir de Ripoll.

Com en lo dibuix de aquesta creu, fet per lo Sr. Arabia y publicat en nostre BULLETÍ [1], hi falta lo zócal, si bé s' hi póden veure moltas bellesas, no s' hi aprecia lo conjunt, per qual motiu l' acompanyém tot enter, tal com lo copiá dit senyor. En aquesta creu «es de veures' hi, escriu lo Sr. Massó [2], una puresa d' estil ojival marcadíssima; va acompanyada de un zócal que la fá en extrém esbelta. Al entorn de lo qu' es la creu, s' hi veu una inscripció en carácter cristiá que diu lo següent: *Deus homo factus est, et pro nobis passus est. Bernat Ferrí feu la creu* [3].»

Eran las 10h 30m quan després de passar per lo poble de Campdevánol y atravessar lo pont que hi há allí sobre lo Freser, me trobava en un hostal de la carretera de Ribas, hont despedía al mosso ab son matxo, que m' havía conduhit desde la Pobla [4]. Lo temps se havía mitj emplujat feya bon rato, puig desde sant Llorens comensáren á caure algunas gotalladas que s' reproduhíren durant lo resto del camí.

Menos de 30 minuts tinguí qu' esperar un dels cotxes que passan cap á Ribas, lo qual me deixá avans de las

[1] T. IV, p. 139.

[2] *Lo Freser*, p. 60, hont hi há varios datos de Campdevánol.

[3] Lo Sr. Osona en lo ll. c. dona las dimensions de aquesta creu: alsada desde la base ó zócal 5 met. 30 cent.; del nivell del primer grahó á dalt del zócal 41 cent.; del plá del zócal al capitell 3 met. 82 cent.; capitell 34 cent.; del capitell al remat 1 met. 14 cent.; secció del fuste de la creu 76 cent. de perímetre.

[4] Tot lo terreno desde la Pobla á Campdevánol y bon tros del que se segueix anant á Ribas, pertany al numulítich. «La faja numulítica septentrional se dirige de Poniente á Levante, desde la provincia de Lérida á la de Gerona, y antes de llegar á ésta tuerce en ángulo agudo para formar un recodo en el extremo N. E. de la de Barcelona. Esta faja, que en nuestro bosquejo aparece como aislada y sin lazo de unión con la de la zona central, forma, sin embargo, parte de la misma y se une con ella dentro de la provincia de Gerona, según se observa cuando se marcha de Ripoll á la Pobla de Lillet por Campdevánol, Gombreny y Coll de Marolla».—V. *Descripción física...*, p. 337.

12h en la vila, hont arribava en extrém complascut de ma improvisada excursió, interessant baix tants conceptes.

Barcelona 23 de Febrer de 1885.

ARTHUR BOFILL Y POCH.

APÉNDICE N.º 1

ANTICHS PRIVILEGIS DE LA VALL DE RIBAS

Lo curiós document que transcrich á continuació procedeix de una copia que prosseheix mon estimat amich D. Manuel Coma, de Ribas, al qual dech gran número de preciosos datos de aquella vila, aixís com de la vall pyrenáica regada per lo Freser.

Com se notará tot seguit, la copia no deu ésser del tot fidel, per quant hi han paraulas que no devían ésser intelligibles en l'original. Me concreto á donarla á conéixer tal com existeix, creyent que aixó no obstará pera que tinga interés, ab tanta més rahó, quant probablement es aquest lo únich exemplar que s' conserva de dit document.

A. B. P.

«Hoc est translatum, benè, et fidelitèr sumptum intùs villam Rippis, per me Joannem Andream Calvaria, Nottj. publicum dictæ villæ de Rippis, infrascriptum, unâ cum duobus publicis Notarijs, inferiùs subsignatis, à quodam magno privilegio regio in pergameno scripto, emanato per S; et per Dominum nostrum, Joannem regem et confirmatum per S; et per Dominum nostrum, Carolum, Romanorum Regem, et Imperatorem, Cesaraugustanum, Joannam matrem ejus cum quodam sigillo, cera rubea impresso, in cordulis ceracijs, diversibus coloribus, impendentj. munitj.; ad de registrato non viciato, nec cancellato, nec in aliqua sui parte suspecto, ut primis apparebat aspectibus, in et super forma sequenti, ut ecce,

et jacet nihil addito, nihil remoto. Nos Carolus divinæ faciente clementia: C. Romanorum Rex, et f. imperator Cæsaraugust. Joanna mater, et eidem Carolus ejus filius (Dei gratia) Rex Castellæ, Aragonum legionis, utriusque Siciliæ, de Navarræ, Jerusalem, Granatæ, Toleti, Valentiæ, Galiciæ, Majoricarum hyspalis, Sardiniæ, Cordubæ, Corcissæ, Murciæ, Gilaris, Algarb., Algesiræ, Gibaltaris, et insularum Canariæ, insularumq. indiarum, terræ firmæ, et maris Occeani, Archidux es Austriæ, Duces Burgundiæ, et Bravantis & Comites Barchinonæ, Flandriæ, et Tiroleti & Domini Vizcayæ et Molinæ, Duces Atenarum et Neupatriæ, Comites Rossellonis et Ceritaniæ aranchionis Oristanni Comitis gosianni, Dedit atque concessit, ut autenticè apparere vidimus serenissimus Rex Joannes pro aug noster memoria indelebilis noster in forma capitulorum vobis fidelibus nostris hominibus, et habitatoribus universitatis vallis de Rippis, et ejus Parrochiarum, Privilegium quoddam thenoris sequentis; Nos Joannes Dei gratia Rex Aragonum &. pro parte dictorum, et fidelium nostrorum officialium, et proborum hominum vallis de Ribes, simul, et officialium, et proborum hominum septem Parroquiarum, dictæ vallis intendencium turba servitium nostrum, et bonum comune, et utilitatem publicam dictarum vallis, et septem Parroquiarum, et per fideles nostros Petrum Solanell de Ribes, et Guillermum Sarroth de Caralps, nuncios ad nos super destinatos per vallem, et septem Parroquias prædictas, et aliorum nomine fuerunt Serenitati nostræ oblati hostensa humilit. presentata in scriptis Capitula sequentia

C ans com la Real Magestat del molt señor Rey, es pues inclinada à otorgar llibertats, privilegis, immunitats, à sos vassalls, tant mes obligada la faheltat ab aq. vincle indissoluble, per lo qual lo bon vassall, es ting. de naturalesa al Señor; he pertant los Prohomens de la vall de Ribes, ensemps. ab los altres Prohomens de las set Parroquias, de la dita vall, ab ferma esperança, que lo dit Señor Rey per la mercè otorg... als dits Prohomens los capitols devall escrits, pre...nents per sí aquella paraula, que isqué de la sagrada boca, del Salvador, nostre Jesús: *Petite et accipietis, pulsate et aperietur vobis.* Suplican sia sa mercè otorgarlos les coses seguents:

1. Primerament suplican los dits Prohomens sía mercè del dit Señor Rey otorgar à la dita Vall, è als Prohomens de aquella, é à las ditas set Parroquias, que en la primera venda, que se esdevindrá, he haurá de fer de la Veguería natural é Batllía de aquella, que los dits Prohomens, si aquells trahíen del encant, è compravan, è pagaven de llur substancia, lo preu de aquella; pues que aquella dita Veguería, he Batllía Donan al Sr. Rey, é torn, é sía incorporada à la Corona Real, los dits Prohomens, no sían tinguts à pagar lluisme, foriscapí, ni de ningun altre dret per venda, alienació, ho altre qualsevol transportació que fassa de la dita Veguería, ne Batllía, he encara lo dret del Sagell per aquella tal venda, transportació, ó alienació, à la cort del dit Señor pertany, è atès, que graciosament la dita Veguería, é Batllía, darán al dit Señor Rey Salve à ells la satis-

facció, que dels emoluments de aquella lo dit señor otorga daval als dits Prohomens per satisfacció, del dit preu. plau al Sr. Rey.

2. Item suplican los dits Prohomens, que perque la dita Veguería, é Batllía sia tornada â la corona Real sía sa mercé voler otorgar, als dits Prohomens de la dita vall, è de las ditas set Parroquias, que pugan fer elecció de quatre personas; ço es la Parroquia de Ribas, â un home, e altre: la Parroquia de Caralps, é altre: la Parroquia de Pardines, é altre: las quatre Parroquias de vall; la vna de las quals, quatre personas, lo Sr Rey, ó Batlle general, de Cataluña aja, è puga pendrer per Veguer, ê Batlle de la dita vall, è que lo dit Veguer, ó Batlle, haja â tenir taula, é aquella asegurar, ab bonas fermanças, â coneixensa dels consuls de la dita vall, é de las ditas set Parroquias, ó major part de aquells, â la qual apurgar taula síen elets quatre Prohomens, en la dita forma, é per les dites Parroquies, de las quals lo Sr. Rey puga elegir, é elegesca dos Prohomens, los quals dos Prohomens ajen esser creats Jutges, de la taula per lo dit Señor; é lo dit Sr. feta la dita nominació, haja manar les provisions, é après en son temps, se hajen apurgar les taules dels Veguers, é Batlles, que haurán regit, cascun trienns, dins la vila de Ribes, é que lo dit Veguer, é Batlle, no sía posat, sino ha un trienns é après altre, he així quiscunt trienns sía remogut. é protesta â la dita elecció per los dits Prohoms, los quals hajen prestar sagrament, é homenatje, segons las taules de las altres Veguerias, é Batllas, de Cataluña, han acostumat prestar, é fer, é que los dits dos Prohomens hajan ájurar, segons forma de las Constitucions haberse be, é llehalment en lo dit offici de Jutges de la taula, he declarar las questions, he demandas, que se opposarán contra los dits Veguers, é Batlles, é consell de qualque bon Juriste, la elecció del qual, â la congruencia dels dits dos Prohomens, sia remesa; é cascu dels dits Prohomens, é hajen per llur salaris: cent sous Barcelonesos é encara lo salari de dit Juriste lo qual tatxan â vint lliures; perque haurá venir alla â dita vall se par de dits emoluments los quals salaris se paguen retenintse dels emoluments dels dits officis. plau al Sr. Rey.

3. Item suplican los dits Prohomens, que lo Jutge, que será de la dita vall haja sentenciar, e ajudicar, los plets, questions, é debats, que serán en la cort, del dit Veguer, é Batlle, sens algun salari, ó remuneració, ó preu, com ja haja son salari dels emoluments de la dita Veguería, é Batllía. ço es vint lliuras per quiscun any; si empero los dits emoluments, no bastavan, que la dita vall aja â pagar las ditas vint lliuras al dit Jutge, ó ferli cumpliment del que se li aspecta. plau al Sr. Rey.

4. Item suplican los dits Prohomens, que aquellas Parroquías, que han acostumat de tenir Batlle, que pugan fer elecció de vna Persona pera Batlle de la dita Parroquia, é aquesta elecció pugan fer los consuls, e consell de quiscuna Parroquia, é feta la dita elecció de la dita Persona, aquella se haja â presentar al Veguer, ó Batlle de la dita vall, é aquell admés sens difficultat, lo qual haja â

tenir taula, segons los Veguers, é Batlles de dita vall, é assó devant los dos dits Prohomens; devant los quals se purgará la taula dels dits Veguers, é Batlles, é aquella tal Persona presentada, haja lo dit Veguer admetrer pera Batlle, de la Parroquia haont será elegit. plau al Sr. Rey.

5. Item que placia al dit Señor Rey, vulla otorgar als Prohomens de la dita vall, que no pugan esser marcats, ni peñorats per ninguns officials per deute algun; si donchs, en aquell deute no eran obligats com à fermança, ó principal pagador. plau al Señor Rey.

6. Item placia al dit Señor Rey otorgar als dits Prohomens de la dita vall, que lo dit Veguer, ó Batlle, no puga tenir mes de sis dias prés algun home, ó altre Persona de qualsevol grau, ó condició, que sia; si donchs, no era criminós ó telat de tal crim; que despues pendre pena corporal, ó en cas que no fos prés per tal cas, ó crim, que lo dit Veguer, è Batlla los haja à donar à fers comuna passats los dits sis dias, é sino per casos, que per constitucions sia provehit poder estar presos. plau al Señor Rey.

7. Item suplican los dits Prohomens, que lo dit Veguer, é Batlle, no puga tenir en presó ninguna persona presa, sensa anquesta precedent; si donchs no lo ha trobat mal fahent, é crim fragant. plau al Sr. Rey.

8. Item placia al dit Señor Rey tornar à lloch las eleccions, del consolat, que fassan de assí al devant en la forma, é manera que feyan abans de la sentencia del compromis, que la Sra. Reyna. plau al Señor Rey.

9. Item: com tota la vall, é habitadors de aquella sian franchs, é no hajen à pagar lluisme, foriscapi, ó altre dret, de las casas, terras, ó altres possessions, que tenen, y compren, entre ells, exceptat lo lloch de Planolas, lo qual lo Señor Rey de Aragó, que llavors era aprés comprà, que placia á V. S.ª confirmarlos la dita franquesa, llibertat sia servada, segons la serie e tenor de tots los demunt dits.

10. Item, que sia feta, y otorgada per lo dit Señor Rey, remissió general, à tots los habitants de la vall de totas..., y bans pecuniaris, en que sien encorreguts, entro, el dia present, y qualsevol contractes, é obligacions, que hajan fetas, per qualsevol deutas, que degan ó hajen degut, fins al dia. plau al Señor Rey.

11. Item: ha otorgada altre remissió general à tots los dits habitants de la dita vall de qualsevol crims, delictes, ó excessos, que hajen correguts, entro lo die present, si donchs los dits crims, delictes, ó excessos, que per aquells se meresqués pena corporal, ó mutilació de membras. plau al Sr. Rey, de delictes, que llur pena sia pecuniaria.

12. Item: que lo dit Veguer, é Batlle, sia, puga exercir tota jurisdicció aixi civil, é criminal mere, é mixte imperi en la dita vall de Ribas. amplament. plau al Señor Rey.

13. Item: que los habitants de la dita vall, presents, ó esdevenidors sian franchs é exempts de pagar en qualsevol part de aqueix

principat tassa, pontatge per ells, é llur robas, é mercaderías exceptat lleudas. plau al Señor Rey.

14. Item: que los Consols de la dita vall, ó de qualsevol Parroquia de aquella se pugan aturar de qualsevol vituallas, qui passarán per la dita vall, ó Parroquia de aquella, aquella part que obs haurán á provisió de la dita vall, ó de la Parroquia, haon passarán, pagant per la dita part, que se aturarán lo for rahonable, é just. plau al Sr. Rey.

15. Item: que placia al Sr. Rey, que totas aquellas personas, que aportarán vituallas á la dita vall, ó á las Parroquias de aquella sian guiats é assegurats en Personas, y bens, venent, estant, y tornantse á llurs casas, é habitacions, de tots crims, excessos, é deutes que degan per qualsevol raho, ó causa; pues que aquellas tals personas, no sien giradas de pau, y de treva, ni processats de processos de regalia, ni de crims de que se meresqués pena corporal alguna, exceptats censals, é violaris. plau al Sr. Rey.

16. Item que placia al dit Sr. Rey, otorgar als dits Prohomens, que tots los emoluments, que eixirán de la dita Veguería, é Batllia se pugan retuvar los dits Prohomens de la dita vall, é aquells tenir, é convertir en profit, é utilitat dels dits consols, é Prohomens tant llongament; fins serán pagats, et satisfets en tot lo, y quant costará de compra la dita Veguería, é Batllía, é lo Veguer, é Batlle, que ara es é per temps será, haje é sia tingut de fer las composicions dels delictes, é crims, present lo escrivá de la cort, é que la dita composició sía, escrita, eo lo dit escrivá, é sía tingut dar, bo, é lleal compta als dits Prohomens, ó Consuls dels dits emoluments; retuvantse solament lo seu salari, é lo salari dels dits Prohomens, é del Jurista demunt dit, per tenir la taula, é del assessor, del Veguer, é Batlle; é aquells emoluments se hajen á convertir, tot, en utilitat, é profit de la cosa pública de la dita vall, é deduhits los dits salaris los dits Prohomens, en quiscun trienni, dins tres mesos; rebut per ells lo dit compta, hajen á notificar lo finament, é resta de aquells al mestra rational, de la cort, del Sr. Rey; perço aquell ne puga fer notament, é que la dita Veguería, é Batllía, no puga fer lo Sr. Rey, ó lo lloch thinent seu, vendrer, ni empeñorar, ni separar de la dita Corona Real; ans sía així annexa, é incorporada á la Corona Real, que sia indesoluble de aquella é asso sie pus llargament ordenat, segons se mereixerá á tota fermetat de la dita incorporació, é annexió á la dita Corona Real, é vtilitat de dita vall. plau al Sr. Rey.

17. Item que com per privilegis antichs los pochs (ports?) herbatges, é pasturas de la vall de Ribas sian estats donats, é otorgats per tot temps á la dita vall, é als habitants en los termes, de las Parroquias de aquella per las quals, segons un privilegi antich, del molt alt Señor Rey D.n Jaume, se hajen á pagar quiscun any per la festa de tots S.ts sinquanta sous malgr(anesos), é aprés perdut lo privilegi, é no podentse trobar, per certa composició algun temps sesían per pagadas nou lliuras, de las quals aprés fonch feta certa re-

ducció, é darrerament per una sentencia donada per en Pere Roura lloch thinent de Procurador Real, é per misser Pere Mir, Jutge del Patrimoni Real en los Comptats de Rosselló, y de Serdaña se hajan de pagar, per los dits pochs herbatges, é pasturas nou lliuras Barcelonesas las quals se pagan é son acostumadas à pagar de la dita sentencia ansá per la dita vall, siá mercé vostra, fer donar, y otorgar à la dita vall, é à las set Parroquias, é lloch de aquella é als habitants en aquellas, é aquells, é en llurs termes, lo us empriu dels dits ports herbatges, é pasturas segons que aquellas han tingut, y possehit, é han usat, fins al dia de vuy en virtud dels dits privilegis, y de la dita sentencia é podentne fer sens contrast de algun official, ó altre persona à totas llurs voluntats, é encaraque à ells, ó à la major part, será vist las pugan arrendar, y aydarse dels preus, é en convertirlos en util de la cosa pública, de la dita vall. plau al Señor Rey.

18. Item Señor: com la dita vall sia carregada de deutas, é altres carrechs per la quantitat, que contribuiren en la lluició, y reducció, que fonch feta de la dita vall, é restitució al patrimoni Real als quals per la disminució, en que es vinguda per mortalitats, é altres infortunas, no podent bastar sia mercé vostra Señor, per sustentació dels dits deutes, é carrechs donar, é otorgar perpetualment à dita vall; las imposicions: en pa, vi, y carn, é altres cosas, é mercaderías, ques vendrán, comprarán, et alias se contractaven en aquella ab facultat de creixer, disminuir, é llevar, segons es acostumat en posycions de imposicions. plau al Sr. Rey.

19. Item: que al dit Sr. Rey placia otorgar, é confirmar tots privilegis, franquesas, llibertats, é tots costums, é vsos de la dita vall, bastantment, é be segons privilegis, las llibertats se deuhen confirmar. plau al dit Señor Rey confirmar los dits privilegis, é llibertats, segons llur serie, y thenor segons de aquells mes vsat haurán.

20. Item placia al dit Señor: que lo Jutge de la dita vall haje assegurar, é tenir taula é no puga usar de son offici entro, que la haja assegurada à coneixensa dels dits Consols de la dita vall. plau al Señor Rey.

21. Item suplican al dit Señor Rey, que li placia otorgar facultat als Consols de la dita vall pau, é concordia se puguessen fer pacificar las ditas parts, requerir, lo Veguer, é altres officials, que fassen aquells arrests à personas que per los dits Consols será ordenat per benefici de pau, é lo dit Veguer, è officials hajen à servar las ditas ordinacions, é requestas per lo dit esguart. plau al Señor Rey en actas de tundositats, que sian entre las ditas parts.

22. Item Señor suplican los dits Consols vos placia otorgar, y fer gracia, é remissió, que en cás, que los Prohomens é habitants de la vall estant en consell per effers de la dita vall, haguessen novas, ó diguessen paraules injurioses, que lo Veguer, é Batlle, ó altre qualsevol official, no pugués inquirir, ni procehir contra lo entre, qui sien seguides las altres noves, é paraules injurioses; pues

en fet no sia procehit per los dits, à algun acte de colp, ó ab armas, ó tocaments. plau al Sr. Rey.

23. Item: que placia à Vostra Señoria Señor: otorgar á la dita vall, que en cas, que alguna bona Baca, ó altre bestia, sempeñás, ó enderrorts, è mor, que en tal cas lo Veguer, è Batlle de la dita vall, no haja haber, ó puga demanar cuixa, ó tros algu de la dita bestia, qui se espeñará, ó enderrocará. plau al Sr. Rey.

24. Item: que placia á vos Señor otorgar, à la dita vall, é als consols, è habitants, de aquella presents, esdevenidors, que puguen cassar, per tots los termes, de la dita vall, é de las Parroquias de aquella, totas cassas; aixi de Porchs, Cervos, Daynes, Izarts, llebres, conills, perdius, é totas altres bestias, é aucells, sens contradicció alguna, sens encorriment de alguna pena, è sens que per la cassa, que pendrán no sien tinguts de dar, pagar, ó respondrer res a official algu vostre, ni altre persona. plau al Sr. Rey.

25. Item per semblant suplican à Vostra Señoria: otorgar als habitants de dita vall: que ara son, ó serán, que puguen pescar truytes, ó altres peixos, en lo Riu, qui passan per la dita vall: aixi que los de una Parroquia pugan fer la dita pesca, en lo termini del altra Parroquia, sens contradicció dels habitants, de la dita Parroquia, haont voldrán fer, é farán ladita pesca. plau al Señor Rey.

26. Item que algun Veguer, ó Batlle de la dita vila, ó vall, no pugan tenir, ni fer tenir per sí, ó per altre durant lo seu offici bestiár menut, ni gros dins los termens de la vall; pero si era home de la dita vall, Veguer, ó Batlle passat lo trienni del seu offici, ho puga tenir lo dit bestiár aixi com los altres, é si contrafeian encorregan pena de vint y sinch lliuras confiscadoras, la meytat al Señor Rey, é la altre meytat als consols, ó Jurats de la vila ó Parroquia de haont será. plau al Señor Rey.

27. Item Señor: com lo terme de la dita vall sia pasa alguns vullen tenir tant bestiar aixi de llurs, é de altres que no son de la dita vall non poden tenir, é será just, é rahonable quiscun ne puga tenir rahonablement; Perçó demanan los dits Syndichs, e Prohomens, que plasia al Señor Rey otorgar, que los Consols, é Jurats de quiscuna Parroquia pugan ordenar, ó metrer dos homens ab sagrament que pugan saber lo nombre dels bestiars, que cascu habitant de la dita vall privat, ó estranger tindrán, ó pasturarán, é herbejarán, ó porá tenir pasturar é herbejar en lo dit terme de llurs Parroquias, é no pus, é qui contraferá par cert ban, lo qual será imposat, é ordenat, per los dits Consols, é Jurats de quiscuna Parroquia de la dita vall en son terme del qual ban, no pugan fer gracia alguna, del qual ban haja la terça part lo Señor Rey, laltra tercera part als Consols, é Jurats de la Parroquia de que serán Consols ó Jurats; laltra tercera part al acusador; pero que los dits Consols, é Jurats de cascuna Parroquia pugan quiscun any mudar, tollent, é añadir al nombre que haurán ordenat à quiscun cas, segons lo temps se haurán á mudar; aixi entés emperó que per la dita facultat, no sia fet perjudici al pasquer, del Señor Rey, haont ha acos-

tumat é pot pendrer pasquer, é que dels dits extrangers lo puga haver, qui metrán Bestiar. plau al Señor Rey.

28. Item més demanan los dits Syndichs, é Prohomens de la dita vall, que placia à la Magestat del dit Señor confirmar los establiments, é reduccions de censos, é tasques, fets en la dita vall per lo vostre Procurador General Real, en los comptats de Rosselló, y Cerdaña, é de la vall de Ribas, ó per en Pere Roure Procurador, ó per en Bernat Montaner Procurador, ó per qualsevol altre Procurador Real, perçó fets en la vall de Ribas tant solament. plau al Señor Rey.

29. Item que los dits Prohomens hajen llicencia manllevar à censal, ó violaris per quitar de major quantitat à menor; aixi emperó que quant será manllevat puga, ni degan servir, sino en la dita lluició de major, à menor, à carrech, é perill de aquellas personas, que farán las ditas manlleutas, de diners. plau al Señor Rey.

Fou feta esta concordia en lo die vint del mes de octubre del any mil sinch cents dinou, en poder *(Aquí acaba la copia.)*

APÉNDICE N.º 2

AYGUAS MEDICINALS DE RIBAS.

Es curiós lo document que m' facilitá lo Sr. Coma, referent á las ayguas de Ribas y que transcrich á continuació perque crech podrá servir pera la historia de las meteixas:

«Alcaldía constitucional de Ribas.—En vista de cuanto se sirve V. S. prevenirme con su oficio de 6 del corriente, le mando por el expreso Juan Sitjau, dador del presente, dos botellas de agua de las aguas llamadas Baños minerales de Ribas.

»Tambien le acompaño el análisis que de las mismas aguas ha formado el doctor en medicina de esta villa D. Ramon Salgót.

»El importe de conduccion de otras dos botellas de agua hasta estar en manos de V. S. son 64 reales por cuatro jornadas que debe ocupar el mismo portador en la ida y vuelta de esa ciudad por el trabajo de ir á llenarlas en los mismos manantiales que distan hora y media de esta villa, y 20 reales por honorarios del predicho doctor D. Ramon Salgót en la formacion del análisis de que se hace mérito. Todo lo que pongo en conocimiento de V. S. en cumplimiento de cuanto se sirve manifestarme en el predicho oficio.—Dios guarde

á V. S. muchos años.—Ribas 18 Enero de 1851.—El Alcalde, V. Mallol. (Al peu del ofici debía haverhi la direcció al gobernador de la provincia de Girona.)

Análisis de las aguas minerales de Ribas

»Propiedades físicas: temperatura tibia, sabor agradable.

»Substancias de que se componen: magnesia, sulfato de la misma, hidroclorato de cal y gas carbónico.

»Virtudes medicinales: ligeramente purgantes y diuréticas.

»Usos y aplicaciones: para las escrófulas, induraciones de toda especie, sobre todo del hígado y del bazo, calenturas intermitentes sostenidas por alguna de estas induraciones, afecciones escirrosas, cálculos, ciertas hidropesías y afectos asmáticos y sobre todo para las cardialgias y clorosis, siendo también muy útil para las enfermedades de la piel; pero en estas se deben usar en bebida y en baños; estos hasta ahora se han ensayado muy poco por no haber un establecimiento acomodado.—Ribas 18 Enero de 1851.»

Aquestas ayguas han sigut analisadas últimament entre altres per D. X. Ducloux y per lo malhaurat D. Vicens Munner. Del análisis de aquest últim resulta que quan l' aygua está á 26° C. conté:

En un litre

		Cent. cúb.	*Gram.*
Gasos.	Nitrógeno	19'05	
	Oxigeno	1'58	
	Acid carbónich	23'00	0'046
Sals.	Bicarbonat de sosa		0'106
	Bicarbonat de cals		0'259
	Bicarbonat de magnesia		0'182
	Bicarbonat ferrós		indicis
	Cloruro cálcich		0'020
	Sulfat de cals		0'437
	Silicat de sosa		0'011
	Nitrat de potassa y alúmina		indicis
			1'062

L' autor de la *Guía del Bañista en el valle de Ribas* (Barcelona, 1878) diu que aquesta aygua es «diáfana, inodora y de sabor ligeramente alcalino; y si se la observa en los manantiales, vésela á intervalos desprender burbujas, que salen á borbotones. Su temperatura es muy varia—puesto que se afecta por ciertos fenómenos meteorológicos—oscilando entre 22° y 30° y hasta 37° C.

»...Estas aguas pertenecen á tres clases distintas: 1.° á las bicarbonatadas sódicas ó *alcalinas*; 2.° á las bicarbonatadas cálcico-magnésicas, ó simplemente llamadas bicarbonatadas; y 3.° á las *sulfatadas*. Y por lo mismo podémoslas llamar: *alcalinas, bicarbonatadas y sulfatadas*... Son de grande y merecida fama en el tra-

tamiento de los catarros gástricos (irritaciones del estómago) é intestinales; en las dispepsias (en sus varias formas, de digestión pesada, dolorosa, flatulenta, con vómitos, con acideces. acompañada de vértigos etc.); en las gastralgias (agudo dolor de estómago) enteralgias (idem de los intestinos); en la úlcera crónica simple del estómago; en los infartos del hígado, del bazo y demás abdominales (del vientre); en la ictericia, litiasis biliar (cálculos del hígado) y cólicos hepáticos (agudos dolores del hígado); en la constipación (estreñimiento); en la hipocondria é histerismo; y en las dermatoses (enfermedades de la piel), especialmente de carácter herpético. Y además son igualmente eficaces, hasta el punto de que también sorprenden sus efectos terapéuticos, en los catarros (irritaciones) del aparato urinario y en la litiasis de las mismas vias (mal de piedra); en los infartos y catarros del útero (flujo blanco) y de sus anejos; y en la diátesis úrica, ya afecte la forma de gota, ya la litiásica (disposición á la gota y al mal de piedra), y en la glicosuria (diabetes sacarina)».

APÉNDICE N.º 3

Principado de Cataluña — Corregimiento de Puigcerdá

Estado que manifiesta la cantidad y precios de los granos, frutos, ganados, manufacturas y materias primeras de las artes, de la Villa y término de Ribas, Lugares y términos de Caralps, Fustañá, Pardinas, Planolas, Campellas, Bruguera y Ventolá, que componen su Valle, desde 1.º de Enero, hasta último Diciembre del año próximo passado de 1800, y es como sigue:

Frutos, comestibles y materias primeras de las artes

Géneros.	Especies.	Cantidad en fanegas.	Precio corriente en rs. vn.
Granos.	Trigo puro..	399	060
	Centeno..	7,315	036
	Cevada	099	036
	Avena..	142	021
	Legumbres..	900	064
	Negrillo..	717	024
	Mahiz..	595	036
	Judías.	212	064

Géneros.	Especies.	Número	Precio corriente.
Ganados..	Carneros.	7??	040
	Obejas.	5,09?	032
	Bacas..	183	300
	Becerros..	057	200
	Cabras.	125	032
	Yeguas. . . , ...	056	400
	Mular.	025	500
	Potros.	013	350
		Arrobas	
Materias primeras.	Lana ordinaria.	377	056
	Cáñamo..	144	034
	Lino	008	040

Manufacturas

	Especies.	Telares.	Operarios	Cantidad manufacturada.	Precio corriente.
Texidos de lana y cáñamo	Ratinas ordinarias.	11	66	6,800 varas	013 rs. vn.
	Tela ordinaria. .	9	44	600 ídem	014 ídem.
	Cordellates.. . .	3	15	400 ídem	020 ídem.
Máquinas.	Una máquina de hilar estambre en que pueden ocuparse cada día		26	009 libras	016 ídem.
	Una máquina de frisar ratinas.		1	120 varas	018 ídem.
	Dos molinos bataneros de limpiar ropas. . .		4	240 varas	014 ídem.

Y para que conste é insiguiendo la orden con que nos hallamos del Muy Iltre. Señor corregidor de Puigcerdá, damos el presente que firmamos en Ribas á 18 Marzo de 1801,=Valentín Saltor, Decano de la Villa de Ribas.=Fran.ch Pintor, Regidor de Caralps.=Joan Auguer, Regidor de Fustañá.=Anton Bila, Regidor decano de Pardinas.=Joan Riu, Regidor de Planolas,=Pere Coma, Regidor decano de Campellas.=Per Pere Constans, Batlle de Bruguera y Francesch Porrá, Regidor de Ventolá, que no saben escriurer, firmo Esteve Coronas.

APÉNDICE N.° 4

Confirmació de Privilegi de Castellar, fet per D. Artal de Pallars, Baró de Mataplana, del any 1349

Confirmació de privilegi de Castellá, feta per D. Artal de Pallars, Baró de Mataplana, del any 1349.

En Nom de Deu sia notori á tots que nos Artal Roger de Payllars Señor de Mataplana atesa la suplica que vni clment sens es estada presentada per los homens de la Vniversitat del Poble y Barri de Castellá den Huc que a ells y a sos successors los deuan per nos y los successors nostres Aprobar, lloar, y confirmar totas y seglas llibertats franquesas Priuilegis y immunitats á ells y a sos predessessors per nostres predessessors Señors de Mataplana ó per alguns de ells donadas consedidas lloadas, y firmadas y specialment las llibertats franquesas priuilegis y immunitats approbadas lloadas y confirmadas per lo Noble Don Roger Berengr. de Pallars y de Bona memoria quandam Señor de Mataplana ab vn publich instrument fet del qual instrument sens es enseñat vn publich transumto que segueix ab estas paraulas Assoes vn tresllat de son Original be y fidelment trasllladat en lo dia intitulat lo dia antes de las Kalendas de Setembre any del Señor mil trescents quaranta y set lo tenor del qual fidelment ass

Comensa la confirmació de D. Roger Berengr. de Pallars, del any 1345.

inseruit es de esta manera. En nom de Deu sia notori a tots que nos Roger Berengr. de Pallars Señor de Mataplana atesa la suplica a nos humilment feta per los homens de la Vniversitat del Pobla y Barri de Castella den Huc que a ells y a sos successors deguessem per nos y nostres successors approbar lloar y confirmar totas y seglas llibertats franquesas Priuilegis y inmunitats a ells y a sos predessessors per los nostres predessessors Señors de Mataplana ó per algun de ells donadas consedidas lloadas y firmadas y specialment las llibertats franquesas y priuilegis y inmunitats per lo Noble D. Ramon de Vrg señor de Mataplana quandam Aui nostre donadas y concedidas ab vn publich instroment fet del qual sens es enseñat vn publich transumto que se segueix ab estas paraulas Asso es un traslat tret fidelment de son original lo tenor de qual es de esta manera.

Comensa lo priuilegi de D. Ramon de Vrg, Señor de Mataplana, del any 1292

Sia notori á tots los que veuran esta Escriptura que nos Ramon de Vrg señor de Mataplana atenent y regonexent que lo nostre Castell de Castellá fou y es edificat y pusat en vn lloch en lo qual tota la nostra terra de Mataplana es mes forta perque es pusat en la entrada de la matexa

terra en lloch segur y alte y perso volent nos poblar (ab lo auxili de Deu) lo dit Castell de Bons homens y personas pera que seria de Gran profit y Vtilitat nostre y de tota nostre terra si lo dit Castell era Poblat de molta gent y sens la fortalesa de dit Castell axis molt idonea per differents raons a nos y a la dita casa nostre y sens moltas Persouas lo dit Castell no pot comodament Regir y Governar sens moltas franquesas y llibertats regonexent tambe que nostres antessessors donaren y consediren al matex castell molts y vtils franquesas volent seguir aquellas y donadas, y confirmar los mes perso de Grat y serta siencia y ab liberalment voluntat y de propi mouiment y deliberada voluntat per nos y tots lo avuy nostres presents y esdeuenidors donam y consedim ab autoritat y testimoni de aquest publich instrument perpetuam valedor entregam o quasi entregam ab donació perpetua y reuocable entre vius a vos Ramon caualler y a tots los altres homens y dones y personas en lo present abitants y en lo esdeuenidor habitadors y tambe als que vindran a fer residencia en lo dit Castell de Castellá y en son Barri en la Sagrera de Sta. Maria de Castellá y a tota vostre progenia y posteritat y á tots vostres successors perpetuament las llibertats gracias franquesas y consessions baix escritas.

Primerament vos fem a vosaltres y a tots los vostres successors franchs y libres de tal manera que de assi al deuant no fassau nins tingau de fer a nos ni als nostres successors traginers opera altre cens o vsatge é seruitut sino tant solament dotse diners de moneda de tern Barsos los quals fassau a nos y á nostres successors cada vn de vosaltres quiscun any en la festa de Pasqua per las casas y horts vostres axis com fins vuy aueu acostumat de fer.

Traginers vol dir jornal de cavalcadura, Opera vol dir jornal de home.

Item Vos enfranquim a tots vosaltres predits Vniuersalmt y en particular presents y esdeuenidors que a nos y á los nostres successors de las vendas y compras fetas y ques faran de assi al deuant entre vosaltres de las terras Honors y possecions no tingau ni siau obligats de donar a nos ni als nostres successors ters ni lluisme algun e forascapi

Item Vos enfranquim a tots vosaltres predits y als vostres perpetuament que nos ni los nostres successors de aqui al deuant no demanarem ni pugam exigir demanar o fer demanar á vosaltres ni als successors vostres Cugusia exorquia insticia alberga ni alguna altre lleuada ropina ó seruitut e altra mala consuetut que dir y anomenar se puga per qualseuol modo ó Raho sino que tant solament nos retenim per nos y per nostres successors lo dit cens de dotse diners Barsos y los homicidis firmas feridas de sanch y totas las Justicias Ciuils y criminals y firmas de dret y quem seguiau y tingau de seguir a nos y nostres

Cugucia es dret del cunnats. Exorquia es dret dels casats que no tenen fills. Insticia es dret dels que moren intestats Alberga es allotjament al Señor.

successors en caualcatas y contra enemichs o que nos o nostres succesors vos dexem a algu ó alguns per anar a caualcadas ó contra enemichs que nos y nostres succes- sors estigam obligats a prouehiruos y donaruos prouisio de menjar per tot lo Viatje tant solament y fins siau tornats á vostras casas

Item Volem y cedim que sempre vosaltres y los vostres tingau los enprius de pesturar las pasturas ayguas lleñas y entradas per tota la terra nostre señoría ab tot lo vostre Bestiar Gros y menut y vos donam tambe y concedim a vosaltres y als vostres que aqui abitau y abitareu plena potestat y llicencia de cultiuar y trabellar las terras per tota la terra y señoría ó Jurisdiccio nostre (sens enpero perjudici de algu) de las quals terras treballadas ó cultiuadas nos doneu a nos y als nostres la *Octaua Garba* y la decima y primicia y no tingau obligació de donarnos altre cosa per las ditas terras treballadas.

Del que conrean sols deuhen donar la octaua garba.

Item Volem y cedim que si algunas reñinas ó barallas y aurá entre vosaltres en las quals no entreuinga sanch que a nos y ha los nostres no tingam questio ni demanda entre vosaltres y vostres bens per Raho reinas o barallas pero tant solament que dins deu dias despres de ditas Riñas vosaltres vos ho ajau ajustat ó pugau ajustarvosho si enpero en las ditas Riñas o questions y aura entreuinguda sanch nos preseruem nostro dret y retenim nostre Jurisdicció.

Item Volem y statuhim que per Raho de algum crim ó mal fet que vosaltres cometesseu per lo qual tingam de processaruos ó mourer plet que nos y los nostres no pugam fora del castell de Castella nin pugam conexer de las preditas cosas y ni vosaltres ni los vostres estigau obligats a pladejar en altre part y que ni nos ni los nostres pugam asseñalaruos dies en altre part sino que estigan obligats a poniar sentencia y terminar las Causas vostres en lo dit Castell y los presoners de dit Castell los tingau de tenir y fer Guarda al matex Castell y no en altre part y fer aqui matex las Justicias de qualseuol cas que succehesca.

Item Volem que vosaltres y los vostres siau sempre franchs de Guayte y sentinella en dit Castell y demes llochs de tal manera que no estigau obligats a fer Guayta ni sentinella en lo dit Castell tant en temps de Guerra com en temps de Pau sino tant solament que tingau de fer Guayta ó sentinella en lo Barri de dit Castell en temps de Guerra pero en lo Castell si per raho de la Guerra vos será necessari de ajuda alguna per raho de dita Guayta en dit barri volem y cedim que los homens de la nostre terra vos ajuden a Guaytar y Guardar lo dit Barri axis com han acostumat.

Item Volem y consedim y donam plena llibertat a vosaltres y als vostres que si acas vos faran alguna comanda algu o alguns de mersadarias altres bens ó cosas que vosaltres pugau tenir saluas y seguras las ditas mersadarias y bens en vostres casas y tornarlas ó restituhirlas be y entregament en lo lloch tuso y segur sens contradiccio nostre ni dels nostres á aquell o aquells que las ditas marsadarias o bens vos auran encomanat no obstant Guerra ni marcha alguna que nos ni los nostres pugam enpararuos los dits Bens que vos auran encomanats ni vosaltres estigau obligats á tenir la enpara nostre sobre dits bens.

Item enfranquim á vosaltres y als vostres que pugau sens llicencia nostra ni dels nostres anar â Orgell o en altres parts o ont voldreu star y tornar quant vos aparexera axi que per esta causa ni nos ni nostres successors no pugam inquietar ni ocupar a vosaltres ni a vostres bens ni demanaruos res solament torneu al dit lloch dins un any.

Item. á tots los altres que de dit Castell y sos termes per ocasió de alguna mala feta o de voluntat propria sen son anats los perdonam y perpetuament remetem qualsevol cosa que entre ells y sos bens los poguessem demanar per qualsevol causa, si voldran tornar y restar en dit Castell y en los dits enfranquiments y llibertats entenen semblantment y comprenent a Pera Angles y a Ramon de Muli y sos successors y tota la familia llur y a tots los altres que estant poblats dintra la sagrera de Sancta María de Castellár o que en havant popblarant ho altre del dit lloch las quals franquesas y llibertats y establiments prometem â vos y als vostres tenir y guardar y complir y no convenir en cosa alguna y si per algun dret raho ho consuetut poguessen venir contra estas cosas â totas ellas renunciam de tot fet e asso a quinta de las Kalendas de Setembre any del Senyor 1292 Seg†ñal de Ramon de Vrg qui lloho y firmo estas cosas Seg†ñal de Berenguer de Curnodells batlle qui lloho y firmo estas cosas de aquestas cosas sent testimoni Ramon de Calpant Prior de Sant Jaume de Fruntenya Pons de Bruch Ramon de Solan Llonch Cavaller Quillem de vila Corba Bertran de Ambeigt Jaume Biany Jurispen seg†ñal de Berenguer de Curnodells Notari publich de Mata Plana qui ha escrit estas cosas lo die y any sobre dit Seg†ñal de Ramon de Sant Joan Jutge ordinari del honor de Mata Plana vist y llegit lo present trasllat ab son original no ajustada ni llevada cosa alguna ni corregit en ninguna cosa ni esborràt ni esquinsàt pera que tinga en judici tota força per autoritat de Jutge lo sota escrich Jo Guillem de Ginabret Notari publich de Lillet he escrit aquest transllat y lo he traslladat de son original be y fidelment paraula per pa-

raula sens llevar ni ajustar cosa cridats perque lo exeminassent Guillem de Planas y Beranguer Miquel Sacerdots los quals vehent y llegin aquet trasllat ab dit original han trobat que fidelment se es continuat de son original al setze de las Kalendas de Nbre. any del senyor mil trescents vintiquatre y ab aquest meu seg†ñal lo he clos.

Acaba lo privilegi, continua la confirmació de D. Roger Berenguer.

Per tant volent seguir los passos de nostres Predecessors en esser lliberals en la concessió de dita suplica y en particular com lo lloch de Castellar sie en lloch idoneo y per lo qual tota la terra nostre se fortifica com lo Castell alla sia posat en lloch idoneo per nos y nostres successors presents y esdevenidors lloam approvam y confirmam à vos Pera Cuquet Jaume Cuquet Brenguer Cuquet Harnau Cuquet Germans Nicolau de Pinosa Pera Vilas Hugo de casa de sus Ripoll Borreda Guillem Barba Brenguer Castell y Joan Ordasta havitans del dit Pobble y barri de Castella presents y à tots los altres homens y donas ara havitans y de assi al devant havitadors.

En lo Pobla y Barri de Castellá encara que absents com la presents y a qualseuol de vosaltres y de ells totas y segles llibertats franquesas y priuilegis y Inmunitats contenguda y especificadas en lo dit instrument ó transsumpto dalt escrit la qual lloacio approbacio y confirmació fas y fer entench a bo y sa enteniment y de la millor manera que dir y entendrer se pot a comoditat y utilitat nostre y dels vostres y dels altres homens y dones que de present abitan y despres habitaran en lo dit Poble y Barri promatent ab la bona fe nostre y ferma y valide stipulacio conuinch ab vosaltres dits Pera Cuquet Jaume Cuquet Berenguer Cuquet Arnau Cuquet Germans Niculau Pinosa Pera Viles Hugo casa de sus Ripoll Borredá Guillem Barba y Berenguer Castell Joan Odena presents y a tots los altres homens y donas ara habitants y després habitadors al dit Pobla y Barri encara que absents y vos notari baix escrit en nom de ells y de tots los altres quey teniu interes ó y podeu tenir interes llegitimament stipulant y acceptant que contra las ditas lloacio approbacio y confirmacio a alguna cosa de las continuadas en lo Instrument ó transsumpto sobre mencionat de qui al devant no voldre manifestament ni amagadament per qualseuol raho y pera que las sobre ditas cosas tingan major firmesa juro per Deu y los seus quatre sants euangelis corporalment per mi tocats que Guardare totas y seglas cosas de sobre mencionadas que no contrauindre a alguna de aquellas en virtut del qual Jurament renuncio a qualseuols drets detencions y consuetuts per las quals contra las sobre ditas cosas y cada una de ellas pogués contrauenir fet es asso lo día antes de las nones de Setembre any mil

tres cents quaranta y sinch Seg†ñal de Roger Berenguer Pallars sobre dit qui las sobre ditas cosas y cada una de ellas lloho consadesch firmo y Juro testimonis de aquexes cosas son fra Guillem de Vilacorba per la Gracia de Deu Abat del Monestir de St. llorens prop Bagá Ramon de Vila Pabordre de Sta. María de Lillet fra Ramon Domingo del Ordre de frares pradicadors de Puigcerdá Tumas Sauall Donzell y Pera Spluga Sacerdot Seg†ñal de mi Guillem Castelis qui en lloch y nom de Berenguer de Spelunca notari publich del Honor de Mataplana per autoritat a mi concedida aquestas cosas he escritas ab lo Borrat y corregit *(aqui se citan las correccions)*. Val et lo he clos seg†ñal de mi Pera Arrufat Sacerdot nott publich subrogat de Baranguer et de Spelunca nott. publich de la iglesia de Lillet per Autoritat del Venerable Ramon Jaus la Pabordre de aquella lo qual aquest present trasllat fidelment de son original tret y ab aquell diligentament paraula per paraula conprobat sens auer lleuat ni ajustat cosa per la qual lo constia la substancia ha mudada he fet escriurer y transladar ab lo rassat y corregit *(igualment se citan aqui las correccions)* per lo examen del qual trasllat foren testimonis presents Guillem Berenguer de St. Feliu Cenir y Berenguer Vanrelli estudiant de Congost y lo he clos me consta ami Pera Arrofat de la rasura *(se cita la ratlla y lo esborrat)*.

Acaba la confirmació de D. Roger Berenguer.

Volent seguir los passos de nostres predecessors y esser lliberals en la concessió de dita súplica y en particular com lo lloch de Castellá sia en lloch Idoneo y per lo qual tota la terra nostre se fortifica com lo castell de dit lloch posat en lloch Idoneo per tant per nos y per nostres successors axi presents com sdeuenidors lloam approbam y confirmam a Vos Arnau Cuquet Baranguer Pinosa presents y a tots los altres homens y donas ara habitans y en esdeuenidors habitadors en lo dit poble y Barri encara que absents com a presents y á qualseuol de vosaltres y de ells totas y segles llibertats franquesas y priuilegis y inmunitats consedidas y specificadas en lo sobre dit instrument ó transsumpto sobre insignit la qual lloacio aprobacio y confirmacio fem y fer entenem a bo y sa enteniment y de la millor manera que dir y entendrer se pot a comoditat y utilitat vostre y dels vostres y dels altres homens y dones ara abitants y de qui al deuant abitadors en lo dit Poble y Barri de Castellá promatent en bona fe nostre ferma y valide stipulacio conuenim ab vosaltres predits Arnau Cuquet y Berenguer Pinosa presents y a tots los altres homens y dones ara abitants y de qui al deuan abitadors en lo dit Poble y Barri encara que apsens com a presents y a vos notari publich infrascrit

Continua la confirmació de D. Artal Roger.

en nom de ells y de tots los altres aqui pertany partenyer pot ó podrá legitimament stipulant y acupant contra las ditas lloacio aprobació confirmacio o altre qualseuol cosa contenguda en lo Instrument ó transsumpto sobre insert que de qui al deuant no vindran ocultament ó amagadament y pera que las sobre ditas cosas tingan major firmesa juram per Deu y los quatre Sants euangelis corporalment tocats que totas las sobre ditas y segles cosas perpetuament guardarem y aquellas no contrauindrem en virtut del qual Jurament renunciem á tots drets Robo ó consuetuts ab los quals contra las preditas cosas y cada una de aquellas poguessem venir a sinch dels Idos de Gener Any del Señor mil tres cens quaranta nou testimonis lo Venerable Arnau franch Prior de St. Jaume de frentanya Berenguer de Vilacorba Donsell Pera Riber procurador del Honor de Mataplana y Pera Jouer de la familia del Noble D. Artal de Pallars Señor de Mataplana sobre dit.

En Poder de Ramon Suñer nott. Publich de Lillet.

En lo Manual en lo Arxiu de la Pabordia de Santa Maria de Lillet y es lo segon manual del any 1349.

LO CANIGÓ

Lo Canigó, que lo poema de nostre llorejat poeta, Mossen Jacinto Verdaguer, ha fet célebre, deu ésser conegut per los excursionistas. Encara que sia del Rosselló, forma part inherent de nostra gran cordillera pyrenáica catalana, ab la qual se troba lligada per un estreb important.

La provincia rossellonesa es germana nostra; tot lo que la interessa, també nos interessa á nosaltres: son tants los recorts de germanó que hi tenim!...

Avuy que la vessant francesa de nostres Pyrineus, creuhada de bonas carreteras, facilita al excursionista lo poguer recórrer y admirar nostras enlayradas montanyas, debém aprofitarne, ja que la vessant espanyola es tant poch practicable. Además de las bonas carreteras, l' excursionista trobará, en los pobles més insignificants, hostals y *hôtels* relativament confortables: bons llits, bona taula, y sobretot netedat. En tota la conca del riu Tet y part de la del Segre, desde Perpinyá á Bourg-Madame, Ylle, Vinçá, Prades, Olette, Mont-Louis; y en la conca del riu Tech: Lo Boló, Céret, Amélie, Arles, Prats de Molló, La Preste, un se queda sorprés de trobar tant bons camins y tant bon hostatje. Las carreteras provincials y vehinals son ben cuydadas; vos portan al centre d' excursions, al peu de las montanyas qu' hem de escalar. Aixó es verament una gran ventatja; son las bonas vías de comunicació que han facilitat l' estudi dels Alpes y l' ascensió de llurs altas montanyas.

Ja que nostres Pyrineus catalans son tant poch coneguts, penetrém en ells per las valls de Vallespir y Cerdanya, es á dir, per las concas de la Tet y del Tech, que nos oferirán més fácil accés que per la vessant espanyola.

L' excursionista que recorre l' alta frontera, desde Puigmal cap ensá, observará, al arribar en front del puig de Costabona, un estreb ó contrafort molt important que arrenca de Puigcolóm, al extrém del plá de Campmagre, y s' dirigeix casi en ángul dret, envers lo Nort-Est. Es una cordillera de unas tres horas de llargaria, de 2300 á 2400 metres d' altitut, que s' acaba al bell-mitj del Rosselló, per un grupo de tres cims que forman lo Canigó: Sethomes, Tretzevents y Balatg; los tres casi de la meteixa altitut: 2785 m.

Al seguir desde Puigcolóm l' esmentada cordillera, que separa la conca del Tech de la de la Tet, trobarém tot seguit la Coma del Tech, fonts del meteix riu, y las Esquerdas de Roja, que son agullas colossals d' esquist-graníticas, l' espinada descarnada de la crena. Al peu d' eixas agullas hi ha una congesta que no s' fón casi del tot l' estiu. Més avall de la congesta lo guia fa veure al excursionista una gran pedra granítica prou singular: forma una cadira ab sos brassos y respatller; diuhen qu' es la cadira hont s' assentá Rolan al atravessar los Pyrineus..... ¡Quántas llegendas ha deixat lo gran héroe en nostras montanyas!

Seguint la cordillera, trobarém la collada de las Molas, lo puig dels Armaris, lo Plá Guillém y lo coll de Bocacers, d' ahont arrenca lo gran cono del Canigó.

La vessant Sud d' eixa cordillera es desemboscada; s' hi veu alguna que altra fajosa que no val la pena. La vessant Nort, ó sía del Conflent, es poblada d' extensas boscurias de pins y abets; sas ayguas van al riu Tet, per los torrents de Pí y Mantet, dos poblets perduts dins la pineda, á la falda de la serra.

En la collada de las Molas trobí una planta prou comuna en los Pyrineus, que no obstant no he sabut veure en la cordillera fronterissa: la *Uva ursi*, rahim d' os, que forma matas atapahídas cobrint prou extensió. En lo cingle del Pelegrí, ans d' arribar al Plá Guillém, Mr. Massot, botánich rossellonés, nos diu haver trobat la *lithospermum oloœfolium*. Fins ara sabém que eixa planta es peculiar als cingles de Talaixá y Sant Aniol y que n' ho s' ha trobat en

cap altre punt dels Pyrineus Orientals. Per ma part, la he cercada diferentas vegadas en lo cingle del Pelegrí, sense saberla trobar.

Seguint sempre la crena, trobém lo Plá Guillém: es un ras ó plá de gran extensió (2302 m. altitut), cobert d' abundant herbatge y hermosas floretas; lo botánich hi trobará: lo *Dianthus deltoides* Linn, *Dianthus glacialis*, *Oxitropis uralensis*, *Paronichia polygonifolia*, *Buplevrum renunculoïdes*, *Prenantes purpurea*, *Gnaphalium dioïcum*, *Gnaphalium supinum*, *Tussilago alpina*, *Aster alpinus*, *Solidago minuta*, *Gentiana acaulis*, *Gentiana lutea*, *Gentiana nivalis*. Desde Plá Guillém se gosa de molt rica vista. Lo guía vos conduheix á la font de la Perdiu, en lo meteix plá, aygua molt bona, pero massa freda. Tinch la costúm d' admirar dins lo got l' aygua cristallina de las fonts de las altas montanyas, mes no n' bech may: los montanyesos diuhen que mossegan, y ténen rahó.

No lluny de la font de la Perdiu, se troba lo roch del Mall. Es una penya plantada en terra, á sobre, un' altra horisontal, planera, estreta, de tres á quatre metres de llargaria, posada ab tant equilibri, que, donantli un impuls, se fá balancejar; sembla un mall colossal. Es casual? un dólmen? pedra *branlante*?...

Al extrém del Plá Guillém, la collada de Bocacers. La cordillera de 2300 m. se realsa á 2785: lo Canigó. Pera empéndren' l' ascensió, en lloch de pujar en dreta linea, atravessant la extensa clapissa del Os, ahont se va ab risch de coll trencarse, baixarém envers la vessant Nort, seguint lo torrent de la Llipotera fins á trobar lo camí que va á la jassa de Cadí.

Lo camí que conduheix á la gentil vall de Cadí, es molt pintoresch; voreja lo torrent que ve de la vall, ombrejat per boscos de pins y abets. Després de caminar uns tres kilómetres, se troba, á la esquerra, en mitj de una clariana de la pineda, la barraca del vaquer, de forma circular, ab bonas parets y volta de pedra. Hi póden cabre

ab comoditat unas deu personas. No hi falta jas de palla. Comparada ab las demés barracas de pastors de las jassas de Morens, aquesta es un palau. De pussas, no 'n parlém; bé massa las conech. Trobar en nostres Pyrineus una barraca sense pussas, es haver trobat lo merle blanch.

Me detinch en la barraca del vaquer, perque, en la ascensió al Canigó, es la única que ofereix un bon refugi pera la nit y mal temps. S' hi troba llet de vaca, bona acullida y la conversa dels vaquers sempre interessant. Aconsello donchs als excursionistas que pujan á Balatg, sía dels banys del Vernet, sía de Prats de Molló, fassin de la barraca del vaquer de Cadí, llur quartel general, passanthi la nit. L' endemá de bon matí continuarém nostra excursió remontant la vall de Cadí, que es llarga y estreta; mes, un quart avans d' arribar als estanyols, la vall s' aixampla. Se troba com la vall de Nuria enclosa per un círcol format per los altivols puigs de Sethomes, Tretzevents y Balatg. Prompte s' arriba als estanyols, qual altitut es de 2359 m. Es lo límit de la vegetació arborescent; puig que més amunt apenas si s' veu alguns matolls de boixerica y ginebró.

Los dos estanyols de la vall de Cadí son dúas bassas circulars, de poca fondaria, empedradas de palets, en mitj de rocám granítich, de 15 á 20 metres de diámetre. Al mes d' Agost son casi aixuts.

No lluny dels estanyols, al peu del cono de Balatg, se troba la barraca de refugi, construhida per lo Club Alpí Francés, secció del Canigó. Es feta á tot gasto, confortable, á proba del pes de la neu y altas temperaturas; té porta, finestras, etc. No puch parlar de son interiof, que no poguí veure per la rahó que tot estava tancat y barrat. S' ha d' anar al Vernet en busca de la clau, lo que té molt poca gracia. Se veu que eix refugi serveix no més pera las ascensions oficials dels *touristes alpinistes*, que sólen sempre sortir dels banys del Vernet. L' excursionista independent, lo cassador d' isarts, sorprés pe'l mal temps en aquells deserts, no se n' pot aprofitar. Mes recordémnos que nos queda la barraca del vaquer, á tres quarts més avall, que, estiu é hivern, se troba á la disposició de tothom.

Ans de comensar l' ascensió del pich de Balatg, dech fer observar que l' aygol de la vall de Cadí, alimentat per nombrosas fonts geladas, se torna prompte, més avall, torrent impetuós que passa al poble de Castell, al peu del monastir enderrocat de Sant Martí de Canigó, atravessa lo Vernet, juntantse més enllá ab lo riu Tet.

La vall de Cadí es hermosíssima. Abrigada dels vents per los cims que la rodejan, la vegetació hi es espléndida; los pins pujan á més de 2500 m. d' altitut á la solana de la vall, la qual es encatifada de bonicas plantas que causan l' admiració del botánich.

Entre las plantas alpinas que s' troban al Canigó citarém: *Anemona alpina*, *Draba hirta*, *Silene acaulis*, *Cerastium alpinum*, *Saxifraga appositifolia*, *Saxifraga exarata*, *Alchimilla alpina*, *Aster alpinus*, *Thymus serpyllum*, *Vaccinum uliginosum*, *Oxyria digyna*, *Armeria alpina*, *Juniperus alpinus*, *Luzula spicata*, *Juncus trifidus*, *Poa alpina* y *Poa laxa*.

Dels estanyols de Cadí al pich de Balatg hi ha més d' una hora de pujada. Se segueix un camí relativament practicable que va serpejant, per la montanya fins al peu de la *xemeneya*, en mitj de clapissas, xaragalls y esllavissadas. Cada any lo Club Alpí Francés lo fa adobar, de manera que s' hi pot anar á cavall de matxo.

La *xemeneya* es una esquerda estreta de uns 50 graus d' inclinació fora la vertical, oberta en lo meteix cingle, d' una llargaria de 80 metres. Pera arribar á dalt del pich un s' ha d' arrapar ab peus y mans com qui puja xemeneya amunt. No s' creguin que eixa penible ascensió sia difícil. Los alpinistas, y més los amos dels banys termals del Vernet, han fet tallar, dins lo granit, grahons pera posar l' peu. També s' proposavan, l' any passat, ferhi posar una barana de ferro pera poguer pujar ab més comoditat; no crech que ho hagin fet.

Això d' haver d' enfilarse esquerda amunt durant prop de mitj hora á 2785 m. d' altitut, se necessita tenir bona

cama y sobretot bon pulmó. A eixa altitut, la depressió de l' ayre, molt sensible, se nota per la sed y alteració del pols. Encara que un estigui en repós la respiració es cansada, y si á n' aixó hi afegím lo violent exercici gimnástich que s' hi ha de fer pera pujar esquerda amunt, hem de convenir que l' ascensió del pich de Balatg es prou dificultosa.

La primera ascensió que vaig fer al Canigó fou en 1876. Eram una caravana de deu cassadors y excursionistas. Passárem la nit dins la barraca de la jassa de Cadí. L' endemá volíam veure la eixida del sol desde l' cim de Balatg. Quan sortírem de la barraca, lo cel era tot estrellat; al arribar á la *xemeneya*, l' auba trencava (1 de Juliol); eran las 2 $^1/_2$ del matí. Del 15 de Juny al 15 de Juliol, la nit, al cím de las altas montanyas com lo Canigó, dura no més cinch horas.

Emprenguérem tot seguit la escalada, un darrera l' altre *xemeneya* amunt. Si un flaquejava, tota la fila s' havia de parar, no hi valía los cops de botella; además que allavors no hi havía grahons y la escalada exigía grans precaucions, que s' feyan més dificultosas per la foscor de la nit.

Arribárem á dalt tant extenuats, que tots nos allargárem per terra sense tenir habilió pera res. Passárem més de tres quarts pera pujar la *xemeneya* que té 80 m. de llargaria. Era gran día; las estrellas havian fugit. Allá, envers l' Orient, al horisont, lo sol surtía negat en atmósfera vaporosa com un disch sangós, sense raigs ni aureola, vermell com si sortis de la fornal. Al eixir lo sol, s' alsá un ayret fí que tallava la cara; éram á un grau sota zero. Nos quedárem tots desil-lusionats. Un se figura veure la eixida del sol del cim de Balatg com del cím de nostras montanyas del plá; es una il-lusió: á l' altitut de 2785 metres, al matí com á la tarde, planas, turons y montanyetas son sempre negadas dins la calitja y res se pot distingir; sols s' oviran ab claretat los cims d' igual altitut que nos rodejan, com l' alta cordillera pyrenáica y las montanyas del Capcir. Lo Monseny, que té tanta importancia, vist de Balatg, se veu baix, negat dins la calitja.

C. Bosch de la Trinxería.

(Acabará).

SECCIÓ OFICIAL

ANUNCIS OFICIALS

TRABALLS DEL MES DE JANER.—Dia 13.—*Junta general ordinaria.—Lectura* dels següents traballs: «Recorts dels Pyrineus. ¡Montanyas regaladas!» per D. C. Rosch de la Trinxería.—*Sessió preparatoria* pera la excursió del

Dia 15.—*Excursió col-lectiva* á la Palma, Corbera, Sant Pons y Vallirana.

TRABALLS DEL MES DE FEBRER.—Día 23.— *Junta general ordinaria.—Lectura* dels següents traballs: «Excursió á las Serras de la Costa de Llevant», per D. Francisco de S. Maspons y Labrós; «Costums del Vallés que s'han perdut», per D. V. Plantada y Fonolleda. —*Sessió preparatoria* pera lo

Día 26.—*Excursió col-lectiva* á Cervelló.

TRABALLS DEL MES DE MARS.—Día 27.—*Junta general ordinaria. —Lectura* del següent traball: «Vuyt días en Comprodon: excursió entomológica y botánica», per D. Miquel Cuní y Martorell.—*Sessió preparatoria* pera la excursió de Pasqua.

TRABALLS DEL MES D'ABRIL.— Dia 1 y 2.—*Excursió col-lectiva* á Santa Coloma de Queralt.

Día 4.—Secció de Folk-lore Catalá.—*Lectura* dels següents traballs: «Meteorologia popular catalana: la pluja», per D. Cels Gomis; «Cuentos populars catalans, Cansos y Follías», per D. Joan Brú Sanclement.

Día 20.—*Junta general ordinaria.—Lectura* dels següents traballs: «Acta de la excursió á Santa Coloma de Queralt y Rubió», per D. Joan Segura, Pbre.; «Itinerari de Santa Coloma de Queralt á Rubió y de Rubió á Igualada», per D. Arthur Osona.—*Sessió preparatoria* pera lo

Día 22.—*Excursió col-lectiva* á las Franquesas del Vallés.

Día 24.—Secció de Folk-lore Catalá.—*Lectura* dels següents traballs: «Los Excursionistas y la Toponomástica», per D. Joan Segura, Pbre.; «Costums populars del Vallés: las Ollas, los Moros, la Serra, Quinze, la Serravella, Santa Creu, Ball de la Casserola y altres; jochs, creencias, costums que s'han perdut», per D. Vicens Plantada y Fonolleda.

TRABALLS DEL MES DE MAIG.—Día 15.—*Junta general ordinaria. —Lectura* dels següents traballs: «Acta de la Excursió á las Franquesas del Vallés», por D. Francisco de S. Maspons y Labrós; «Excursió á Sardanyola, Sant Cugat del Vallés y Vallvidrera», per don Joseph Castellanos.—*Sessió preparatoria* pera los

Dias 19, 20 y 21.—*Excursió col-lectiva* á Castellcir y Sauva negra.

Traballs del mes de Juny.—Día 8.—Secció de Folk-lore Catalá. —*Lectura* del «Estudi de Rondallística Catalana», per D. Pau Bertran y Bros, obra llorejada ab lo premi ofert per la Associació en los Jochs Florals d'enguany.

Día 12.—*Lectura* dels següents traballs: «Dúas ascensions en lo macis del Mont Blanch», per D. E. A. Martel, delegat á París; «Una excursió á Castell Ruf», per D. Vicens Plantada y Fonolleda.

Invitacions rebudas. — Havém d'agrahir las següents: de la «Academia médico-farmacéutica de Barcelona», pera la sessió inaugural del 16 de Janer prop passat; de la «Associació Catalanista d'excursions científicas», pera la bellíssima Exposició de fotografías que organisá en los salons de la «Lliga de Catalunya» durant lo mes de Febrer; del Excm. Ajuntament Constitucional de Barcelona pera los funerals del Excm. Sr. D. Francisco La Gasca y Carrasco, lo 24 del propi mes; del «Centre Catalá» de Sabadell, pera la vetllada y dinar del 3 y 4 de Mars; de la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona, pera la solemne recepció del soci D. Francesch Ubach y Vinyeta, lo día 18 del meteix mes; del «Círculo Artístico» pera la Exposició anual de dibuixos, aquarelas, etc. del mes d'Abril; del «Club Alpí Italiá, secció de Vicenza», pera la reunió alpina del 26 y 27 de Maig á Foza; de la «Festa dels Jochs Florals del 1.er diumenge de Maig» pera la repartició de premis del día 6 id.; del «Consistori dels Jochs Florals de Barcelona», pera la id. del 27 id.; del Excm. Sr. Alcalde Constitucional de Barcelona, pera la inauguració del Monument á Güell y Ferrer, lo 31 id.; del Excm. Sr. Gobernador Civil, pera la id. de la nova presó, lo día 2 de Juny; y del «Club Alpí Italiá, secció de Turin» pera las festas del XXV aniversari de sa fundació, los dias 28 Juny—1 Juliol.

Documents rebuts.—Obran en Secretaría los següents: Circular del Comité Central del *Schweizer Alpen Club*, fetxada á fí de Desembre de 1887; y la de la *Società degli Alpinisti Tridentini*, de 30 Mars 1888.

Premi dels Jochs Florals.— Lo ofert per la Associació en los Jochs Florals d' enguany, ha sigut guanyat per D. Pau Bertran y Bros, distingit consoci nostre de la secció de Folk-Lore, ab son important *Estudi de Rondallística catalana*, del que n' llegí una part en sessió de 8 del corrent. Es obra de fondo, ben estudiada y molt ben escrita, en forma amena que fa agradosa la materia fins al menos amant d'eixos estudis. Rebi per ella, lo il·lustrat autor, nostra més coral enhorabona.

Barcelona 15 de Juny de 1888.

Lo Secretari,

Simon Alsina y Clos.

DIRECCIÓ DE PUBLICACIONS

GUIAS-OSONA.—AVÍS.—A més de la *Guia itineraria del Montseny y Guillerías*, publicada com folletí l' any passat, acaba de publicar-se separadament la ASSOCIACIÓ las altras Guías següents del infatigable consoci D. Arthur Osona:

Guia itineraria del Alt Pla de Barcelona y del Baix Vallés, dividida en 24 itineraris. . . . . Preu: 1 pta.

Id. id. de las Serras de la Costa de Llevant, ó sia del Besós al Tordera, dividida en 126 itineraris. . » 2 »

Id. id. del Vallés Superior, ó sia del Congost al Llobregat, dividida en 72 itineraris.. . . . . » 2 »

Id. id. de las Serras de Collsacabra y de la Magdalena fins als Pyrineus, ó sia del Fluviá al Ter, dividida en 64 itineraris. . . . . » 2 »

Los socis podrán adquirir totas eixas *Guías* ab un 25 p.% de rebaixa en la Llibrería Verdaguer (Rambla del Mitj, 5), debent presentar, pera acreditar sa qualitat de soci, lo rebut de quota del trimestre llavors corrent.

BIBLIOTECA FOLK-LÓRICA. — Está acabantse d' imprimir lo tomo V de la meteixa, que compren la *Meteorología y Agricultura Populars*, per D. Cels Gomis. Eixirá á llum próximament y 'ls socis podrán també adquirirlo ab considerable rebaixa sobre l' preu general.

COMUNICACIÓ

Als Srs. President é individuos de la Junta Directiva de la ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA—Barcelona.

Génova 9 d'Abril de 1888.

Molt senyors meus: avans de tot permetáume donarvos gracias de tot cor per las simpáticas paraulas que acompanyan á la carta ab que m'nombráreu representant vostre en lo Congrés del Club Alpi Francés, á Nice. Son massa laudatorias pera que jo no n'fassa recaure tot lo mérit á vostres hermosos Pyrineus Catalans, que per llurs bellesas naturals han sapigut inspirarme un entussiasme ben merescut. Son pera mí una segona patria, y per lo meteix no m' tinch per estranger quan haig de parlarne en nom vostre.

Dech per tant expressar mon sentiment de que cap de vosaltres haja vingut á Nice, puig hauría vist ab quánta simpatía hi haguera sigut acullit lo germá de la terra catalana.

Fervos una relació minuciosa de totas las festas á que havém assistit, sería intermenable. Lo 1.er d'Abril visitárem lo Montgrós,

cim dels encontorns de Nice, hont s'ha instalat un magnifich observatori, y al vespre un *punch* d'honor reunía en la Casa de la Vila á més de 150 alpinistas, que responguéren á l'amable crida dels excellents clubistas de Nice, quinas festas y excursions s'han vist coronadas pe'l éxit més complert.

Lo día 2 pujárem al Mont-Vinaigre, cim del Estérel, que, si bé de no gayre elevació (613 metres), ofereix per sos variats aspectes, magnifichs boscos, selvatjes afraus y acimbellats penyals, la imatje perfecta de un gran macís de montanyas.

Lo 3 d'Abril tots los expedicionaris anárem á Monaco per lo célebre camí *de la Corniche*, tornant per la voreta del mar. Cap de vosaltres desconeix l'encisadora bellesa d'est litoral. A l'hora d'esmorzar, en Monte-Carlo, tinguí l'honor d'ésser col-locat en la taula d'honor com á representant vostre, é inspirantme en un brindis que nostre simpátich company Arabia havía fet en los Pyrineus quan la festa alpina de Luz y Gavarnie, vaig beure á la salut de las *damas*, que per lo demés son sempre en gran nombre en nostras excursions.

Lo 4 d'Abril visitárem las Illas de Lérins y al cap vespre un espléndit ápat de 200 coberts reunía á tots los alpinistas. També en ell vaig ocupar com á representant de la Associació lloch en la taula d'honor. Mr. Faraut, president de la secció de Nice, m'donà la benvinguda en paraulas afectuosissimas que vos trasmeto, puig anavan endressadas á vosaltres y á las que vaig respondre en breus frases de confraternitat, acullidas ab grans aplaudiments.

Lo senador Blanc, president central del C. A. F., en son discurs final, m'ha repetit las gracias per la salutació vostra que jo he trasmesa, y entre 'ls aplausos calurosos de tots los presents, m'ha encarregat reiterarvos l'afectuosa simpatía del C. A. F.

Lo 5 y l' 6 han continuat las excursions, menos concurregudas per lo meteix que eran més difícils, y acuy al vespre un grupo de 60 personas s'embarcará cap á Córcega. Desitjèm'lshi bon viatje.

Vos repeteixo las gracias per l'honor que m'haveu fet al nombrarme delegat vostre y que m'ha permés convènce'm de lo simpátichs qu'eran la Associació d' excursions Catalana y los que la dirigéixen ab tan zel con intel-ligencia.

Vos prego cregau en la sinceritat de mos sentiments més distingits.

Cte d'Arlot de St Saud.

BIBLIOTECA Y MUSEO

Periódichs nous.—Nos han afavorit los següents ab llur primera visita, que agrahím: *Boletin de la Juventud Católica*, de Tortosa; *Pagine Friulane*, de Udine; y *Guía periódica de Barcelona y sus inmediaciones*, de Barcelona.

Debém repetir aquí la advertencia feta en números anteriors: que'ns veyém forsosament limitats á correspondre ab lo cambi tant sols á aquellas publicacions de carácter alpinista y excursionista, geográfich ó folk-lórich. No s'dongan donchs per ofesas aquellas publicacions que no tingan eix carácter si no rében las nostras.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA.—Segueix la llista dels rebuts, per los quals doném las gracias als respectius donadors:

Del «Appalachian Mountain Club», de Boston: **1664** *Register of.... for 1888*—Boston, 1888.

De la «Asociación de Arquitectos de Cataluña»: **1665** *Lista de los individuos que la componen, 1888*—Barcelona, F. Giró, 1888.

De la «Associació Catalanista d'excursions científicas»: **1666** *Acta de la sessió pública inaugural del any 1887*—Barcelona, la Renaixensa, 1887; **1667** *Memorias, vol. VIII (1884)*—Barcelona, J. Jepús y J. Thomas, 1888.

Del «Ateneo Barcelonés»: **1668** *Acta de la sesión pública del 28 Novbre. 1887*—Barcelona, Suc. de N. Ramirez y C.ª, 1888.

De Mr. Maurici Gourdon, delegat á Bagnères-de-Luchon: **1669** *Note sur les débris de Mammifères miocènes du Sud-Ouest*, per lo donador *(Extr. del Bull. de la Sté Géologique de France)*: **1670** *Une pièce de procédure au siècle dernier*, per G.

De Mr. Edmond Groult: **1671** *Collections et donateurs des Musées cantonaux;* **1672** *Le Musée Doumanesque de Minoussink* (Sibérie).

De D. J. Massó Torrents: **1673** *Manuscritos Catalanes de la Biblioteca de S. M.*, per lo donador—Barcelona, La Academia, 1888.

De D. Arthur Osona: **1674** *Guia del Alt Pla de Barcelona y del Baix Vallés*, per lo donador—Barcelona, Mariol y Lopez, 1888; **1675** *Guia general de las montanyas de la Regió del Montseny ab totas sas derivacions inclús las Guillerias*, per id.—Id., Succ. de N. Ramirez y C.ª, 1886; **1676** *Guia itineraria de las Serras de la Costa de Llevant, ó sia del Besós al Tordera*—Barcelona, A. Lopez y Robert, 1888; **1677** *Guia itineraria del Vallés Superior ó sia del Congost al Llobregat*—Id., id., id.

De D. Vicens Plantada y Fonolleda, delegat á Mollet: **1678** *Ordenanzas para el régimen y gobierno del Monte-Pío bajo la advocación de San Isidro Labrador, de Mollet*—Barcelona, F. Sanchez 1868; **1679** Id. id. (ed. de 1876); **1680** *Sociedad Casino El Olimpo de Mollet del Vallés, Reglamento*—Barcelona, V. Magriñá, 1879; **1681** *Reglamento para el buen régimen y gobierno del Montepío de San Vicente Mártir, en Mollet*—Barcelona, Llorens, 1882; **1682** *Reglamento del Cementerio de San Vicente de Mollet del Vallés*—Barcelona, A. Llorens, 1884; **1683** *Reglamento para el régimen y gobierno de la Sociedad Instructiva y coral titulada «La Paz»*—Barcelona, A. Llorens, 1887; **1684** *Goigs del gloriós mártir Sant Valeriá*; **1685** *Cansó nova de una noya de Tortellá;* **1686** *Cansó nova d'un viudo.*

D. D. José de Silva Vieira: **1687** *Ramalhete de Canções populares colhidas no Concelho d'Espozende*, per lo donador—Espozende, 1887.

De la «Thüringerwald—Verein in Eisenach»: **1688** *Beiträge zur Landes-und Volkskunde des Thüringerwaldes, zweites Heft*, pe'l doctor F. Regel—Jena, G. Fischer, 1887.

DONATIUS PERA L'MUSEO.—S'han rebut los següents, que agrahím: De D. Cels Gomis: una col-lecció de fotografías **2707** *Porta lateral de la Catedral de Murcia;* **2708** Tipo de Baeza (home); **2709** *Id. murciano (Id);* **2710** á **2713** Id. íd. (donas); **2714** *Cantadora flamenca;* y una col-lecció de 5 monedas romanas **2715** á **2719** (pendents de classificació).

SECCIÓ DE NOTICIAS

DESCUBRIMENT IMPORTANT

Per ofici que ab fetxa de 11 de Febrer del present any dirigí á la Junta Directiva nostre actiu consoci delegat D. Vicens M.ª Triadó, Pbre., rector d'Hostafranchs, nos innová que en una excavació feta en un jardí de sa propietat adossat á la iglesia parroquial de dit barri, havía descobert una pedra ab lletras romanas, que'ns invitava á examinar pera veure si era digna d'ésser conservada.

En varias visitas fetas per la Directiva y algun altre consoci se reconegué la pedra, se n'traguéren dibuixos, calchs y fotografías, se n'prenguéren midas, y en la creencia de que s'tractava de un fragment de miliari romá, s'encarregá al Sr. Arabia que consultés l'assumpto ab nostre eminent soci honorari y distingit epigrafista lo Rev. P. Fidel Fita.

Cumplert l'encárrech, aquest, en carta de 10 d'Abril prop passat, li diu: «Estimat amich: tant de bó tinga V. moltas ocasions d'emplearme en descubriment de tant interés com lo del fragment de miliari romá d'Hostafranchs, fita importantíssima pera determinar la direcció de la *Vía Augusta*, que per lo vist arribava fins á las meteixas portas de Barcelona. Lo tros es del temps del Emperador Claudi y está comprés entre los anys 47 y 50 de J. C. Sant Pau lo vegé sens dubte, quan lliure del captiveri primer, que passá en Roma (anys 57 y 58) feu per terra lo viatje de Tarragona á Narbona. A Tarragona hi arribá per mar, com relata Sant Joan Crisóstomo; y la pedra miliaria d'Hostafranchs me ratifica en la conjectura que vaig formar sobre que lo monastir de Sant Pau del Camp d'eixa ciutat reflexa una tradició llunyana y quasi desvanescuda, de la mansió del Apóstol.

Lo fragment diría, si s'restaura, á curta diferencia lo que segueix, suposant que fós del any 48, com m'inclino á creure:

TI. CLAVDIO. DRVSI. F. CAES.
AVGVSTO GERMANICO PONT
MAXIMO TRIB. POTESTATE VIII
IMP XVI COS IIII PATRI PATRIÆ
PRO COnSVLI
CII VIA AVGVSTA

ó sía:

A Tiberi Claudi, fill de Drus, César, August, Germánich, pontífice máxim, revestit de la potestat tribunicia per octava vegada, emperador la setzava, cónsul la quarta, procónsul —Millas (102?) Vía Augusta.

Lo nombre de las millas pogué escríures també dessota de Vía Augusta, en la part extraviada del Miliari. Ne compto 102 desde lo Summo Pyreneo (Perthus) ab arreglo al itinerari d'Antoni, mes esta computació no es segur que regís en la pedra. Los demés miliaris fins ara recullits de la Vía Augusta no han resolt la dificultat. Tant de bo, repeteixo, que troben vostés lo resto de la inscripció, insigne pera la historia y geografía romanas de Barcelona. Mereix s'expose en la Exposició Universal: á bona hora arriba.»

Sobre aquest meteix descubriment se llegeix en lo fascicle de Maig darrer del «Boletín de la Real Academia de la Historia» un llarch *suelto*, del que extractém lo següent:

«Lo fragment es de pedra arenisca. midant en sa major llargada ó altura 8 decímetres. Han quedat en la inscripció total quatre ratllas y éstas mermadas; y además, alguns trassos, inferiors, de la ratlla precedent. En las quatre ratllas sobreditas no es igual l'alsada de las lletras: 8 centímetres en la penúltima ratlla, 9 en las restants. Altre miliari, també mutilat y del meteix temps, quin actual parador s'ignora [1] se descobrí en 1803 entre Cambrils y l'Montbrió [2], tal volta pertanyent á la estació d'*Oleastro*. De lá inscripció que acaba de aparéixer en Hostafranchs n'ha tret y me n'ha enviat dibuix lo Director de publicacions de la Associació d'Excursions Catalana, D. Ramon Arabia y Solanas, egregi corresponent d'esta Academia.

. . . . . .

La Vía Augusta comptava 102 millas desde Barcelona fins al *Summo Pyreneo*. Altres dos miliaris, que he donat á conéixer, fixan sa direcció primer sobre la vall d'*Aria*, entre Caldetas y Arenys de Mar, límit oriental del territori Layetá y del bisbat de Barcelona [3]. y sobre lo pas del riu Ter, un poch més enllá del Montjuich y del cementiri hebreu de Girona [4].

[1] Hübner, *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. II, 4954.

[2] *Ti. Claudi....* | *Caesar....* | *German....u* | *max. trib....* *i....* | *cos.* IIII.... | *pater....* CXI....

[3] Boletín, tomo VI, pág. 355.

[4] *Revista histórica*, tom. III, pág. 136. Barcelona, 1876.

Lo fragment de miliari, que marca lo tránzit de la *vía Augusta* per Hostafranchs, ha sigut trobat per lo Sr. Triadó en lo fons d'una capa d'argilas que, á diferencia d' altras de l'hort sobredit, no presentava senyals d'haver sigut may remoguda per las eynas del llaurador. Lo monument ha quedat jayent en aquell paratje de temps inmemorial; y probablement s'arrencá de son pedestal, y s'destrossá en edat remota, com tants altres romans, que atropelladament serviren pera la reparació de las murallas de Barcelona, ó quedáren extesos per aquells camps, hont mil voltas deixáren sagnant petjada los exércits invasors. La situació primitiva del miliari hi ha que buscarla cap á la *Creu Cuberta*, hont s'alsa precisament ab sa bonica iglesia lo pobladissim barri d'Hostafranchs. L'antich Dietari del Ajuntament de Barcelona [1] nos ha fet veure cóm á 23 d'Agost de 1539, anant desde Tortosa á pendre possessió del virregnat de Catalunya, fou rebut Sant Francisco de Borja en lo poble de Sans, set kilómetres al Oest de Barcelona, per la Diputació del Principat; y cóm al franquejar lo terme municipal de la ciutat, en la *Creu Cuberta*, doná á besar sa má als honorables Concellers. Hostafranchs degué esser un suburbi romá. Allí, fá temps, com ho ha notat lo Sr. Coroleu, [2] se descubrí un *Priapo* lapideo, de colossals dimensions, que avuy se troba en lo Museo Arqueológich provincial».

La pedra ha sigut galanament cedida á l'Associació per son felís é il-lustrat descubridor Mossen V. Triadó, y figurará per acort de la Directiva en nostra Exposició Universal. No estant llest lo grabat que s'está fent, y que publicarém en lo número vinent, havém cregut del cas, pera no perdre la oportunitat, donar á llum tots los datos avans transcrits.

Per sa part, afegeix lo Sr. Triadó: «La pedra s'ha trobat en un terreno que 'ls antichs anomenavan «Coll de la Creu Cuberta». Aquest coll lo formavan d' una part la montanya de Montjuich, de l'altra un turó de terra blanca d'escudellas y argila, que s'es hagut de rebaixar pera fer los carrers de Sant Roch, Sant Miquel, plassa del Sol, etc., per lo que es molt possible que la *Vía Augusta* passés per dit Collet. Ara la part més fonda de dit «Coll» es la Carretera de la Bordeta.

[1] Boletín, tomo X, pág. 251 y 252.
[2] *Guia del forastero en Barcelona*, pág. 200. Barcelona, 1887.

La Associació d' excursions Catalana sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* de son Butlletí, deixant íntegra la responsabilitat dels traballs firmats als respectius autors.

Barcelona 15 de Juny de 1888.—Per tot lo no firmat,
Lo Director.—R. Arabia y Solanas.

Tip. dels Successors de N. Ramírez y C.ª—Barcelona.

BULLETÍ

DE LA

ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA

ANY XI JULIOL-SETEMBRE 1888 N.os 118-120

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

PREUS DE SUSCRIPCIÓ: 4 rals trimestre anticipat pera los socis; 6 rals pera los qui no ho son.—Totas las suscripcions comensan á primer d' any: las foranas sols s' admèten per anyadas anticipadas.—Fora de suscripció: cada quadern trimestral, 10 rals: semestral, 20 rals.

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Barcelona, carrer de la Portaferrissa, 13, tercer pis, dreta.

A NOSTRES SUSCRIPTORS

Preguém vivament á tots aquells que no estigan encara al corrent del pago de suscripció, que s' servescan posars'hi lo més aviat possible, pera simplificar la administració y evitarse retrassos en la recepció dels números.

Dintre breus días sortirá á llum lo tomo V de la *Biblioteca Folk-lórica*, editada per l' ASSOCIACIÓ, ab lo títol de *Meteorología y Agricultura populars, ab gran nombre de confrontacions*, per D. Cels Gomis. Conté los següents capítols: I. *La Pluja*. II. *Lo Vent*. III. *Fret y Calor*. IV. *Meteorología agrícola*, subdividida en dotze capítols, un per cada mes del any. Tots van il-lustrats ab considerable nombre de notas y confrontacions.—La sobtada ausencia de Barcelona del Autor ha retardat més de lo previst la publicació d' aquest volúm.

Barcelona 15 de Setembre de 1888.

LA DIRECCIÓ.

LO CANIGÓ

(Acabament.—V. N.º 112-7, pl. 147-52).

Lo pich de Balatg, sobre l' qual nos trobávam, té vuyt metres de llarch sobre cinch d' ample. Al centre d' aquest petit espay, los pastors hi han posat un pilot de pedras de un metre d' alsada, y al cim una creu de ferro ennegrida, torçuda pe 'ls llamps. Fá pochs anys que en lloch del pilot de rochs s' hi ha construhit una petita barraca de pedra seca hont hi póden cabre quatre personas. Té un metre vuytanta d' alsada; serveix d' abrich y rasser contra l' vent ort y gelat, que sempre bufa en tant elevat cim, als excursionistas que vólen fer experiments científichs dalt del puig.

En lo pilot de pedras que hi trobárem allavors, pedras d' un esquist negrench, hi vegérem escrits una munió de noms, puig que tots los que pujan á Balatg hi gravan llur nom; entre l' número llegí: François Arago, Etienne Arago y altres noms célebres.

Lo pich de Balatg está rodejat de precipicis; un sobretot al N. E. format pe 'l meteix pich es horrorós, *une belle horreur*, com díuhen los alpinistas de Perpinyá. Un no l' pot mirar sense sentir un tremolor á las camas produhit pe 'l vértich. Es un avench format per dos cingles de 300 m. d' altura en forma de ferradura, d' uns 200 m. d' amplaria á dalt, y abaix 25 m., tallat á pich. Al fons hi ha un glacer que probablement existeix desde que l' món es món, que no veu casi may lo sol. Al peu del glacer y en la meteixa concavitat, hi ha un llach blavench hont s' hi veu, al fons, tímpans de gel.

Los pastors, que s' encantan sempre davant lo que la naturalesa ofereix d' horrorós, no mancan á atribuhirhi

llurs vellas llegendas; com los fets y gestas de las bruixas dels estanys de Cadí, etc. Vos contan ab la major bona fé que á mitj cingle de Balatg s' hi veu una gran anella de ferro que serví pera lligar l' arca de Noé, després del Diluvi, qual arca quedá atascada entre los dos cingles. Díuhen que s' troba encara soterrada dins la congesta, després d' abandonada per Noé y los animals que contenía; mes, que s' hi quedá un drach que, durant las tempestats fa retrúnyer l' avench ab brams espantosos. Será sens dubte lo drach que guardava lo palau de las fadas de la vall de Cadí, que Sant Guillém aterrá ab sa fulgurant espasa. (Véjas' la llegenda de Sant Guillém de Combred, publicada en lo Folleti literari de *La Renaixensa*).

La *xemeneya* se troba enclavada entre dúas capas verticals de micasquist. Per l' acció del temps, vents y geladas, eixos cingles se disgregan, formant pilastras y agullas colossals, que de nit, al clar de la lluna, produhéixen un efecte fantástich. Es al peu d' eixas agullas que s' troban trossos de mica que l' sol fa relluhir com vidre.

Lo Canigó es una atalaya aislada, en mitj del Rosselló, que cap altre puig domina; també lo punt de vista es incomparable. A sos peus negres abismes al fons de precipicis clapejats de neu y d' estanyols. Vers la plana, al horisó, lo Rosselló, l' Empurdá, gran part de Catalunya, tot lo golf de Lyon, tota la cordillera dels alts Pyrineus fins á la Maladetta, las montanyas del Capcir, las Corbières...un rádio de més de cinquanta lleguas al entorn.

Eix admirable panorama que s' desenrotlla del cim de Balatg, es un observatori geodésich de primer orde; representa lo punt culminant del últim triángul de la *méridienne* de França y lo primer del meridiá d' Espanya.

Lo Canigó ha sigut considerat fins ara com la montanya més alta de nostres Pyrineus Orientals. Avuy deu inclinarse davant lo pich de Carlit, que té 2921 m., y lo Puigmal que n' té 2909. Mes, com eixos dos cims s' encontran en mitj d' un grupo de montanyas ja per sí molt elevadas desde llur basa, resulta que, á primera vista, no semblan tant altas com lo Canigó, l' qual se troba sol, aislat, magestuosament assentat dins la plana del Rosselló. Sobre-

puja als seus vehins d' un modo tant imponent que sembla ésser lo gegant de tota la encontrada.

Efectuarém lo retorn per Prats de Molló en lloch de baixar pe 'l Vernet; aixís lo viatge será més interessant y pintoresch.

Tornarém donchs á baixar per la *xemeneya* y la vall de Cadí, fins arribar al peu de Tretzevents y de Sethomes. La pujada per' arribar á dalt es molt cansada, puig que no hi ha cap camí trassat, no més algun corriol de bestiar. Després de més d' una hora de pujada, en mitj de clapissas y esllavissadas, arribarém á la collada formada per los puigs de Sethomes y Tretzevents, que n' díuhen la Portella de Canigó. En lo meteix coll veurém l' estanyol de Comalada, en forma d' embut; al fons, dins la blavor de l' aygua, s' hi véuhen trossos de glas. Es lo manantial del torrent de Comalada que devalla sota l' pont del poble del Tech (carretera d' Arles á Prats).

Seguint torrent avall, al cap de tres horas de baixada, se troban algunas feixas de cultiu, dependents d' una masia: ca 'n Picotós. Es la masia més elevada de la comarca del Tech (1350 m.). L' excursionista hi trobará bon alberch y franca hospitalitat dels bons pagesos que la menan.

A un quartet de la masia, dallá del torrent, damunt d' un turó: l' ermitatge de Sant Guillém de Combred, també celebrat en lo poema de Mossen Verdaguer, y que he descrit extensament, ab sas llegendas, en lo folleti literari de *La Renaixensa* de 1886.

Després de reconeguts los sitis pintorescos de ca 'n Picotós y de Sant Guillém, retorn á Prats per Serra Vernet y collada de Comellas.

He fet l' ascensió del Canigó per lo Vernet, Prats, Cortsavi y Valmanya.

La que vaig fer per Cortsavi y Batera fou també molt agradable.

Se surt d' Arles ab *landau*, seguint la carretera de Cortsaví; parada al más de la Balma pera admirar los abismes de la Fou.—Cortsaví; visita á las ruinas de son castell feudal.—Arribada als meners de las Indias (Batera), dignes de ser visitats, explotats que han sigut pe 'ls romans. Lo mineral de ferro que se n' extreu es abundant y de bona mena; se compon de ferro espátich, d' hematita negra y ferro oligist que s' troba intercalat entre venas de calcari sacaroide blanch sobreposat, ó bé enclavat en lo granit.

Se passa la nit á la casa dels minayres. L' endemá, seguint un mal camí de cabras, se dona la volta á tota la montanya fins en front de la vila de Prades, en Conflent, per hont se fá l' ascensió del pich de Balatg, sense pujar per la xemeneya. S' atravessan pinosas y abetosas seculars, arbres torçuts, corsecats y esbrancats per las ventadas y la vellura; endrets selvatges que cridan l' admiració del excursionista. Cap magall y picot del Clup Alpí ha vingut á torbar lo silenci d' aquellas imponents soletats; sols la naturalesa en tot lo que té de més aspre y feréstech. En las socas dels abets, entre l' escorsa y la llarga molsa que los cobreix, l' entomologista trobará insectes, escarbats raríssims, peculiars de aquellas fredas abetosas. Lo botanista podrá fer un bon aplech de plantas alpinas.

Es inútil dir que pera fer eixas excursions se necessita bona cama y delit. Un bon guía es indispensable; no n' faltan pas á Arles, Prats y lo Vernet. Cal tres días pera recórrer eixas hermosas montanyas, montanyas floridas y regaladas que lo rossellonés contempla ab carinyo, que li recordan las vellas y hermosas llegendas dels seus antepassats, contadas prop la llar en sa infantesa. Lo montanyés se n' separa ab recansa, y quant lluny de sa patria pensa ab sa aymada montanya, sos ulls s' ómplen de llágrimas; allavors confía al vent, al núvol, á la aureneta que s' dirigeix vers sa terra, lo plany de sa cansó, tant trist, tant melancólich, tant imponent y magestuós:

Montanyas regaladas
son las del Canigó,
que tot l' estiu floréixen,
primavera y tardó.
Adeu! adeu! montanya
hont he deixat mon cor!
al pensar jo ab ella,
ne ploro de tristor!...

Prats de Molló 15 Setembre 1886.

C. Bosch de la Trinxería.

SANT MARTI DE CANIGÓ

(NOTICIAS HISTÓRICAS Y ARQUEOLÓGICAS.)

LA TRADICIÓ

I.

Lo Canigó.

Destacantse de la cordillera Pyrenayca, enutjat de que Carlit y Puigmal no li deixin veure á son pler la Cerdanya y Vall de Ribas, dona l' Canigó un pas endavant pera mellor presidir lo Vallespir y l' Conflent y pera fer creure als del Rosselló qu' es lo cim més alt de la colla.

Los de Conflent y Vallespir li cantan en cambi las *Montanyas regaladas*, hermosa cansó de la que n' hi han tantas variants com replechs forma la rica vesta de la montanya.

De la feresta vall de Balaig que arrenca sota meteix de la Xemeneya (á la més alta de las tres crestas del Canigó), ne fan residencia de gojas ó encantadas. Allí, un pastor que guardava l' bestiar de Taurinyá, que 'ns doná hospitalitat una estona en sa cabana, senyalantme l' encreuhament de dos camins, me digué que en punt de mitja nit s' hi reunían totas las bruixas de Canigó. Al arribar al cim, desde hont se veyan molt bé 'ls *estanyols* ó *clots de Balaig*, un guarda-bosch del país que 'ns feya de guía, me digué que també á mitja nit, eixían del fons las encantadas y ballavan la sardana al voltant de l' aygua, mentres lo diable feya de *joglar* (músich) tocant lo fluviol y l' tamborino desde l' cim d' un turonet d' allí á la vora; y que d' aquell que s' hi banyava, *ja no se 'n podia donar rahó*. En lo poble de Fullá, vaig veure uns noys empaytant á una pobre dona tinguda per bruixa, al crits de «¡Ves á Balaig!»

Lo cronista Geroni Pujades en la primera part de sa *Crónica* [1], parla del Canigó, dihent qu' es montanya famosa, pero difamada per un llach ó estany que hi ha de color negre, *ahont recullen las malas arts magicas y encantaments* y traduheix sobre d' ella un passatje de Petro Berchor.

Las frescas y regaladas valls del Canigó han creat ab llur aspecte y llur historia totas las tradicions y llegendas ara escampadas per lo Conflent y Vallespir. No fa gayre que recullidas del poble, nostre consoci Jacinto Verdaguer n' ha compost un hermós enfilay, y n' ha fet á la montanya nevada un present animat ab escalf de poeta.

II.

La fundació de Sant Martí.

Enclavat en la montanya de Canigó, sota meteix dels tres puigs de *Trinitat* (1646 m.) ahont feneix la carena que naix en lo pich de *Gasemí* (2422 m.) y abocat per un cingle esgarrifós al torrent que més tart dú l' nom de *Riu major*, hi ha lo que fou convent de St. Martí, fundat en lo sigle XI per Guifre comte de Cerdanya.

No cal dir com la fantasía del poble s' ha apoderat del acte d' aquesta fundació, atribuhint á diversos motius la estranya devoció del comte, que creguts per nostres cronistas y sostinguts encara pe 'ls habitants del Conflent, son suficients pera convéncers de que tal fundació se deu á un arrepentiment y no á pura pietat com vol fer constar algun autor rossellonés.

Se 'ns permetrá que 'ns entretinguém ab lo que n' diu y n' ha dit lo poble abans de pendre nota de lo que n' sab la historia.

Andreu Bosch en sos *Titols de Honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* (Perpinyá, 1628, pág. 175), diu lo

[1] *Coronica Universal del Principat de Cathalunya, composta per Hieronym Pviades en Drets Doctor. Any 1609. En Barcelona, en casa de Hieronym Margarit.*—Cap. IIII, fol. 3.

següent fent referencia á Tomich, Beuter y Diago, y á Zurita en sa edició de 1562:

.... «la causa de la fundacio fonch que entrant los »Moros per correr ha Cerdanya, aixint un nebot seu per »guardar, y defensar la terra doná la batalla sens orde, ni »comissió del Comta, fonch en ella vensut, y acudint lo »Comta de socorro lo deslliura, y vence los Moros, y »mogut de gran ira trobant son nebot que era recullit a »un Castell dit St. Martí dels Castells en la yglesia, entrá »dins, y lo mata trobant lo abrasat ab un Christo de aqui »mana edificar apres lo monestir.....»

Lo barceloní Pujades en la tercera part de sa *Coronica universal del Principat de Cathalunya* que deixá inédita escrita en castellá, y que publicáren en 1826-31 los Srs. Félix Torres Amat y Prósper de Bofarull, diu (tomo VII, pág. 360) lo que segueix sobre la fundació de Guifre:

«Acerca de los motivos que tuvo el Conde para fundar »este monasterio hay varios pareceres; y dejando aparte »que entonces los príncipes cristianos eran muy aficiona- »dos á la iglesia, como que todos se esmeraban en fundar »ó enriquecer alguna de ellas, digo el mio despues de »haber oido y dicho algunas cosas á propósito: que el »conde de Cerdaña D. Guifredo mató á un sobrino suyo so- »bre acuerdo, dentro de una iglesia que estaba dedicada á »san Martin obispo, y que llegando este caso á oidos del »santo pontífice Sergio le quiso privar de sus estados y »señoríos, en pena del homicidio voluntario y sacrílego »cometido. Mas el Conde atajó sus pensamientos con humil- »des ruegos, porque fué personalmente á Roma y postrado »á los pies del Sumo Pontífice, le pidió humildemente »perdon y misericordia. Perdonóle el Pontífice vista su »humildad, con tal que á sus gastos y de su dinero edifi- »case un monasterio de monges benitos bajo de la invoca- »cion y nombre de san Martín, porque si en una parte le »había afrentado y perdido el respeto, en otra le honrase.»

Tal com ho transcriuhen Tomich, Bosch y Pujades, ab molt petitas variants, ho he sentit contar més de quatre cops á Castell y á Vernet, que son los vilatges més propers de la rodalía del abandonat monastir. Una dona de Castell

me va assegurar que no era á un nebot sino á un de sos propis fills á qui havía assessinat lo Comte.

Gayre be tots los autors rossellonesos d' aquest sigle se han esmerat en destituhir de tot fonament á aquesta llegenda conflentina; comensá combatentla M. Pierre Puiggari [1] y tots han seguit sas petjadas fins á M. l' abbé F. Font [2], que manifesta un especial desitj de deixar immaculada la santetat de la familia de Guifre; acusant tots més aviat de mala fé á nostres cronistas, que no pas de credulitat y falta d' estudis, com fora lo just, ja qu' ells no féren més que transcriure lo que sentíren dels llavis del poble, un xich exagerat tal vegada.

En quant á la part que prénen los moros en la llegenda, basta saber que no trepitjáren lo comtat de Cerdanya desde 150 anys abans la naixensa de Guifre, per no veurehi més que l' dalit del poble en ferlos entrar en quasi totas las tradicions d' abans y després de la reconquista.

Pero si be estém segurs de que no ténen cap culpa 'ls moros en la mort del nebot del Comte, no podém creure ni negar que la fundació s' degués al remordiment d' un crim, desde l' moment en que no tenim cap testimoni auténtich en pro ni en contra.

Deixém, donchs, que la tradició s' repeteixi de pares á fills, fins que l' poble la olvidi per ferne llegat als poetas pera que la exagerin y als folk-loristas pera que l' anatomisin; y no 'ns ofenguém de que quedi ben ó malparat lo bon nom de un Comte qu 'ns es parent de molt lluny, fins que la Historia 'ns ne respongui.

Un altra tradició referent á la fundació del monastir, que no he trobat viventa, es la que portan En Bonaventura Tristany en sa *Corona Benedictina* [3] y Pujades en sa *Coronica*.

[1] *Archéologie locale. Notices sur l'ancienne Abbaye de Saint-Martin-de-Canigo, tirées de documents authentiques, et particulièrement d'un inventaire des titres de cette abbaye, dressé en 1586, par le Visiteur apostolique Don Jean d'Agullana.*—Extret del VII *Bulletin de la Société Agricole, scientifique et litteraire des Pyrénées-Orientales.*—Perpinyá, 1858.

[2] *Histoire de l'Abbaye royale de Saint-Michel de Cuxa, par M. l'abbé François Font.*—Perpinyá, 1881.—Pág. 150.

[3] *Corona benedictina, adornada con lo mas precioso de svs singvlares prerrogativas*, etc., etc. *Manifiestala de orden del Capitvlo General, el Doctor*

Diu lo primer (pág. 346): «Hay tradicion antigua tam»bien, que el Conde antes de consagrar su obra, suplicó »en sus oraciones á Dios Nuestro Señor que fuesse servido »de señalarle el lugar que fuesse mas á proposito para »la fabrica, y que tuvo respuesta del Cielo, para que fabri»casse el Monasterio en la montaña de Canigó, que era »habitada de Pastores, Carboneros, y otra gente igno»rante, ocupadas en sacar minas de hierro, de que abun»dan aquellas montañas, y estavan sin ohir Missa, ni la »palabra Divina, y que fuesse subiendo la montaña, y »donde hallase nieve edificasse el Convento, que parece »fabrica milagrosa, por ser el sitio muy quebrado, fragoso, »y lleno de malesas, y despeñaderos immensos, y los ci»mientos de las casas son la punta de las altas, y encum»bradas rocas, que atemorisa el asomarse á las ventanas.»

Pujades (3.ª part, 1831, tomo VII, pág. 362) la esmenta quasi ab los meteixos termes.

L' HISTORIA.

En lo cim d' un dels contraforts del Canigó, diu M. de Barthélemy [1], s' hi aixecava en lo sigle x una iglesia dedicada á S. Martí, que debía ser l' objete d' un d' aquells pelegrinatges tant nombrosos en lo Rosselló; desde 997 se té noticia de ricas donacions fetas á n' aquest temple solitari.

En 966 se fa menció del *Castrum Sancti-Martini* (avuy poble de Castell), en lo testament de Seniofret, comte de Cerdanya, llegant á son germá Oliva *Cabreta* las vinyas que hi possehía.

En 1005 y 1007, Guifre y sa primera esposa Guisla, y Ermengarda, mare del comte, cediren *ad domum Sancti-Martini* varias possessions.

Bvenaventura Tristany, etc., etc.—*En Barcelona: Por Rafael Figueró, año 1677.*

[1] *Etude sur les Etablissements Monastiques du Roussillon (diocèse d' Elne-Perpignan) par M. Edouard de Barthélemy.*—Extret del *Bulletin Monumental* de Caen, 1857.—Pág. 26.

Lo 2 dels idus de Juliol del meteix any 1007, Guifre y Guisla fan novas donacions á la iglesia de St. Martí pera que s' hi construhesca un monastir segons la regla de San Benet.

Desde que D. Prósper de Bofarull publicá sos *Condes de Barcelona vindicados*, s' obrí molta llum sobre las familias de tots los comtats que vinguéren á fondres ab la casa de Barcelona.

Lo fundador de St. Martí era fill de Oliba, anomenat *Cabreta*, y de Ermengarda, de qui heretá l' comtat de Cerdanya, que comprenía alashoras la Cerdanya propiament dita, y 'ls páissos de Baridá, Berga, Ribas, Conflent y Capcir, ab drets en lo Donasan [1]. A més de Guifre tingué Oliba á Bernat, anomenat *Tallaferro*, que heretá 'l comtat de Besalú; Oliba que fou bisbe d' Ausona y abat de Ripoll, Cuixá y St. Martí; Berenguer, bisbe d' Elna; Adelaida, que casá ab un súbdit de Bernat anomenat Joan Auriol, é Ingilberga, que fou abadessa de St. Joan.

Guifre goberná sos estats desde l' any 990 á 1049, casá ab Guisla, y morta aquésta, ab Elisabet. Tingué entre las duas set fills; d' entre ells, Ramon lo succehí en lo Comtat de Cerdanya, Bernat en lo de Berga, Guillem, Berenguer y Guifre fóren respectivament bisbes d' Urgell, Elna y Narbona.

Lo meteix comte Guifre, nou anys després de la fundació de St. Martí (1016) entregá cent mil sols al Vescomte de Narbona y al Marqués de Gothia, pera assegurar á son fill, que no tenía deu anys, l' arquebisbat de Narbona. La conducta del jove prelat fou digna dels medis als quals debía sa elevació; durant seixanta tres anys (1016 á 1079) que durá son gobern, rapinyas y crims se cometéren en sa diócessis, y fins arribá á vendre 'ls vasos sagrats á uns juheus, á fi de procurarse cent mil sols, ab los que comprá l' bisbat d' Urgell pera son germá Guillem [2]. Los

[1] *Priviléges et Titres relatifs aux franchisses, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne, depuis le XIe siècle jusqu' à l' an 1660, recueillis et publiés par B. Alart. 1re partie* (única publicada). Perpinyá 1874, pág. 29.

[2] *Histoire du Roussillon, par Jean de Gazanyola.* Perpinyá, 1857. pág. 121.

autors de la *Gallia Christiana* (tom. VI, pág. 23) diuhen al ocuparse d' aquest período: «Archiepiscopatum cædibus »et dessidiis turbavit, spoliavit ecclesiam, bonis dilapida»tis, prædiisque in mercedem militibus datis». Estava en l' esperit del sigle, diu M. de Gazanyola en sa *Histoire du Roussillon*, unir una orgullosa pietat á la violació més atrevida dels preceptes de la Iglesia.

Al cap de dos anys de comensada, fou dedicada la iglesia conventual de St. Martí, lo 4 dels idus de Novembre de 1009, per Oliba, bisbe d' Elna, y en 1011 obtingué Guifre una bulla de Sergi IV concedintli la iglesia y confirmantli 'ls bens per ella adquirits, prescribint també que 'ls abats s' elegescan lliurement per la comunitat, segons la regla de St. Benet. Aquesta bulla está publicada en la *Marca Hispanica*, col. 988; y s' conserva original en papyrus en la Biblioteca pública de Perpinyá; en 1842 s' enviá á París per ordre del ministre d' Instrucció pública pera tráuren una reproducció en facsímil [1].

Los primers monjos de St. Martí eixíren de St. Miquel de Cuixá (monastir situat en lo meteix Conflent, vora Prada) presidits per Oliba; pero en 1014 elegíren per abat al monjo Sclua, arquitècte baix quins plans s' havía aixecat lo nou monastir.

En lo meteix any, segons Pujades, Tristany y Poch *(Vida de Sant Galderique)*, desitjós lo Comte de que son monastir possehís reliquias santas, enviá delegats á Tolosa, los qui prenguéren de sa tomba los restos de Sant Galderich y 'ls duguéren á St. Martí, hont fóren venerats.

Seguí lo Comte Guifre fent ricas donacions á la abadía, y en 1035 feu son testament y prengué l' hábit en lo monastir. Molts autors, entre ells lo benedicti Tristany, diuhen que l' Comte 's retirá á St. Martí junt ab sa segona esposa Elisabeth, lo que es difícil de creure, vista la prohibició absoluta de que las donas entréssen á viure en los convents d' homes de l' ordre de St. Benet; ab tot, com hi

[1] En tres vegadas que he anat á dita Biblioteca en 1885, m'han respost a demanarla, que també era á París pera reproduhirla.

han cassos d' haverse infringit aquesta regla, sense sortir del meteix Conflent [1], podém apel·lar á mellor proba en contra, y es la del meteix testament, que Marca publica extractat en l' apéndix n.° 234, en lo que l' Comte diu que renuncia *temporales honores*, UXOREM *et filios*.

Per últim, després de 15 anys d' una vida exemplar, morí Guifre lo 31 de Juliol del any 1049, segons una inscripció que vegéren Pujades y Poch, avuy perduda, que cubría la tomba que obrí ell meteix en la roca y hont es tradició hi passava algunas nits en vida. Es aixís la inscripció tal com la inserta Pujades:

GVIFREDI COMITIS CINERES MONACHIQVE BEATI
ARTIFICISQVE LOCI CONTINET ISTE LAPIS.
FINE SVO IVLIVS HVIC FINEM MILLE SVB ANNIS,
BIS QVATER QVINIS CONTVLIT ATQVE NOVEM.

¿Quí sab si sa entrada en lo convent y la vida que hi mená, observa M. de Bonnefoy [2], no s' deu á remordiment per la intrusió simoniaca de son fill en l' arquebisbat de Narbona?

Sa mort fou anunciada per l' abat Miró á tots los monastirs de la Ordre en Europa, molts dels quals contestáren alabant las dots del difunt. En la encíclica de Miró, després de demanar oracions per l' ánima del Comte, se termena son elogi ab la següent quarteta:

Hujus sacrato conductur membra sepulcro
Quod pius ipse sibi pulchro construxerat actu.
Julius exactam dum mensis clauderet horam,
Excessit seculo, quem poscite vivere Christo.

En quant á las respostas enviadas per las comunitats de la Ordre, diu Pujades: «Tiénelas muy bien guardadas el

[1] M. Puiggarí en la Obra citada, pág. 32, trayentho d' un Inventari de 1787, diu que en 1178 se confirmá l' testament de la dona Guisla de Vernet, la que fou rebuda á pendre l' hábit de St. Benet en lo monastir ahont fou tonsurada y velada. En St. Miquel de Cuixá se promoguéren en lo sigle passat serios escándols, per la intrusió de donas en lo convent.

[2] *Epigraphie Roussillonaise, par M. Louis de Bonnefoy*, en lo XVII *Bulletin de la Société Agricole, scientifique et littéraire des Py-Or.*—Perpinyá, 1868, pág. 106.

»monasterio de Canigón en su archivo, asidas unas con »otras y arrolladas dentro de una arquilla. Cuando las »desarrollan para enseñarlas á alguna persona de cuenta »vienen á tener de largo más de cuarenta varas».

Durant la prelacía del abat Berenguer de Colomer, en 1332, fóren juntats los restos de Guifre ab los de sa esposa Elisabeth, y trasladats á un altre monument ab lo següent epitafi:

Anno M XXXXVIIII incarnationis Domini pridie Kalendas Augusti obiit | dominus Guifredus quondam comes nobilissimus qui sub titulo beati M | artini presulis hunc locum iussit hedificari unde et monachus fuit annis quindecim in | nomine Domini nostri Jhesu Xristi cuius dicti domini Comitis et eius uxoris helisa | bet comitisse corpora translatari fecit in hoc monumento domi | nus Berengarius de Columbario abbas istius loci anno Domini M CCC XXXII.

Més tart fou transportat á la iglesia superior, hont se li erigí una tomba arquejada de marbre de Vilafranca ab una estatua jacent.

Pera enterarse de la historia del monastir desde aquí fins á sa secularisació, no hi ha com seguir las *Notices sur l' abbaye de S. Martin de Canigo* per M. P. Puiggarí, publicadas en lo seté Bulletí de la Societat Agrícola, Científica y Literaria de Perpinyá, hont están posats per ordre cronológich tots los fets de que 'ls documents donan noticia.

Hi ha dos fets notables en la historia d' aquest monastir, que no debém passar per alt abans de termenar nostras lleugeras indicacions.

En 1114, lo Comte de Cerdanya Bernat Guillem, net de Guifre, sense fer cas de las prescripcions de la bulla de Sergi IV y de la voluntat de son avi, entregá á perpetuitat lo monastir de St. Martí al de la Grassa (bisbat de Carcassona) anant á cárrech d' aquest últim la elecció d' abats del primer. En 1159, la comunitat de St. Martí

elegí per abat á Ramon, monjo de Sta. María de Ripoll. Los de la Grassa reclamáren, los de St. Martí s' aferráren al privilegi del papa Sergi IV, y d' aquí s' iniciáren serias disputas en que hi intervinguéren ademés lo Comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, lo bisbe d' Elna, l' arquebisbe de Narbona y l' Papa Alexandre III.

Per últim, en 1162, lo Comte reuneix á Barcelona á l' arquebisbe de Narbona y al abat de la Grassa y s' estudía seriament l' assumpto de la elecció, donant la rahó á la comunitat de St. Martí. Llavoras los monjos de la Grassa [1], acompanyats de gent armada, cáuhen d' improvist sobre l' monastir del Canigó, feréixen á varios monjos al peu dels altars, ne matan un y malméten á cops l' imatge del Sant Christ, amparantse de tots los bens del monastir, venentlos y donantlos á gratcient.

Al cap d' un any lo Papa restablí l' ordre en lo monastir, manant que tots sos bens li fóssen tornats, nombrant abat á Ramon y donant als monjos la llibertat de nombrársel' ells meteixos.

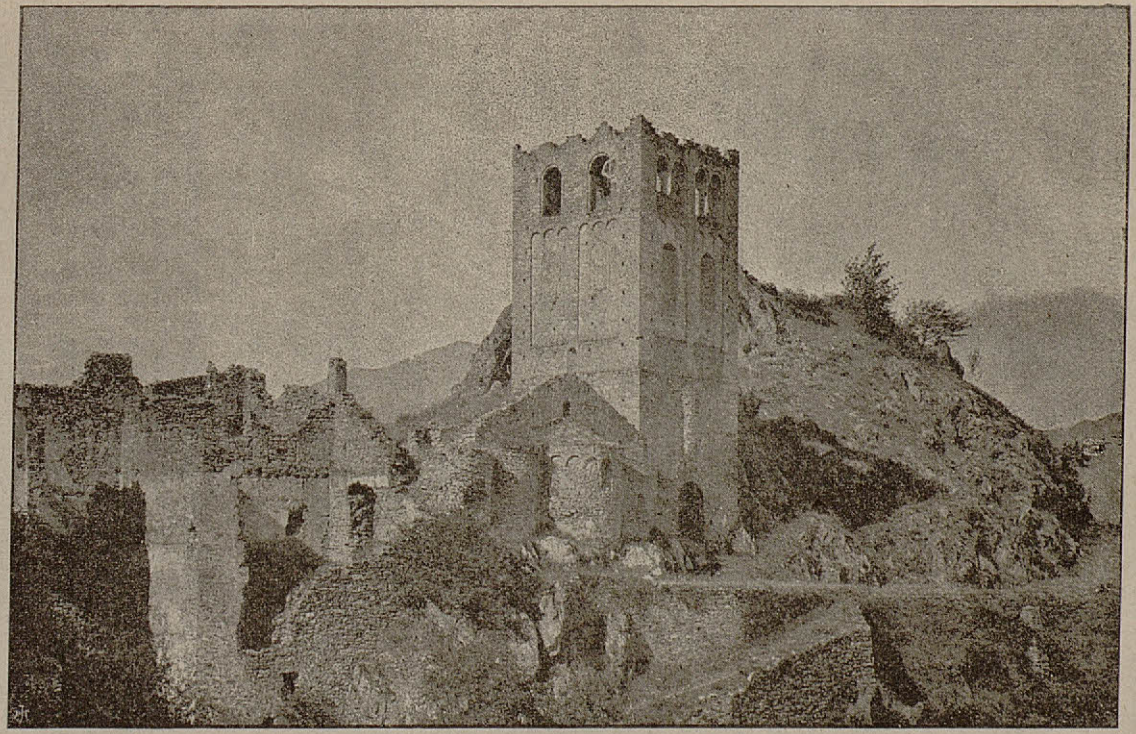
Fins al sigle xv seguí 'l monastir algun temps de prosperitat, pero desde 'ls célebres terratrémols del 1428 á 1430 comensá un estat de desgracias y miseria que acabá ab sa existencia.

Lo 4 de Novembre de 1779 la comunitat se reuní, demanant sa secularisació abans de que li fos donada; lo día 4 de Setembre de 1783 se llegíren als monjos las bullas de extinció, y s' despulláren de llurs hábits. Los ornaments, vasos sagrats, imatges, etc., fóren repartits entre varias iglesias del Conflent, y l' cos de St. Galderich deixá aquellas valls, ab gran consternació dels que l' vegéren fugir cap á Perpinyá.

LO MONUMENT

En pocas bandas pot veures tant al viu l' efecte destructor de la má del home, com en las runas de St. Martí de

[1] En 1118 feu lo meteix un abat de la Grassa ab lo monastir de St. Feliu de Guíxols.—V. *Marca hispanica*, col. 1251.—Pella y Forgas, *Historia del Ampurdán*, pág. 418.

SANT MARTÍ DE CANIGÓ.—VISTA GENERAL DEL MONASTIR, presa desde la *passejada de St. Benet.*

(De fotografía de F. Rogent.)

Canigó. Sort de que 'ns aconsola que l' esperit de destrucció siga compensat ab lo desitj de construhir. La obra de Sclua ha sigut desfeta pera aixecar corrals pe'l bestiar, y 'ls capitells del claustre han sigut colocats ab la major bona fe á las portas de barri de las pagesías.

Lo camí de Castell á St. Martí es bó, si bé un xich malmés avuy día; pero, al dir de Carrere [1], en son temps un cotxo podia pujarhi cómodament. Passada la *Porta forana*, (pas obert en la roca y que dona accés á la vall del monastir) se veu *Sant Martí Vell*, quin nom vulgar ja sembla indicar ésser la ermita anterior á la edificació del monastir. Sa planta es romànica primordial y lo meteix pot aplicarse al sigle x com al xii. La nau té 11'70 ms. de longitut y la latitut varia de 3 ms. á 3'50 ms.; lo cloquer es quadrat y de 3 ms. de costat. Lo sostre d' aquesta capella está avuy esfondrat, y es molt probable que en lloch de volta tingués una teulada de llicorella. L' ábside está abocada á un marge. En los darrers temps del monastir un monjo baixava diariament á la antiga capella pera dirhi missa pe 'ls feligresos de Castell. *Sant Martí Vell* está construhit en un punt que domina tota la vall d' aquest darrer poble fins á Vernet.

D' aquí al monastir es qüestió de mitj quart de pujada, passant vora la *Font del Comte*.

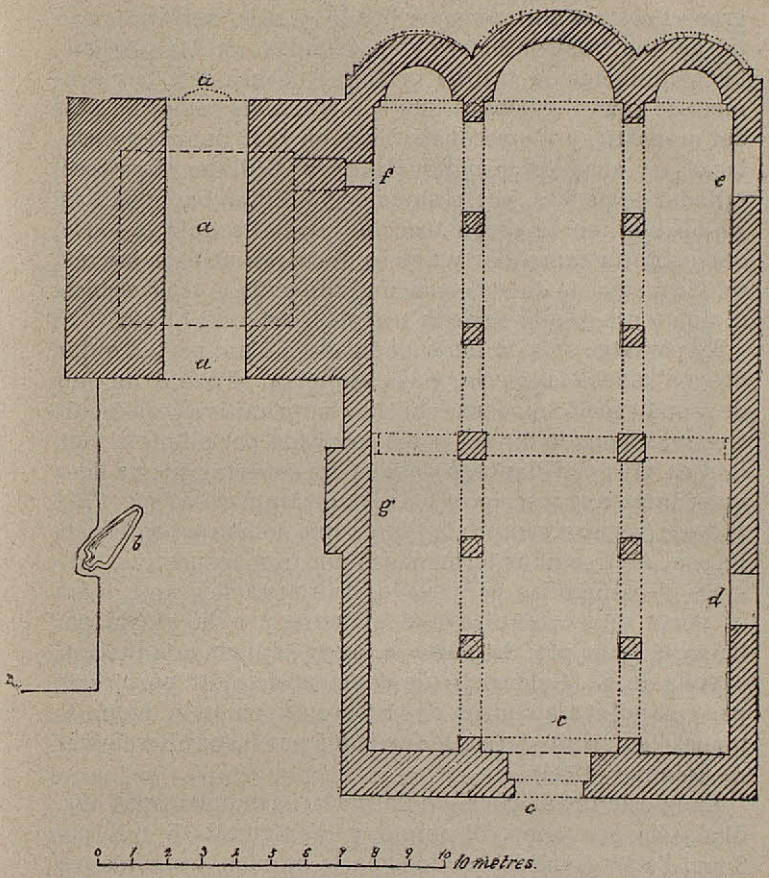
Del antich cenobi sols ne resta la iglesia mitj esfondrada pesant damunt la cripta, y la torre-campanar; unas quantas parets despulladas senyalan l' emplassament de las demés construccions.

La Iglesia.

La iglesia superior, la cripta y la torre-campanar son los restos més antichs que quedan del convent. A nostre entendre, es lo únich que pertany á la primitiva obra feta baix la direcció del abat Sclua, que com havém vist, se termená á comensos del sigle onzé.

[1] *Voyage pittoresque en Roussillon*, 1787.

SANT MARTÍ DE CANIGÓ.

PLANTA DE LA IGLESIA Y TORRE-CAMPANAR.

La torre-campanar, sota la qual hi ha una de las entradas del monastir (V. Planta, *a*), es quadrada, y té 16 metres d' alsaria per 8 metres d' amplada en los quatre costats. Es de tres pisos: lo primer té duas petitas obertures que miran endins del monastir, y per la part de fora

s' hi veu un cos sortit que debía correspondre á l' emplassament d' alguna imatge; en lo segon pis hi han duas grans finestras cintradas per banda, y en lo darrer las meteixas finestras son baixas y aparelladas, unidas per petitas columnetas de traball groller. A causa dels terratrémols de 1428 s' esfondrá tota la torre, aixís com gran part del monastir, y fou reconstruhida en 1433 durant la prelacía del abat D. Joan Squerd, per Guillem Carmessó, tallador de pedras, per la suma de 14 lliuras barcelonesas. No obstant, en la reconstrucció s' degué seguir lo model del primitiu campanar y fins se deguéren utilisar los meteixos materials de construcció, puig avuy té tot l' aspecte d' una torre románica de la tranzició del s. XI al XII.

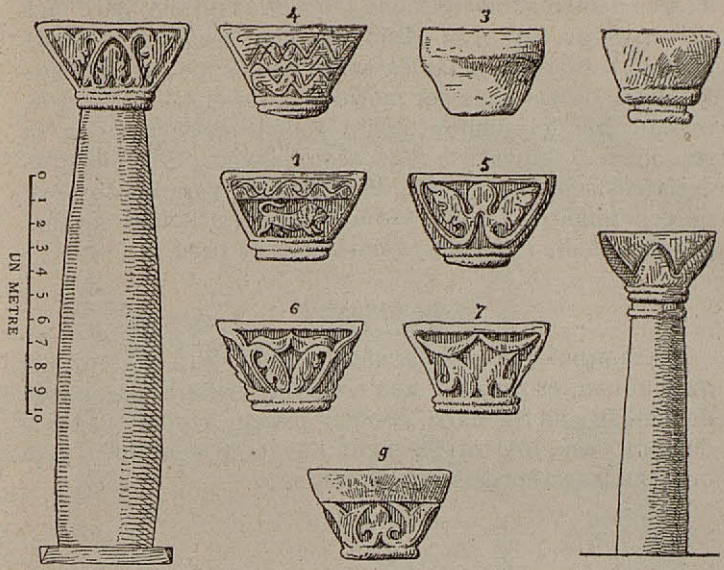
Lo passatge sota la torre dona accés á un pati, á quina dreta s' aixeca la iglesia, y á la esquerra, al peu d' un mur de construcció moderna hi ha la primitiva tomba de Guifre, segons lo dir del poble escavada per ell meteix en la roca viva (V. Planta, *b*); abans era coberta per una llosa que contenía la inscripció més amunt transcrita (pág. 175).

Per *c* (seguint sempre la *planta* que doném) s' entra á la iglesia, de tres naus termenadas per tres respectivas ábsides y sostingudas per pesadas columnas de granit; *d* era la porta que comunicava al claustre y á la escala per baixar á la cripta; la porta *e*, avuy tapiada donava á la capella de St. Galderich (de construcció molt posterior); per *f* s' pujava als pisos de la torre; y en *g* hi havía lo maussoleu erigit al Comte fundador per l' abat Berenguer de Colomer (1332).

La iglesia té 18'50 ms. de llargaria; la nau central 7 ms. d' alsaria per 4 ms. d' ample, y las laterals 5 ms. per 3 ms. Están divididas en duas parts un xich desiguals per duas macissas pilastras, y cada una subdividida en tres arcadas sostingudas per duas columnas ab capitells; hi ha además un' altra columna en la separació de cada ábside que aguanta l' arrench de la darrera arcada.

La iglesia superior era dedicada á St. Martí de Tours. Sas deu columnas constituhéixen la pessa més característica del monastir; ténen tota la apariencia d' ésser construhidas en plé sigle X. Los fusts son d' un sol bloch de

SANT MARTÍ DE CANIGÓ.

COLUMNA Y CAPITELLS DE LA IGLESIA. COLUMNA Y CAPITELL DE LA CRIPTA.

granit, rodons y sobradament ventruts, lo que 'ls hi dona un aspecte de pesadesa y despulla d' elegancia á tota la columna. Los capitells forman quatre caras, baixos y amples, quadrats de sobre y rodons d' ahont s' ajustan ab lo fust; son també de granit y molt toscament traballats, un d' ells completament llis: son senzillament esgrafiats, ab relleu de dos plans, y alguns d' ells no caréixen de gust. La runa y terra han cobert completament las basas, lo que fa que alguns hagin cregut que no n' hi havían; no obstant, excavant mitj pam la terra, s' póden veure; son quadradas y escantonadas en cada angle.

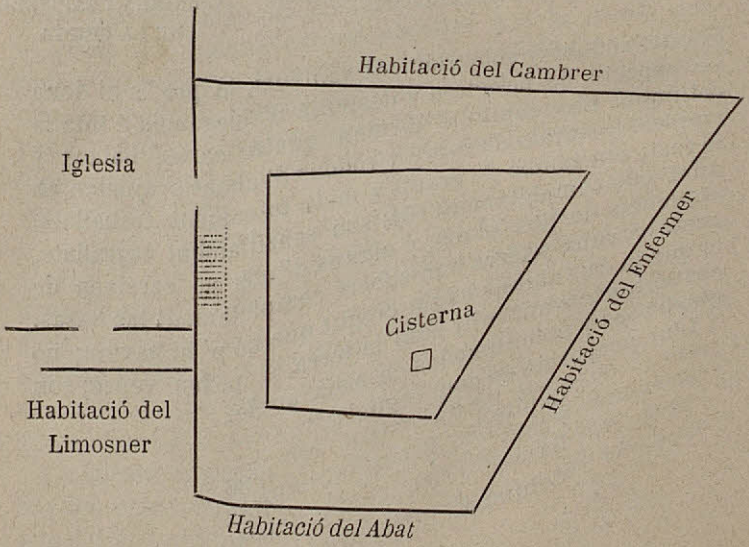
Llur proporció es com segueix:

Capitell.	0'36
Fust.	1'82
Basa.	0'10
Columna.	2'28 metres.

La cripta, que era dedicada á Sta. María, consta també de tres naus que correspónen á las de la iglesia, pero més baixas (3 ms. alt). Las absidiolas son iguals á l' ábside central, y totas plegadas escursan de dos metres la longitut total de las naus per mor de las rocas sobre que descansan las del damunt, com póden observarse en la reproducció fotográfica que acompanyém. Set pilastras desiguals separan una nau de l' altra, y, vora las ábsides, una columna de capitell tosch (0'30 ms.), de fust coronat per una anella (1'08 ms.) y careixent de basa.

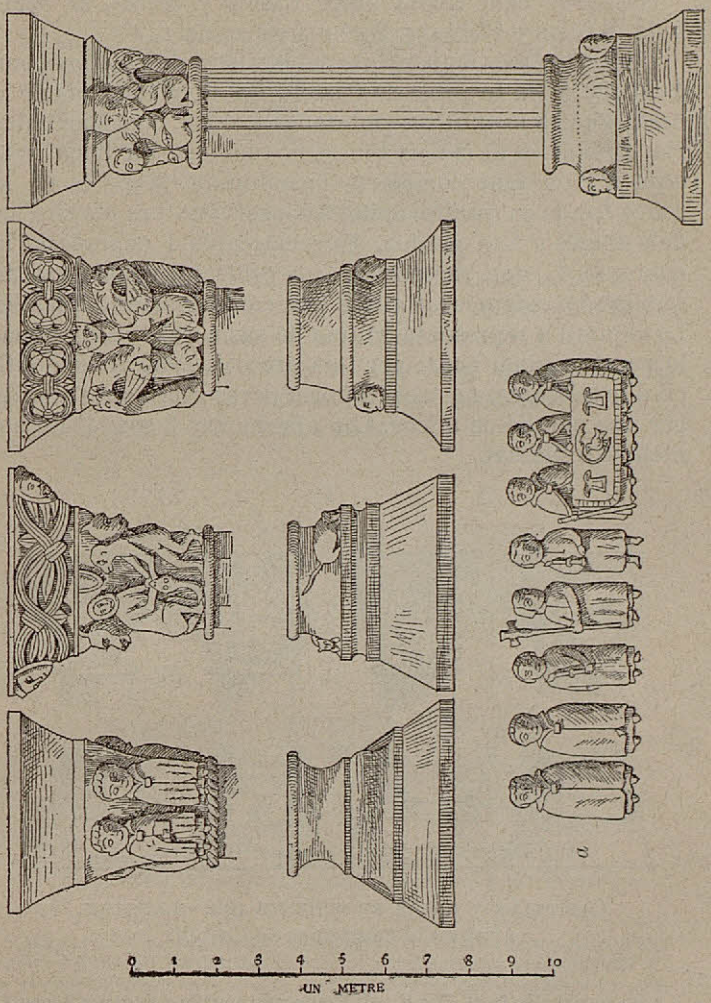
Lo claustre.

Un caminet que volta al entorn d' un pati al mitj del qual hi han los restos d' una cisterna, es tot lo que queda del claustre de St. Martí. Desde l' primer capitell fins á la darrera basa, tot, tot ha sigut llevat de son lloch pera ornarne las casas dels pobles vehins.

Los pochs vestigis sols nos perméten trassarne la senzilla planta que doném en la plana anterior [1].

L' ala més llarga té 13'50 ms.

SANT MARTÍ DE CANIGÓ.

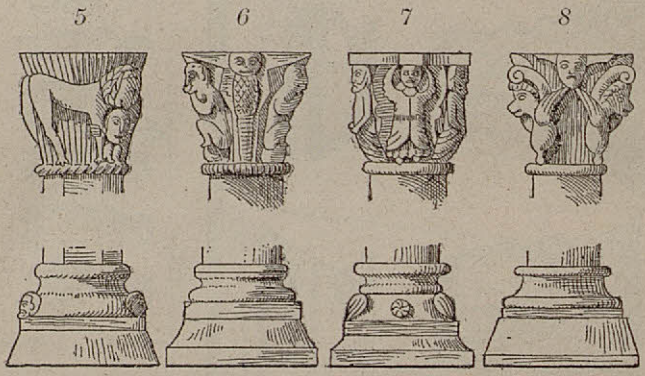
COLUMNAS PROVINENTS DEL CLAUSTRE, existents á *cal Batlle* en lo poble de Castell.

[1] La planta que publica M. Puiggari, molt á propósit per ferse cárrech de la disposició general del monasitr, deu corretgirse per la forma del claustre, que ell creu un paralelógram.

En la planta que n' publica M. Puiggarí, hi están marcadas 20 columnas contant com á tals los angles; pero avuy es impossible traure en clar la disposició del claustre.

Nosaltres hem trovat entre Castell y Vernet, 21 capitells, 8 fusts y 13 basas. Aném á especificar.

Los restos més importants del claustre de St. Martí, son á *cal Batlle* en lo poble de Castell. En lo primer pis de la casa, quatre magnificas columnas forman com una galería, aguantant al meteix temps la teulada. En lloch com aquí s' veu tant complerta la columna, ja qu' es en la única banda en que 'ls capitells conservan llurs abachs, los dels demés s' han perdut. Es remarcable l' capitell de la columna 1, que representa una professó, y del qual ne publiquém ademés las altras tres caras desenrotllladas, *a*. Lo capitell 2 representa en una de sas caras, que copiém, lo pecat original hont, per una precocitat del artista difícil d' explicarse, nostres *primers* pares están substituhits per una parella de micos. Los abachs 2 y 3 son d' un bonich entrellassat.

CAPITELLS Y BASAS PROVINENTS DEL CLAUSTRE, avuy en lo campanar de Castell.

Los capitells 5, 6, 7 y 8, ab llurs respectius fusts y basas, partéixen en duas las finestras del campanaret de Castell. Los capitells 9, 10, 11 y 12 son de la meteixa provinensa

y están empotrats en las quatre cantonadas de la iglesia del poble.

9 10 11 12

CAPITELLS PROVINENTS DEL CLAUSTRE,
avuy en la Iglesia de Castell.

Los 13 y 14 están colocats á cada banda de la porta del barri de *cal Batlle* y es molt notable la semblansa ab los del pórtich de Queralbs en la vall de Ribas [1].

Lo 15 procedeix de *can Jampi* (Castell), que junt ab las bases I, II, III, IV y V colocadas una damunt de l' altra, servéixen pera sostindre una parra.

13 14 15

16 17 18

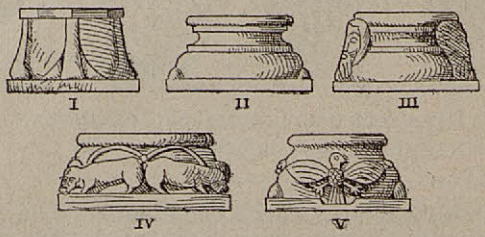

CAPITELLS PROVINENTS DEL CLAUSTRE,
que s' troban en algunas casas de Castell y de Vernet.

[1] En lo n.º 17 de la revista *L' Avens* (Agost de 1883) hi vaig publicar una lleugera noticia del pórtich de Queralbs. Poch coneixedor alashoras del art románich, vaig donar la rahó á En Pellicer y Pagés que creu ésser dit pórtich un ensaig del claustre de Ripoll. No cal més que véureho pera convéncers de que això es inexacte. Compàris, en cambi, lo capitell que allí vaig publicar per mostra, ab lo 14 de St. Martí que publico avuy, y judíquis. Además la proporció de la columna no pot ésser més parescuda.

Lo capitell 16 está en la primera casa á l' esquerra entrant á Castell.

Per fí, los capitells 17 y 18, bastant malmesos, son de la terrassa de *can Capella*, en la plassa de Vernet.

BASAS PROVINENTS DEL CLAUSTRE, avuy á *can Jampi*, Castell.

Quedan tres capitells, que no copiém, dos dels quals están á *can Casas* de Castell y representan dos caps sobre una superficie plana, l' un d' home y l' altre de dona. Lo tercer está abandonat y rodant d' un cantó á l' altre, en l' era de *cal Batlle*; hi han esculpidas granotas ab testa humana.

Héus' aquí tot lo que queda del antich claustre de Sant Martí.

La columna té 1'60 ms.; la que preném per model, la 4, está repartida com segueix:

Abach.	0'16 metres.
Capitell.	0'28 »
Fust.	0'80 »
Basa.	0'36 »
Columna. . . .	1'60 metres.

Deu advertirse que aquesta proporció varía; los capitells més alts ténen l' abach més baix (p. e. 3), y es de suposar que á las basas més baixas, com las de *can Jampi*, debia correspóndrehi un fust més llarch.

Los fusts son cilindrichs ú octogonàls.

Lo claustre de St. Martí careixía d' arcadas y una teulada de pissarra descansava damunt dels capitells; en las parets s' hi véuhen encara 'ls forats de las vigas que aguantavan l' enllosat. No puch esplicarme d' altra manera la carencia absoluta de dovellas entre las runas del monastir y á Castell.

No sé que ningú hagi fet menció de la construcció del claustre, ni tampoch he vist cap document á ell referent; pero fora de molta utilitat que algun rossellonés nos la busqués, ells que ténen á la vora los arxius de Perpinyá.

A primer cop d' ull se veu que l' claustre es posterior á la iglesia al menys d' un sigle, perque aixís com en aquesta s' hi veu un art sens coneixement de proporcions y de tosch traball, lo primer porta marcadament lo segell de plé sigle XII ab sos delicats motius d' ornamentació y sever gust en lo conjunt que fan de l' estil románich un dels més justos, provehit de lo que cal y despossehit de lo supérfluo.

Lo claustre primitiu eran las arcadas que ara quedan entre las runas de St. Martí, y que queyan dessota l' claustre del sigle XII. Lo material de construcció es lo meteix que serví pera la iglesia.

Encara que de inferior mérit artistich, lo claustre de Sant Martí era germá dels de Cuixá y Sta. María d' Arles, y no deixa de véureshi cert parentiu ab la part antiga del de Ripoll, construhida per l' abat Berga, ab lo que hi havía a Sta. María de Besalú (á judicar per algun capitell que n' he pogut veure ben lluny de son lloch), y sobre tot, y més que tots, ab las cinch columnas que adornan lo pórtich de la iglesia de Queralbs en la Vall de Ribas.

*
* *

Las arts dels sigles posteriors s' han ensopegat ab la miseria de nostre monastir y no hi han deixat més que unas parets inclassificables d' obra desigual, exemptas d' art, y sens altre objecte que servir per lo que eran aixecadas.

En 1786, per ordre del Consell Sobirá del Rosselló, se transportá á la iglesia de Castell lo maussoleu que en honor del Comte fundador aixecá en 1332 l' abat Beren-

guer de Colomer. Lo monument hi es encara, pero la estátua jacent del Comte ha desaparegut. Tres lápidas sepulcrals fóren col-locadas prop de la tomba al ésser baixada del monastir, quinas inscripcions publica M. de Bonnefoy. L' una porta la data de 1303 y tanca las despullas de Guillem de Servoles; altra de 1314 las del abat Arnal de Corbiach; la tercera, anepígrafe, M. de Bonnefoy judica que tanca 'ls restos de Berenguer de Colomer.

Entre 'ls objectes que s' conservan provinents de Sant Martí, hi han en la iglesia de Castell una magnífica tela brodada, segons la tradició, per la Comtesa Guisla, de quina joya penso ocuparme més endavant en un traball especial [1]; un tálam que dú la data de 1641, una custodia de plata y una creu de plata daurada.

Los monjos ja no veurán may més la *passejada de Sant Benet* [2], ni cuydarán los jardins, ni apagarán llur set á la *font del Comte*, ni tindrán de témer las iras dels de la Grassa. Desde que l' cos de St. Galderich ha fugit d' aquellas valls, tota la rodalía del Canigó es reservada á petja profana; ningú caurá de genolls en lo sol de la iglesia, la vegetació salvatje s' apoderará de las pedras, y l' campanar restará sempre més mut de sorpresa fins que li arribi la hora d' enfonzarse.

J. Massó Torrents.

[1] Darrerament he vist á París en lo museu de Cluny, dos brodats procedents de St. Martí de Canigó. L' un (encara que l' *catálech* no ho fassi constar) es un retall del que s' guarda en la iglesia de Castell.

[2] Passeig molt planer y ombrejat que s' extenia desde l' monastir fins al extrem de la serra hont hi havía una capella dedicada á St. Benet.

ANDORRA

(Recorts d' un turista)

I

Lo circuit d' Andorra

La Vall d' Andorra s' exten en una llargada máxima d' uns 27 kilómetres, y seguint una ralla dreta que s' prolonga de N. á S., desde lo *Puig de Rialp* fins á la vorera dreta del *Runer*, petit afluent del Valira.

L' amplada máxima es poch més ó menos de 29 kilómetres, seguint una ralla dreta, que comensa en los voltants del *Puig de la Coma Llemple* y s' dirigeix de O. á E., pera termenar en la embocadura del riuhet de la *Palomera*, petit afluent del Ariège.

L' amplada mínima, que correspon á la frontera meridional d' Andorra, sols té 15 kilómetres. Pot representarse perfectament, tirant una línea recta de O. á E. desde lo *Port d' Asnurri* fins á *Pich Negre*.

Andorra es un país en extrem desigual y accidentat. Per tots cantons lo voltan altas montanyas, quina altitut varía entre 2000 y 2900 metres. Son interior lo forma una massa de montanyas onduladas á manera de mar inflada per la tempesta. Alguns cims s' elevan fins á 2900 m. d' altitut, mentres que lo curs dels dos Valiras se manté entre 1768 y 1000 metres.

Com Andorra no té catastre, sería una temeritat fixar ab xifras, ni tant sols aproximadament, sa superficie.

Aquest petit país está enclavat entre França y Espanya. Confina al N. ab lo departament del Ariège, al E. ab lo dels Pyrineus Orientals y al S. y al O. ab Espanya (provincias de Girona y Lleyda). En la geografía antigua, Andorra confrontava ab lo *Savartés*, que formava part del Comtat de Foix;

ab la *Vall de Carol* ó *Querol*, ab lo Comtat de Cerdanya y ab lo d' Urgell.

Si preném per punt de partida lo *Puig de la Font Negra*, á quins peus se troba l' *estany de la Font Negra*, de hont s' escapa lo primer fil d' aygua del Ariége, seguirém una carena de montanyas granítiques que corre quasi en línea recta fins al *Puig de can Colom*. Lo Pich de la Font Negra té 2600 metres de altitut. Un poquet més lluny s' alsa lo *Puig Negre* que n' té 2812. La *Portella Blanca d' Andorra*, situada al S., se troba á 2572 metres. Passa per ella un viarany molt dolent y pedregós, que ve de la Vall de Carol seguint la *Coma de Camp Cardós* y que porta á Andorra la Vella per la *Vall Civera* y lo *Riu Madriu*.

Lo *Puig de can Colom* es molt elevat, arribant probablement á 2900 m. de altitut. L' esguart desde aquest punt s' exten sobre abdúas Cerdanyas y las montanyas de la Vall de Ribas y de la regió de Berga, derrera del estéril Pendís.

A partir de *Puig de can Colom*, lo límit trenca cap al Oest; Espanya es la que forma frontera. De primer trobém la *Portella Blanca de Maranges*, nom d' un poblet de la Cerdanya espanyola, lo *Puig de Claró*, lo *Puig dels Esparvers*, lo *Port Negre* y lo *Coll de Finestras*, que conduheix directament al *Puigde la Peguera*. Al arribar al *Tarter Gros*, se deixa la carena á la dreta y se segueix lo curs del *Runer* (ó Riu Negre «rivus niger»), que va á llensarse al Valira.

Aquí s' troba lo camí que de la Seu de Urgell va cap á Andorra.

La montanya torna á comensar inmediatament sobre la vorera dreta del Valira, elevantse de sobte á una altura prodigiosa. En lo *Port d' Asnurri* torna á pujar de ferm cap al N., passa per lo *Puig de Canólich*, que domina la célebre ermita del meteix nom, s' infla formant semicercle envers l' Espanya, y repren després sa direcció quasi en línea recta per lo *Port de Conflent*, lo *Puig de Coma Llempla*, lo *Puig de la Coma Pedrosa* y lo *Puig de las Bareytas*, hont lo límit alcansa lo territori francés (departament del Ariège).

Aquesta part del país es de un selvatjisme que fa feresa. Los ossos hi abundan, l' hivern hi dura 8 mesos llarchs.

Lo *Puig de las Bareytas* s' aixeca á 2800 m. damunt lo nivell del mar, y lo *Puig de la Coma Pedrosa* á més de 2900. No obstant, aquí es hont se troba la única riquesa d' Andorra. Vastíssims rasos, cuberts de pasturatjes, son recorreguts per remats de vacas y eugas; grans boscos de pins y faigs perméten als habitants passar l' hivern abrigats dels grans frets, y encara lo Consell General trau diners de las talladas que fa fer en los esmentats boscos.

Al O. s' obre la *Vall Ferrera*, quinas ayguas baixan al Noguera Pallaresa, en Espanya. Lo poblet de Tor comunica ab l' aspre país hont nos trobém per lo *Port de Boet*. Lo port está dominat per lo *Puig d' Altavaca*, rodejat per circos de pasturatjes; al S. s'eleva la pirámide de *Medacorba*.

A partir del Puig de las Bareytas, lo límit corre cap al N., quasi de dret, pera anar á juntarse ab lo *Puig de Tristanyá*; passa luego per lo *Port Negre del Os* ó *d' Arinsall* y lo *Port del Rat (ó Daurat)*, dominat per cims alterosos. Aquest pas se troba á 2601 m. d' altitut. La vista s' exten al N. sobre las montanyas del Ariège y al S. sobre la Vall principal d' Andorra.

Lo camí baixa en zig-zag á un' ampla conca, voltada per un hemicicle de grossas cingleras peladas y de grans planichs de pastura. Los arbres aparéixen al arribar á la vall principal de Tristanya. Aquest lloch es molt pintoresch y de bonich y grandiós aspecte. Lo torrent de Tristanya, junt ab los de Rialp y d' Arinsall, forma lo *Riu d' Ordino* ó *Valira del Nort*.

Lo *Puig de Cabayró*, situat al N. del *Port del Rat*, alcansa 2837 m. d' altitut; més enllá lo límit passa per alturas que varían entre 2840 y 2900 metres.

Lo *Port Vell* y lo *Port Nou*, se troban anant cap al E., puig lo límit se desvía bruscament en eixa direcció; se passa per lo *Puig de Rialp*, dominat al S. per lo *Puig de Fangassos*, y s' arriba al *Port de Siguer*. Aquest coll es molt difícil de passar (2594 m.). Es precís pera guanyarlo, venint de Siguer, atravessar un desert de penyals estimbats; es la ruina d' una enorme montanya.

Del Port de Siguer al *Port de Fontargent*, lo límit va sempre recte en direcció E., inclinantse sensiblement al

Sud. S' arriba á Fontargent per lo poblet de Cabanes, quan se va del Ariège á Andorra. Lo Port de Fontargent es d' ascensió bastant suau; lo Puig que l' domina té 2526 m. d' altitut. Allí es, al dir dels andorrans, hont Lluis lo Piadós clavá una argolla ó grossa anella de ferro, destinada á marcar la divisoria entre Andorra y lo Savartés, una de las possessions dels Comtes de Foix. No crech que Lluis lo Piadós hagués estat may á Andorra, mes després de tot, la opinió dels andorrans es sostenible, mentres que la dels historiadors espanyols que han reconegut en la esmentada argolla restos dels *Trofeus de Pompeyo*, es absolutament ridicula. Per altra part, aquesta anella, lo meteix que la que passa per haver estat clavada dalt del *Puig d' Altavaca*, ja no es visible, y fins es dubtós que haja existit may.

A partir del Puig de Fontargent, lo límit baixa sobtadament cap al S., fent una recolzada envers lo *Puig de Siscaró*, y després va á reunirse ab la vorera esquerra del Ariège, en lo meteix indret hont lo torrent de la Palomera se llensa en l' esmentat riu. La serralada que desde lo Puig de Siscaró va al Ariège, porta lo nom de *Rebollo*.

Enfront, y per consegüent al S., s' eleva lo *macís de Fontfreda*, al qual se lliga la negrenca carena de Font Viva per l' antich *Port de Pimórent* [1].

Arrencant del torrent de la Palomera, la divisoria remonta lo curs del Ariège fins al estany de la Font Negra, de hont havém sortit. Lo camí que ve del Hospitalet corre á lo llarch de la vorera esquerra del riu, mes prompte bifurca: un dels dos brassos puja per la *Solana* y va á reunirse ab lo *Port de Soldeu*, que no cal confondre ab lo *Port de Framiquel* ó *de la Valira* (2460 m.), que s' troba molt més al S. y per hont passa l' altre bras del camí del Hospitalet.

Quan se va de Porté á Andorra s' atravessa l' Ariège en lo punt anomenat *Pas de la Casa*, y després se guanya lo Port de Framiquel per un camí en zig-zag molt pedregós y costarut.

[1] Y no *Puymoren*, com escriuhen los geógrafos francesos.

Varis documents de l' edat mitjana anomenan l' Ariège *Flumen de la Triga de la Casa vocata Ereya*. Aquesta darrera paraula sembla donar la verdadera forma geográfica del Ariège, que tontament s' ha fet derivar d' *Aurigera (aurum gerens)*, per have'ishi passat pe'l cap á alguns sabis geógrafos inventar semblant nom, ab pretext de que lo Ariège arrossegava or.

Aixís, donchs, Andorra se troba tancada per un circuit continuo d' altas serras, y los sols passos quelcom practicables pera penetrar en son interior, son los colls de Framiquel ó de la Valira, de Soldeu, de Siguer, del Rat (frontera francesa), de Port Negre del Os, lo Port d' Arinsall, lo forat de Valira al S., la Portella Blanca de Maranges (frontera espanyola) y la Portella Blanca d' Andorra (frontera francesa).

Las montanyas s' abaixan anant cap al centre d' Andorra y constituhéixen una vall principal de N. á S., la del Valira, que es de hont ve lo nom de *Vall d' Andorra*, que los andorrans emplean ab preferencia al de *Valls d' Andorra*.

Es precis observar, no obstant, que desde los pichs de Bareytas, del Rat y Port Negre del Os, se despren una derivació important que junt ab una altra serra que baixa del Puig de Siguer y del Puig de Fangassos, forma una verdadera vall secundaria en la qual corre lo *Riu d' Ordino* ó *Valira del Nort*. La vall ve á tancarse al S., en lo *Pont dels Escalls*, á dos passos de la confluencia dels dos rius.

Lo *Puig de Casamanya* (2750 m.) es lo cim culminant de la derivació que forma la vorera esquerra d' aquesta vall. D' aquest punt culminant, que está situat quasi al centre d' Andorra, se pot estudiar perfectament la estructura ó anatomía del país. Se descubreix lo Campcardós y lo Puig de Carlit.

Entre lo *Puig dels Meners* y lo Puig de Fontargent (frontera del N. d' Andorra), prénen naixement dúas petitas serraladas, que forman la *Vall d' Incles*, de pendents suáus cobertas de pasturatjes y de *bordas*, hont los pastors aplegan llurs remats.

Ab molta freqüencia s' escriu l' *Embalira,* parlant del riu d' Andorra. La forma es viciosa y crech que es filla de la mala pronunciació, puig los andorrans diuhen *La Balira* y no *Lo Balira.* Llur riu es per ells del género femení, mentres que nosaltres, per cert molt equivocadament, lo fem del género masculí. Los documents antichs escriuhen sempre *Flumen Valeriœ, Alveus Valeriœ, Amnis Valeriœ.* S' hauría, donchs, de mantenir l' ortografía *Valira* y pronunciar *la Balira.*

Lo Valira surt dels *estanys de Pessons,* disposats en forma casi circular, en número de 18 ó 20, y situats sobre una vasta terrassa granítica despullada d' arbres; desde dalt del coll de Framiquel s' ovira cóm sas ayguas se llensan escumejant al fons de la Vall. A partir d' aquest punt, baixa sens gran estrépit y aixís corre d' E. á O.. entre la montanya de Framiquel y de Soldeu á la dreta y lo Puig de las Neras cubert d' ombrívolas pinedas á la esquerra. Mes molt prompte las montanyas de la vorera dreta li oposan enormes massas de rocam; llavors lo riu gira cap al S. pera tornar després al E., contornejant lo gros macís que sosté lo *Puig de las Neras:* qualsevol diría que lo riu s' entorna á son naixement, fent una volta inmensa. Torna, no obstant, al O., mes encara hi troba resistencia, s' encaixa en lo Congost d' Encamp y va á desembocar en la plana d' Andorra la Vella. Baixa després sens grans dificultats cap á la Seu d' Urgell pera anar á llensarse en lo Segre, un poch més avall de la ciutadela de la ciutat esmentada.

II

L' interior d' Andorra

Lo primer poble andorrá que s' troba, venint per lo Coll ó Port de Framiquel, es *Soldeu.* Lo camí es un horrorós curriol; no n' hi ha pas de mellor en tota la Vall. L' aspecte del poble es miserable y profondament trist. Las casas están construidas ab fanch y esmicolaments de pedra

esquistosa; las teuladas son de pissarra terrosa, baixas y mal equilibradas. Aixís es que un hom s' apressura á dirigir la mirada al paissatje rialler, pintoresch y tot sovint grandiós, que s' desplega entorn d' eixos malhaurats poblets andorrans, que poch més ó menos tots se semblan.

Al sortir de Soldeu (1862 m. d' alt.), baixarém cap al *Pont d' Incles* en la meteixa confluencia del torrent d' aquest nom ab lo Valira. L' altitut es aquí de 1768 m. Caminém per un país relativament habitat. Aquí tenim l' *ermita de Sant Pere*, los caseríos de *Tarter*, *La Costa*, *Ransol*, *l' Aldosa* y *El Vilá*, en la pendent de la montanya de la vorera dreta. Aquí hi ha alguns camps y los andorrans que 'ls dallan no s' dignan dirigirnos la vista, mes los xicots vénen á voltarnos, posantse á córrer al costat de las nostras mulas sens por d' ésser aixafats; van espellifats y descalsos, mes saltan com cabras y fan una cara hipócrita, que s' adapta á llurs semblants malaltissos. No hi ha dubte que no s' troba en aquesta encontrada d' Andorra la salut forta y robusta dels montanyesos; probablement las propietats de las ayguas y dels ayres no bastan á compensar las mossegadas de la miseria, que, á lo que sembla, regna aquí com soberana.

Entre la *Costa* y *l' Aldosa* baixa lo *torrent de Ransol*, que surt dels estanys situats al peu del *Puig dels Meners*. Quasi enfront s' ovira lo *Pont de la Molina*, quin cami puja á *Coma Llosada* y al *Puig de las Neras*.

Ja som á *Canillo*, cap de la parroquia, á la qual pertany tot lo país que havém atravessat desde lo *Pas de la Casa*. Canillo es un poble de 500 habitants, exposat als furors d' un gros torrent, lo *Rech de Moncaup*, que baixa dels contraforts del gran *Puig de Casamanya*. Al S. del Puig hi há lo *Coll d' Ordino*, entre pasturatjes glassats.

En 840 lo nom de la parroquia de Canillo apareix baix la forma *Kanillave*; en 1374 ab la de *Canilhou*.

Atravessém lo Valira per un pont de fusta (1557 m. d' alt.) y 'ns enfilém dret amunt la *costa de Prats* (1619 m.) A baix, á nostra dreta, lo riu corre remorejant, puig passa estretament encaixonat y saltant per damunt dels penyals arrossegats per lo *torrent de Merex*.

Un poquet més lluny de Prats trobém uns casuchs d' un sol pis, de hont súrten alguns sers esporuguits, que 'ns costa traball pendre per homes, y que, després de mirarnos de reúll y de cap á peus, se n' tornan á llur cau.

Una capella arrebossada, de lluhenta teulada, fa un contrast sorprenent ab las casotas vehinas; es l' ermita més freqüentada d' Andorra, la *Mare de Deu de Meritxell*. «Deu guarde los turons d' Andorra, Deu los guarde y Nostra Senyora de Meritxell!» Aquesta exclamació es la més hermosa que pot sortir de la boca d' un andorrá. Las montanyas d' Andorra, Deu y la Verge, *¡Patria y Religió!* tot l' esperit andorrá s' enclou en estas paraulas. L' andorrá es, en efecte, molt adicte á son país, es patriota en tota l' extensió de la paraula.

Los andorrans son essencialment religiosos y encara s' troban á Andorra las prácticas més devotas de l' edat mitjana. L' aplicació de las penas canónicas, desde fa tant temps abolida en totas las nacions católicas, encara s' hi observa. No es estrany veure en las iglesias individuos prosternats á dos genolls, ab un ciri á la má, y fent en plena missa penitencia pública. En cambi lo capellá designa durant l' ofici á tal ó qual individuo, que expulsa de l' iglesia per haver comés una infracció á las lleys de la iglesia ó á las bonas costums. De tots modos, jo crech que l' andorrá es més fervent católich per principis que de cor; está persuadit de que lo repós que sa patria ha gosat durant tant temps, lo deu al respecte á la religió.

L' origen de la capella de Meritxell es desconegut; véuse aquí, no obstant, lo que n' contan los andorrans. Un jorn del mes de Janer los habitants dels *Cortals de Meritxell* vejéren un esbarzer florit, com si hagués sigut en plé mes de Juny; s' hi atansáren y vejéren en un forat una imatje de la Verge portant al bras son fillet, l' infant Jesús. Enterat lo senyor Rector de Canillo, aná á buscar la imatje seguit de gran nombre d' andorrans y la portáren á la iglesia parroquial. Mes durant la nit la Verge se n' entorná al lloch hont havía aparegut. Això era una advertencia, que no debía passar desapercebuda; mes l' endemá nevá y, cosa verament extraordinaria, á uns cinquanta metres

tot al voltant del esbarzer, la neu deixá lliure un gran espay de terreno. Llavors los andorrans, comprenent que la Verge no volía deixar aquell lloch, l' hi edificáren una capella, lo notable Santuari de Meritxell [1].

La Mare de Deu de Meritxell ha sigut reconeguda *Patrona d' Andorra* per acort del Consell General de las Valls del 24 Novembre de 1873. L' aplech té lloch lo día 8 de Setembre.

De Meritxell se baixa á Encamp per un camí dolentíssim y estret, d' una pendent espantosa; un pas en fals del matxo vos estimbaría al fons del Valira, quals ayguas córren bramant ab fúria á través d' enormes rocas graníticas que li disputan lo pas.

Lo poblet d' *Encamp*, cap de la parroquia del meteix nom, conta prop de 200 habitants. Está situat sobre la vorera esquerra del Valira, á 1288 metres d' altitut. En l' altra vora, lo poblet ó barriada de Mosquera. La plassa es molt petita y se n' surt per un gros portal que sosté una casa. L' aspecte del país, sobre tot al E., es bastant pintoresch, y la vorera esquerra está ben cultivada y regada. Aquí hi ha un tros de plá, mentres que fins ara sols havém trobat dúas estretas faixas de prats que córren á lo llarch de las dúas voras del riu.

Al sortir del poblet, passém á la vora dreta del riu per un pont de pedra; després, á un kilómetre més avall, las montanyas s' estrényen y la de la vora dreta cau á pich; es lo darrer esperó que destaca al S. lo macís de *Casamanya*. Torném á passar á la vorera esquerra y lo camí es un poch més ubagós. A la dreta, algunas bonicas praderas, serpejadas de petits filets d' aygua; á l' esquerra s' ofereix un espectacle singular, enormes penyals de quartz ab betas de pegmatita y d' eurita. Se diría que un gegant ha vingut á destrossar la montanya á cops de mall. Hi ha penyals que son més grans que las iglesias del país. Aquestas rocas pertányen á una faixa eruptiva que atravessa Andorra quasi de N. á S. Sobre la vora dreta s'acusan

[1] Aquesta piadosa llegenda també s' troba á Err, en la Cerdanya francesa.

netament vestigis de la época glacial. Una gran *moraine* (clapissa) lateral se mostra sobre las pendents que devallan de la *Collada de Vexalis* y del S.-E. de la *Roca Corba*.

Baixém á las *Escaldas* per una especie d' escala ombrejada per verdas alzinas (1126 m. d' alt.) Aquest recó d' Andorra es molt petit, mes jo l' considero un dels més gemats de las Valls; sembla un niu de verdor.

Lo poblet de las Escaldas no s' escapa pas á la meteixa tristesa d' aspecte que havém fet notar quan éram á Soldeu y que s' exten ab uniformitat sobre tots los pobles d' Andorra; mes en las Valls gosa d' una verdadera celebritat. De primer á causa de sas ayguas thermals, que li donan lo nom, ayguas que alcansan una temperatura de 75° C.; y després per haver fet la revolució del 8 de Desembre de 1880. Tot es relatiu en Andorra, y aquí s' ha d' entendre per revolució un motí d' un ó dos poblets que prénen las armas.

Avuy las nacions europeas no donan pas fácilment autorisació pera crear casas de joch. Alguns *croupiers* concebiren la idea d' anarne á establir una en Andorra, país perdut, ignorat, semi-independent y sumament pintoresch. Los turistas vólen montanyas y boscos, y n' hi havía pera tots los gustos en lo país dels andorrans; l' ayre pur y las ayguas cristallinas no hi mancavan. Podría anarse á Mónaco á l' hivern, y á las Escaldas al estiu. Mes encara que independent, Andorra té dos amos:—¡singular independencia!—lo Bisbe d' Urgell y lo gobern francés, y calía obtenir autorisació pera crear la casa de joch. Dels dos Co-prínceps ni pensar' hi. Se féren ballar als ulls dels andorrans bonicas unsas (los andorrans comptan molt per unsas, pessas d' or de 80 franchs), que haguéran portat lo benestar entre ells. L' andorrá entrevegé temps felissos, ab turistas, correus, telégrafos, carreteras, escolas y novas iglesias; la companyía s' obligava á pagar fins lo tribut degut als Co-prínceps. Las costums primitivas de certs andorrans se deixáren corrompre. D' aixó n' resultáren dos partits y la guerra civil; era l' any 1867. La tempestat se calmá. En 1880 renasqué la qüestió y esclatá la guerra civil. Desd' aquella época,

no hi ha hagut gayre més tranquilitat á Andorra. Los Co-princeps no volian casas de joch: las Escaldas sí. Lo poble s'alsá en armas, anavan á rómpre's la crisma, quan lo tractat del *Pont dels Escalls* posá fi, sino á la lluyta, al menos al desacort (3 Juliol 1881). Un poch més tart, lo 14 de Juliol del meteix any, los dos Co-princeps firmáren un Conveni pera fixar á 12 homes la forsa armada. Després han sobrevingut dificultats que han revifat de sas cendras la qüestió d' Andorra; mes no es aquest lo lloch d' ocupárnosen.

Passém á la vora dreta del Valira (1110 m. d' alt.) y als cinch minuts arribém al *Pont dels Escalls* (1101 m. d' alt.) sobre lo Riu d' Ordino. A nostra dreta, y sobre nostre cap, hi ha lo *Mas del Dumenje*, hont s' hostatjá, segons se diu, lo Rey Lluis lo Piadós. Deu minuts després entrém á *Andorra la Vella*, quinas teuladas de pissarra havíam vist brillar desde las Escaldas.

Andorra la Vella se troba á 1079 m. damunt lo nivell del mar; si fa no fa, es l' altitut de Bourg-Madame. Los estius hi son deliciosos y los hiverns molt soportables. No compta gayre més de 600 habitants. Se troba sentada al peu de las cingleras grisas y desoladas de la montanya d' *Anclar*, sobre un ras espedat que domina una riallera conca de uns 4 kilómetres quadrats, coberta d' horts y prats ab lo Valira al mitj. Verdaderament es lo lloch més bonich de tot lo país. La montanya de Anclar es núa y pelada, mes la que té al bell davant, lo *Puig de Manya*, está tota coronada d' abets; las vessants, no obstant, també están peladas, y fa pochs anys que lo ruhí poble del *Fené* baixá en ruinas planich avall.

La vila d' Andorra, que á França no passaría de poblet de mala mort, presenta igual aspecte que tots los altres poblets andorrans, sols que s' hi véuhen casas un poch més altas y més ben arregladas de vidres; los carrers son estrets, tortuosos, irregulars y fins escarpats; lo morter es cosa rara, la pedra esquistosa es quasi bé la única que s' emplea en las construccions. Lo barri més alegre es la plassa, adornada d' una mala font ab abeurador pera 'ls animals. Algunas bonicas casas, la iglesia, la presó y la

farmacia, la voltan per tres costats. Andorra la Vella es certament la més miserable de las capitals del mon.

De la plassa se va al Hostal de Can Colounes, al costat del Correu. No s' hi está del tot malament, mes los polvos insecticidas no hi fan cap mica de nosa: que 'ls turistas ho tingan ben present. Tambe s' han de recordar de demanar la menos canyella possible en los rostits; á mí sempre m' ha fet inflar los llabis. Lo Correu está instalat en una botigueta, hont sempre hi ha darrera 'ls vidres una munió de cartas á reclamar. Me sorprengué veure tantas cartas, quin destinatari no s' trobava. Las cartas arriban aqui per la Seu d' Urgell y Sant Juliá. Una noya de 12 anys fá l' servey del correu entre Sant Juliá y Andorra; porta una cartera de cuyro y fa mitja tot caminant.

Lo Palau de la Vall, anomenat *Casa de la Vall* per los andorrans, es lo lloch hont los Veguers y 'ls Batlles administran justicia, y lo Consell General celebra sas sessions. Está edificat al extrem S. del poble, sobre d' una roca escarpada que domina la conca fins al congost de Santa Coloma. L' aspecte del monument indica que data de mitjans del s. XVI: es una construcció lletjissima, pesada, sombría y mitj destrossada. Los baixos, hont un dia per poch m' hi perdo, se troban en un estat de bruticia exemplar. Lo primer pis comprén, en primer lloch, la *Sala de Sant Armengol*, á la que va anexa una capelleta en la qual lo Bisbe d' Urgell ha fet pintar sas armas ab un títol que se li disputa; lo de *Princep soberá de la Vall d' Andorra*. La *sala del Consell General* está al costat. Uns quants banchs, algunas malas cadiras, una taula que no acceptaría pas lo més ínfim dels consells municipals de França, un quadro de poch mérit de l'edat mitjana y las quatre parets emblanquinadas, ab lo sostre de llargas vigas quadradas: tal es la sala del *Il-lustrissim Consell General de la Vall*. Un rónech armari, que no es pas de ferro com algú ha escrit, sino de vulgar abet, conté los arxius; ja veurém més tart lo que son aquestos. Jo m' recordo que un dia de gran ceremonia, aquesta sala va servir de refectori, y que las viandas no venían de fora, puig en lo palau hi ha una cuyna, per cert monumental. La llar es al centre, la

ximeneya es una grossa obertura practicada en lo sostre, los calamástechs son enormes y las ollas dignas de las bodas de Camacho. S' hi podrian fer bullir y rostir moltons sencers, sens exageració; he vist una cuyna semblant en lo famós santuari de Nuria en Catalunya, conegut de molts turistas del Mitjdía de França.

Malgrat lo gran cuidado dels andorrans en no deixar caducar res del passat, han renunciat ja á algunas de llurs costums. Per exemple: poch temps enrera los consellers, al arribar montats á caball ó en matxo s' deixavan los animals en la quadra del comú, hont se 'ls mantenía gratuitament, mentres que ells meteixos s' hostatjavam y menjavan en lo palau á costas del pressupost andorrá. Avuy en día cada hú posa en una casa particular.

Se baixa al fons de la Vall per un horrible camí, que surt de un barri anexo d' Andorra, *las Casas del Puial* pera arribar al petit caserío de *Tóvira*. En menos d' un quart d' hora s' arriba á *Santa Coloma*, hont s' obre la *Vall d' Anclar*, congost trist y pedregós, que sols conté una miserable capella abandonada, construida ab las ruinas d' un antich castell de la edat mitja, lo *Castell de Sant Vicens*, del qual tindrém de parlar més endavant.

Arribém al Valira. Lo riu es ample y bonich; l' aygua trasparent; la Vall gira al S.-O. y s' estreny. Atravessém lo riu enfront de *las bordas de la Margineda* y 'ns trovém en una verdadera afrau de parets rojas, que sols deixa lo precís espay al llit del riu. Un moment després, reapareix la Vall ab sas praderas, y los boscos s' allargan envers los alts de l' *afrau de Vexassarri;* per allí passa un curriol que va al poblet d' Os, en la provincia de Lleyda. Lo *Puig de Canólich* domina la petita Vall de Vexassarri, nom probablement ibérich, com lo d' Asnurri, que está al S., al altre costat de la frontera. Lo país que acabém d' indicar se troba á nostra dreta. A la esquerra s' ovira la torrentera de *Aixiravall*, en quin cim hi ha lo petit poblet de Llumeneres.

Ja som á *Sant Juliá*, hont regna una animació desconeguda en los altres poblets de las Valls. Aquí s' hi veu moviment, industria y magatzéms, en lo verdader sentit de

la paraula. Hi ha un hostal en la plassa, hont s' está bé, si un té compte de dictar lo *menú*, puig d' altre modo, preparéuvos á saborejar canyella, oli ranci, pollastre bullit y arrós ab safrá! Nostre consoci Mr. Lequeutre vos en dirá alguna cosa; per ma part, vaig contentarme, com ell, ab un ou per beure, un tall de butifarra y un punt de vista magnífich, aixó sí, que domina lo curs del Valira y la part de sota del poble, desde dalt del balcó de fusta del hostal.

Retornant á Andorra la Vella, remontém la vall del riu d' Ordino, ó *Valira del Nort*. Lo camí, conegut baix lo nom de *Camí Grella*, segueix de primer la vora dreta del riu, que té un llit molt fondo. En lo *Pont Plá* passém á la vora esquerra (1135 m. d' alt.), hont se veu una grossa pedra, buydada, segons tradició, per un cop d' espasa de Carlemagne ó un de sos pars, pera posar'hi la cibada destinada á la montura. Una mica més amunt, entre lo *Pont Plá* y lo *Pont de Sant Antoni*, s' ensenya una pedra, hont lo calsat del Rey dels Franchs hi deixá marcada sa petjada. La montanya de la vorera esquerra, envers Anyós, es coneguda ab lo nom de *Serra de la Nor* ó *del Honor:* en ella Carlemagne va derrotar als moros. Com se veu, las tradicions pseudo-carlovingias no faltan en Andorra.

La parroquia de *la Massana* está en la confluencia del riuhet *d' Arinsall* y del Valira del Nort; las fonts del primer son en los voltants del *Port Negre del Os*. Aquest valliu conté alguns petits poblets, com son: *Erts, Puyol, El Mas* y *Arinsall*, que tots plegats reunéixen una població de uns 200 habitants. Lo cap de la parroquia no n' compta pas més enllá de 400.

La Vall d' Arinsall está separada de la d' Ordino per una grossa montanya, hont passa lo *Coll de Jou*. Los colls d' aquest nom abundan molt en la terra catalana, y no hi ha dubte de que l' recort de Júpiter *(Jovis)* hi ha influit. Aquesta montanya conté molt ferro y s' hi han fet molts ensaigs d' explotació, mes la falta de vías d' exportació 'ls ha fet parar.

De la Massana se torna á baixar, pera anar á pendre lo camí d' Ordino, que prompte s' endinza en la vall per un

estret congost, quals parets de roca ha enrogit vivament l' óxit de ferro. Entrém després en una bonica conca de pradas y fruyterars, dominada per lo poblet d' Ordino, situat al S., y sentat damunt d' unas cingleras graníticas (1347 m. en lo llindar del portal de l' iglesia). La població d' aquest cap de parroquia es de 300 habitants aproximadament: la vista es magnífica. L' iglesia está ben adornada, vejents'hi un Sant Cristo de fusta, del s. xv, bastant curiós.

A poca distancia, més amunt d' Ordino, s' aixeca una antigua torre, que s' fa remontar á l' época musulmana: es *La Meca*. En la parroquia de *Sant Juliá* hi há un' altra torre que s' anomena *La Seca*. Se sol dir, parlant d' un home que ha viatjat molt: *Ha seguit la Seca y la Meca y la Vall d' Andorra*. Aquest aforisme ha passat á las poblacions de la Cerdanya y del Rosselló, reforsat ab la idea de gansería, que s' atribuheix á aquell á qui s' aplica.

De la Meca s' ovira la Vall d' Ordino enfilarse al N., coberta de pasturatjes y boscuria. Per las colladas hi há escampats varis caseríos: lo conegut ab lo nom de *lo Serrat*, quasi al cap de munt de la Vall, al costat de la confluencia del *Rech de Rialp* y del *Rech de Tristanya*, está situat á 1585 metres d' altitut. Es aquest un recó molt fret y selvatje; lo turista anirá mes fácilment al Coll d' Ordino, vastíssima pradera hont pasturan tota mena d' animals, xays, ovellas y eugas, que en tota la parroquia d' Ordino se crian en abundancia.

Andorra está dividida en 6 parroquias, que havém atravessat. Véus'aquí, segons Mr. Bladé, la població de cada una:

Andorra la Vella.	1100 habitants.
Sant Juliá.	1000 »
Encamp.	700 »
Canillo.	1100 »
La Massana.	1100 »
Ordino.	900 »
es á dir.	5900 habitants.

O sian 6000, en xifras rodonas.

He tingut varias vegadas ocasió de comprobar las xifras que Mr. Bladé senyala als poblets y las he trobadas exactas. Crech, per lo tant, que no hi ha dificultat en acceptar l' esmentat total.

III

Carácter, costums, llengua.—Administració.

L' andorrá es hospitalari y caritatiu, segons sos medis; pero l' atormenta un viu amor al guany y es molt maliciós, per més que s' diga. Qualitats y defectes son aquestos que s' troban en tots los pobles de montanya; mes dúas cosas distingéixen al andorrá d' altres montanyesos, y quasi s' pot dir del resto dels homes: sa discreció y sa antipatía per las innovacions. Es menester haver viscut ab los andorrans pera poder formarse una idea de llur extremada discreció, que per altra part, es proverbial en las poblacions vehinas, hont parlant d' un home que guarde reserva y fassa veure que ignora lo que mellor sab, se sol dir: *Fa l' andorrá.*

Mes si al andorrá no li agrada ésser preguntat, en cambi tampoch fa may preguntas. Una vegada vaig arribar á Andorra la Vella, després d' haver fet estada en tres pobles importants del país, y encara ningú m' havía preguntat ma nacionalitat; de mos projectes, de mon itinerari, de ma professió, ¡ni un mot en lloch! Vos faig una posta que no donaréu un pas en la Cerdanya sens que vos veyau abrumat á preguntas, fetas, en veritat sia dit, ab més ó ménos gansería, sobre quí sou y tot lo que se n' segueix. Un día, d' Odello á Ur, vaig ésser succesivament herbolari y farmacéutich, enginyer, inspector de ayguas thermals, géolech, contratista de carreteras, arquitecte, general espanyol, oficial francés y contrabandista.

Lo cerdá procedeix per interrogacions d' aquest género:

«V. es enginyer, ¿no es veritat?» y vos respondéu: «Sí». Aixís tanquéu de cop y lo preguntayre ha de callar. Si contestéu: «No», vos veuréu obligat á donar explicacions y llavors es cosa de may acabar.

Ab l' andorrá podéu estar perfectament tranquil. Si enrahonéu, vos ascolta ab atenció, pero may ab sorpresa ó admiració. A un andorrá no se l' deixa parat tant fácilment!

¿De qué póden provenir tanta discreció y tanta prudencía? ¿Quina n' es la causa, l' orígen, lo generador? Evidentment l' estat de doble vassallatje en que vegeta l' andorrá. Aquest té dos amos, als que deu respectar y honrar en igual grau, y dos amos d' humor, carácter, hábits y costums molt diferents: un bisbe espanyol y un prefecte de la República francesa! May s' es vist una situació semblant.

«¿Qué m' dihéu del Il·lustríssim Bisbe, senyor Canillo?»

«Ay, miri, com vol... sab... heu! heu!... m' sembla que fará bon día avuy.»

Trovéu després al senyor Ordino:

«¿Y bé, qué m' diu de aquest senyor delegat francés?»

«Vaja, vaja, molt bé, gracias á Deu, y vosté?... La boyra baixa y penso que plourá... heu! heu! ay! ay! qué poca aygua porta la Valira!»

Resposta cap; l' andorrá s' esquiva y pren la tangent. ¡Potser s' comprometería!...

Es lo tipo del conservador en la accepció gramatical de la paraula: *innovar*, segons ell, es *revolucionar*, es *destruir*. Per lo meteix, als vells de la Vall no 'ls hi agradan los joves que van á viatjar, perque á llur retorn parlan de cosas perniciosas, com carreteras, correus, telégrafos, escolas; los vigilan y 'ls ténen per perillosos.

Andorra de fixo es lo país més pedregós del mon; ab tot, á lo llarch del Valira, que l' atravessa, no sería pas molt costós convertir en una bona carretera lo horrible camí que puja y baixa desde lo Coll de Framiquel fins á Sant Juliá. Mes may s' ha donat un sol cop de picot ab aquesta intenció. Anéu á Andorra, féu una senyal en uns quants rochs que impedeixin la fácil circulació, tornéu'hi al cap d' un any y ab seguretat los trobaréu al mitj del

camí y en lo meteix indret. Se diría que son sagrats. Lo matxo andorrá, ell ray, se n' riu: coneix de memoria l' camí, y en una baixada esgarrifosa com la d' Encamp, posa la pota en lo meteix puesto hont vint generacions de matxos han passat y hont la ferradura ha pogut deixar marcada sa petjada.

¿Es peresa ó indiferencia lo que fa que los andorrans guarden tant respecte á aquest estat llastimós de llurs camins? No; es lo temor d' atraure 'ls estrangers, facilitántloshi l' accés del país y la circulació. Sembla estrany, mes es veritat, y tota la discreció andorrana no m' ha impedit obtenir la confessió d' eixos temors ridículs.

Un día que visitava á una persona que té interessos importants en Andorra, «Sobre tot— me digué al retirarme —no deixéu de dir al senyor Veguer y al senyor Delegat que no párlen pas de fer carreteras! Tothom vindría al nostre país y això sería la ruina d' Andorra!!»

Aquesta preocupació de no voler cambiar res y de no fer cap innovació, ha entregat los andorrans á una ignorancia quasi absoluta. Pera justificarla, un dels vells discorría aixís devant meu: «Nosaltres no havém aprés la sabiduría y la política en los llibres; no sabém més que lo que 'ls nostres pares nos han ensenyat; l' instrucció y l' progrés que tant acabéu de alabar, no ténen res que fer en nostra Andorra; si 'ls hi obrim las portas, estém perduts.»

Tal es la doctrina monstruosa que jo combatía acérrimament. Per això deyan més tart que jo havía introduhit lo *veneno francés* en Andorra. Confesso humilment que estich prompte á tornar á comensar. Tinch la seguretat absoluta de que, tot respectant la religió y las antiguas costums andorranas, se podría introduhir un xiquet més de benestar en las Valls, desarrollant la instrucció. Per molt que s' diga y per molt que s' fassa, la instrucció es la mestressa del mon; la llum, fins baix lo punt de vista físich, val més que la obscuritat.

Alguns noys tant sols aprénen ab lo vicari de la parroquia á llegir y á recitar lo Catecisme, únich llibre conegut en lo país, ab los Goigs de Nostra Senyora de Meritxell. No obstant, just es senyalar la aparició bastant

freqüent de un llibret escrit en catalá, en lo qual se tracta á França de nació corrompuda y corruptora, que no té cap especie de drets sobre Andorra, país profondament catalá.

La llengua parlada per los andorrans es lo catalá de la Vall de Ribas y de la Vall del Segre. No está pas barrejat ab lo patués del Ariège, com s' ha dit; lo que hi ha es qu' alguns andorrans que han habitat Foix, Carcassona ó Narbona, quan conversan ab los francesos, usan paraulas del Languedoc, pero jo crech que aixó no es més que cortesía envers aquells que ells califican de *gabatxos*.

Un día qu' anava de Soldeu á Andorra la Vella ab un traginer de Sant Juliá, vaig observar que responía *oube* per dir *sí* y *nani* pera dir *no*. Deya *acó* per *aixó*. Li vaig fer preguntas sobre l' ús d' aquestas paraulas forasteras al catalá, y m' va dir que molt sovint anava á passar l' hivern al Languedoc.

Las donas d' Andorra, ab raras excepcions, no rében cap instrucció; mes en general ténen génit suáu, son modestas y laboriosas; llurs faccions son finas, pero s' marcéixen depressa. Se posan per march á la cara, generalment graciosa, un mocador de colors vius, que s' núan sota la barba y portan invariablement un cosset de vellut negre sobre faldillas de color. Los días de festa s' adornan las espatllas ab un mocador de seda ab sarrell.

Lo trajo dels homes cada día se va perdent una mica: alguns se n' plányen y persistéixen en portar la calsa curta ab calsons de cuyro ó mitxas, sens cambiar la elegant barretina per la gorra, que es sens dubte la prenda més ridícula que s' hagi posat may un home sobre l' cap.

Las andorranas están acostumadas á mirar á llurs marits com á senyor y amo, *l' amo de casa*, *lo cap de casa*. Quan lo marit vol, la dona s' inclina ab la sumissió més tranquila del mon. Vaig á citar un exemple, que jo meteix he presenciat, de lo que acabo de dir.

Fa dos anys que m' trobava á Andorra la Vella lo día de la festa major (3 Agost) ab varis compatriotas meus. A las onze de la nit encara duravan las balladas en la plassa: era una orquesta catalana de la Seu la que feya saltar á las

alegres parellas. Tots nosaltres havíam tornat cadascú á casa seva. Lo Veguer y lo Delegat francés acabavan de ficarse al llit. Jo, al arribar á casa mon patró, que era taberner, vaig demanar un porró d' ayguardent y m' posi á platicar tranquilament ab un de mos amichs de Canillo, que s' trobava alli. De sobte la porta fou sacudida bruscament, acabavan de matar un home en la plassa. Tot seguit sortí á fora, dirigintme á casa del Batlle francés: regnava en los estrets carrers la més negra foscor; mes ab tot y l' obscuritat, veya circular, pujar, baixar y córrer gent armada y mos cólzers topáren dúas ó tres vegadas ab la boca dels trabuchs. Un dels que portava una d' eixas amables joguinas me digué bastant alt: «No tingui temor, senyor Vidal, no hi ha res contra de vostés».

Lo Batlle havía sortit; vareig trovar dúas donas assegudas á la vora del foch ab lo cap entre abdúas mans. No tardá en arribar lo Batlle, y prenent son fusell y cartutxos, sortí á fora. Las dúas donas no diguéren una paraula. Cinch minuts després, dos homes cuberts de suhor arribáren y demanáren llurs fusells y cartutxos. Las dúas donas ajudáren á llurs marits á buscar lo que demanavan, los acompanyáren fins á la porta, y sens fer la més petita observació, tornáren á llur puesto á la vora del foch, no sens haverme ofert avans un vas de vi ranci. Al cap d' un rato me n' vaig anar admirat de tanta impassibilitat y obediencia. Eixas donas sabían que podía succehir una gran desgracia y que llurs marits no serían pas los darrers en lo perill, mes ells ho volían y aixó bastava.

Lo dret de primogenitura existeix en Andorra. Legalment, lo fill més gran, ó á falta de varons, la filla més gran, no póden pendre á títol de *preciput* (mellora), més que lo ters del patrimoni, los dos tersos restants han de repartirse en parts iguals entre tots los fills. De fet, no obstant, los bens quedan tots pera lo fill gran, *l' hereu*. Si los germans ó germanas demanan llur part, lo pare en vida, ó bé á sa mort l' hereu, s' arreglan de manera que 'ls pugan donar en diner la part que 'ls hi pertoca. Aquestos casos, per tant, son bastant raros, y los altres fills y fillas se

quedan, sens violencia y de grat, en la casa payral al costat del hereu, que acaba de casarse, contribuhint ab zel á la prosperitat d' una familia que consideran com propia.

En las casas hont no hi há més que noyas, la *pubilla* no s' casa ab un *hereu*, que confondría son patrimoni ab lo d' ella sens abdicar lo nom que sols ell está encarregat de conservar; la pubilla s' casa ab un fill segon, escullit per ella, y aquest, després de casat, afegirá á son nom, lo nom de la casa quin pervindre se li confia desde aquell instant.

Ab aquest sistema la propietat y la familia han adquirit una estabilitat, que de la terra y de la llar doméstica ha passat á las institucions d' Andorra y á son gobern.

En efecte, aixís com en la familia tots los bens inmobles quedan pe 'l fill gran, aixís en la parroquia la major part dels cárrechs públichs se trasméten als gefes de las principals casas. No cal dissimularho: per més que sas costums sían en lo fons essencialment democráticas, en sa organisació la República d' Andorra té més d' un punt de contacte ab l' aristocracia. Es una classe de gobern oligarco-aristocrátich, per dirho aixís, y per ma part me guardo tot lo possible d' anomenar á Andorra *república*, á no ser que s' vulla donar á eixa paraula sa accepció primitiva, de *Cosa Pública*. Per altra part, los meteixos andorrans emplean molt poch la esmentada paraula pera designar llur forma de gobern. La igualtat sols hi existeix en las costums.

Lo *Consell General*, nomenat també *Consell soberá ó dels vint y quatre*, se composa: 1.er dels cónsuls primer y segon de cada parroquia; 2.t de dos delegats de cada parroquia designats per lo sufragi dels gefes de familia, que son los únichs electors.

Lo Consell General delibera sobre totas las materias administrativas y de policía, viabilitat, pesca, cassa, obras públicas, etc., etc. Jutja lo contenciós sobre las meteixas materias, y nombra tots los funcionaris ó empleats que no están reservats, com los auxiliars y agents de justicia, á la elecció dels Veguers ó d' aquells que aquestos representan.

Lo Consell General nombra un *Síndich procurador general de la Vall* y un *segon Síndich suplent* pera reemplassarlo en cas de impossibilitat. Lo Síndich general presideix lo Consell y fa executar los acorts d' aquest cos que ell representa en tots los assumptos de que entén. Ell es qui, ajudat del *Secretari general* de la Vall, correspon ab los co-prínceps ó llurs representants. Guarda los sellos, administra los fondos públichs, dels quals ne dona compte tots los anys al Consell General, que convoca extraordinariament en cas d' urgencia.

No hi ha que parlar en Andorra de «Ministeri» de cap mena. L' exército es de per riure; tot individuo en estat de portar las armas es soldat, pero no hi ha servey determinat. No s' pagan més que los 12 homes de *la Ronda*, especie de guardia civil destinada á mantenir l' ordre, pero que molt sovint posa l' desordre en l' Estat, un Estat de 6000 habitants, escampats per lo país més trist del mon.

Los empleats no costan res; la gratuitat dels empleos públichs es lo principi fonamental del gobern. Es precís pagar lo tribut als co-prínceps, reparar alguns monuments públichs, los dinars solemnes y lo sou als vicaris que donan llissons de lectura (los Rectors son pagats per lo Bisbe d' Urgell, que 'ls nombra). Tal es lo capitol de gastos. S' aten á tot això ab las talladas de boscos que s' vénen á Espanya, lo lloguer d' alguns pasturatjes, dits públichs — que no han de confóndres ab los comunals ó parroquials,—l' impost sobre los camps y lo producte de las carnicerías y tabernas que pertányen al Estat. Lo paper sellat es desconegut en Andorra; las funcions de recaudador son desempenyadas per los cónsuls de las parroquias. N' hi ha dos al davant de cada parroquia, y son ajudats per los *mostassafs*, especie d' inspectors de policía que ho vigilan tot, fins los pesos y mesuras.

Com se veu, l' administració d' Andorra es una autonomía comunal. La Vall es una comuna autónoma, pero privada del dret d' administrar justicia, com veurém més endavant.

IV

Historia d' Andorra

¿Es veritat, com afirman los andorrans y repetéixen tots los historiadors d' Andorra, que aquest país deu sa independencia y la constitució que l' regeix á Carlemagne y á Lluis lo Piadós? Certament no; avuy, en efecte, pot assegurarse que ni Carlemagne ni Lluis lo Piadós anáren may á Andorra ni dotáren á aquest país d' una constitució especial. L' asserció pot semblar temeraria, pero existéixen probas históricas pera sostenirla.

En primer lloch ningú ha pogut fixar may quán vingué Carlemagne als Pyrineus Orientals. No s' coneix més que una sola expedició d' aquest príncep contra 'ls moros, la de 778; mes se sab qu' entrá en Espanya per los colls dels Pyrineus Occidentals. Tot lo mon coneix lo desastre que experimentá á sa tornada á França en la Vall de Roncesvalles. Lo nom de *Vall de Carol* no té res que veure ab Carlemagne *(Carolus)*, donchs que l' nom antich, lo nom verdader d' aquesta vall es *Querol* ó *Cheirol (Rocós)*.

Tampoch hi ha cap apoyo pera afirmar la presencia de Lluis lo Piadós en Andorra y en lo país d' Urgell, del que dependia la Vall. Las crónicas de l' época, molt nombrosas per cert, los biógrafos de Lluis lo Piadós, lo Anónim Astrónom principalment, no diuhen una paraula d' Andorra. Tot lo més que s' troba en aquest darrer, es un passatje que dona á compendre que dit príncep, llavors Rey d' Aquitanía, repoblá certas ciutats de l' alta Catalunya per medi de *cartas* donadas á Tolosa y transmesas á sos llochtinents (de 798 á 800.)

Los alarbs no poguéren tampoch venir á Andorra y al país d' Urgell, del que aquella formava part, sino entre los anys 773 y 783, y de 783 á 840 se troba la diócesis d' Urgell administrada sens interrupció per Bisbes, circunstancia que indica la ausencia de musulmans. Ara bé, los andorrans pretènen possehir un títol firmat per Lluis lo Piadós, otorgat per dit príncep á *son pas per Andorra*,

en l' any 805. O lo títol es apócrif ó está falsament fetxat. Tot fa creure que l' document es del s. XI. Lo misteri ab que los andorrans tractan d' envoltar llurs orígens históríchs no m' ha permés veure eix document, mes, poch importan la fetxa de la carta y lo nom del que la ha otorgada. La qüestió está en saber si conté lo que se li fa dir. ¿Hi ha cap rastre en eix document *de la Constitució que avuy regeix á Andorra?* ¿Hi ha la proclamació de l' independencia dels andorrans? Mil vegadas no.

Jo he pogut procurarme un análisis molt ben fet de la *carta* de 805. Es senzillament una *carta de població*, de repoblament, com se n' troban en tots nostres paíssos durant los s. X, XI y XII. Lo Rey concedeix privilegis y franquicias á tots aquells que vingan á habitar tal ó qual lloch desert que ell designa; eximeix als pobladors del impost y altres tributs, pero 'ls manté baix la seva autoritat ó la de un de sos comtes, quedant llavors *vassalls seus directes*. Una carta pot ésser més ó ménos amplia en privilegis accessoris, pero n' hi ha dos sens los quals la comuna no existeix: associació legal dels habitants en interés general, y administració d' aquesta comunitat, formada per los agents que ella s' dona. Comuna, Consellers, Prohoms, dret de reunirse en comú: res de tot això s' troba en la carta andorrana, y mentres tant Andorra es avuy una comuna autónoma. Es perque la comuna va venir molt més tart en Andorra, en lo s. XV probablement, y ha sigut lo resultat de las successivas usurpacions fetas en detriment dels poders dels co-prínceps que veyém apareixer en 1278.

Fins á eixa época, Andorra *formá una simple Senyoría situada en lo Comtat d' Urgell y pertanyent en propietat als Soberans d' aquell país.* Certs Comtes d' Urgell gratificáren á varis prelats de la Seu ab drets importants sobre la Vall. Tots los drets purament feudals, que no fóren enagenats aixís, passáren á la casa vescomtal de Castellbó, qual única hereva, Ermessenda, s' casá ab Roger Bernard, que vingué á ésser Comte de Foix després de la mort de son pare Roger IV, ocurreguda en 1265.

Quan Roger Bernard volgué fer valer sos drets incontestables sobre Andorra, sas reclamacions fóren refusadas

per lo Bisbe d' Urgell. Lo comte de Foix entrá tot seguit ab un fort exército en los estats del Bisbe, ho passá tot á sanch y á foch, y obligá á una avinensa al Bisbe Pere Urgio.

Se produhíren novas complicacions y llavors s' acordá que l' Bisbe y l' Compte someterían la qüestió á un arbitrage. D' aquí vénen los famosos *Pariatges*, firmats lo día 7 de Setembre de 1278, qu' establían en Andorra lo *Condominium* de dos senyors feudals. Sols per ignorancia se repeteix tots los días que los *Pariatges* han passat á ésser *la única Constitució d' Andorra*. No hi ha cap rastre de tal constitució en los *Pariatges:* los dos Senyors se partéixen la Soberanía d' Andorra y lo *dret* de fer justicia. Es un *modus vivendi* qu' estableixen pera ells, mes dels interessos dels andorrans ni se n' parla. Si se n' ocupan, es tant sols pera establir bé llur *vassallatje*, donchs que haurán de pagar la *quistia* ó tribut als dos co-prínceps. Andorra resta lo meteix qu' era, un Senyorio essencialment feudal, ab l' agravació de que té dos senyors en lloch d' un, dos amos ben distints, ab una soberanía ben definida y ben establerta pera cada hú d' ells. Tot aixó dista molt d' aquella tradicional y mentidera «independencia» dels andorrans.

Los dos co-prínceps tindrán cada hú en las Valls un delegat anomenat *Veguer*, que estará encarregat de l' administració civil y criminal. Los Veguers podrán reunir la *Cort de justicia*, ab lo ben entés que si á un d' ells no li fos possible assistir'hi per qualsevol motiu, l' altre administrará justicia *En nom dels dos princeps*. Cal fixarse sobretot en aquesta cláusula, puig es evident que si un dels dos Veguers s' oposa á la celebració de las Corts y si per endevant declara nulas las sentencias que pugan dictarse, ditas sentencias restan sens cap valor. Lo cas s' ha presentat no fa gayre.

Los Veguers se reservàren pera ells la justicia criminal y passáren la civil als Batlles qu' elegían.

Gracias sempre al mutisme calculat dels andorrans y al misteri de que revestéixen llur historia; gracias també al refús que oposan á tots aquells que van á explorar

llurs arxius, un hom se pert un poch en llur historia durant los s. XIV y XV. Se 'ls veu, no obstant, aprofitarse de las meteixas dificultats que náixen del exercici del *Condominium;* los co-prínceps cambían, los Comtes de Foix ab molta freqüencia están en guerra y los Bisbes d' Urgell s' ocupan molt poch dels andorrans. Ells llavors vinga demanar, vinga implorar, vinga ferse concedir privilegis per los dos soberans. Per altra part, usurpan ó invadéixen continuament; de manera que en lo s. XVI hi trobém ja la comuna perfectament organisada. En apoyo de lo que acabo de dir, vaig á citar un passatje d' un document andorrá del sigle darrer. «Los privilegis concedits per los Prínceps á las Valls, se diu en ell, son privilegis de pura gracia, aixís es que los andorrans farán bé de guardarse de totas aquellas cosas que pugan causá'lshi perjudici y disgust, encara que poguéssen resultar d' alguna utilitat pera las Valls. Si lo Consell prohibeix aquestas cosas, pot introduhirlas ó tolerarlas més tart, ab lo cambi de las circunstancias del temps. Si los Prínceps, aburrits, arriban á privarlas, pot dirse que quedan regularment prohibidas pera sempre, lo qual tindrá per conseqüencia la disminució de la jurisdicció dels privilegis y dels poders del Consell». Quasi tota la historia política d' Andorra en la edat mitja se troba en aquestas ratllas: invadir, usurpar, sométre's si l' amo s' enfada; mes tornar á comensar en cas de derrota.

En lo fondo no hi ha res més interessant que eix grapat de montanyesos ignorants que de tal manera practican máximas politicas pera arribar á la conquesta de la llibertat; mes ja s' veu quánt errats van los qui fan remontar aquesta conquesta al temps de Carlemagne ó de Lluis lo Piadós.

De manera que, malgrat tot quan s' ha pogut escriure, Andorra ha format avans de 1278 un simple senyorío pertanyent en propietat als Comtes y als Bisbes d' Urgell y desde 1278 fins á 1789 un simple senyorío indivís tingut en pariatge per los Bisbes de la Seu d' Urgell y los Comtes de Foix ó llurs havents-dret. La independencia d' Andorra fins l' any 1789 es un error histórich.

Desde la fi del sigle passat, havent França abolit lo feudalisme, molt poch s' ha ocupat d' Andorra, hont li calia discutir ab gent atrassada de sis sigles y quals costums son lleys. Espanya, encara que retornada á la unitat després de 1811, ha deixat á la Mitra d' Urgell los drets dels antichs senyors episcopals. Andorra s' ha aprofitat d' aquestas circunstancias pera aumentar sas llibertats y probar de ferse independent. Mes si ja no es *vassalla* de sos co-prínceps, es *protegida*, y sos co-prínceps conservan drets que res ha fet desaparéixer. En lo meteix interés dels andorrans deu reprimirse tot abús de poder de llur part.

PERE VIDAL,
soci delegat á Perpinyá.

(Trad. del francés per A. O.)

DÚAS ASCENSIONS AL MACIS DEL MONT-BLANC [1]

I

Lo Mont-Blanc (4810 m.)

ASCENSIÓ PER L' AIGUILLE DU GOÛTER (3843 m.)

Fá més d' un sigle que lo Mont-Blanc fou escalat per primera vegada (per En Jaume Balmat y lo D.r Paccard, lo 8 d' Agost 1786), y desde llavors los habitants del poblet de S.t Gervais están en pugna ab los guias de Chamonix pera determinar als excursionistas que n' vólen fer l' ascensió á no seguir lo camí conegut dels Grands Mulets, sino lo que de S.t Gervais va al Mont-Blanc pe 'l coll de Voza (1675 m), lo pabelló de Bellevue (1812 m), la Tête Rousse (3139 m), l' Aiguille du Goûter (3843 m), lo Dôme du Goûter (4331m) y las Bosses du Dromadaire (4556m y 4672m) (direcció O. N. O.).

Nombrosos alpinistas, al estudiar eixa qüestió y volent saber si la pujada per lo camí de S.t Gervais havía d' ésser preferida á la del camí de Chamonix, han publicat sobre ella relacions molt interessants, quals respectivas conclu-

[1] Eix treball, escrit en francés y referintse als Alpes, conté alguns noms y expressions, poch conegudas de nostres excursionistas y quina traducció literal es impossible. Lo *massif* ja está quasi admés que s' traduheix per *macis* (núm ó conjunt de montanyas agrupadas entorn d' una gran montanya principal) y aixís l' he traduhit; lo *glacier* no es propiament sempre la congesta, que més aviat significa munt de neu tova que glassada: per això he traduhit *glasser*. *Serac* es la gran mole de glas, amenassant caure com enorme caramell sospés de las crestas y penyals; lo *Bergschrund*, nom alemany que tampoch los francesos póden traduhir, es la fonda esquerda oberta en la massa de glas del *glacier*. Lo *nevé* es la capa de neu tendra, encara no glassada. La *moraine*, en castellá *canchal*, es la paret de pedruscall, detritus que la pressió interna del *glacier* apilona als costats, al mitj y al extrém inferior del meteix. Lo *couloir*, qu' he traduhit per *escorredor*, es una especie de xemeneya per hont s' escorre la neu y rodolan las pedras que d' ella s' desprénen; lo *piolet* es lo picot ó aixador, indispensable en las grans ascensions alpinas.—NOTA DEL TRADUCTOR.

sions no s' avénen gayre. Desitjós de ferme opinió propia, comensí per llegir y comprobar totas eixas narracions; volguí reconéixer jo meteix los punts, recórrer los llochs, y després d' arribar al cim de la montanya ab un temps espléndit, m' he format la opinió següent: *l' ascensió del Mont-Blanc per l' Aiguille du Goûter es tant llarga com la pujada pe 'ls Grands Mulets, pero més dificultosa, ménos cansada, més perillosa y molt més interessant.* Això vol dir que pera ferla s' ha de tenir la práctica de las montanyas y que s' recomana als excursionistas experimentats; als novicis dech aconsellarlos que no s' hi arrisquen y que si vólen pujar al Mont-Blanc sens perill, hi vajan per l' antich camí de Chamonix, y encara acompanyats de bons guías, com se suposa.

La 1.ra escalada auténtica de l' Aiguille du Goûter fou feta lo 17 Setembre 1784 per dos guías: J. M. Couttet y F.co Guidet, quins, deixant endarrera la caravana d' En Bourrit, de la qual formavan part, s' eleváren més amunt del Dôme du Goûter fins á 4400 m... En 1855 solzament (lo 14 d' Agost) los inglesos Hudson, Smith, Ainstie y Kennedy arribáren al cim del Mont-Blanc per l' Aiguille, lo Dôme, lo Grand Plateau y lo pas del Corredor. Per fí l' escalada directa desde S.t Gervais per l' aresta de las Bosses du Dromadaire fou sols completada lo 18 de Juliol 1861; en efecte, en eixa data los inglesos Tuckett y Leslie Stephen pujáren tot dret desde l' Dôme al cim, sense fer la marrada del Grand Plateau y del Corridor.

La escalada de l' Aiguille demana solzament bona cama y peu montanyés; la dificultat consisteix en la instabilitat y verticalitat de las penyas que forman arestas de 40 graus d' inclinació, per las quals s' ha de pujar cosa de 700 metres; lo perill estriba en l' atravessar un ample escorredor (*couloir*) de glas, sempre escombrat per lo desprendiment de pedras que rodolan dels cims; tot sovint també la neu cayguda de fresch y lo gebre, fan qu' eixas arestas sían encara més perillosas. Lo tros que resta á recórrer, del cim de l' Aiguille al cim del Mont-Blanc, no presenta cap dificultat, es un passeig. Ja n' díuhen «lo més hermós passeig dels Alpes.»

Á 3819 m (ó sia á 24 m més avall de la punta) se construhí en 1858 y s' reparà en 1882 una barraca de refugi ben entretinguda, hont las caravanas passan la nit. (No obstant, una vegada, lo 2 Juliol 1864, l' ascensió del Mont-Blanc, desde l' pabelló de Bellevue, baixant per Chamonix, fou feta *en un sol dia* per l' inglés Moore y lo guía Chr. Almer.)

Segons com se troba la neu, s' está desde 7 á 19 horas pera anar de Bellevue á la barraca: ¡tant variables son los obstacles en eixa montanya capritxosa!

Havent jo emprés l' ascensió desde l' pabelló lo 26 d' Agost de 1887, á las 5 3/4 del matí, ab un guía y dos *porteurs* (homes de pena) de S.t Gervais, no arribí á la barraca fins á las 6 1/4 de la tarde; es veritat que d' eixas 12h 1/2 se n' han de traure 3h 1/2 d' altos, motivats per un temps espléndit y per la necessitat d' admirar ab tota calma lo grandiós panorama que s' desenrotlla á mida que s' puja.

L' Agulla, poch practicable, estava encara coberta de neu apilonada per la tormenta del 20 y 21 d' Agost. Damunt las arestas, qual pujada á quatre grapas fa pensar en las descripcions de la escalada de la gran pirámide de Gizeh, las pedras desjuntadas pero fortament equilibradas, estavan del tot enterradas sota la neu, sens que s' arribéssen á veure los intersticis que las separan; ans de posar lo peu, á cada pas calía sondejar la neu ab lo picot pera no caure dins d' un forat y rompres' un membre ó una costella; y encara ni aixís podíam evitar l' enfonzarnos tot sovint al passar entre dúas penyas que semblavan no ferne més qu' una; dech afegir que pera evitar, en sa part superior, l' extens escorredor hont, á las primeras horas de la tarde, hi rodolan dels cims tantas pedras, havíam preferit pera la pujada, una aresta més dificultosa que la que se sol seguir de costúm; además, la puresa del cel nos posava de tant bon humor, que mos tres companys y jo no féyam més que riure'ns dels successius capbussons de cada hú de nosaltres; no obstant, al cap de tres ó quatre horas d' esforsos gimnástichs, de peus y mans, pera sortir d' eixos amagatalls curulls de neu, la fatiga s' havía mitj apoderat de la caravana, y fou pera nosaltres una

vera satisfacció lo poder cambiar aytals exercicis aixís que arribárem dalt del marge del gran escorredor.—Allí, en efecte, en recompensa de nostra táctica, no més dificultats ni perills: sols una macissa y hermosa rasa de neu que atravessárem sens haver de tallarhi grahons; unas set ó vuyt pedrassas que semblavan voler saludarnos al passar y que evitárem fácilment per la curta embranzida que podían pendre en lo punt elevat hont nos trobávam, y en pochs minuts lo temible escorredor quedá enrera! Més enllá, los 150m que 'ns faltava pujar, obliquant envers la dreta, se presentavan un poch més escabrosos; s' hi troban dos ó tres escorredors petits inclinats á 60° y molts cingles espadats d' una altura de cinch y deu metres, de pedras esmenussadas, de poca consistencia, com los *lapilli* d' un volcan; la capa de neu, prima en eixos punts per causa del rost, s' escorría sovint sota nostres peus per endúrsela al relliscar lo pedruscall de dessota, y nos tapava, en cambi, las asperitats per hont nos podíam agarrar y qu' havíam de buscar á las palpentas. Aixís es que multiplicant los punts d' apoyo, nos arrossegávam sens dignitat, á quatre grapas y fins de panxa á terra; peus, genolls, colze, punys y tórax, tot s' utilisava pera mantenirse arrapat á la paret de l' Aiguille.

Tot lo que acabo de relatar corrobora molt bé eix fet probat y de molt temps conegut: que quan hi ha molta neu, los escorredors se passan fácilment, y las penyas son pérfidas y relliscosas; y que, quan n' hi ha poca, las penyas son fácils, y los escorredors de glas consistent, difícils. Dech afegir que aconsellats per l' egoista prudencia que 'ns imposava lo dolent estat de l' Aiguille, nos hi enfilárem *sense lligarnos á la corda*, de lo que n' resultá un aument de precaucions que explica la lentitut de nostra marxa. Lo cert es que, en conjunt, la pujada no oferí cap obstacle serio, y la gimnástica á que tots haguérem de recórrer, me semblá molt divertida.

Sols per memoria dech recordar la esplendidés de la posta del sol, del clar de lluna y de l' auba, contemplats desde la barraca, en la nit del 26-27 d' Agost, com també la magnificencia de l' aérea y apacible passejada que

porta en quatre horas al cim del Mont-Blanc; lo mágich encís de las curtas horas passadas en lo magestuós aislament dels cims elevats, sols póden apreciarlo los qui han passat nits y fet passejadas pe'ls cimbells de glas, mes sens trobar paraulas pera expressarlo satisfactoriament.

Lo camí per S.t Gervais ofereix las següents ventatjas:

1.er Lo retorn per los Grands Mulets (3050 m) varía la excursió y fa veure dúas vessants de la reyna de las montanyas.

2.on La escalada per l' Aiguille dona á la pujada més interés y la transforma en excursió molt més seria.

3.er La hermosura de la vista que s' disfruta no té comparació; durant los dos días que s' puja se va dominant una darrera l' altra, á la esquerra, las Agullas de Chamonix y las puntas del Faucigny y del baix Valais; á la dreta tots los Alpes de Saboya, del Daufinat y del Piemont; al pas que, seguint lo camí dels Grands Mulets, l' horisó queda llargas horas limitat á la vista de la vall de neu del Grand Plateau.

4.rt Resulta d' això que s' aprecia molt mellor lo panorama que ofereix lo meteix Mont-Blanc, puig al arribar al cim, en lloch de perdres' la mirada en lo caos de tots los Alpes que aparéixen quasi de cop, en lloch de tenir que contemplar massa cosas á la vegada, sols nos restará per estudiar lo grupo dels Alpes Pennins y Bernesos, ja que tots los demés s' haurán anat *desembullant* á mida que pujávam.

5.nt Per fí, lo més gran dels aventatges del camí de S.t Gervais es que s' evita ab tota seguretat lo anomenat *mal de las montanyas*; primerament perque la nit que s' ha de passar á 3819 m d' altitut, prepara los pulmons pera resistir los efectes de la rarefacció del ayre; en segon lloch perque dalt de la carena ben ayrejada del Goûter, no se sent la opressió, l' ofech, que no hi ha medi d' evitar en la gran fondalada del Grand Plateau per efecte de la calma y pesadés de la atmósfera.

En quant als inconvenients del camí de S.t Gervais (sens pendre en compte la fatiga del primer día, las dificultats

de l' Aiguille y la nit que s' ha de passar á gran altitut, tot lo qual no será may un obstacle pe'ls vers montanyesos), en realitat no n' hi ha més qu' un, pero grave: y es la necessitat *absoluta* d' ensopegar dos días de bon temps assegurat; púig si un se troba sorprés pe'l mal temps en la barraca de refugi, los camins del Dôme y dels Grands Mulets quedan interceptats, y llavors, coste lo que coste, no hi ha més remey que tornar á baixar per l' Aiguille, la qual, batent la pluja y bufant lo vent, se converteix en un trenca-colls perillosíssim. Aixó impedirá sempre á S.t Gervais lo poder rivalisar ab Chamonix pera fer l' ascensió del Mont-Blanc.

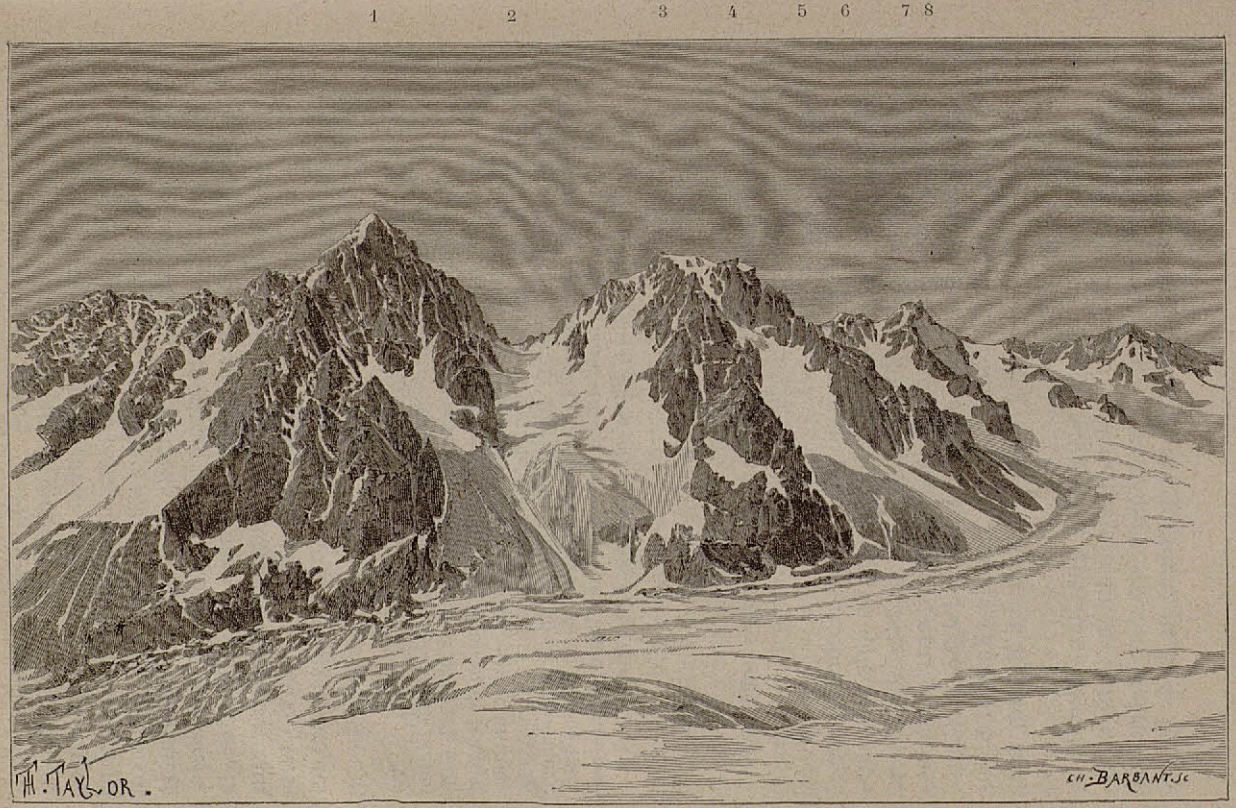
Bibliografía: De Saussure, *Voyages dans les Alpes*, T. II, p. 557 y s.—Dr. Hamel, *Beschreibung zweier Reise auf dem Mont-Blanc*, Viena, Gerold, 1821.—Hudson y Kennedy, *Where there's a will, there's a way*, Londres, 1856.—Tuckett, *The Thimes*, de 5 Agost 1861.—Moore, *The Alps in 1864*, p. 137, Londres.—Abel Lemercier, *le National* de 14 Set. 1869.—Annuaire du Club Alpin français 1881, p. 58 (F. Reymond); 1883, p. 46 (J. Lemercier); 1886, p. 70 (J. Vallot).—N. Lochon, *Bim du C. A. F.* Febrer 1886.—Ch. Burier, *Le Mont-Blanc*. passim.—John Ball, *Alpine guide*.—Hawkins, *Peaks, Passes and glaciers*, 1.ère série.

II

Lo Glasser y l' Aiguille d' Argentière (3912m)

Lo glasser d' Argentière no gosa de la celebritat que s' mereix y apenas se visita, ab tot y ésser un dels més hermosos, no sols del Mont-Blanc, sinó de tots los Alpes. Se troba situat al extrem N. E. del macís, entre los glassers de La Neuva, de Saleinaz (Suissa) y del Tour (França) al N. E. y los de Talèfre y de la Mer de Glace al S. O. La proximitat d' aquesta y la concurrencia del Montenvers, li causan gran perjudici.

Fa molt temps que 'ls alpinistas que han estudiat lo glasser d' Argentière n' alaban unánimement la magnificencia; mes la rutina l' ha deixat fins ara fora del cércol de las excursions usuals; en una paraula: *no es de moda*.

VORA DRETA DEL GLASSER D' ARGENTIÈRE, vista del coll dels Grands-Montets (3240m).
1. Agulla de Chardonnet (3823m).—2. Coll (3343m) y glasser del Chardonnet.—3 y 4. Agulla d' Argentière (3901m y 3912m). — 5. Coll de la Tour Noire.—6. Cote (3530m).—7 y 8. La Tour Noire (3824m y 3843m).

Això no s' explica, tant més quant son accés no presenta cap dificultat. Lo chalet-hostal, confortable, del pabelló de Lognan, edificat en 1881 á 2033^{m} d' altitut y á 4 ^{h} de Chamonix, está en comunicació ab la gran carretera de la Tête Noire per medi d' un excel-lent camí de ferradura. Del pabelló, en una hora de pujada, seguint un viarany trassat damunt la clapissa que voreja l' glasser, per poca cama que s' tinga, se pot arribar á un *belvedere*, d' hont se domina lo cércol superior del glasser que presenta un punt de vista sorprenent.—Los excursionistas de mitjana forsa ténen á llur disposició las superbas excursions del Jardin d'Argentière (2684^{m}), penyal aislat en mitj del elevat glasser, y del Coll des Grands Montets (3240^{m}), que conduheix á la Mer de Glace.—Per fí los alpinistas ferrenys podrán triar entre los nombrosos pichs y colladas difícils qu' encerclan tota la conca.

Dins lo macis del Mont-Blanc, lo glasser d' Argentière es l' únich que sols té un nom y una sola direcció. Se fa notar per la llargaria y poca amplaria de sa llengua terminal; per la poca inclinació y la forma de círcol de sa part superior (300^{m} solzament de desnivell per 4 kilómetres d' extensió, ó sía 7'5 %); per la disposició oval de las carenas que l' rodejan, y finalment, per la semblansa que ténen las parets de son fondo ab las murallas verticals d' un castell enmarletat... vera decoració de teatre.

Las dimensions son las següents (á vista d' aucell): llargaria 11 kilóm., amplaria máxima 4 kilóm. 500^{m}, amplaria mínima 400^{m}.

Tots los pichs y colladas qu' envoltan lo glasser d' Argentière son d' accés difícil ó perillós, exceptuant la collada dels Grands Montets; fins n' hi ha que sols han sigut escalats una vegada. Se succehéixen en l' ordre següent: Vora esquerra (S. O.): Aiguille y Col des Grands Montets (3307 y 3240^{m}); Aiguille Verte 4127^{m} (1.ra ascensió per lo Talèfre, Whymper 29 Juny 1865; per l' Argentière, Cordier, Middlemore y Maund, 31 Juliol 1876);—Les Droites 4030^{m} (1.ra y única ascensió: Cordier, Middlemore y Maund, 7 d' Agost 1876);—Tour des Courtes, 3813^{m} (verge encara); Les Courtes 3855^{m} (1.ra y única ascensió: Cordier, Middle-

more y Maund, 4 Agost 1876, desde la collada; lo 4 Juliol Mossen Chifflet, de Lyon y sos dos guias, Devouassoux, pare y fill, moríren estimbats al voler escalar les Courtes). —Eixa crena de la vora esquerra, tallada per tots costats d' arestas penyascosas y d' escorredors de glas, quina pendent arriba á 70°, coronada d' enlluhernadoras cúpulas de neu y de dents punxagudas, es sens dubte una de las més hermosas, com també de las més esparveradoras murallas que s' pugan veure.

Al fons, la cortina com de fortificació que tanca lo glasser d' Argentière, separantlo del glacer italiá de Prat de Bar, s' extén desde l' Aiguille de Triolet, 3879m (encara no escalada) fins al Mont-Dolent, hermós cono de neu, de una altura de 3830m (1.ra ascensió: Whymper y Adams Reilly, 9 Juliol 1864); al mitj s' obre la perillosa collada del Mont-Dolent, 3543m «lo bell ideal d' una collada», pe'l qual se va á Italia (Vall Ferret); (Whymper lo franquejá l' primer, á 26 de Juny de 1865).

En la vora dreta (N. E.) se troban: las Aiguilles Rouges d' Argentière, 3572m y 3665m, la collada d' Argentière, 3520m (Stephen Winkworth la franquejá 'l primer, lo 22 Juny 1861; desde Chamonix á Orsières pe'l glasser de la Neuva); la Tour Noire, 3843m (1.ra ascensió: Javelle, 3 Agost 1876); la collada de la Tour Noire, molt perillosa, (franquejada la primera vegada per George y Macdonald, 22 Juliol 1863), situada en lo lloch del Darrey (que no existeix) dels mapas francesos; l' Aiguille d' Argentière, 3912m (1.ra ascensió, Whymper y Adams Reilly, 15 Juliol 1864); la collada del Chardonnet, 3346m, de Chamonix á Orsières, pe'l glasser de Saleinaz (franquejat la 1.ra vegada per Adams Reilly 24 Agost 1863); y l' Aiguille de Ghardonnet, 3823m (1.ra ascensió: Fowler, 20 Setembre 1865). L' aspecte de las dúas darreras Agullas, separadas per una tumultuosa cascata de *seracs*, que porta lo nom de glasser del Chardonnet, crida l' atenció per sa hermosura. La del Chardonnet, vista per sa cara meridional, se mostra tota erissada de petitas pirámides rocosas, aisladas y superposadas en grahons com los cloquerets d' una inmensa pagoda.

L' Aiguille d' Argentière, acotada en los mapas á 3901m, té en realitat 3912m d' altitut y termina ab un estret cimbell de neu, orientat de O. á E., llarch de 150m y sobre qual extrém occidental, penyascós, en la frontera franco-suissa, s' hi es alsada una torreta de pedras (3901m); son extrém oriental, plé de neu, pertany á Suissa y té 11m més d' elevació; alguns l' anomenan Pointe des Plines. Si la cara Sud (la vessant d' Argentières) d' eixa montanya se distingeix per sa elegancia, lo costat oposat crida també l' admiració. Pochs quadros hi ha en los Alpes de fondo tant imponent com lo crostám de glas quasi vertical, apegat á sas vessants nort. Desde l' glasser suis de Saleinaz es donchs de hont s' ovira l' Aiguille, si no en tota sa gracia, al menos en tota sa majestat.

Insistint sobre la regularitat y armoniosa simetría de la conca que describim, faré notar que los vint altívols pichs, que s' enlayran damunt sas crestas, se correspónen dos á dos, uns en front dels altres, á una y altra banda de la corrent de glas; Aiguille del Triolet y Mont-Dolent; Courtes y Tour-Noire; Droites y Aiguille d' Argentière; Aiguille Verte y del Chardonnet;—de manera que pot compararse l' altiu glasser á una d'eixas magestuosas naus arrunadas, quals voltas y arcadas s' han enfonzat, quedant en peu sols las pilastras... espectacle senzill, homogéneo, que impressiona com la vista d' una grandiosa nau gótica. De tots los glassers dels Alpes, cap m' ha impressionat tant.

L' ascensió de l' Aiguille d' Argentière se fa pocas vegadas; tot lo més una al any, y es llástima, puig es excursió qu' ofereix viu interés y es d' hermosura incomparable. Sense volerla comparar ab la dels pichs més dificultosos del macís del Mont-Blanc (las Agullas Verte, du Dru, des Droites, des Courtes, du Géant, de Charmoz y de Bionnassay, ja se sab que li passan al davant baix aquest concepte), presenta, no obstant, prou dificultats pera podérsela anomenar una ascensió de primer ordre. Es veritat que no hi ha que témer las avalanxas y rodolaments de pedras; mes los escorredors entre penyals, los rostos de glas y los badants *Bergschrunds*, exigéixen agilitat y sanch freda.

Del cim la vista penetra sense obstacles fins al fondo de Suissa, abarca tots los Alpes Pennins (Grand-Combin y Monte-Rosa) y Bernesos, domina lo Châblais y Baix Valais (Buet y Dent du Midi), y reposa encisada sobre la conca nacarada del glasser d' Argentière, per damunt de la qual s' esgrahonan los tres cimbells de l' Aiguille Verte, des Droites y des Courtes,—lo frontal de las Grandes-Jorasses, —y la cúpula del Mont-Blanc. Darrer cimall enlayrat del grupo envers l' Est, realisa la felís combinació d' un panorama de dúas caras (es á dir, de la repartició igual del cércol d' horisó en plans propers y llunyans) y del panorama de doble nivell, que á la vegada domina y es dominat: ni aixafa ni es aixafat. Los Alpes no possehéixen pas gayres mirandas tant recomanables.

Vaig fer l' ascensió lo 15 de Setembre de 1887, en estació massa avansada, y després de moltas nits fredas: per lo meteix tinguí d' havérmelas ab lo gebre y la neu endurida, companys de camí dels més dolents que s' conéixen. Lo glasser del Chardonnet era tot dislocat: ne remontárem la vora esquerra, hont haguérem de tallar grahons durant tres pesadas horas en lo glas durissim, pera poguernos elevar 400^{m} damunt del glasser d' Argentière. Després atravessárem fácilment un *névé* de pendent suáu y solcat de llargas y amplas esquerdas. Al peu meteix de l' Aiguille, á uns 3650^{m} d' altitut, un gros *Bergschrund* per poch nos tanca l' pas; l' únich pont que l' creuhava nos forsá á empendre per un escorredor de neu y rocám, de 150 metres de llarch, que exigíren dúas horas pera enfilárnoshi (inclinació 60°). En lo bell mitj venía á juntársen'hi un altre que arrencava de més avall; en eix entroncament s' hi havía format una aresta de neu de las més divertidas que pugan passarse á cavall, cama ensá cama enllá; llarga de 20 metres, y de 10° escassos d' inclinació, sólidament atapahida, sense amplaria, descrestada pe'l mánech del picot que 'ns servía de balancí, d' un gruix, entre nostrès peus, de 60 centímetres tot lo més. L' escorredor desemboca á sobre una carena que baixa en direcció Oest, cap á la collada del Chardonnet; d' aquell indret se descobreix de sobte tota la conca del Saleinaz, lo Grand Combin y 'ls

Alpes Bernesos, mentres que lo Mont-Blanc sobresurt per darrera las Droites. Se té qu' anar ab cuydado en no avansar massa, pera no passar per ull y caure damunt la neu que surplomba sovint per sobre lo glasser de Saleinaz. Lo cim 3901^{m} ó del Oest, no s' aixeca llavors més que uns 80 metres més amunt, pero no es aquest al que un s' ha d' enfilar; per la vessant Nort (de Saleinaz) s' atravessa á l' esgayada, durant cosa d' una hora, una pendent abrupta de glas ó de neu, al peu meteix de la carena, de 150^{m} de llargaria, que uneix las dúas puntas: al extrém d' aqueixa pendent, un escorredor, també de glas y molt rápit, porta, fent un petit reblinch en darrera, al verdader cim, de 3912^{m}. —Whymper y Adams Reilly, al fer llur primera ascensió de l' Aiguille, trobáren lo pas d' eix escorredor molt difícil y perillós, per efecte de las baumas que s' havían format dins del glas. Altres excursionistas tinguéren de fer més: primer escalar lo pich 3901 y guanyar després la punta més alta per la vessant del glasser d' Argentière (no es possible caminar per la cresta de neu terminal). L' ascensió meva s' acabá ab molta facilitat, gracias á lo compacte de la neu glassada, hont los grahons que hi obríam restavan ferms y sólits. En lo cím assaborírem á tot pler la bellesa d' un horisó sens la més lleugera broma.

La baixada s' efectuá seguint las meteixas petjadas de la pujada, salvo una variant: en lloch de tornar á pendre la vora esquerra del glasser del Chardonnet, massa espadada, hont sens dubte nostras petjadas del matí havían sigut fosas pe'l sol, tirárem, á la bona de Deu, per la vora dreta, ficantnos en mitj de *seracs*, molt pintorescos, mes poch practicables, que 'ns féren recular més d' una vegada entre l' glasser y los cingles que l' ténen encaixonat per aquest indret. Si no haguéssem tingut una corda prou llarga pera poguer arribar al fons de moltas esberlas, impossible nos haguera sigut anar més endavant. A dos quarts de nou del vespre, al cap d' una hora y mitja de nocturnas y penosas probaturas, en mitj de las clapissas y esquerdas del glasser d'Argentière, tornávam á entrar al pabelló de Lognan, rebentats per 15 horas de marxa penosíssima (9 de pujada, 6 de baixada). L' ascensió se feu ab més lenti-

tut per causa de la duresa de la neu y per haver tingut de tallar grahons durant 6 horas, mes en los dias calorosos de Juliol se fa en 12 ó 13 horas tant sols y ab menos traballs. Allavors es certament menos interessant y dificultosa que feta al Setembre, com jo la fiu, després de dotze dias de mal temps. En cap época, per tant, ofereix perills *objectius:* rahó de més pera recomanarla ab empenyo á tots los excursionistas experimentats y ferrenys, á qui 'ls agradan los espectacles hermosos y las excursions interessants, sens per aixó voler rómpres' la nou del coll en cingleras insuperables.

BIBLIOGRAFÍA: WHYMPER, *Escalades dans les Alpes*, passim.—WINKWORTH, *Peaks, Passes and Glaciers*, 2 serie, T. I. — ALPINE JOURNAL, Tom. I, p. 267 (ADAMS REILLY), 375, 226, 137, 274 (GEORGE Y MACDONALD); T. II, p. 209; Tom. VIII, p. 289 (MIDDLEMORE); Tom. X, p. 233.—ANNUAIRE DU CLUB ALPIN FRANÇAIS 1876, p. 169 (CORDIER) y 582 (GIAMARD); 1885, p. 66 (P. VIGNON); 1886, p. 90 (BAUZON).—BULLETIN MENSUEL DU CLUB ALPIN FRANÇAIS, Octobre 1885.—DAILY NEWS, 20 Juliol 1865.—MOORE, *The Alps in 1864*, passim.—FORBES, *The Tour of Mont-Blanc and Monte Rosa.*—J. BALL, *Alpine Guide.*—*Llibre dels viatjers* en lo pabelló de Loganan.

E. A. MARTEL,
Soci delegat á París.

(Trad. del francés per C. B. de la T.)

SECCIÓ BIBLIOGRÁFICA

JAHRBUCH DES SCHWEIZER ALPENCLUB. Any XXIII (1887-88).—Berna, impr. Stämpfli, 1888.

En l' *Annuari* del Club Alpí Suís (XII-704 pl.) domina exclusivament la tónica alpina: la montanya allí es la patria, l' amor á l' una s' confón naturalment ab l' amor á l' altra. Fora de Suissa, pocas desviacions: sols un Dr. Vetter se n' va á Islandia y 'ns conta sa ascensió al Eyjafjallajökul. Tots los demés articles de la secció *Bergfahrten*, si no s' referéixen precisament á la Suissa geográfica, s' hi afinan molt d' aprop, com Mr. Martel quan parla del Mont-Blanc y l' Dr. Darmstädter en sos *Streifzüge in den Dolomiten.*

La part científica també va dedicada principalment á la montanya y al estudi de sos accidents y fenómenos: lo Dr. Rütimeyer nos dona una nova memoria *über die Vermessungsarbeiten am Rhonegletscher im Jahre* 1887; lo prof. Forel consigna per octava vegada las *Variations périodiques des glaciers des Alpes;* y un senyor Martí, probablement descendent de catalans, y'ls Srs. Aebi y de Torrenté se fixan en los efectes de las ayguas y avalanxas en llurs respectius articles *Verbauungen und Aufforstungen im Forstkreis Interlaken, Die Wasserbauten des Berneroberlandes* y *Les forêts et les avalanches de la vallée de Couches en Valais.* La part histórica ha contribuhit ab l' estudi del Dr. Meyer von Knonau *Der Schmollwinkel eines mittelalterlichen Kirchenfürsten in den Dolomiten* y la gimnástica excursionista també aporta son contingent ab un veritable tractadet sobre *Bergsteigen und Turnen* del Prof. Baumgartner. Aquest últim article es d' interés general y recomanem sa lectura á tots los aficionats á l' alta montanya.

Completan lo volúm algunas altras memorias curtas, meras notas d' excursions ó recordatoris científichs, la secció bibliográfica y la crónica oficial.

Las il-lustracions acusan aquest any una notable millora sobre los anys precedents: las heliografías y oleografías son verament de primer ordre.

ANNUAIRE DU CLUB ALPIN FRANÇAIS. XIVe ANNÉE. 1887.—Paris, Tip. G. Chamerot, 1888.

Forma aquest Anuari un magnífich volúm de VIII-568 planas, ab 37 grabats y dos mapas. Impressió esmerada, text escullit, varietat de firmas; no decau de sos precedents. La regió del Mont-Blanc es la preferida y d' ella parlan los quatre articles de Mr. J. Vallot (*Trois jours au Mont-Blanc*), de sa filla Gabriela (*Les femmes ascensionnistes, la femme au Mont-Blanc*), de nostre consoci M. Martel (*Les Aiguilles du Goûter et d' Argentière, historique et topographie*) y un anónim H. D. (*Les deux pointes de l' Aiguille du Dru, premier*

passage). Dels Pyrineus sols ne parla lo comte R. de Bouillé (*Le lac d' Isabe, Sesques, Gazies*); los antichs alpinistas que tant s' hi interessáren, Schrader, Saint-Saud, Wallon, Comte Russell, tots callan. En cambi trobém qui se n' va lluny, més á viatjar que á practicar alpinisme: als paissos eslaus (*De Trieste à Diakovo*, per G. Demanche); á Egipte (*Descente des cataractes du Nil*, per Ch. Grad); á Madera (*A travers Madère: onze jours en hamac*, per L. Manchon).

La secció científica conté, entre altres, importants traballs de Mr. Daubrée (*Mesures prises récemment pour la conservation des blocs erratiques et autres vestiges des anciens glaciers*); Vézian (*Les systèmes de montagnes; Elie de Beaumont, l'orographie systematique*) y F. Bénardeau (*La restauration des montagnes*). Lo comandant Prudent segueix en sa llohable y pacient tasca de calcular las altituts resultant de las observacions barométricas fetas per sos consocis.

En la secció oficial, es interessant y molt ben escrit, plé de *verve* y de sentit pràctich, lo *Rapport annuel* de Mr. Jules Forni.

Se reparteix ab lo volúm la fulla 5 (*Cotiella, Turbón*) del Mapa dels Pyrineus Centrals per Mr. Schrader. No desdiu de las anteriors ni per l' exactitut ni per l' execució: ab aixó queda fet son mellor elogi.

Società degli Alpinisti Tridentini. XIII Annuario. Anno Sociale 1886-87.—Rovereto, tip. Roveretane, 1888.

Hermós volúm de 534 planas, ben estampat y ab pocas, pero bonicas il-lustracions. En plech apart van los mapas y planos.

Com ja havém fet notar altras vegadas, los Anuaris de la Societat d' alpinistas tridentins se distingéixen per lo enérgich patriotisme qu' en tots ells traspúa. L' amor al país, al *bellissimo nido que ci ha composto la natura*, com ab poética frase se diu en lo prólech del llibre, es lo móvil que impulsa als socis á traballar y á fer conéixer *questo cantuccio delle Alpi pria quasi ignorato*.

Aquest propósit van realisantlo nostres estimats colegas ab éxit complert. Llurs publicacions los hi fan grandíssim honor, puig demostran á més de noble perseverancia, competencia extraordinaria y conciencia suma. Aquest any, com cosa nova, se destaca un hermós *Saggio di Toponomastica trentina*, per B. Malfatti, treball plé d' erudició, perfectament disposat y animat com tots per lo foch diví del patriotisme regional, per l' amor á la «patria petita». La meteorologia, l' arqueologia y lo folk-lore del Trentino están brillantment representats ab los extensos y ben escrits articles de L. de Campi (*I Campi neri presso Cles nell' Anaunia*), de P. Busin (*La Meteorologia nel Trentino*) y de Nescio y Bolognini (*Usi e costumi del Trentino* y *Le Leggende del Trentino*), dels quals lo penúltim ofereix als estudiosos abundants mostras dels dialectes locals. Los articles purament alpinístichs no desmeréixen en res dels anteriors y sobre-

tot, no destorban, no desfan la unitat simpática del llibre, puig tots están saturats de *tridentinisme*.

En la nutrida *Secció Bibliográfica* hi figuran honrosament las nostras publicacions, aixis excursionistas com folk-lóricas. En la *Secció oficial* nos plau trobar consignada la creixent importancia de la societat, que es, de totas las estrangeras, la que més punts de contacte té ab la nostra.

R. A. S.

REVISTA DE PERIÓDICHS.

(Janer-Setembre 1888)

ANALS DE LA LLIGA DE CATALUNYA. Barcelona.—N.os II y III.

L' ART DEL PAGÉS. Id.—N.os 305-341. Utilitat que reporta á la agricultura la conservació dels aucells *(G. J. de Guillen García)*.

L' EXCURSIONISTA. Id.— N.os 111-117. Excursió al Pallars, Vall d' Aran y Caldas de Bohi. Conferencias sobre los elements del art gótich *(E. Támaro)*. Comunicació *(Ildefons Igual*, de Olot).

CRÓNICA CIENTÍFICA. Id.—N.os 242-54. Catálogo razonado de los moluscos del Valle del Éssera *(P. Fagot)*. Los Metalúrgicos españoles en el Nuevo Mundo *(J. R. de Luanco)*. Algunos datos geológicos sobre los Pirineos orientales *(J. Almera* y *A. Bofill)*.

LA ELECTRICIDAD. Id.—N.os 24 de 1887, 1 á 8 de 1888.

LA REINAXENSA. Id.—(Folletí). Quatre paraulas sobre música popular *(J. Kaiser)*. Una gloria de Catalunya vindicada. Sant Joan de Mata *(P. Parassols, Pbre.)*

REVISTA DE INGENIERÍA INDUSTRIAL. Id.—N.º 1.

REVISTA TECNOLÓGICO-INDUSTRIAL. Id.—N.os 6-12.

LA VEU DEL CENTRE CATALÁ. Id.—N.os 13-34.

REVISTA DE GERONA.—N.os 1-8. Tapicerías de la Catedral *(E. Cl. Girbal)*. La inmortal ciudad. Recuerdos de la história y de los monumentos de Gerona *(J. Narciso Roca)*. El Baldaquino del altar mayor de la Catedral *(E. Cl. Girbal)*. Los muros ibéricos y los baños árabes de Gerona *(J. Narciso Roca)*. Los templos y claustros románicos de Gerona *(Id.)* La Colegiata de Gerona *(Id.)* Organización de las asambleas regionales de Cataluña durante la Guerra de la Independencia *(J. M.ª de Ferrer y de Lloret)*. Inscripción hebrea procedente de la sinagoga gerundense *(E. Cl. Girbal)*.

EL SEMANARIO DE MATARÓ. —N.º 13. El «Via Crucis» en Mataró *(Ignacio)*.

LO SOMATENT. Reus.—N.os 627-8-33. Desde la Seu d' Urgell *(J. Puig Algué)*.

LA VEU DEL CAMP. Reus.—N.º 101. Excursió á las Valls del Segre y Noguera Pallaresa *(B. Torroja)*.

EL ATENEO TARRACONENSE DE LA CLASE OBRERA. Tarragona.—N.os 1-5. El Pretorio de Augusto en Tarragona *(B.ª V.ª Hernández Sanahuja)*.

La Veu del Montserrat. Vich.—N.os 1-37. Dietari d' un pelegrí á Terra-Santa *(J.to Verdaguer, Pbre.)* Reflexions gramaticals *(Tomás Forteza)*. La poesía catalana á Sardenya; poetas desconeguts *(E. Toda)*. Cinch dias á través de las Alberas, lo Rosselló y la Cerdanya *(J. Almera, Pbre.* y *A. Bofill y Poch)*.

Boletín de la Biblioteca-Museo-Balaguer. Vilanova y Geltrú. —N.os 40-47. El arte filipino *(M. Creus Esther)*.

Id. de la Sociedad Arqueológica-Luliana. Palma de Mallorca. —N.os 69-85. La Seo de Mallorca: Inventario de 1397 *(G. Ll.)*. Catálogo del Museo Arqueológico Luliano en la Exposición Universal de Barcelona *(B. Ferrá y Perelló)*. Casa antigua de Palma de Mallorca, llamada de los Bonapartes *(E. Estada)*. Apuntes para la Historia del Altar *(J. R. Mélida)*. Faros y torres de Puerto-Pi *(A. Frau)*. Colección de leyes suntuarias *(E. K. Aguiló)*.

Boletín de la R. Academia de la Historia. Madrid.—Vol. XII, n.os 1 á 6.

Id. de la Institución libre de enseñanza. Id.—N.os 261-276. Huesca y Monte-Aragón, notas de excursiones *(R. Torres-Campos)*. La pintura española desde el siglo XIII al XV *(M. B. Cossío)*.

Id. de la Sociedad geográfica de Madrid.—Setembre 1887 á Juny 1888. Una ascensión al Pichincha en 1582 *(M. Jiménez de la Espada)*.

Centro Artístico de Granada.—N.os 31-47. Elvira *(M. Gómez Moreno)*. Medina Elvira *(Id.)* Iconística española en los siglos medios *(F. Brieva)*.

Euskal-Erría. San Sebastián.—N.os 270-294. Datos sobre el arte cristiano en Nabarra *(Dr. Landa)*. Curiosidades histórico-religiosas de Bizcaya: el paso de la Coronación. De lo prehistórico en las provincias bascongadas *(F. Navarro Villoslada)*.

La Gralla. Montevideo.—N.os 136-168.

La Papallona. Buenos Aires.—N.os 17-22

La Gaceta Científica. Lima.—N.os 2-9. Lenguas indígenas.

Revista do Minho. Espozende.—N.os 9-14 de 1887. N.os 1-9 de 1888. Rimas populares, superstições, canções, costumes, etc. *(J. da S. Vieira, L. A. Palmeirim, C. A. Landolt, A. Thomaz Pires, J. Diogo do Carmo, J. Leite de Vasconcellos)*.

Bulletin du Canal Interocéanique. París.—N.os 201-217.

Journal du Ciel. Id.—N.os 896-7, 902-3.

Club Alpin Français. Bulletin mensuel. Id.—N.os 1-6. Traitement des ampoules *(Dr. Vinay)*. Alpinistes et Alpinisme au Salon de 1888 *(Abel Lemercier)*.

Club Alpin Français. Annuaire. Id. XIVe année (1887).—(V. *Secció Bibliográfica)*.

C. A. F. Section d'Auvergne. Bulletin. Clermont-Ferrand.— N.° 12. Excursion dans les Vosges *(M. Chotard)*.

C. A. F. Section du Jura. Bulletin annuel. Besançon.—1888. La section du Jura de 1875 á 1888; son passé, son avenir *(A. Vézian)*.

C. A. F. Section de la Lozère et des Causses. Bulletin. Mende.—N.º 3. Le Cantal *(E.-A. Martel)*. La fontaine et les souterrains des Douzes *(A. Fabié)*.

C. A. F. Section Lyonnaise. Bulletin. Lyon.—N.º 6. Étapes à travers la Samarie *(Abbé Bauron)*.

C. A. F. Section du Sud-Ouest. Bulletin. Bordeaux.—N.os 22 y 23. Dans la haute Catalogne *(C.te de Saint-Saud)*. Port et glacier de Lotayrolles, dixième campagne sur le Vignemale, Taillon *(C.te H. Russell)*. Excursion à Blanquefort *(P. Missvielle)*.

Société des Touristes du Dauphiné. Annuaire. Grenoble.—N.º 13 (1887). L'ère glaciaire dans les Alpes dauphinoises *(E. Chabrand)*. Les récents progrès de la photographie *(H. Ferrand)*.

Bulletin de la Société Ramond. Paris.—1888, Trim. 1 y 2. Mandement d'un Evêque de Comminges *(B. Bertrand)*. Minéraux pyrénéens *(Ch.-L. Frossard)*. Flore des Pyrénées *(Pée-Laby)*.

Revue Géographique internationale. Id. — N.os 145-151. Voyage aux Philippines *(A. Marche)*. La vélocipédie et la géographie *(G. R.)*

Société de Géographie Commerciale du Havre. Annuaire. Bulletin.—Janer-Juny. La Topographie *(Comm. Quevillon)*.

Id. Id. de Lille. Id.—1887. N.º 12. 1888. N.os 1-8. Comptes-rendus d'excursions organisées par la Société *(Renouard, Cantineau, Fernaux)*. Voyage à travers le Sahara occidental et le Sud marocain *(C. Douls)*. Trois ans au Congo *(Th. Westmark)*.

Société languedocienne de Géographie. Bulletin. Montpellier.—1888. Trim. II.

Société de géographie de Toulouse. Bulletin. Toulouse.—N.os 1-6.

Id. Id. de Tours. Id.—N.os 1-6.

Polybiblion. Paris.—Janer-Agost.

Variétés Bibliographiques. Paris —N.os 1-2. La Femme dans les Proverbes *(E. R.)* Supplément à la Faune populaire, la Chauve-Souris *(E. R.)* Un livre sur les jeux de collége.

Revue des Traditions Populaires. Paris.—N.os 1-9. Les taches de la lune *(G. de Rialle)*. Miettes de Folk-lore parisien *(P. Sébillot)*. L'imagerie populaire *(Id.)* Amulettes et talismans *(Lionel Bonnemère)*. Rites et usages funéraires *(F. Lefebvre)*. Le folk-lore au Salon *(A. Tausserat)*. La chevelure *(Aug. Gittée)*. Jannic aux deux sous *(F. M. Luzel)*.

La Tradition. Id.—N.os 1-8. Etude sur le Drac du Rhône *(J.-B. Bérenger Féraud)*. Les Russes chez eux *(A. Sinval)*. Essais sur quelques cycles légendaires *(H. Carnoy)*.

Revue des langues romanes. Montpellier.—Janer-Abril. Documents sur la langue catalane des anciens Comtés de Roussillon et de Cerdagne *(P. Vidal)*.

Bulletin du Club Alpin Belge. Bruselas.—N.os 10-11.

Club Alpino Italiano. Rivista mensile. Turin.—N.os 1-8. L' utilità practica dei ricoveri alpini *(R. H. Budden)*.

Bolletino del Club Alpino Italiano. Id.—N.° 54. Dante alpinista *(O. Brentari)*. Dell'influenza delle catene di monti sulla circolazione generale dell' atmosfera *(L. De-Marchi)*. Presagi del tempo *(O. Zanotti-Bianco)*. Alpinismo *(G. B. Miliani)*.

Cronaca del Club Alpino Italiano, per Scipione Gainer.

Annuario della Sezione di Roma del Club Alpino Italiano. Roma.—Any II (1887). La piscicoltura nei laghi alpini *(R. H. Budden)*. La relazione della malaria coll' altitudine del suolo *(G. North)*. Sulle montagne rocciose *(E. Martinori)*.

Società degli Alpinisti Tridentini. XIII Annuario.—Rovereto. (V. *Secció Bibliográfica*).

Società meteorologica italiana. Bollettino mensuale. Turin.—N.os 1-8.

Bollettino della Società Africana d' Italia. Nápols. — N.os 1-8.

Giambattista Basile. Nápols.—1887. N.os 8-12. 1888. N.os 1-8. L' ortografia del dialetto napolitano *(Arabia, della Campa, Méry)*. CV napolitane o villanelle raccolte appo il popolo di S. Valentino *(G. Amalfi)*. La letteratura degl' indigeni americani *(F. Borsari)*. Un altro vocabolario napolitano *(G. Amalfi)*.

Pagine friulane. Udine.—N.° 1. Nadal *(O.)*

Societatea geografica romana. Buletin. Bucuresci. — 1888. Trim. 1 y 2.

L' Echo des Alpes. Ginebra.—N.os 1-2. De l' emploi de la corde. *(R. Guisan)*.

Jahrbuch des schweizer Alpenclubs. Bd. XXIII (1887).— (V. *Secció Bibliográfica*).

VIII Jahresbericht der geographischen Gesellschaft von Bern. Berna.—1885-87 Souvenirs d'un voyage en Espagne *(E. Borel)*. Leichenbretter ein Stück deutscher Kulturgeschichte *(U. M. R. Felbinger)*.

Tijdcshrift van het nederlandsch aardrijkskundig genootschap. Amsterdam.—Vol. V. n. 1., Supl. n.os 1 y 2.

Mittheilungen des deutschen und oesterreichischen Alpenvereins. Munich.—N.os 1-18. Aus den Bergen der Auvergne, des Velay und Vivarais *(Major Ruith)*. Bergfahrten in Persien *(Dr. O. Stapf)*. Ein Beitrag zur Kenntniss der Bergkrankheit *(V. Jeitteles)*. Ueber die Bergkrankheit *(Dr. Scheube)*. Schutzhütten und Unterkunftshäuser in den Alpen *(Dr. J. Rosenthal)*. Ausflug von Calcutta in die Vorberge des Himalaya *(J. Habel)*.

Oesterreichische Alpen-Zeitung. Viena.—N.os 235-252. Gibt es eine «moderne Schule des Bergsteigens»? *(Prof. D. K. Schultz)*. Horace Bénedict de Saussure *(Prof. Marc-Jaquet)*.

Oesterreichische Touristen-Zeitung. Viena.— N.os 1-18. Die alte und moderne Schule des Bergsteigens *(J. Meurer)*. Es gibt eine moderne Schule des Bergsteigens! *(Id.)* Werden und Vergehen von Bergnamen *(C. Gsaller)*. Der See von Gaub *(C. Morgen)*.

MITTHEILUNGEN DER SECTION FUER HOEHLENKUNDE DES OEST. TOUR. CLUB. Viena.—N.os 1-2. Versuch der Erklärung der Eisbildung in den sogenannten Eishöhlen (*O Krieg*).

SCHWARZWALD-VEREIN. Bericht über die Haupt—Versammlung zu Schopfheim am 8 Juli 1888.

JAHRES-BERICHT DES THURINGERWALD-VEREINS. Eisenach.—N.° 7 —VEREINSMITTEILUNGEN.—1887. N.os 1-4.

UEBER BERG UND THAL. Dresde.—N.os 119-126. Die deutsche Urschrift (*Dr. Theile*). Die Eiszeit in der sächs. Schweiz (*O. Lehmann*).

THE ALPINE JOURNAL. Londres.—N.os 99-101. Alpine Art and appliances at the Winter Exhibition. Climbs in the Caucasus (*D. W. Freshfield*); especialment se recomanan los «Hints for Travellers in the Caucasus and Elsewhere)». The growth and sculpture of the Alps (*Prof. T. G. Bonney*). (Trobém en lo n.° 101 una curta noticia sobre las «Guias-Osona», parca en elogis, mes en extrém falaguera pera l' autor y pera l' ASSOCIACIÓ).

APPALACHIA. Boston (E. U.).—N.° 1-2. The first Ascent of a Glacier in Colorado (*F. H. Chapin*). The ascent of Long's Peak (*Id.*). Map of the White Mountains.

R. A. S.

SECCIÓ OFICIAL

ANUNCIS OFICIALS

Per rahó de las festas que han de celebrarse en Barcelona, desde mitjos del actual á mitjos d' Octubre, s' ha aplassat la renovació dels traballs corporatius (sospesos segons costúm durant los mesos de Juliol y Agost), fins al mes d' Octubre prop vinent.

INVITACIONS REBUDAS.—Desde l' aparició de nostre darrer número, havém rebut las següents, que agrahím: de la «Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», pera la solemne recepció del soci don Anton Rubió y Lluch, lo dia 17 de Juny prop passat; del «Club Alpin Français, Section de París», pera las excursions celebraderas en tot lo mes de Juliol darrer; de la «Asociación Musical de Barcelona», pera la vetllada inaugural del 26 id.; del «Club Alpino Italiano, sezione die Vicenza», pera la festa alpina del Pian della Fugazza, lo 29 id.; del «Congreso nacional pedagógico», de Barcelona, pera la sessió inaugural del 5 d' Agost y demés ordinarias y la de clausura;

del «Centre Catalá», de id., pera la inauguració del nou local (Archs de Junqueras, 5bis, 1.er), lo día 11 d' Agost prop passat; del «Club Alpin Français», de Paris, pera las festas y excursions dels días 11 á 20 id. en las montanyas del Forez y de la Haute-Loire; de la «Società degli Alpinisti Tridentini», de Rovereto, pera la reunió estival del 12 id. á Cles en la vall de Non; de la «Società Alpina Friulana», de Udine, pera la inauguració del Refugi de Nevea y l' ascensió del Canino, los días 13 á 15 id.; del «Club Alpino Italiano, sezione di Bologna», pera lo XXé Congrés d' alpinistas italians á Bologna y festas ab dit motiu, los dias 15 al 20 del corrent Setembre; de la Comissió organisadora, pera las sessions del 2on Congrés Nacional d' Arquitectes; y del Excm. Ajuntament de Barcelona, pera la constitució del Jurat internacional de la Exposició, lo 17 del corrent, y pera la recepció en honor al Congrés d' Arquitectes, lo 22.

CERTÁMEN.—Obra en Secretaria lo Cartell y Suplement del de la «Asociación Literaria de Gerona» pera lo present any 1888.

Barcelona 15 de Setembre de 1888.

Lo Secretari,
SIMON ALSINA Y CLOS.

COMUNICACIÓ Y RECTIFICACIÓ

Madrid 3 de Juliol de 1888.

SR. D. RAMON ARABÍA Y SOLANAS, *Director de publicacions* de la «Associació d' excursions Catalana».

Barcelona.

Molt Sr. meu y de mon major respecte: la mellor manera de correspondre á las atencions que ha tingut V. ab mi y ab lo capitá d' enginyers D. Joan Avilés, consisteix, á mon parer, en donar á V. algunas noticias recullidas en nostras excursions per la zona Pyrenaica, per si póden ésser d' alguna utilitat pera los excursionistas catalans.

Y deixant pera altra ocasió lo ressenyar á V. las més notables ascensions que havém fet l' estiu darrer y l' anterior, vull concretarme avuy á desvanéixer una equivocació que apareix estampada per lo Sr. Comte de Saint-Saud, excursionista francés, en la carta que li escrigué á V. ab motiu de sa ascensió á la serra de Bescaran, y que s' troba enclosa en lo fascicle d' Octubre de 1886 del *Bulleti de la* ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA, que V. tant dignament dirigeix.

Consigna lo Sr. Comte l' objecte que l' guiava y las dificultats que trobá pera pujar desde lo poble de Bescaran al cim més alt del contrafort pyrenáich que separa las ayguas del Balira y de son afluent lo Romadriu, de las del Segre, y anomena á dit cim *Turó del Recó*, nom indicat per un guía de la localitat. Mes quan, instalat en

la altura, se posa á descriure lo dilatat horisó que desde ella s' descubreix, troba, mirant al N. E., un alsament granítich que judica nou y per ningú descrit ni explorat, y s' declara primer descubridor d' esta faixa granítica avans ignorada.

Jo he recorregut aquella regió en l' estiu de 1886 rodejant per complert lo macís de Campcardos y de las montanyas de la Mena, de quin macís prénen naixement l' Ariège cap al N., lo Balira oriental y lo Romadriu cap al O. y lo riu de la Llosa y lo de Maranges (la Valltorta) cap al S.; també he rodejat per sa base lo macís de Carlitte pe'l S. y pe'l O. desde Mont-Luis per Puigcerdá, Puigmorens fins á Ax. Per lo que jo he vist y observat, y per lo qu' he llegit en varias relacions d' excursionistas francesos y obras espanyolas, no puch admetre la originalitat ni la novetat de tal descubriment, y crech, per lo contrari, que la cadena granítica que s' ha imaginat descubrir lo Sr. Comte de Saint-Saud no es altra cosa que la prolongació occidental del macís granítich de Carlitte, que s' interna en Andorra, quina vall atravessa, sens que jo puga dir hónt termina cap al O., per falta d' haver explorat lo terreno.

En efecte, la faixa granítica del macís de Carlitte se prolonga cap al O. atravessant la vall del Carol desde un kilómetre al N. de la Tour fins passat lo poble de Porté á la falda S. del Puigmorens en una amplada de prop de 4 kilómetres. Lo macís de Campcardos y de las montanyas de la Mena es granítich y s' troba en prolongació del anterior, quedant limitada la formació granítica al S. per los estanys de Guils y de Maranges sota lo Puig Padrós, per Cobarriu de la Llosa y Viliella, y cap al N. per lo naixement del Ariège y del Balira oriental en los estanys dels Pesons, sens que alcanse aquella formació al port d' Embalira ó de Framiquel en Andorra, ni al de Puigmorens en l' Ariège. Per últim la faixa granítica atravessa la vall d' Andorra desde Santa Coloma fins á las Escaldas passant son centre per Andorra la Vella, y forma la serra del Nanclar, á quin peu está construida la Capital de las Valls.

Sentats estos antecedents, que he observat per mí meteix, res té d' estrany que dita zona ó formació granítica, que venint del E. s' observa en Viliella (Espanya) y en las Escaldas (Andorra), se trobe també entremitj, qu' es hont l' ha vista y observada lo Sr. Comte de Saint-Saud desde la serra de Bescaran.

Quede, donchs, sentat que l' ignorat alsament granítich que ha cregut descubrir lo Sr. Comte de Saint-Saud no es més qu' un punt del límit meridional del macís granítich de Carlitte que s' exten próximament de E. á O. desde Mont-Luis fins á Santa Coloma en la Vall d' Andorra, passant per Targassona, Angostrina, La Tour de Carol (1 k. al N.), Estanys de Guils y de Maranges, Cobarriu de la Llosa, Viliella y las Escaldas d' Andorra. Lo límit N. d' esta faixa grantiica arrenca del meteix pich de Carlitte, quin cim no es granítich, sino calís, y passa per lo poble de Porté al S. del port de Puigmorens, per Pich Negre, per los Estanys dels Pesons hont naix lo Balira del E. y s' dirigeix cap á las Escaldas y Ordino en lo Balira del N.

Es clar qu' aquesta faixa granítica s' extén envers l' E. més enllá de Mont-Louis cap á la cadena dels Corbières y envers l' O. més enllá d' Andorra cap al Pallás; mes jo no parlo sino de la part per mí reconeguda.

Tot lo dit está conforme, además, ab la Guía dels Pyrineus per Joanne, la Excursió de Gourdon per Andorra, la Geografía Militar de Margá y la Ressenya geológica de la provincia de Girona per Ll. M. Vidal.

La veritat en son lloch.

Quedo de V. ab la major consideració afectissim y atent S. S.

q. b. s. m.

LEANDRE DELGADO,
Coronel d' enginyers.

BIBLIOTECA Y MUSEO

PERIÓDICHS NOUS.—Los rebuts desde nostre darrer número son los següents: *Revista de Ingeniería Industrial*, de Barcelona; *Variétés Bibliographiques*, de París; *La Papallona*, de Buenos Aires.

A tots agrahím coralment la visita.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA.—Segueix la llista dels rebuts fins al día 15 de Setembre corrent:

De D. Matías Alonso Criado: **1689** *La República del Paraguay*, per lo donador—Asunción y Montevideo, A. Godel, 1888.

Del «Alpine Club», de Londres: **1690** *Catalogue of Books in the Library of the Alpine Club*—Londres, Spottiswoode & Co., 1888.

De D. Ramon Arabia y Solanas: **1691** *Corporación Taquigráfica del sistema Garriga* (Exposición Universal de Barcelona, 1888)—Barcelona, Lit. Cairell; **1692** *Exposición Universal de Barcelona, 1888; Catálogo razonado de los objetos presentados por la Dirección general del Instituto geográfico y estadístico*—Madrid, Impr. de la Dir. gral. del Inst. geog. y est., 1888; **1693** *Memoria que precede á los dos volúmenes de documentos que publica el Excmo. Sr. D. Victor Balaguer acerca de su gestión en el Ministerio de Ultramar*—Madrid. M. Tello, 1888.

De la «Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa»: **1694** *Lista de los Sres. Socios que la componen*—Barcelona, J. Jepús, 1888; **1695** *Album de la colección de D. Francisco Miquel y Badía, 1887*—Id., id., id.

Del «Ateneo de Villanueva y Geltrú»: **1696** *Segundo Certamen literario-artístico*—Villanueva y Geltrú, J. A. Milá, 1888.

D. D. Carles Bosch de la Trinxería: **1697** *Pla y Montanya*, per lo donador—Barcelona, La Renaixensa, 1888.

De la Casa provincial de Caritat de Barcelona: **1698** *Memoria del Régimen, Situación y Desarrollo de la Casa de Caridad de la provincia de Barcelona desde principios de 1883 hasta la fecha*—Barcelona, Impt. de la Casa, 1888.

De D. Miquel Cuní y Martorell: **1699** *Una Excursió á Montserrat*, per lo donador—Barcelona, Suc. de N. Ramirez y C.ª, 1888.

De D. Sadurní Ginesta y Salas: **1700** *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua* Pollentia, per Anton Furió —Palma, T. Guasp, 1839.

De D. Enrich Claudi Girbal: **1701** *Estudio histórico-artístico acerca de los llamados Baños árabes de Gerona*, per lo donador—Gerona, P. Torres, 1888.

De D. Manuel Girona: **1702** *Idea general de la pesca marítima en España*, per D. F.co García Solá—Madrid, V.da é hijo de Gómez, Fuentenebro, 1888. (2 ex.)

De D. Alexandre Guichot y Sierra: **1703** *Ensayo de recordatorio de las fiestas, espectáculos, principales funciones religiosas y seculares y costumbres de la vida pública que se verifican y observan actualmente en Sevilla*, per lo donador—Sevilla, J. M.ª Ariza, 1888.

Del «Instituto de Fomento del Trabajo Nacional»: **1704** *Exposición Universal de Barcelona, año 1888, Relación de los expositores de la provincia de Barcelona presentados por el*—— Barcelona, J. Jepús, 1888.

De D. Joseph de Lasarte—Janer: **1705** *Regional, aplech de versos*, per lo donador—Barcelona, La Academia, 1887.

De D. Arthur Osona: **1706** *Guia itinerario de las Serras de Collsacabra y de la Magdalena fins als Pyrineus*, per lo donador—Barcelona, Miró y C.ia, 1888.

De la «Revista Popular»: **1707** *Cruz y Corona*, per Aurora Lista—Barcelona, Tip. Católica, 1888.

Del Comte A. de Saint-Saud: **1708** *Dans la Haute-Catalogne*, per lo donador—Bordeaux, Gagnebin & Lacrambe, 1888.

De D. Joan Segura, Pbre.: **1709** *Tratado de la educacion de las niñas*, traduhit per lo donador—Barcelona, Tip. Católica, 1873; **1710** *Historia de la villa de Santa Coloma de Queralt*, per lo donador—Barcelona, V. Magriñá, 1879.

De D. Alexandre Vézian: **1711** *Les systèmes de montagnes*, per lo donador—Paris, G. Chamerot, 1888.

De Michael von Zmigrodzki, de Cracovia: **1712** *Die Mutter bei den Völkern des Arischen Stammes*, per lo donador—Krakau, Cozianski, 1886.

Donatius pera l'Museo.—Segueix la llista dels rebuts fins al dia 15 de Setembre:

De D. Joan Segura, Pbre.: 4 fotografías de Santa Coloma de Queralt; **2720** *Carrer Major de la vila*, **2721** *Font de D. Dalmau de Queralt*, **2722** *Portalada del Convent*, y **2723** *Sepultura de D. Pere V. de Queralt*, en lo Convent.

De D. Vicens M.ª Triadó, Pbre.: 2724 Una *bala de pedra;* 2725 á 2733, col-lecció de *monedas de coure*, algunas *romanas*, en mal estat de conservació (á classificar).

SECCIÓ DE NOTICIAS

Miliari d' Hostafranchs.—Publiquém avuy la vista y lo desarrollo del fragment de pedra miliaria romana trobada en Hostafranchs per nostre actiu é il-lustrat consoci D. Vicens M.ª Triadó, Pbre., Rector de dita Parroquia, segons diguérem en nostre darrer número (V. pl. 158-160). Per causas independents de nostra voluntat,

Miliari romá descobert en Hostafranchs.

entre ellas la llarga malaltía suferta per nostre Director, no ha sigut encara possible trasladar dita pedra á la Exposició Universal, hont acordá la Junta Directiva que figurés per sa excepcional importancia.

La Associació d' excursions Catalana sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* de son Butlletí, deixant íntegra la responsabilitat dels traballs firmats als respectius autors.

Barcelona 15 de Setembre de 1888.—Per tot lo no firmat,
Lo Director—R. Arabia y Solanas.

Tip. dels Successors de N. Ramirez y C.ª—Barcelona.

BULLETÍ

DE LA

ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA

ANY XI OCTUBRE-DESEMBRE 1888 N.os 121-123

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

PREUS DE SUSCRIPCIÓ: 4 rals trimestre anticipat pera los socis; 6 rals pera los qui no ho son.—Totas las suscripcions comensan á primer d' any: las foranas sols s' admèten per anyadas anticipadas.—Fora de suscripció: cada quadern trimestral, 10 rals: semestral, 20 rals.

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Barcelona, carrer de la Portaferrissa, 13, tercer pis, dreta.

ADVERTENCIA

Recomanèm á nostres llegidors los avisos de la *Direcció de Publicacions*, que s' insertan en la plana 313 d' aquest número.

NOSTRA MEDALLA D' OR

Es ja oficial que nos la han concedida en la Exposició Universal de Barcelona. Per més que ho considerém merescut, no podem ménos de manifestar nostra satisfacció fentne partícipe á tots nostres llegidors.

Al presentar sa instalació, va considerar eixa ASSOCIACIÓ que debia ferho de una manera digna, severa y seria, exposant traballs propis solament de la colectivitat, que donguéssen idea del funcionalisme vivent de la meteixa y fóssen mostra viva y directa de la seva vida interna. Exposant obras individuals de sos socis, de carácter més ó menos relacionat ab l' excursionisme, hauría pogut pre-

sentar, es veritat, una serie d' obras de verdadera importancia, desde l' *Canigó* de Mossen Jascinto Verdaguer, al *Mapa geológich y topográfich dels voltans de Barcelona*, del Rnt. Dr. D. Jaume Almera; desde 'ls *Recorts d' un excursionista* d' En Bosch de la Trinxería, á la *Reseña geológica y minera de la provincia de Gerona*, d' En Lluis Mariano Vidal; mes aquestas *obras* may haurían sigut la *obra* col-lectiva, que era la que volía demostrar y fer veure la Associació, pera donar á conéixer lo molt que en sí fá y val, dintre l' moviment actual científich y literari de Catalunya.

Al disposar sa instalació, va creure que no l' hi donaría tota la importancia deguda si no l' acompanyava d'una fulla explicativa, en la que á primera vista se pogués abarcar tot lo conjunt de la meteixa y apreciar dins la varietat de coneixements y estudis de cada un de sos socis la convergencia comuna á un meteix ideal.

Va escriure eixa fulla en castellá, perque tractantse de un Certámen internacional y essent ja prou coneguda la Associació en Catalunya, li va semblar que debía fer ús de las atribucions que li concedeix son Reglament de ferho en dita llengua á fi de facilitar aixi més lo coneixement de las cosas de nostra terra á las personas que de fora vinguéssen á estudiarla.

Dita fulla comensa per la opinió que ha merescut nostra Associació á las Societats similars estrangeras; vam preferir ferho aixi á parlarne nosaltres meteixos, pera que semblés més imparcial lo judici, y no paresqués fill del amor y del carinyo lo que indubtablement haurìam hagut de dirne en justicia.

Y donada á conéixer sa importancia y fet un resúm histórich de sa vida, classificá en quatre seccions los objectes exposats; en la primera hi feu constar sas publicacions, enclohenthi en ellas son important Bulletí en nou volums, sos dos *Anuaris*, sa *Biblioteca de Folk-lore Catalá*, que tant apreci ha merescut, sobre tot en l' estranger, y sas *Guías itinerarias de Catalunya*, tant útils y prácticas, apart de una altre porció de traballs que proban los variats é importants assumptos de que la Associació s' ocupa: en la segona hi feu constar alguns de sos manus-

crits que guarda pera publicar: en la tercera varias conferencias donadas per alguns de sos socis y publicadas separadament dels volums de la Associació; y en la quarta, posats en dotze cuadros, planos, panoramas, dibuixos, fotografias y aquarelas, fets per diferents socis en excursions oficials ó particulars y que son part dels que guarda la Associació en son arxiu y dels que han sigut ja publicats per la meteixa.

Tot això ha contribuhit á que, apreciantse degudament nostres traballs, hagi sigut la Associació premiada ab la major recompensa que podía donárseli, com es la de medalla de primera classe, ó sía d' or, que creyém omplirá de goig á tots quants estimen nostra terra, ja que á ella s' dirigéixen tot los esforsos y traballs de la Associació d' excursions Catalana.

SECCIÓ D' EXCURSIONS

EXCURSIÓ COL-LECTIVA

á

TORTOSA, AMPOSTA Y SANT CARLES DE LA RÁPITA

Dias 23, 24 y 25 de Juny de 1882.

Hora era ja de que'ls excursionistas catalans dediquéssen la seva atenció al riu més caudalós de las nostras comarcas, que dona lo nom á la península de que aquellas forman part, y per tal motiu, vençudas las dificultats que sa relativa distancia oferia á una Associació, quals membres actius per lo regular no disposan més que de las festas, y aprofitant la circunstancia de caure aquest any en dissapte la de Sant Joan, reunits alguns companys de la Associació á las nou del vespre de la vigilia (23 de Juny), van pendre 'l tren que ab tot y portar lo nom de correu y de tenir pretensions de *express*, puig que no admetia passatjers de tercera, debía tardar sis horas en recórrer los 186 kilómetres que té la vía de Barcelona á Tortosa, fent, per lo tant,

sols la meytat del camí que sos similars en las nacions del cor d' Europa.

Sis éram los qui vam empendre la marxa, ó sigan: los senyors Codina Länglin, Arnet, Maruny y Belau, además del president de la Associació Sr. Arabia y del qui firma la present acta. A Tortosa debíam trobar al Sr. Barcon Olesa, que se 'ns havia adelantat d' algunas horas.

Avans d' arrencar lo tren de la estació de *Barcelona*, vam poder pendre nota d' alguns defectes d' organisació en lo servey de passatjers, que crech convenient indicar aquí puig que per desgracia son més comuns de lo que fora de desitjar en las vías férreas de la nostra terra. He ja mentat la falta de terceras, no compensada per la velocitat del convoy, y com si l' temps no tingués preu per nosaltres, cinch minuts nominals avans de sa sortida se tancan y barran las portas de la estació, lo que doná per resultat que haguéssen de quedarse á Barcelona algunas personas á las que sobrava y ressobrava temps pera pujar al tren, que, com de costum, va sortir ab bastants minuts de retart. Al anar á pendre siti, nos trobárem ab que los cotxos eran tant escassos, que en cap compartiment hi cabíam los sis. Com vam poder, donchs, y no com volíam, várem encabirnos, y en tres horas, poch més ó ménos, puig que 'ls nostres carrils no miran prim, vam arribar á *Tarragona*, hont per cambiar la empresa deguérem mudar de classe, puig que la de Valencia no fa als excursionistas la bonificació que la de Barcelona, que 'ls permet ocupar la superior á la que pagan.

Després d' una llarga estada al ras en la estació de Tarragona, estada que res llegitima, puig la mitja nit no es hora de menjar ni res que se li semble, vam tenir iguals ó majors traballs que en Barcelona pera encabirnos en un wagó de segona, y á la fi, arreglantnos com Deu va ser servit, ab coves sota las camas y per tot arreu capsas, sachs y maletas dels companys de viatje, que en tals wagons no disposan de prestatjes, ganxos ni de cap altre enginy per col-locar lo petit bagatje, vam comensar á traquetejar al compás que portavan unas mollas dignas de qualsevol tartana, y traquetejant sempre, vam arribar á *Tortosa* á las

tres de la matinada, mica més mica ménos, sens que la fosquetat nos permetés veure res del paissatje durant tot lo trajecte. Pera matar las horas, no 'ns quedava més recurs que armar conversa ab la parella de la guardia civil que va en tots los trens, sens dubte pera donar alta idea de la seguretat que en la nostra terra s' disfruta, y sens arribar á véurens las caras, per no permétreho la péssima claror que feyan los llums del wagó, verdaderas llantias de cementiri, vam passar tot lo camí enterantnos de si á Galicia s' menja mellor ó pitjor que á Andalucia, que era lo únich que semblava interessar als nostres interlocutors.

No s' estranye que m' haja entretingut tant en la descripció de la anada en camí de ferro, puig es ja hora de que s' aprofiten totas las ocasions pera fer entendre á las nostras empresas que deixan molt que desitjar en lo modo de fer lo servey, sent més culpables las companyías ricas, puig ab lo tráfech que ténen en llurs vías, podrían servirlas al nivell de las bonas del estranger. L' excursionisme, al meu entendre, ha de proposarse la mellora de las comarcas que recorre, y deu per lo tant exposar ab franquesa y llealtat tot lo que note imperfecte y digne de correcció. Si alguns rutinaris se n' mostran disgustats, los verdaders patriotas agrahirán las queixas y procurarán utilisar los consells.

Per tal motiu no dech tampoch callar que al baixar del tren en Tortosa, va causarnos també mala impresió lo que no trobéssem més que unas antiguas tartanas pera conduhirnos á la fonda, passant per un camí mal cuydat, plé de sots y mitj á las foscas. Tortosa, població rica y ab vint y cinch mil habitants, podría tenir molt mellor servey y més esmerada policia urbana, pero per desgracia no hem arribat encara á donar al camí de ferro tota la importancia que li concedéixen los pobles més avansats, los quals lo miran ab veritable carinyo y fan de las estacions lo primer de llurs edificis públichs.

Dos quarts de quatre eran quan várem arribar á la posada hont nos havían encomenat cambras y llits los socis delegats, y ab tot y ser la primera de Tortosa, si bé passa un poch del clássich hostal, no arriba de molt á la moderna

fonda [1]. La industria d'allotjar als forasters deixa molt que desitjar en la nostra terra, y com excursionistas no podem ménos de clamar per la millora d' un servey que tanta relació té ab l' objecte de la Associació, tant més, en quan lo moviment que s' ha desenrotllat en las nostras comarcas permet creure que 'ls que s' resolguéssen á emplear llurs capitals en la explotació de bonas fondas hi trobarían ben regulars beneficis.

Disposant sols de dos días, destinárem lo primer á donar una ullada á lo que conté la ciutat, y lo segon á seguir l' Ebro fins á Amposta, visitant aquesta població y la de Sant Carles de la Rápita, ab son gran port natural, pesquerías, etc., etc. Acompanyats, donchs, per los socis delegats D. Daniel Olesa, procurador, y D. Theodor Gonzalez, comerciant, vam sortir de la fonda á las vuyt del matí del dia 24 y, com era natural, vam dirigir los nostres passos cap al Ebro.

Pe 'l camí várem trobar l'antich *Arsenal* y *Llotja*, edifici que avuy serveix de magatzem, lo que no es gayre sensible, puig que ben poca cosa de notable ofereix ab tot y ser una donació del infant D. Ferrán, y després de passar per davant de las *capellas del Roser* y *de Sant Roch*, aquesta mitj enderrocada per una avinguda del barranch, y de entrar en lo pati gótich de la *casa de Jordá*, quins antepassats figuran en la reconquista de Tortosa per lo comte Berenguer, pati que si bé es mesquí y sens adornos, revela per algun detall típich que es construcció de la terra, nos trobárem al marge meteix del riu.

¡Quina pobre idea ha de formarse del estat del nostre país lo qui l' contemple! Per allí passan varias carreteras generals y allí afluhéixen multitut de camins, puig que no hi ha cap pas fixo, riu avall ni á moltas horas riu amunt, y no obstant, no hi ha allí altra cosa que un *pont de barcas* de construcció molt primitiva. Avans de haverhi la via férrea, que té l' seu *pont de ferro* montat damunt de pochs

[1] Enténgas' que no pretench criticar lo servey y bon tracte de la *Fonda Barcelonesa*, qu' es hont nos hostatjárem y de la que sols puch parlar ab elogi, donadas sas condicions; mon punt de vista es més general y ben clar se despren del text.

pilans de caixa de igual metall, per aquellas barcas mal lligadas havía de passar tot lo tráfech de Catalunya á Valencia y Andalusía, y tot lo d' aquestas regions ab Catalunya y ab gran part d' Europa. Lo riu, además, corre á lo llarch de las casas de Tortosa de la manera que mellor li sembla, puig que la administració res ha fet pera rectificar son llit ni pera resguardar las propietats riberencas. D' aquí prové que sigan tant freqüents las inundacions y que moltas vegadas los vehins de la part baixa de la ciutat la troben convertida en una nova Venecia. Per desgracia, aquesta situació no es exclusiva de Tortosa, puig que lo meteix succeheix en quasi totas las demés poblacions de la nostra terra que han esperat alguna cosa de la administració pública.

Desde l' riu, per la plassa Nova, sota la qual passa l' barranch y pe'l carrer de la Ciutat nos dirigirem á la Casa d' aquesta, deturantnos davant de las *antiguas carnicerías*, avuy botigas del Ajuntament, que son un recort de dol per la nostra terra. Aquellas carnicerías ocupavan los baixos de la Casa Senyorial dels Tamarits com cástich que Felip V imposá á sos duenyos per haver defensat á Catalunya. No sé per qué, al explicarnos los socis delegats aquesta circunstancia, vaig lligarla ab lo descuyt que havíam notat á las voras del riu, y aquest descuyt va semblarme naturalíssim.

La *Casa de la Ciutat* no es un gran edifici, pero conté alguns recorts. Entrant al pati, se troba á la dreta un pou de brocall típich, y á la esquerra l' antich escut de Tortosa, consistent en una torre. Al primer replá de la escala, una porta del Renaixement, ab un cap de mort en lo tímpano y un fris ab lo lema *pugna pro patria*, dona entrada á la sala de reunió del Senat, ó de la Vintiquatrena, de parets núas, com totas las de Catalunya, y ab sostre enteixinat de pi, mitj destrossat encara de resultas d' una bomba francesa del any vuyt. Al segon replá se véuhen en la paret unas lápidas d' una font antigua, ab l' escut de Tortosa, y un *ull de bou* de pedra que representa una palma esfullada y retorsada de bon gust y traball, restos que van ser allí trasportats al tirarse la font á terra. En lo primer

pis hi ha lo saló del Consistori, l' arxiu y altras dependencias, que oferéixen poca cosa de particular, mereixent sols una ullada las portas d' entrada y del dit saló, que son ben emplafonadas. L' arxiu ab sos armaris antichs y ben disposats, indica clarament que en altre temps havía estat més ben ordenat que avuy en dia, y que si s' vol conservar lo poch que resta, hauría d' empéndres' un nou arreglo, com lo que en ell va ferse tres sigles enrera, en 1574. D' altra manera los pergamins que conté, alguns d' ells (Butlla d' indulgencias: 1333) góticbs policromats, acabarán de malmétres. La joya del arxiu es lo anomenat *Llibre de la cadena*, ó siga un original del celebrat Códich de las costums de Tortosa, qual llibre, després d' haver estat extrayiat ha sigut posteriorment trobat, servint de base al notable traball que ha portat á efecte lo nostre consoci, lo jurisconsult don Ramon Foguet, traduhint, concordant y anotant l' esmentat Códich, veritable monument de gloria per Catalunya, que mereix ser conservat ab tant carinyo com respecte, puig que si las ventadas que avuy passan podrán tráureli la forsa legal que li resta, no podrán pas esborrar sas disposicions encertadas ni l' recort de lo que á ellas, com á tot lo particular de las nostras comarcas, deu la terra catalana.

Al sortir de Casa la Ciutat, nos dirigirem al *Palau episcopal*, qual pati gótich, pero escás d' adornos, recorda per sa configuració general lo del edifici de nostra Diputació, que avuy serveix pera la Audiencia, especialment en la situació y construcció de la escala. Aquestas reminiscencias ó imitacions, fetas quasi sempre en obras de menor importancia que la imitada, s' observan per tot arreu hont hi ha un edifici de primer ordre, com per exemple la catedral de Colonia, lo Duomo de Milan, etc., etc., é indican que 'ls passats donavan valor excepcional als tals edificis. La reminiscencia de que parlém, donchs, té al nostre concepte importancia, per quant suposa que desde los primers moments lo esmentat pati de nostra Diputació fou considerat obra capdal en lo nostre país.

Y nótes' que l' Palau episcopal de Tortosa fou construhit y mellorat ab pretensions artisticas, bastant pera demos-

trarho la bonica capella que, encara que més de lluny, recorda també la de Sant Jordi de la Diputació. Las nerviacions del àbside, los ulls de bou, los dosserets y demés detalls de son gótich florit, son una bona mostra d' aquest género d' arquitectura, y per poch amant que un siga del gótich, al veure que 'ls successors dels bisbes que van construhir la riquíssima porta d' entrada, la han escapsada, no se sab per qué, y han fet malbé tot l' interior ab la pretensió de restaurarlo, no pot ménos de lamentar que la postració y decadencia intel-lectual d' Espanya en los darrers sigles arribés de tal manera á Catalunya. La taula brunyida del altar, monolítica, treta de las pedreras de Flix, té 3 metres de llargaria per 1'5 d' amplaria.

La *Catedral* es, com pot suposarse, l' edifici religiós més important de Tortosa y té, com pot suposarse també, puig que es lo comú á la nostra terra, construccions de diversas épocas y gustos distints. Á la part exterior, la fatxada principal es barroca ab robustíssimas pilastras que li donan un aspecte de grandiositat que no s' troba en molts edificis de Catalunya, mentres que la que dona al carrer de la Rosa, es gótica, ab oberturas de bon dibuix, com gótich també es l' interior del temple de tres naus, y 'ls claustres, distingintse per la puresa del conjunt de sas ratllas, l' espayós àbside. La catedral de Tortosa, sens ser una construcció de primer ordre, es una bona mostra del estil de la Edat mitjana en Catalunya, y aixís lo esmentat àbside, com alguns altres detalls, son apreciables, per més que en son estat actual se ressenti de la falta de discerniment en molts accesoris, y en sa conservació, que, com en la major part dels edificis monumentals de la nostra terra, deixa molt y moltíssim que desitjar. Las dúas tronas ab llurs escalas, son de pedra ab alts relleus, essent apreciable lo de la que ocupa la part dreta.

La catedral de Tortosa conté alguns recorts históríchs y guarda en son tresor algunas joyas de cert valor artístich. Entre los primers mereix ser esmentada la pica de batejar, de pedra brunyida, y de forma vuytavada, contenint en quatre de sas caras l' escut del papa, verdader ó fals, Pere de Luna, y en las quatre restants, lluytas simbólicas de las

que en aquell temps agitavan á la iglesia. La tal pica, probablement italiana y d' artista poch de debó, pertenesqué indubtablement al dit papa ó antipapa, afegint la tradició, que servia de surtidor en lo jardí del castell de Penyíscola, hont aquell morí. Del meteix Luna se n' conserva un pectoral y algun altre recort. En lo tresor hi ha una creu de cristall de roca, un armariet-caixeta de conxa ab pinturas probablement italianas y tres bagulets árabes, de marfil, dos ab embutits y un ab figuras regularment esculpidas. Lo reliquiari que conté la Sagrada Cinta, que es encara objecte de bastanta veneració en lo país, no té cap mérit artistich. Pero si lo reliquiari no val la pena, en cambi la capella dita de la Cinta, es digna d' una visita, sino per son mérit absolut, per ser una de las pocas construccions acabadas fins en la part decorativa que s' troban en Catalunya. Pera la decoració van emplearse los marbres de la comarca y la pintura al fresch; no planyentse tampoch la planxa de coure en las portas que donan á la capella. Los freschs que adornan la volta y la cúpula s' atribuhéixen al pintor de Cambra de Ferran seté, En Lopez, del que s' conserva además en la sagristia una Verge del Carme, al oli, que es notable relativament á l' época en que visqué son autor. En las parets de la capella s' hi véuhen restaurats alguns quadros atribuhits á Murillo y á Mengi, per més que siga probable que no passen de copias.

Al ocuparnos dels recorts históríchs, hem deixat de parlar d' uns tapissos que adornan lo presbiteri y que s' créuhen regalo de Carles primer. Son sens dubte lo més notable que conté la catedral de Tortosa. En los claustres hi ha una gran munió de lápidas, en llur major part relativas á fets particulars y de poca importancia, á pesar de lo qual lo consoci senyor Arnet va estargirne més de 40, al objecte d' analisarlas ab detenció baix lo punt de vista epigráfich. En quant á lápidas, té molta més importancia una d' árabe que s' troba en lo carrer de la Azuda, prop de la catedral, y que es ja coneguda per tots los arabistas.

No abandonárem la catedral sens pujar al campanar, que s' alsa poch més del sostre de las naus, lo qual no impedeix que sa vista siga pintoresca, contribuhinthi y no poch,

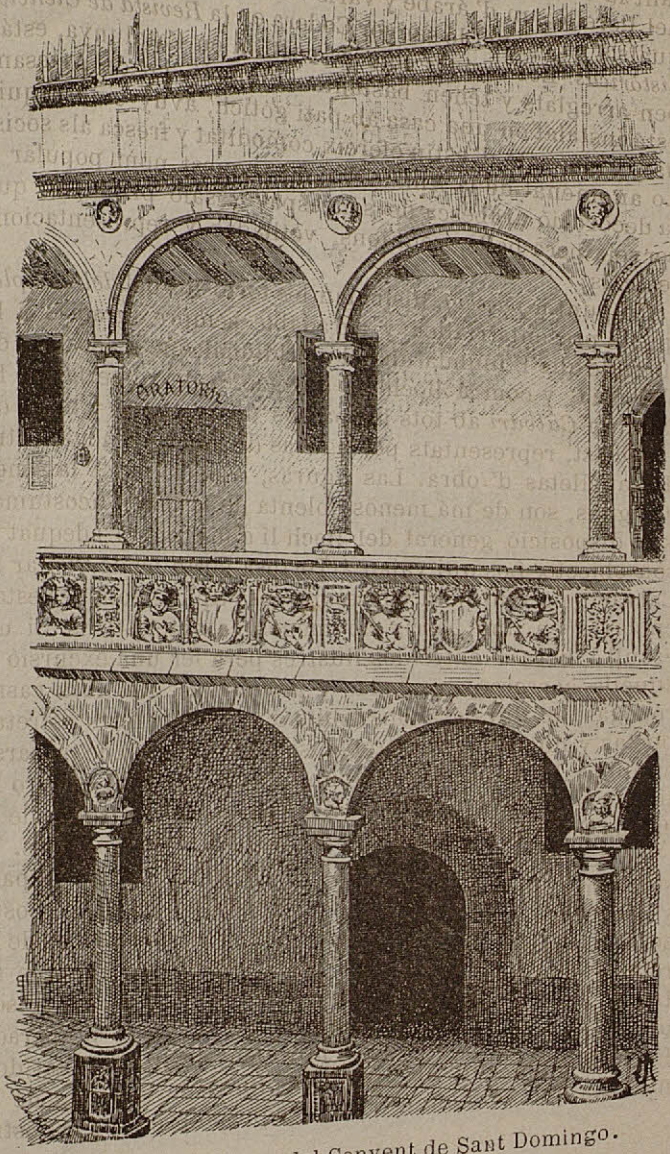
lo riu Ebro y la frondosa horta que sas ayguas fertilisan. Desde dalt d' aquest campanar se descubréixen varios llochs que portan á la memoria fets de la nostra trista historia contemporánea. Oprimint á la ciutat se veu lo castell dit de la Tenaza y fortalesa de Sant Joan, hont va estar pres en sos darrers dias lo general Ortega, y á mitja altura, poch més ó ménos d' una de las serras vehinas, la ermita que avuy s' anomena vulgarment d' En Cabrera, per haver viscut allí en sa joventut lo conegut guerriller tortosí. Prop d' aquesta ermita la ignorancia popular veu objectes de superstició en alguns fóssils que s' hi troban ab relativa abundancia[1].

Essent encara dejorn de la tarde, nos dirigirem al *ex-Convent de Sant Domingo*, que serveix ara en part per quartel y en part per dependencias del Institut de segona ensenyansa, vegentse aquestas dúas cosas tant oposadas l' una á l' altra, obligadas per las vicisituts dels temps y lo descuyt de la Administració pública á viure sino en bona pau, en bona companyía. Las dúas fatxadas del ex-convent son bonas mostras del estil del Renaixement á la nostra terra, presentant la portalada que ostenta la segona d' ellas alguna reminiscencia de la del Alcázar de Toledo. Aquesta fatxada es sens dubte un dels trossos arquitectónichs mellors que té Tortosa y val la pena de ser visitada.

En la portalada que dona ingrés al quartel resulta un bon epigrama de la inscripció que en son fris havían esculpit los frares y que diu *Domus sapientiæ*. Al meu entendre, ó sobra la inscripció ó sobran los canons que tirats per allí terra indican la mena de sapiencia que avuy allí s' allotja. Lo claustre que serveix pera l' Institut, no presenta cap mérit y si sols la curiositat de tenir en son fris retratos de varis reys d' Aragó, esculpits en baix relleu.

Lo restant de la tarde va emplearse en visitar alguns cassinos y las curiositats que ténen en llurs respectivas casas los senyors Navarro y Landerer. En la primera d' aquestas vejérem un bon esmalt sobre coure, represen-

[1] Véjas' sobre això lo que diu nostre BULLETÍ, vol. IV, pl. 13. al final del *Acta de la Excursió col·lectiva al Tibidabo*, per D. J. Barcon Olesa.

TORTOSA.—Claustre del Convent de Sant Domingo.

tant la oració de Cristo en l' hort, un anell de la abadessa del Perelló, un d' árabe y varis *dirhems* també árabes, dels quals s' ha ocupat lo senyor Codera en la *Revista de Ciencias históricas*. Los *casinos* com es costum en Catalunya, están ben arreglats y ténen bastanta animació. Lo de Artesans está instalat en una casa ab pati gótich, avuy emblanquinat, y son saló d' estiu ofereix comoditat y fresca als socis. Lo anomenat de la Alhambra, deu aquest nom popular á la decoració arabesca de son espayós saló principal, que serveix pera balls, reunions, vetlladas y representacions teatrals.

En punt á *passeig*, disfrutan los tortosins del *del Temple*, que s' presenta rialler y agradable sempre, gracias á la llum de que l' inunda un cel meridional, que s' acosta al de Valencia, y com á lloch de devoció, ó de romería, no hi falta un *Calvari* ab tots los passos de la passió y mort de Jesucrist, representats per figuras de fanch, ficadas dintre de capelletas d' obra. Las figuras, especialment las més antiguas, son de má menos dolenta de lo que s' acostuma, y la disposició general del lloch li dona un tó adequat á son objecte. Los qui vajan á Tortosa farán bé de visitar lo Calvari, no tant pera veure una cosa típica, com per estar enclavat en uns barris no menos característichs. Si un escull l' hora d' entre dos llustres pera fer una excursió á aquells carrerons, pujadas y devalladas, ab llurs casas rónegas, ab llurs grahons molts d' ells y ab llurs estretas portas y migradas finestretas, se fará la il-lusió de trobarse en una vila arábiga, contribuhint á dar color al quadro lo tipo dels moradors y llur trajo, que es reminiscencia de la estada dels sectaris del Koran en aquellas encontradas.

La segona part de la excursió estava destinada á un passeig per l' Ebro, visitant de pas las poblacions de Amposta y Sant Carles de la Rápita y alguna de las pesquerías de la societat de pescadors anomenada «Sant Pere», de que es representant y ánima lo nostre digne delegat D. Francisco Llombart. A las tres de la matinada teniam ja preparada una barca que tripulavan lo president de dita societat, don Pere Pinyana, junt ab altres membres de la Junta de la meteixa que volguéren tributar aquest obsequi á la nostra

Associació. Tot just apuntava l' auba del dia 25, quan vam posarnos en marxa riu avall.

L' Ebro, de Tortosa cap á mar, té poch de pintoresch. Las riberas son en general planas y las poblacions no abundan. Lo mellor punt de vista es sens dubte lo que ofereix Tortosa desde una mica més avall del pont del camí de ferro. A la dreta s' veu la ciutat ab sos castells, rodejada per sa horta sempre frondosa, y aixís lo dit pont, com lo rónech de barcas que s' veu més amunt, donan un aspecte animat al riu, que fa allí varias colzadas. A la esquerra s' descubréixen los arrabals de Tortosa y l' poble de Roquetas, limitant l' horisont las blavencas serras de Caro que s' alsan en darrer terme.

Luego que s' pert de vista Tortosa, lo passeig pe 'l riu es monótono, gracias á la poca accidentació dels márgens. De Tortosa á Amposta s' atravessan varis termens municipals ó partidas rurals, pero ab prou feynas si s' veu de lluny algun poblet ó caserio. Sols algunas *torres*, com per exemple las anomenadas *de Tubal* ó *de la Carroba* y *de Camprodó*, donan alguna varietat al paissatje. Las tals torres, probablement construhidas pera atalayas, son robustas y fortas, pero s' distingéixen ben poch de totas las d' igual objecte. Desde la barca presenciárem la sortida del sol, espectacle que sempre té atractius pera 'ls que vivim tancats en las grans capitals.

En poch ménos de tres horas arribárem á *Amposta*, població que no ofereix res de notable pera l' excursionista, de manera que detenintnos molt poch, pujárem á la tartana que 'ns tenía preparada lo nostre delegat, y en una hora justa vam recórrer los 10 ó 12 kilómetres que 'ns separavan de Sant Carles de la Rápita.

Sant Carles de la Rápita es una població sense cap vida, pero que té interés baix lo punt de vista de demostrar que la voluntat dels poderosos no basta pera encarrilar corrents de comers ni de moviment cap allí hont no ténen rahó present de ser. En vá fou que l' rey don Carles III manés que allí hi hagués una ciutat y un port actius; en vá que comensés á fundarla baix un plan grandiós y li dés lo seu nom; en vá que procurés fomentar la edificació en carrers

espayosos y á dret fil, y que gastés grans capitals en construccions públicas. Tot lo fet va resultar inútil, y avuy aquella població aislada, ab son magnífich port natural, en lo que hi podrían maniobrar totas las esquadras de la terra, no és res més que un poble de pescadors. Si l' rey D. Carles pogués ressucitar, al veure que aquells amples carrers están plens d' herba y que molts d' aquells edificis son nius de ratas, hauría de confessar que pera fomentar la riquesa pública no basta la voluntat ni 'ls capitals si mancan discerniment é intel-ligencia, y que un país atrassat y pobre com Espanya no pot pensar en crear artificialment ciutats ni centres d' activitat, fins y tant que hajan arribat á desenrotllar tota sa potencia los que ja existéixen. Tot lo que s' ha fet faltant á aquesta regla, ha sigut contraproduhent y ha causat al país perjudicis irreparables.

Poca estona necessitárem pera veure tot aixó y molt més en Sant Carles de la Rápita, per lo que entrant en una altra barca que en son port nos esperava, tripulada per los meteixos incansables delegats y socis de la associació de pescadors, atravessant lo port á la vela, nos dirigirem á una de sas pesquerías, anomenada «La Encanyissada». En poch més d' una hora y mitja vam arribarhi.

La pesquería está situada en las Albuferas dels deltas del Ebro, y es la més important de las que té concedidas la societat Sant Pere, com las anomenadas «Tancada», «Salada», «Carrobella», «Calaix gran», «La Gol-ta», etc , etc La pesquería té alguns inconvenients, com per exemp.', las ayguas dolsas que buydan en las Albuferas los rechs que provenen dels terrenos en que s' cultiva l' arrós, y está montada bastant á la antigua. Per fortuna, la societat Sant Pere está animada de bons desitjos y traballa activament pera fer desaparéixer aquells inconvenients y posar la explotació á la altura dels avensos d' avuy día. Pera conseguirho traballa sens parar lo incansable senyor Llombart.

Pera arribar á las pesquerías han d' atravessarse los estanys salats, que ténen tant poch fons, que 'ls tripulants de las barcas han de saltar d' ellas y empényerlas desde l' aygua, que 'ls arriba en molts punts sols á mitja pantorrilla. Ab son traball penós, los pescadors dels deltas del

Ebro adquiréixen un tipo especial, digne de estudi, oferint en llur modo de viure y carácter particularitats que póden ser d' utilitat pe 'ls que s' dedican al estudi de la antropología en las comarcas catalanas.

Prop de las pesquerías, en terrenos baixos y de vegetació marina, hi ha unas habitacions mitj casa, mitj barraca, en las que, durant la temporada de la pesca, que dura ordinariament desde Juliol á mitjans de Febrer, viuhen en comú los socis als qui ha tocat en sort la explotació de la pesca. A las pesquerías de la Encanyissada y Carrobella li correspónen 30 hómens, y la barraca es, per consegüent, la més espayosa. Té la figura d' un gran rectángul, sense cap divisió ni envá, y en lo centre hi ha una gran llar de foch completament aislada, estant los rústichs llits ó jassos arrimat á las parets, pe 'l llarch del edifici. Tot es allí primitiu, y la alimentació ordinaria dels pescadors surt de las meteixas pesquerías, lo qual no obsta pera que déixen de obsequiar als forasters ab ricas tassas de café, que fa més apetitós la bona cara ab que l' servéixen.

Aquesta alimentació junt ab lo género del traball, fan que l' tipo dels deltas del Ebro siga distint dels demés de Catalunya. Tots los riberenys del gran riu en sa part baixa ténen condicions físicas y morals características, pero en las pesquerías hi ha lo tipo més accentuat. Físicament, son per lo general escardalenchs y sa musculatura es poch abultada, de manera que als hómens més robustos, al alsar grans pesos, ab prou feynas se 'ls inflan los muscles del bras, aixís com als més caminadors ab prou traballs se 'ls marcan las pantorrillas. En la part moral son més imaginatius que reflexius, y ho reflectan fins en llur llenguatje. ¿Déuhen los riberenys del Ebro aquestas condicions á la herencia y á la major estada que féren los moros en aquellas encontradas? ¿Ho déuhen á la alimentació especial, qual base es l' oli en compte dels greixos? Básta 'ns cridar la atenció sobre aquestos punts, y fer notar que las condicions físicas y morals dels riberenys del Ebro están en perfecta consonancia ab lo trajo característich que conservan, y que es completa reminiscencia del trajo dels pobles que van invadir la nostra península y estiguéren set sigles més

ó ménos ensenyorits d' ella. Báste 'ns fer observar que en mitj d' aquella barreja de cultura y de retrás, de rudesa y de galanteria, s' hi descubréixen aptituts, que ben dirigidas, podrían ser de gran profit pera la nostra terra.

Visitada la pesqueria, retornárem á Sant Carles de la Rápita, y allí se 'ns obsequiá ab un dinar á la marinesca, tant suculent y apetitós com l' esmorsar ab que avans de sortir se 'ns havía obsequiat, y després de contráure en aquellas pocas horas relacions intimas, la tartana torná á portarnos á *Amposta*, desde hont un ómnibus va conduhirnos á la estació del carril, que ab las meteixas peripecias é incomoditats que á la anada, va emplear sis horas mortals en arribar á *Barcelona*, donantnos, per lo tant, temps suficient pera comunicarnos las impressions variadas que 'ns havía causat una excursió, que en resúm calificárem per unanimitat de molt aprofitada.

V. Almirall.

DE SANT FELIU DEL PINYÓ PER CASTELLTERSOL Á SANTA COLOMA SASERRA, COLLSUSPINA, Y PER DALT DE LAS CINGLERAS, Á SANT MARTÍ DE CENTELLAS, PLA DE LA GARGA, L'ABELLA, VALLDENEU, MONTMANY, PUIGGRACIÓS Y SANT VICENS DE RIELLS DEL FAY.

Lo día 18 de Maig de 1885, acompanyat del jove guía En Miquel Salvans, del Sardá de la Garga (de Sant Martí de Centellas), que vingué á trobarme, sortia de *Sant Feliu del Pinyó* (ó de Codinas) á las 7h del matí, cap á *Coll de Posas*, á las 8h doblávam lo Coll; á las 8h 15 ovirávam, deixantlo á má dreta, lo pintoresch poble de Sant Quirse de Safaja, que dista uns 20 minuts de la carretera, y á las 8h 55 arribávam á *Castelltersol*.

A las 9h 15 sortiam de Castelltersol per lo carrer del Pedregar en direcció E., per un camí-ral de carros que puja molt suáument, entre boscos de roures y alzinas; á las 9h 30 deixávam á má dreta la *casa de la Vall*; á la 9h 45, á la meteixa má y á uns 5 minuts de distancia, deixávam un grupo de casas anomenat lo *carrer de la Amargura*, del terme de Castellcir (de qual parroquia dista una mitja hora); seguirem amunt pujant sempre suáument per entre boscos de roures y alzinas, inclinantse luego lo camí en direcció N. E.; á las 10h 45 passávam per la *casa de la Tayadella*, de la qual amunt sempre, seguint la meteixa direcció N. E., á las 10h 45 arribávam á la iglesia parroquial de *Santa Coloma Saserra*, del terme de Castellcir.

La iglesia es bastant gran, tota ella de pedra y la fatxada de pedra picada, rematant ab una creu de pedra, lo portal es rodó y llis sens cap escultura; la llargada de la planta será de uns 20 metres, per 6 d'amplaria; es de volta de canó, pero ha sigut reedificada exteriorment é interiorment ha sigut restaurada; hi ha 4 altars laterals, dos per part,

y lo major, en lo qual me cridáren l' atenció uns retaules bastant maltractats per l' acció del temps, que representan los passatges del martiri de la titular Santa Coloma, que en mon pobre concepte no caréixen de valor. Lo campanar, tot de pedra, té la forma quadrada y es románich pur. En la gran plassa formada per la iglesia, fossar y Casa rectoral, al bell mitj s' hi veu una alta y bonica creu de terme, de pedra esculturada, que porta l' any 1722; detrás de la iglesia hi ha la gran *casa Giol*, y sota de la meteixa, *Can Bonifet*.

A una mitja hora al E., s' ovira la gemada Sauva Negra ó Selva Negra y á la meteixa distancia si fa no fa, lo Castell de Castellcir, sentat sobre de la cinglera. L' altitut d' aquesta es de 800 metres aproximadament y referent á la Sauva Negra, en casa Giol me contáren que de pares á fills s' trasmet la tradició de que sigles enrera, hi havía en dita selva moltas feras, com llops, senglars y ossos, y s' conta que una dona que tenía sa vivenda en una casa prop de una atapahida boscuria, la que avuy ja no existeix, surtí de la meteixa á buscar aygua, y al tornar á casa una fera havía devorat son fillet, que ella molt tranquila havía deixat en lo bressol.

A las 12h en punt deixava Santa Coloma Saserra, seguint lo meteix camí-ral en direcció N. E. durant uns 17 minuts; llavors, al trobar un caminet á má esquerra en direcció N., lo deixárem (dit camí-ral desemboca á Can Garet de Collsuspina, en la carretera de Manresa á Vich); per lo caminet esmentat, que per entre bosch baixa á un torrent sech ó xargall, á las 12h 22 atravessávam lo meteix, en la caseta de *Can Escanyolit*, pujant en direcció N. E. ab 8 minuts á la gran *casa de la Espina*, situada al cim de un serradet. D' aquesta, seguint la meteixa direcció, ab 8 minuts més baixárem á la *riera de las Grioteras*, que en la carretera de Castelltersol á Moyá, que l' atravessa, s' anomena *de la Fábrega* y es la font primitiva del riu de Calders, afluent del Llobregat. La passárem per un pont de tronchs, brancas y terra, y d' allí ab 7 minuts pujárem al poble de *Collsuspina*, que tindrá unas 60 casas ab uns 300 habitants, molt celebrat per sos formatges de llet d' ove-

lla, única industria local. (Alt. apr. 860 m.) Lo mellor hostal Can Xarina.

La iglesia es molt petita, de fábrica primitiva gótica; en la part esquerra hi ha una capella anexa, de construcció moderna; lo temple ha sigut reformat y restaurat, y res hi vegi que m' cridés l' atenció. Tant lo Sr. Rector com lo Sr. Vicari m' manifestáren que ni en la sacristía ni en lo arxiu, abdós sumament pobres, ni l' arqueólech ni l' historiador hi trobarán res absolutament digne de mencionarse.

A una mitja hora de Collsuspina en direcció N., al cim de un serradet, s' ovira l' antiga iglesia románica de *Sant Cugat de Gabadons*, sufragánea de Collsuspina, y á uns tres quarts llarchs de dita sufragánea hi ha la iglesia de Muntanyola, que es una parroquia rural.

A las 3h deixávam Collsuspina, que s' troba á pochs passos de la carretera de Manresa á Vich en son punt culminant; passárem la *riera de Grioteras*, no lluny de son orígen; en direcció S. E. pujárem per un camí-ral de carros deixant á má esquerra sobre del camí, las *casas Jordá* y *Garet*, aquesta última la més important de Collsuspina; á las 3h 15 t. deixávam, atravessantlo, lo camí-ral de carros que de Castelltersol y Santa Coloma, desemboca á Can Garet en la carretera de Manresa á Vich, que es lo que seguírem lo matí fins ans d' arribar á Collsuspina; per lo camí-ral, que puja amunt en direcció S. E., ab 8 minuts pujárem á la *casa de la Collada*, situada en un recó del sot; seguint la meteixa direcció, passant per sota de las rocas del *Sarrat de Castellás*, á las 3h 25 arribávam al plá de la cinglera; per entre boscos de roures seguírem, sempre per la vora dels cingles en direcció S. E., per lo camí de má esquerra; á las 3h 35 disfrutávam ja del panorama més encisador y dilatat que la imaginació més poética pot concebir sobre la plana de Vich, Pyrineus, Serras de Santa Magdalena ó Puigsecalm, Bellmunt, Cabrera, Ayats y las demés de Collsacabra, Sant Miquel Solterra y totas las demés de las Guillerías, ab tot lo Montseny, de las Agudas y Turó del Home fins á Matagalls, Pla de la Calma y Tagamanent, Sot de Centellas y tot lo del Congost, fins al

Vallés. Seguint sempre per la vora dels cingles, passant de quant en quant per sitis esgarrifosos, á las 4h deixávam á má dreta, sota del camí la *casa de la Torre de la Estrada*; seguint constantment sobre la vora del cingle, á las 4h 15 bifurcávam ab lo camí que ve de Sauva Negra y Castellcir; seguírem sempre en direcció S. y S. E. passant per dalt de las cingleras, disfrutant dels esplendents panoramas ja esmentats y á las 4h 30 passávam per la casa dels *Corrals den Rovira*, prop de la qual fa uns 50 anys n' hi havía un' altra edificada sota la bauma formada per la cinglera, que una nit en que nevá ab gran abundancia, quedá aixafada per una roca colossal despresa de aquella, morint en l'acte 5 personas de las 10 que habitavan la casa y resultant las altras més ó ménos gravement feridas, morint alguna poch temps després.

De la casa dels Corrals den Rovira ab 15 minuts baixárem á la gran *casa Rovira dels Sardans*, hont descansárem un bon ratet. Está situada en la cinglera, sobre meteix del Castell de Sant Martí de Centellas, que s' ovira á vol d' aucell.

Deixávam á las 6h la esmentada casa seguint sempre lo camí per lo pla de las cingleras, disfrutant del meteix esplendent panorama; á las 6h 30, al arribar al *Grau de Sant Martí*, várem deixar lo camí del Fabregat á má dreta, (V. en lo Bulletí n.° 88 y 89, pl. 29, ma *Excursió á Castellcir y Sauva Negra*) y, girant á má esquerra per un camí de zig-zag, ab 15 minuts baixárem á la románica iglesia parroquial de *Sant Martí de Centellas*, que ha sigut tant renovada y restaurada, que apenas res conserva de sa primitiva construcció. Res hi vegí que m' cridés l' atenció baix cap concepte.

Prop de la iglesia hi ha cinch casas: *La Caseta*, *Viladevall*, *Las Comas*, *Can Vicens* y *Can Pere Xich*, hont me vaig hostatjar; mes dech recomanar á mos companys la casa de las Comas, que es la principal y la més próxima á la iglesia.

De *Sant Martí de Centellas*, pera anar á l' Abella y Ayguafreda, s' passa per la *casa de las Comas* y baixant á

la carretera y seguintla avall durant 2 ó 3 minuts, se pren un caminet á má dreta per entre un bosch de pins, en direcció E., baixant ab dos minuts al *torrent de la Viladevall*, que s' atravessa; pujant ab 5 més al grupo de quatre casas conegut per lo *carrer de las Comtesas*; seguint la meteixa direcció, als 5 més se passa per la casa de la *Teularia del Cerdá*, y ab 10 minuts més se passa, pujant suáument, á la grandiosa *casa den Cerdá de la Garga*, en la que nasqué lo distingit enginyer D. Ildefons Cerdá, autor del Plano d' engrandiment de Barcelona.

De dita gran casa, en direcció E., per lo *Grau del Cerdá*, ab 5 minuts se baixa á la copiosa y rica *font den Cerdá*, de la qual per un vertiginós zig-zag en direcció S. E., ab 15 minuts se baixa á la *casa de Ventallola*, y ab altre tant á l' estació de *l' Abella y Ayguafreda*.

Lo día 19 de Maig, á las 6h 5 del matí, deixávam *Can Pere Xich*, casa situada sota del castell, y atravessant la *carretera* de Sant Llorens Savall á Centellas, en direcció S. E., baixárem al *torrent de Nou arrobas* ó de Sant Martí, pujant en direcció E. per lo camí de má esquerra, que es lo que porta á Can Sunyer; se deixa luego dit camí á má esquerra, pujant á uns 15 minuts del torrent, á *Can Querol*; ab 5 més pujárem á *Can Roqueta*; ab 5 més, passávam per *Can Saloma* y als 3 més per la *casa de Monpar*, baixant ab altres 7 á *Can Tres quarts*, quals casas pertányen totas al Plá de la Garga, parroquia de Sant Miquel Sas Perxas, y terme de Sant Martí de Centellas.

De Can Tres quarts, per hont passávam á las 6h 45, baixárem per lo *Grau del Rouret*; á las 6h 50 passávam per la copiosa *font del Rouret*; seguírem avall per lo camí d' Ayguafreda fins á las 7h 15, que l' deixárem á má esquerra (V. lo Bulletí n.° 69-70, pl. 142-143), seguint per lo de la dreta, que es lo que va á l' Abella y Valldeneu. A las 7h 30 passávam per *Can Oller*, gran casa de pagés de l' Abella, situada á sobre meteix y á pochs passos, de l' estació del ferrocarril; per sota de dita casa baixárem al *torrent Oller*, que atravessárem, pujant ab 2 minuts á la

Casa Nova de Valldeneu; sobre de la meteixa s' ovira una gran casa, que es la Rectoría de Valldeneu y de la Abella; seguint lo caminet que passa per la esquerra de la casa Nova, á pochs passos y per sobre de la via férrea, y girant tot seguit á má dreta, á las 8h 5 arribávam á la típica y bonica iglesia románica de *Valldeneu*, parroquial de l' Abella. Es de volta de canó, té tres naus, las dúas laterals de fetxa posterior á la fábrica de la iglesia, que ha sigut reformada y restaurada; en son interior sols me cridá l' atenció la pica d' aygua beneyta, de pedra toscament esculpturada. Lo campanar y l' ábside son románichs.

Valldeneu es l' última parroquia del bisbat de Vich.

A las 8h 30 deixava Valldeneu; á las 8h 32 passávam la copiosa *riera* del meteix nom, pujant en direcció S. per un camí que serpenteja entre boscos de pins y alzinas; á las 8h 55 guanyávam lo *Collet de la Serra*, sota del cingle de Castellets ó de las Avellanedas, baixant á la gran *casa de Castellar de Valldeneu*, ahont arribávam á las 9h; al costat de la meteixa, dintre del barri, hi ha la iglesieta ó *capella de Castellar*, en la qual res hi vegí que valga la pena de parlarne. Sols s' hi celebra missa quatre vegadas l' any.

A las 9h 30 deixávam la casa, situada en una vall deliciosa, si fa no fa com la de Valldeneu, més reduhida, y com ella es també orígen de un torrent ó riera anomenada de *Castellar*. Pujárem per entre un gran bosch d' alzinas y pins, ab 20 minuts, al *Coll de la Pedra Dreta*, nom degut á una pedra pissarrenca sentada ó dreta al bell mitj del camí y á uns dos pams escassos de la que hi ha una fita ó pedra termenal. La Pedra Dreta té uns 6 1/2 pams d' alt, per 4 d' ample, en sa part inferior, y 2 en la superior; té la forma de un Menhir y no seria gens estrany ho fos, mes jo no tinch suficient saber pera assegurarho.

Sobre del Collet, al Oest, sospés sobre lo cap del excursionista, s' ovira lo espadat y colossal cingle del Grau de Castellar, que s' destaca com lo de Castellets, de la gran cinglera de Bertí. A las 10h, baixant durant uns 10

minuts arribávam á una vall, atravessant dos torrents que luego s' reunéixen y forman lo fort torrent ó *viera de Can Prat*, casa ja del terme de Montmany. Per entre boscos de pins, sempre pujant, á las 10h 15 arribávam á la *Casa Nova de Montmany*; seguírem pujant per entre espés bosch de pins y á las 10h 30 guanyávam ja lo *Collet de Montmany*, de hont s' ovira al centre de la vall la iglesia de Montmany, sobre de la casa de Can Uyá; sempre per boscos, baixant suáument, deixant á má esquerra un caminet que baixa á la iglesia de Montmany, á las 10h 45 arribávam á la *casa de la Rovira de Montmany*, hont se quedá lo guía pera preparar lo dinar, mentres jo baixava ab 5 minuts á la iglesia, acompanyat d' un bailet de la casa. A las 11h deixávam la *iglesia de Montmany*, enfilantnos entre un bosch de pins per rápida costa, ab cosa d' un quart d' hora, á un collet prop del cim del *Turó de Leucata*, hont está edificat lo santuari de Puiggraciós, quina Mare de Deu tanta devoció inspira en tota la encontrada; tocant al meteix, hi ha la casa del ermitá, bastant gran y ab bastantas cambras; prop de la ermita s' alsa una quadrada y elevada torre, un poch enderrocada, que servi algun temps de telégrafo óptich. L' altitut del santuari será de uns 700 metres aproximadament (V. lo que diu ab sa galana ploma nostre digne president Sr. Maspons en la *Excursió col-lectiva á Montmany y Puiggraciós*, BULLETINS n.os 76, pl. 1-9; y n.os 77 y 78, pl. 28-31.)

A las 11h 30 deixávam lo Santuari de Puiggraciós, pujant ab alguns minuts al cim del *Turó de Leucata*, que calculo tindrá de 740 á 750 metres d' altitut.

Del esmentat cim se gosa de un panorama encisador, en particular sobre lo preciós Vallés.

De dalt del Puig, ab cosa d' un quart d' hora, anárem tirant al dret, baixant en direcció N. y N. O. á la casa de la Rovira de Montmany, arribanthi á las 12h 15.

A las 2h de la tarde, després d' haver ben dinat y pres café de las provisions que portávam, nos posárem en marxa, pujant per entre bosch de pins envers lo *Sot de la Ampolla*, ó sia en direcció S. O. y O; seguint pujant sempre per bosch de pins y alguna alzina, á las 2h 12 t. pas-

sávam per la inhabitada *casa Saborit*, y á las 2h 20 guanyávam lo *Collet de la Ampolla* ó *de Can Tripeta*, per nont girárem en direcció O. baixant ab 10 minuts, á *Can Carbassot;* ab 5 més, á *Can Berga;* ab altre tant, á *Can Pau Buxet;* ab 30 més, á la gran *casa de las Quintanas*, de la qual ab 10 minuts, anárem á *Can Malarich;* ab 12 més, baixárem á un grupo de casas conegut per *lo Serrat*, de hont ab 3 minuts, baixárem al poble de *Sant Vicens de Riells*. A las 3h 35 entrávam en la iglesia pera veure si hi havia alguna cosa, mes res hi vegí que 'm cridés l' atenció; luego atravessárem la plassa y enfront de la iglesia, entrárem en lo café ó *Cassino de la Sala*, que es lo hostal de Riells, hont relativament hi trobará l' excursionista alguna comoditat.

Després d' haver descansat y refrescat, á las 6h de la tarde, quan comensava ja á fer fresca, baixávam cap á la riera ó *riu Tenes*, que atravessárem per la *palanca del Molí*, y per lo camí que en direcció O. arrenca de la riera, á las 7h 5 arribava al *Hostal de Can Roget*, situat en la plassa de dalt de *Sant Feliu de Codinas*, tancant esta agradable excursió circular.

ARTHUR OSONA.

IMPRESSIONS D' UNA EXCURSIÓ

Á

SANT MARTÍ SARROCA, TORRELLAS Y PONTONS

(Provincia de Barcelona)

Lo 18 de Desembre de 1885 prench lo tren correu de Valencia, que surt de *Barcelona* á las 5h 45 del matí. Ocupo un compartiment de segona y al poch temps hi entran dos francesos que comensan á queixarse de que 'ls coixins dels assientos siguin forrats de pel, com al bó del estiu, y de que no hi hagi caloríferos. Jo procuro ferme més petit de lo que soch arrupintme en lo meu recó y callo com un mort, perque á la fi, per més que no m' hi vagi res, sempre m' sab greu que 'ls estrangers tinguin rahó contra nosaltres. ¿Qué tenía que dils'hi: *Messieurs, nos Compagnies de chemins de fer se soucient de vous, de moi et du reste des voyageurs comme de l'an quarante*? Pochs moments després d' haver sortit de la estació, lo quinqué de nostre compartiment s' apagá per falta d' oli. Afortunadament los dos francesos dormían com uns tronchs y no se n' adonáren.

A las 8h 30 arribém á *Vilafranca*; salto del tren, demano per En Matapá, tartaner de Torrellas de Foix, y un xicot que acaba d' entrar en quinta m' pren lo saquet de má y m' diu que l' segueixi, fentme atravessar tota la vila, fins devant de la iglesia major, pera anar á buscar la tartana. Vet'aquí un tartaner, pensava jo, que s' cuyda de la comoditat dels viatjers tant com las nostras Companyías de ferro-carrils: en lloch de tindre la tartana á la estació, la té al diastre.

—Marxarém desseguida? li pregunto.

—No, senyor; trigarém un quart ó mitj' hora, perque haig de esperar á una senyora, m' respon.

Pera fer temps, entro en la iglesia que tinch devant, y que res té de particular; vaig á veure la capelleta de Sant Joan, que trobo tancada; dono alguns toms per la plassa mirant las marmanyeras y las noyas que van á comprar'hi verdura y, sent ja las nou, torno al lloch de ahont havíam de sortir ab la tartana; mes ni senyal hi havía de que l' anéssen á enganxar. Trech lo diari y m' poso á llegirlo passejant plassa amunt y plassa avall. Per fí á las 10 h arriba lo tartaner ab la senyora de que m' havía parlat, tota carregada de peluts, caixas de cartró y farcells, que fican dins de la tartana. Al meteix temps un marxant hi fica dúas caixas de fusta y un gros farcell de roba, y una dona que porta una criatureta que té l' catarro hi fica també un bagul. Com la tartana no es més que de sis assientos, jo m' quedo pensant cóm podrém encabirnoshi 'ls quatre que som ab tota aquella impedimenta. Mentres tant lo fill d' En Matapá enganxa un caball, després lliga l' bagul á la part de fora, y nosaltres procurém sentarnos entremilj de tots aquells fardos. La senyora y jo 'ns trobém sentats devant per devant en la devantera; lo tartaner s' assenta damunt d' una de las varas y 'ns posém en marxa, molt á poch á poch, perque la sortida de Vilafranca está plena de roderas y de desigualtats. Mes una vegada fora de la vila, lo caball arrenca al trot per la ben conservada carretera de La Llacuna y comensém á passar pel mitj de la bonica plana del Panadés cuberta de vinyas y oliverars y sembrada de blanchs masets que li donan un aspecte d' alegría que sols pot apreciar qui hagi viatjat per las desertas y monótonas planuras de Castilla ó d' Aragó.

La senyora que vá devant meu, que es una mossassa alta y grossa, quin cabell ros ressalta encara més á causa de anar vestida de dol, me conta que es una pubilla del Arbós, casada ab lo ferrer nou de Torrellas, rahó per la que li donan lo nom de *ferrera nova*. Té una germana que li diuhen *Milia* y no fá més que parlar d' ella ab lo *Gusto*, que es lo tartaner. Ma companya de viatje no calla un moment. Desde tant lluny com ovirém la iglesia de Foix, me conta que hi ha una Mare de Deu que es germana de la

de Montserrat. Vet' aquí un parentiu que m' ha vingut molt de nou.

Passém com un llamp per devant de Sant Martí Sarroca, no sense entrovirar l' ábside románica de la iglesia y las arrunadas parets del castell; en lo kilómetre 10 deixém la carretera de la Llacuna, y á las 11h 30 arribém á la plassa major de *Torrellas de Foix*, baixant á casa de En Matapá, que quan convé, fá també d' hostaler.

M'aparian dinar, menjo en quatre esgarrapadas, y, á peu, prench lo camí de Pontons, poble que, segons me diuhen, dista un' hora y mitja de Torrellas. Aquest camí vá vorejant la riera de Pontons, que atravessa algunas vegadas. Aquesta riera, quin llit de llisa roca té una forta pendent, está plena de saltants, sentne un dels principals lo de *las Dous*, á cosa de un quart de Torrellas. Dessota de aquest saltant, en la vora dreta de la riera, hi ha tres ó quatre *deus* ó fonts molt abundantas. Qui sab si lo nom de *Dous* es una corrupció del de *deus* ó *veus* d' aygua?

De Torrellas á Pontons no hi ha res de particular, com no siguin las minas de plom y de calamina que hi ha á un quart d' hora més amunt del *Mas de la Riera*, á abdós costats de la Riera de Pontons.

Aquestas minas, explotadas per diferents particulars y societats diversas, han acabat sempre per ser abandonadas per uns y altres. La principal d' ellas, la de *La Esperanza*, ha defraudat no pocas vegadas la que hi havían fundat los accionistas, veyents'hi avuy en complet estat d' abandono lo forn de calcinació, lo de reverbero y las diferentas dependencias que en altre temps tenía. En totas aquestas minas, n' hi visitat cinch, lo sulfuro de plom, anomenat vulgarment *barnís*, s' hi presenta en betas estretas de un á quatre travessos de dit, havent n'hi algun ronyó que arriba á tenir un pam. Mes, segons noticias, se n' hi han trobat algunas *bolsadas* de quatrecents y més quintars. La calamina ó carbonat de zinch se presenta sols ab alguna abundancia, betas de trenta á cinquanta centímetres, en las minas de la vora esquerra, *Abundante* y *Esperanza*, trobans'hi també lo sulfat de zinch ó *blenda*, y óxit de ferro. En las de la vora dreta s' hi troba

alguna qu' altra senyal de galena, varietat de sulfuro de plom.

Las rocas en que están aquestas minas son calissas molt compactas, de banchs casi horisontals y ab alguna qu' altra impressió de terebrátula, única senyal de fóssils que he trobat en tot lo camí de Torrellas á Pontons. Aquest passa en un principi per entre argilas y margas terrosas, després per entre rocas pinyonencas; se troban més tart alguns guixos fullosos de diferents colors; després rocas calissas compactas; alguns banchs de pedra esmoladora roja, més amunt de las minas; tornan á trobarse á continuació las calissas compactas, y per últim, la tosca ó pedra d' aygua que forma l' turó damunt del qual s' alsa lo petit poble de *Pontons*, antigua propietat dels frares de Santas Creus.

Aquest poble res té de particular, com no sigui un gran casal del sigle passat, conegut ab lo nom de la *casa de la Senyora*, y un resto de muralla tota de pedra de fil que hi ha devant d' ella y que hi resta com á mostra de lo molt forta que devía ser aquella posició en altres temps. La iglesia está situada á l' altra part de la Riera, dalt de un turó, y res té que sía digne de esment.

Pontons té tres molins: lo de dalt, lo del mitj y lo de baix, tots tres en la vora esquerra de la Riera, que mólen per bassadas, es á dir, l' un darrera l' altre; no hi ha més que un moliner per tots tres molins, que té que córrer sempre d' un molí al altre. Aquestos tres molins eran també del monastir de Santas Creus y avuy son del duenyo de la *casa de la Senyora*. D' aquestos tres molins, lo del mitj sembla antiquíssim. Una mica més ayall del molí de baix hi ha las runas d' una paret de pedra de fil que, segons sembla, havia pertenescut á un altre molí.

De Pontons torno á Torrellas pel meteix camí de las minas.

***

Segons Salvador Morgades (a) Seramen, antich encarregat de la mina La Esperanza, al obrir una de las galerías trasversals, vá trobar una gran cova hont hi havia un

home de pedra tot dret, ab un gos, també de pedra, ajegut als seus peus; mes ho van fé malbé á barrinadas. Potser que aquellas figuras no fóssen més que capritxosas estalagmitas que imitéssen la forma d' un home y un gos.

Jo he vulgut véurého per mí meteix y, á pesar de que s' ha de caminar alguna distancia arrossegantse sobre 'l ventre, m' faig guiar cap á la esmentada cova, anomenada avuy *Las calaveras*. Es aquesta una cavitat natural de uns cinch á sis metres d' altura per uns tres y mitj de diámetre; las parets son cobertas de concrecions calissas y una d' ellas imita bastant bé una carassa d' home. Lo fondo d' aquesta cova, ó, mellor dit, d' aquest avench, está plé d'ossos humans fets malbé pe'ls meteixos minayres. Aquest avench está tapat en sa part superior, sola entrada que tenía avans d' obrir la mina, per rocas que sembla hi hagin caygut per casualitat. *Las calaveras* ¿eran una sepultura ahont hi enterravan gent ó bé un punt ahont alguna má criminal havía tirat los cossos de sas víctimas? Vet' aquí un problema que hauría pogut resoldres al descubrirse l' avench, examinant la posició dels esqueletos, pero que avuy es de tot punt irresoluble, ja que aquells han sigut tots esmicolats.

*
* *

A una mitj' hora més avall d' aquestas minas, en la vora dreta de la Riera, damunt de unas vinyas y al peu de escarpadíssima roca, hi ha quatre covas, una d' ellas inaccessible sense l' ajuda de cordas, que ténen d' haver estat habitadas, puig que en diferents punts del interior s' hi véuhen evidentas senyals de la má del home. Mes en quin temps ho han estat, es de tot punt impossible dirho, si bé no deu haver estat en época molt llunyadana, ja que aquells traballs, tals com tinells ó escudellers, semblan fets ab eynas de ferro.

*
* *

Torrellas de Foix es una petita vila que res té de particular. Los vells diuhen que avans havia estat molt més

gran que ara, mes sembla que fou arruinada per no sé quin motiu. Son antich castell ha desaparescut per complet y en son lloch s' hi alsan avuy varias casas particulars. Aquesta vila era dels barons de Rocafort de Queralt, que son enterrats al peu del altar majó de la Mare de Deu de Foix, iglesia situada dalt de un elevat turó, á un' hora de Torrellas, quina iglesia parroquial era. La darrera descendent d' aquestos barons fou Donya Manuela de Rocafort, senyora morta fá pochs anys, de quinas espléndidas caritats se recordan encara moltas comunitats religiosas de Barcelona y no pochs pobres de Torrellas.

Segons los meteixos vells, á mitjans del sigle passat, cansats los torrellenses de tenir que anar á missa á Foix demanáren al bisbe de Barcelona que 'ls concedis tenir iglesia parroquial dins de la vila y l' bisbe hi enviá un sacerdot que, ab un rellotje de sorra á la má y seguit del ajuntament y dels principals de la vila, s' encaminá á peu cap á Foix y havénseli acabat la sorra, que marcava un' hora, pochs passos avans d' arribar á aquesta iglesia, se girá cap als que l' seguian dihéntloshi:

—Ja teniu concedida la iglesia parroquial que demanéu.

A las horas se comensá la construcció de la actual iglesia, baix l' advocació de Sant Genís, quedant la de Foix com parroquial de las nombrosas pagesias que la rodejan. Sent la iglesia de Torrellas del tercer quart del sigle passat, crech inútil dir que res té digne d' especial esment.

* * *

A l' hora de sopar me trobo á taula costat per costat de la mestra de costura, senyora molt aficionada á parlar en castellá. Té horror al catalá y está desesperada perque las noyas que ván á costura no la enténen quan en castellá las hi parla.

—*Tengo un trabajo improbo*, m' diu: *cuando digo á una niña: Haga V. eso, traiga V. aquello, se me quedan mirando como tontas y tengo que repetírselo en catalán.* Aque-

lla pobre senyora condemnava, sense adonarsen, l' actual sistema d' ensenyansa, perque, si las noyas no enténen lo castellá ¿cóm han d' entendre, y menos encara apendre de cor, los llibres que las hi fan passar? Molt bé que en nostras escolas rurals s' ensenyi lo castellá, com se 'ns ensenya á nosaltres lo francés, l' italiá, etc., mes de cap manera s' hi pot ensenyar l' aritmética, la geografia, l' urbanitat, etc., en una llengua que no enténen. Los capellans ho han comprés tant bé que en cap de nostres pobles rurals s' ensenya la doctrina més que en catalá, com en catalá resan y predican en las iglesias.

Lo mestre de Pontons segueix un método tot diferent del que acostuma seguirse en las escolas de los pobles. Explica totas las llissons en catalá y ensenya als noys lo castellá féntloshi escriure y explicántloshi la equivalencia de las paraulas castellanas que escriuhen ab las catalanas, únich modo de que l' entenguin. La Real Ordre manant que la primera ensenyansa se dongui en castellá en nostres pobles es tant absurda com la que maná castellanisar tots los noms locals en los planos de carreteras y de ferrocarrils, ordre que en proufeynas ha complert ningú, perque resultavan cosas tan estranyas com: *Pico de la aguja*, per Puig l' agulla; *La encina dulce*, per La Carrasca dolsa, y *Cueva de las palomas torcaces*, per Cova dels Tudons, en la Ribera d' Ebro; *Paso roto*, per Pas-trencat, en las Costas de Garraf; *Las escaleras de Vidrá*, per Los Graus de Vidrá; *Monte Santo*, per Montsant, en lo Priorat; *Barranco de Fuencaliente*, per barranch de la Fontcalda, més amunt de Xerta, etc., etc. De manera que quan un preguntava per lo nom d' una localitat en castellá, ningú dels del país queya en que fós la meteixa localitat de tots ells tant coneguda en catalá.

Després de sopar vaig á dormir á una casa hont dorm habitualment lo germá del meu patró. Aquell, que es sastre, m' fá entrar en l' habitació que li serveix de taller, tot dihentme: Aquí traballo jo.—Encén una espelma y tot pujant la escala pera acompanyarme al meu cuarto, m' diu: «Fora de la habitació que acaba de veure, tota aquesta casa está destinada á bestias: abaix hi ha 'ls porchs y la virám;

á la esgolfa hi ha cunills y coloms, allí dormo jo y aquí dormirá vosté.»

Li dono las gracias per l' epígrama y m' fico al llit.

* * *

Lo diumenge, día 20, surto á las 8h del matí de Torrellas y me n' vaig cap á Foix. Tinch desitj de conéixer á la germana de la Verge montserratina. Prench una dressera que passa per entre mitj de vinyas ab alguna qu' altre olivera arbequina. Las olivas ja han sigut cullidas, puig si bé en altras encontradas diuhen:

Qui cull l' oliva ans del Janer
deixa l' oli al oliver,

aquí hi afeigéixen:

Y qui las cull després del Janer
cull las d' aquest any y l' any que vé.

Las rocas que s' véuhen á rans de terra aquí y allá son totas pinyonencas, lo qual es causa de que las terras sían molt pedregosas.

Després de pujar un collet baixo á un plá, l' atravesso en tota son amplada y prench un camí á la dreta, servintme sempre de guia la iglesia de Foix, que veig dalt de la montanya. Un quart d' hora avans d' arribarhi, y en lo fons de un barranch, passo tocant una ermita, dedicada á la meteixa Mare de Deu de Foix. Emprench la marxa per una forta pujada y arribo á la iglesia en lo moment en que lo rector anava á acabar de dir la missa. Espero que la acabi, entro derrera d' ell á la sacristía, y després d' haverse despullat, lo saludo donantli lo bon día. Lo rector, que es ja d' alguna edat, al girarse y veure una cara desconeguda té una especie de sobressalt, y s' compren. L' home ha estat ja sorprés y robat una vegada, viu tot sol y no s' fía de ningú, de manera que en un día de feyna no hi ha medi de ferli obrir la porta com no s' hi vagi acompanyat d' alguna persona coneguda d' ell.

Li pregunto si té la historia de la Mare de Deu de Foix.

—La historia son los goigs, me respon.

N' hi compro un parell y, després d' haver vist la Mare de Deu, que ni tant sols té cap ayre de familia ab la de Monserrat, emprench de nou la devallada passant per un altre camí més planer que l' que havía seguit á la pujada.

La Verge de Foix fou trobada per un pastor dins d' una cova que hi ha dessota de la iglesia actual y ficada dins del sarró, que deuría ser molt més gran que 'ls qu' ara usan sos companys d' ofici, se la enduguć cap avall; mes al arribar al lloch en que hi ha l' ermita de que he fet esment, la Verge se li desaparegué; axió li succehí per tres vegadas, tornantla á trobar sempre dins de la cova. Llavoras ne doná part al batlle y s' comensá la construcció de la actual iglesia de Foix, que es de un gótich molt senzill, si bé está completament desfigurada per los adobs y afegiduras que més tart hi han anat fent.

Si hem de creure 'ls goigs, la Verge de Foix es gran advocada contra las pedregadas, puig diuhen:

Quan la tempestat es tanta
que 'ns espanta,
y los cors nos debilita,
lo devot que os solicita,
Verge Santa,
logra intacta la cullita,
del rigor que se temia.

Mes los actuals vehins de Torrellas sembla que ténen més fé en la campana del Roser, que es l' antigua capella que hi havía dins del pati del castell, y que encara avuy se conserva, puig asseguran que may cap pedregada ha fet mal en lo terme si s' ha tocat aquella campana. Baix lo punt de vista del segur de las cullitas contra las pedregadas, la vila de Torrellas está mellor que vol, perque, además de la Verge de Foix y de la campana del Roser, té la formal promesa de son actual rector, Mossen Anton, de que may hi pedregará si 'ls vehins l' ajudan anant á resar á la iglesia cada vegada que hi hagi temporal.

En aquesta vila créuhen, com en tantas altras, que los temporals son fets per las bruixas y bruixots, y 'ls com-

báten tirant tiros als núbols ab balas benehidas, cremant brots de llorer benehit en la llar, perque ab lo fum se 'n vagin las *malas cosas* cap amunt, y, en las pagesias, trayent fora la porta los arreus del traball. Fa esgarrifar lo sentir contar ab tots sos detalls alguns dels temporals fets per personas conegudas de tot lo país, entre las quals s' hi troba sempre alguna rica pubilla d' algun dels mellors masos de la encontrada.

* * *

Tot tornant cap á Torrellas llegeixo 'ls goigs de la Verge de Foix y m' paro á la primera estrofa, que es la que tal vegada ha sigut causa de que 'l poble cregui que aquella Mare de Deu es germana de la de Monsserrat. Diu aixís:

De aquella llum clara y pura,
la hermosura,
que Monsserrat nos innova,
assenyalá en una Cova
ser segura,
la que nostres cors arroba
so es: la Imatge pia.

Jo no sé si l' autor de aquestos versos sabia lo que volía dir; mes per ma part confesso ab tota franquesa que no n' puch treure l' sentit.

Estava encara llegint los goigs quan trobo una vella que m' diu:

—¿Que son los goigs de la Verge de Foix?

—Sí, senyora, li responch.

—Es germana de la Verge de Montserrat, afeigeix: perque ha de saber que la Verge de Montserrat tenía dos germanas: la Verge de Foix y la de Penafel, més avall de Vilafranca.

—¡Bó! penso jo: ja tenim aquí la meteixa historia del Sant Cristo de Perelada, en la provincia de Girona, que també té dos germans: lo Sant Cristo de Balaguer y no recordo quin altre.

Y la creencia d' aquella dona no es especial d' ella; després m' he convençut de que créuhen lo meteix que ella totas las donas de las pagesías y pobles d' aquestos encontorns.

***

A ponent de Torrellas y á tres quarts d' hora de distancia hi ha un' alta montanya, de forma arrodonida, anomenada Clapivell. Quan la broma s' hi posa es senyal d' aygua.

La boyra al Clapivell,
ja tenim l' aygua al clatell;

diuhen los torrellenchs. Segons diuhen, al cim d' aquesta montanya hi ha una llosa plena de marros [1], coneguda ab lo nom de la llosa pintada, ahont los senyors d' aqui anavan á jugar al marro.

Jo hi he anat ab un pagés vell que m' assegura haverla vista, mes no la pogué trobar. Segons ell, era una llosa de tres ó quatre pams en quadro en la que hi havía quatre ó cinch marros marcats á pichs de punxó. Potser algun pastor havía tingut lo capritxo de marcá'lshi. En cambi, trobárem una vella sitja, oberta en la roca. Al principi m' estranyá trobar una sitja en tal lloch, puig que avuy casi tota aquesta montanya es erma; mes després ho he trobat lo més natural del mon, perque he sapigut que en altre temps lo baró de Rocafort doná aquestos terrenos als pobres que no tenían terra á la plana, y aquestos hi sembravan algunas feixas, havent'hi per aquells indrets una era, avuy desaparescuda, que s' anomenava l' *era del Toni Parellada.*

***

Lo poble de Sant Martí Sarroca está avuy format de diferents casas que, ja en grupos, ja solas, s' exténen desde la carretera de Vilafranca á La Llacuna fins al cim de la roca

[1] Lo marro catalá no es lo joch que té aquest meteix nom en castellá sino lo que á Madrid anomenan lo tres en raya, que s' juga entre dos ab tres pedretas cada hú.

hont hi ha las runas del antich castell, la iglesia y las casas que componían lo poble vell. Aquesta roca per la banda de la carretera forma un plano inclinat y per la de la riera una serie de inaccessibles espadats en forma de graus. Del castell no n' quedan més que algunas groixudas parets, ab una de las alas de la galería, d' archs semicirculars y alguna qu' altra finestra gótica.

La iglesieta romànica dedicada á Sant Martí bisbe té una preciosa àbside, quina planta es semicircular y quin alsat es format per set ayrosos y elegantíssims archs, dins dels quals hi están las finestras, coronat per una cornisa formada per petitas ménsulas de capritxosas esculturas. La porta vella es també bisantina y son arch es sostingut per sis columnetas de desiguals capitells, tres per banda. Sobre aquesta porta hi ha penjada mitja costella de ballena; l' altra mitja es á la iglesia de Foix. Devant per devant de aquesta porta y dins de la iglesia hi ha un retaule gótich, sens dubte l' que avans era l' altar major, en quina capella central hi ha una Mare de Deu del Candeler ab un ou d' avestrús penjat damunt del cap. Fora d' això, de la part interior del àbside y d' alguns canalobres de ferro, res hi ha de particular dins de aquesta iglesia, quin exterior está completament desfigurat per los diferents cossos quadrats, tots de pedra de fil, que s' hi han anat afegint. Crech inútil exténdre'm en més detalls, per quant mos companys d'Associació ja han visitat y han de descriure més minuciosament aquesta iglesia.

La base de la roca de San Martí está formada per margas blavas y argilas grogas; en las primeras hi ha diversas impressions de caragols y petxinas, difícils de conservar á causa de la fragilitat de la terra. Damunt d' aquestas margas hi ha un tapás groguench literalment farsit de petxinas y caragols fóssils, si bé aquestos darrers no están gayre ben formats. Lo cim de la roca lo forman conglomerats y areniscas fortas ab alguns banchs de pedra calá també forta. Trío alguns fóssils dels que trobo al pas y me n' entorno cap á Torrellas.

Entre aquestos fóssils hi ha una *Cardita*, dos *Cardium*, un *Turbo*, tres *Ficulas*, un *Conus*, dúas especies de *Equi-*

nodeos, una de *Lucina*, una de *Pecten*, tres de mollos de *Venus* y tres indeterminadas de *Gasterópodos*.

Sant Martí Sarroca pertanyía al Cabildo catedral de Barcelona.

***

Pe'l camí trobo una dona que porta la meteixa direcció que jo, que m' saluda dihent:

—¿Que vé de passeig?

—Sí, senyora.

—¿Que potser es un americano que ha vingut d' América?

—No, senyora.

—¡Ah! ¡ja! ¿Vosté deu ser de Barcelona?

—No.

—¿Tal vegada ha vingut á vendre alguna cosa?

—No.

—¡Ja hi cáich! ¿Ha vingut á comprar ví?

—Tampoch.

—No deu fer gayres dias que es per aquí, perque encara no l' hi havía vist.

—No, no n' fá gayres.

—¿Y para á Torrellas?

—Sí.

—¿En quína casa?

—No ho sé.

Y vet'aquí que aquella dona s' quedá frisant de no poguerme fer dir quí era jo y qué havía vingut á fer aquí.

¡Es molt lo tafanera que es la gent de poble quan veu algun foraster! En cambi, si voléu saber d' ella alguna cosa, no hi ha medi de lograrho. Un dia preguntava jo á un pagés de Cunesa:

—¿Á cóm vénen lo ví aquí?

—Segons; uns anys més car, altres més barato.

—Ja ho suposo; pero poch més ó ménos, ¿á quánt?

—Dependeix de la cullita.

—Está bé; pero dihéume á quánt lo vénen la carga, pesseta més pesseta menos.

—¡Qué vol que li digui jo!

Y d' aquí no l' vaig poguè treure.

Lo meteix me vá passar un altre dia ab ell, volent saber en quin temps plantavan las patatas. Totas las sevas respostas eran: segons; uns anys més tart, altres més aviat; dependeix de la sahó que tingui la terra; acabant sempre ab un ¡qué vol que li digui! ó ¡qué li diré, pobre de mí!

* * *

Tornat á Torrellas, procuro veure si puch arreplegar algun material pera nostre *folk-lore*, mes poch es lo que he pogut aumentar la meva col·lecció.

Heus aquí alguna de las cansonetas que he pogut recullir:

Vilafranca la palanca,
Sant Martí l' enterrocat;
á Torrellas son de plata
y á Pontons de mel rosat.

A Torrellas son las bellas,
á Pontons son los cabrons,
plassa de Santa Coloma
hi ha 'l forat dels borratxons.

Si voléu saber, ninetas,
las quatre ciutats del mon:
Pontils y Santa Perpetua,
Vallespinosa y Queról.

Los fadrinets de Torrellas
tots son tupits de peresa,
que vintycinch no n' fan deu,
ni trenta ne fan dotzena.

Las fadrinas de Torrellas,
quan ballan, fán lo saltet,
perque no 'ls agradan gayre
los fadrins de jornalet.

Corrandas ne son corrandas,
corrandas ne son cansons;
may he vist millò barreja
que minyonas ab minyons.

Marieta del ull negre,
no pas vos que l' teniu ros,
tota dona boniqueta
sol tenir l' marit gelós.

Apart de aquestas cansons, sols he recullit aquestos dictats tópichs:

Sant Martí
la flor del pi.
Valldeperas,
valldepenas.
Donas de La Llacuna,
á cada poble n' hi ha prou d' una.

Y 'ls de La Llacuna responen:

Y allí ahont no n' hi ha
n' hi volen posá'.

*
* *

Los habitants d' aquest recó de la provincia de Barcelona vestéixen d' un modo molt diferent que llurs pares. La calsa curta ha estat sustituida per lo pantalon llarch, com llarchs son també lo jech y l' armilla; de barretina ó gorra mosca ab prou feynas ne porta algun qu' altre vell: ha estat destronada per la catxutxa. Las donas, en lloch de jipó, duhen un sach llarch ab lo devantal lligat damunt, á la manera de las minyonas de servey de Barcelona; la faldilla curta s' es cambiada en llarga y en lloch de espardenyas, portan sabatas ó silencis per tot día y botinas en las festas. De mantellina blanca casi no se 'n veu cap, com no sia á Vilafranca. En una paraula, del ayrós modo de vestir del antich pagés catalá no hi queda res.

*
* *

Havent termenat la meva feyna á Torrellas, surto en direcció á Vilafranca lo 26 á las 6h del matí, arribant á la estació tot just á temps de pujar al tren que passa cap á Barcelona. Al arribar á La Granada, ómplen lo compartiment de segona, en que jo anava tot sol, de gent de tercera, carregada de paneras y farcells, trobantnos tretze assientos y mitj allá ahont no n' hi caben més que dotze. Aquesta feta m' ha succehit ja diferentas vegadas en aquest ferro-

carril. De manera que un home pren assiento de classe superior pera anar ab més comoditat y, per falta de material, l' obligan á viatjar en tant malas ó pitjors condicions que si anés en tercera.

Per fi de festa, al arribar á la estació d' aquesta ciutat, tinch que barallarme ab un burot que m' obliga á obrir lo saquet de má en que sols porto una muda de roba blanca, mentres, valentse de la nostra disputa, passan sense que ell se n' adone, una pila de donas carregadas de cistells. Qualsevol diría que 'ls empleats de consums tinguin la especial missió de fastiguejar als viatjers que ménos pensan en defraudar l' hisenda municipal.

CELS GOMIS.

EXCURSIÓ AL CASTELL DE BROCÁ.

24, 25 y 26 de Juny de 1887.

Á las 8h del dematí del 24 pujava en la estació de *Mollet* al tren de Sant Joan de las Abadessas. Allá á las 11 vaig arribar á *Ripoll*, hont, al moment, varis homes díuhen en alta veu: ¿Quí va á Ribas? ¿Quí va á Puigcerdá? M' acosto á un dels primers y li dich: Vaig á Campdevánol.—Está be; seguéixim.

Á *Campdevánol*, pujo al hostal d' En Xona, dino, arriba lo traginer dihent que l' matxo está á punt, munto á la plassa y enllá aném, direcció O. en busca de novas impressions.

Á pochs minuts trobém lo riu Mardás, qual nom pren en Combreny formantlo lo torrent Garfiu, que s' comensa á Coll de Merolla [1], y la riera de Sant Llorens.

Á una hora de Campdevánol se troba *Sant Llorens de Campdevánol;* caminada un' altra á *Combreny*, y ab un' altra més s' arriba á la casa *Coll de Merolla*.

Durant molta part del camí en lo terme de Combreny, s' veu al N. la iglesia de Sant Pere de Montgrony, la Cova-Capella al mitj del cingle y la casa-hostal abaix [2].

Fins al Coll de Merolla (aquí si s' vol s' hi menja) s' puja sempre per un camí de matxos molt pedregós: fins allí arriba la provincia de Gerona. Al empendre altra vegada la marxa al O., l' excursionista trepitja terreno de la de Barcelona, caminant per una bona carretera explanada ab las alcantarillas y ponts fets. Si Gerona fes lo de Barcelona, podrían aviat passarhi los carros y cotxes, essent de molta utilitat pera aquellas encontradas.

[1] Lo senyor Osona en la excursió que luego citaré escriu «Morolla».

[2] Pera més detalls véjas' la «Excursió col-lectiva á Ripoll, al Montgrony y á las fonts del Llobregat», per lo senyor Osona, publicada en aquest BULLETÍ, any V, núms. 46 y 47.

Del Coll, al O. es magnifich lo panorama per las sorprenents y variadas montanyas que s'presentan á la vista, mereixent particular atenció la que s' veu al conli del horisont baix la forma d' una gran forca de girar palla, quals púas apareix foradan lo cel.

Després de caminar dúas horas més, vorejant quasi sempre lo riu Arige, que barreja sas ayguas ab las del Llobregat al entrar en la *Pobla de Lillet*, arribárem á aqueixa vila, hont vaig ésser molt ben rebut per lo propietari y fabricant senyor D. Joan Artigas y la seva amable familia. Refet un poch, anárem á veure la fábrica coneguda ab lo nom de dit senyor, cridantme molt la atenció lo magnifich y gran fruyterar de pereras, pomeras, pruneras y cirerers, aixís com un frondós mayol que encara no ha fet rahims. ¡Tal vegada, vaig pensar, la filoxera no trobará aqueixa vinya, y tindrém, temps á venir, un reconet ahont poder anar á buscar serments pera la replantació!

Molts anys enrera aquí ja hi havia hagut vinyas com ho acreditan los noms del *vinyet* de A, lo de B, etc., que ténen encara certas feixas. Á Olot m' digué un día una persona que hi ha senyals d' havern' hi hagudas. Tal vegada en abdós punts eran contemporáneas.

Á las 5h del demati del día 25 sortía de la Pobla ab lo expressat senyor Artigas y ab lo tractivol fuster Delfí Marleta, qui anava á peu. Al veure que abdós anavan ab gorra, per no diferenciá 'm, vaig deixar lo barret ab tota recansa, recordantme de lo avís que fa als excursionistas pyrenáichs nostre consoci D. Carles Bosch de la Trinxería en sas «Excursions y casseras en los alts Pyrineus catalans.» ¡Ja vaig pagar la molestia ab lo clatell, orellas y nas!

Seguírem una hora llarga per un camí de matxos la dreta del Llobregat que des la Pobla s' dirigeix fent esses al O fins á *Sant Llorens de Bagá*. Á dit punt gira al S.

Á la esquerra del riu s' veu dalt un serrat la capella de Falgars: á la dreta, trobárem lo riu Tort que s' forma en lo imponent Puig de la Llansada que tenia un bon pallench de pit abrigat ab una blanquíssima flassada. Arran del

riu, en sa part dreta, y del camí, hi una font [1] que glassa las dents.

S' deixa á la dreta del camí, á poca distancia, la *Capella de Santa Cecilia de riu Tort:* cosa d' uns tres quarts montanya amunt hi ha lo *Serrat dels Castellassos*, ahont hi ha una creu de ferro, é hi puja lo dia de las lletanias lo poble de Brocá en solemne professó.

Al ésser al dret de la rica *casa Vilella de Brocá*, pujárem ab un molest zig-zag més d' un quart per una pelada carena plena de rocall de carbonat de cals que per sa blancor sembla cuyt: després trobárem rebrolls de roure y boixos, tenint que baixar dels matxos per los traballs que ténen aqueixos de pujar tot sols. Á poch rato s' troba lo *Mas Subirá*, hont fan baixar l' aygua d' una font (aquí esmorzárem) que hi ha á unas mil cinchcentas passas més amunt, per medi d' unas canals fetas de tronchs de pi mélich.

Refets ab bons trossos d' anyell rostit y bon vi, seguírem enfilantnos fins al *Castell de Brocá*, que es una casa de pagés com las altras, ab la diferencia que hi ha barri tancat ab portas com en lo Vallés.

De la Pobla al Mas Vilella, una hora; d' aqueixa casa al Castell, tres quarts.

Deixárem los matxos y nosaltres seguírem montanya amunt, buscant ayguas subterráneas, fins allá á dos quarts d' una que tornárem al Castell pera dinar. Méntres ho féyam, lo masover nos contá lo poch que gastan á *masover:* qual vegetativa alimentació fa que pugan viure en aquells alterosos serrats. Digué: «no gastém cada ápat més que uns cinch céntims per persona, quedant tots molt tips. Per aixó agafém una olla d' aqueixas, hi posém un quartá de blat de moro, un picotí de mongetas y un os de tocino per amaniment (¿será lo *saboray* de la montanya, que dihém en lo Vallés?) y bull que bull. Ara, contin; ab aqueixa ollada y pá 'ns hi atipém encara que siguém una vintena.»

[1] Als quatre minuts d' haverne begut sis glops, m' acudí á la boca un gust amarguíssim produhit per la neteja que m' feu á la bufeta del fel. ¿Es interessant aqueixa font pera certas afeccions del fetje?

Al N. hi ha, á uns tres quarts, la *capella de Sant March*. La gent de la encontrada celebran llur aplech en lo meteix día del sant. S' conta que un día Sant March s' trobava á la capella de Santa Cecilia de riu Tort: li debia convenir ésser prompte á la seva capella, donchs, que, ab una gambada va pujar als Castellassos y ab un' altra á Sant March. Va apretar tant lo peu als Castellassos, que encara la roca guarda lo clot. També s' conta que un día faltá lo calzer de Santa Cecilia esmentada: lo trobáren á Aussege: un lo comprá y torná á dita sufragánea de Brocá.

Al N. O. hi ha Pandís, Coll de Jou, Coll del Pal y lo Cadí.

Al S. Brocá, Sant Llorens de Bagá, lo Llobregat, y á la esquerra d' aqueix, feta ja la curva, Cerdanyola, sufragánea de Sant Llorens.

Al S. O. Bagá, Baga de Bagá, la roca Tirabal que conté covas, y que á un quart de tres de la tarde en l' hivern priva lo sol á Bagá: y l' Ansige. En lo pla que hi ha entre aqueixas montanyas, s' alsa lo poble de Vallcebre.

Al E. Puig de la Llansada, Castellassos y Santa Cecilia.

Al O. la Peguera, Monnell, per sobre lo qual sobre-ix la curva y púas de Pedra Forca.

Á las tres emprenguérem lo retorn á la Pobla; veyentme obligat á anar á peu per lo fregament de la sella. L' endemá vaig anar á mitja carga, modo de viatjar que aconsello si s' té ocasió.

Ab l' esmentat fuster seguírem la població. M' digué que los quatre ponts que hi ha en la vila pera passar d' uns carrers als altres sobre lo Llobregat, lo poble diu que 'ls féren los moros. Havent trobat á un jove d' uns catorze anys y una jove d' uns divuyt, abdós idiotas, explicá que avans hi havia molts en aquell estat; pero ara no n' hi ha més que tres ó quatre; contantme que també abundavan los golls y ara no n' hi ha cap. En la iglesia vegérem una Santa Ana y un Sant Cristófol ab lo Jesuset á coll cristófol, de tamany natural y tallats ab fusta, que m' sembla son de mérit.

La base de las rocas que vaig veure son calissas (carbonat y sulfat); la vegetació natural: pins mélichs, roures,

boixos y moltas plantas com en lo Vallés; la cultivada: blat, blatdemoro, monjetas, patatas y verduras; d' aus vaig ferme la idea que no abundan: algun pardal, bitxach, passarell, aurenetas, rossinyols, pigots, gaigs, merlas: essent més abundants los cóvits (culblanchs ne diuhen) y los atrevits cucuts que ab forta veu, de franch, publican lo estat de las butxacas dels contribuyents, particularment las dels pobres agricultors.

Com á cassa, hi ha esquirols, conills, llebres y perdius.

En los rius s' hi passejan los barbs, truytas y teixidors, sentintse de tant en tant lo *ton, ton* de las granotas en los ayguamoixos.

La riquesa principal sembla ésser lo bestiá de llana y boví; la conversació més general era sobre la marxa dels remats á *montanya*.

Á las 5h del dematí del dia 26 sortía de la Pobla de Lillet ab un traginer, estant l' espay ben seré. Á las 6h 30 sentirem un tró llunyá: observárem que era sobre Berga. Aná extenentse la tronada en vers al N. y E.: atrapantnos lo xáfech [1] á mijt quartet de Coll de Merolla. Sort que lo traginer anava provehit de dos bons tapabocas que 'ns salváren lo cap y cos, y que no torná á ploure fins que vaig ésser á Ripoll.

Á las 6h de la tarde arribava á Mollet desitjós d' un bon descans.

VICENS PLANTADA Y FONOLLEDA.

[1] Aqueix incident m' feu recordar que l' senyor Arabia may deixa l' impermeable en sas excursions, per bon sol que fassi.

UNA EXCURSIÓ Á VALLVIDRERA

Á mon consoci y amich, En Ramon Arabia y Solanas.

Vosté sab, amich Arabia, lo costós que m' es de deixar mas costums, ma vida tranquila de pagés, en mitj de mos estimats llibres, feynas dels camps, reconstitució dels vinyats destruhits per la filoxera; eixa vida saludable, al peu dels Pyrineus, hont se respira un ayre pur que fortifica l' cos y la intel-ligencia. A la meva edat la costúm es com una segona naturalesa; hi estich tant fet, que cal que se m' ofereixi gran alicient pera obligarme á sortir de casa. Donchs eix alicient que m' ha fet anar á Barcelona ha sigut primer lo desitj que feya temps tenia de conéixer personalment á tants companys y escriptors catalanistas que m' honran ab llur amistat, confrares de la prempsa, excursionistas que conech moltíssim per llurs traballs literaris, á qui volía estrényer la má..... y en segon lloch la Exposició

L' endemá de ma arribada á Barcelona, ma primera visita fou pera mon amich Arabia..... Vosté prenia las ayguas al establiment termal de La Garriga. Tres vegadas ani á la seua casa, durant los quinze días que he estat en Barcelona, esperant véurel' de retorn, y no ho logrí. La salut es tot en aquest mon; sens ella un no es bó pera rés [1]. Ja pot ben creurer que tant jo com tots mos consocis de nostra Associació d' Excursions Catalana, fem vots pera que recobri prompte la salut, y puga continuar dirigint ab tant acert y talent, com ha fet fins ara, la redacció de nostres Butlletins y traballs literaris de la Associació de quina es vosté lo primer sostenidor.

[1] Encara que no del tot restablert, tenim no obstant la satisfacció d'anunciar á nostres llegidors que nostre Director se troba ja molt millorat de la malaltia que l' ha tingut postrat per espay de prop de quatre mesos.— *Nota de la Redacció.*

En la Redacció de *La Renaixensa* he tingut lo gust de conéixer y d' estrényer la má á mossen Verdaguer, Guimerá, Aldavert, Toda, Oller y sobretot á mon benvolgut amich En Pin y Soler, arribat de Marsella.

Mes, de las satisfaccions que he tingut, la més marcada ha sigut lo fer la coneixensa de nostres consocis excursionistas, En Arthur Osona y En Francisco Maspons y Labrós.

¡Quína alegría! ¡Quína estreta de má tant coral!

L' endemá de ma arribada trobí en la Redacció de *La Renaixensa* la tarjeta de D. Arthur Osona. La meteixa tarde aní á casa seva, 'ns abrassárem com si sempre 'ns haguéssem conegut.

— So solter, me digué; tinch la familia á Breda; vosté no s' mou d' aquí; viurém junts durant sa estada en esta; parlarém de montanyas, d' excursions.. .. accepti! no s' pot afigurar lo plaher que m' fará.....

¡Excel-lent amich!.... ¡Com se coneix que sos oferiments venen del cor....!

— Nó, no pot ésser; estich allotjat en casa mos cunyats.

— Donchs l' espero demá pera esmorzar..... y encara mellor, si li apar bé, irém esmorzar á Vallvidrera; s' hi menja molt bé; y per agafar gana farém una excursioneta.

— Accepto ab molt gust.

Convenírem sortir l' endemá diumenge, á las nou del matí.

L' endemá, á las nou en punt, arribí á la estació de Sarriá. Mon amich m' hi esperava ab un altre senyor á qui me presentá: nostre digne president, En Francisco Maspons y Labrós, lo sabi y simpátich escriptor que desitjava molt conéixer. Després de cumpliments y encaixadas, pujárem al tren; á Sarriá un ómnibus nos portá á Vallvidrera, seguint la pintoresca carretera que serpeja fins al cim de la crena. Realment lo panorama que s' descobre desd' aquella altura es encantador, y sols per ell val la pena de pujarhi.

Eran las deu. Mos companys me féren recórrer aquellas enmalesadas y verdas cloteradas per agafar gana, parlant molt de vosté, d' excursions, del Vallés tant conegut y des-

crit pe'l senyor Maspons; del monastir benedictí de Sant Culgat, del monastir de Pedralbes, etc., passeig agradabilíssim per la interessant conversa de mos consocis, sobre tot lo referent á aquellas comarcas per mí desconegudas, y per lo carácter franch y jovial d' En Osona, que representa ben bé lo tipo del ver excursionista: bon company, fet á tot, sempre de bon humor, infatigable. Es gros y gras; en sas excursions súa com un bot, pero tant li fa. Lo Montseny li té robat lo car; es la montanya que en sa infantesa ha tingut sempre al davant, qu' ha recorregut en sa jovenesa y va recorrent encara, fentnos conéixer sas cingleras, sos puigs enlayrats, sos boscos y torrents, tot lo que té de remarcable...., encara que fill de Barcelona, es un ver montanyés y com á montanyés, té l' cor á la má. ¡Ah! si l' hagués conegut més aviat, ab quín gust l' hauría acompanyat en sas excursions al Montseny y Guillerías, y aprés me l' hauría emportat als alts Pyrineus, en mas excursions y casseras d' isarts!.... ¡Qué n' ha recorregudas de terras nostre consoci!.... y sempre á peu; ó si nó que ho digan sas *Guías* tant exactas y precisas de més de la mitat de Catalunya. Honor á eix catalá tant instruhit com modest, en qui no s' ha apagat encara lo foch sagrat; rébi de mí, desde eix recó de montanyas, un franch aplaudiment y lo més coral y afectuós recort.

¿Y En Maspons? ¡Quín altre bon patrici, digne de tot nostre agrahiment! ¡Qué 'n sab de llegendas de son estimat Vallés! ¡Cóm té coneguda sa historia desde 'ls temps mes remots! ¡Qué preciosos los datos históríchs y geológichs que posseheix! Fa temps que 'ls té condensats en un llibre qu' está preparant. ¡Deu vulga lo poguém llegir aviat! ben segur que será una pedra de tall que adornará y fará pujar l' edifici de nostre renaixement literari. ¿Quín traball voleu més aprofitós que lo descriure la historia d' una comarca de nostra estimada patria catalana? ¡Coratge! amich Maspons..... recordis de nostre sagrat lema: *¡Avant y sempre avant!*. .

*
* *

Á las dotze arribárem afamats al restaurant Baldiró. Nos posárem tot seguit á taula..... á fé teniam las dents llargas. Nos portáren una grasalada d' arrós; de ma vida n' havía menjat de tant bo! fet ab corcullas, congre y calamars. En Osona me 'n serví una platada que semblava la montanya de Montserrat, los talls de congre eran los pinyons. ¡Qué bó! ¡qué rich!.... al pensarhi encara me fa ensalivar.

Després del copiós dinar, encenguérem un puro, eixírem al terradet pera contemplar á vol d' aucell Barcelona y son extens plá. Lo dia era núbol, la atmósfera boyrosa, barrejada ab la fumerola de las altas xemeneyas fabrils, nos limitava l' horisó á la vista del port. Una atmósfera vaporosa s' extenia á sobre la ciutat comtal. Á voltas en mitj d' aquella densa broma véyam pujar una colossal esfera lluhenta que 's quedava un rato inmóvil á certa altura y que després baixava insensiblement; era l' aerostat cautiu de la Exposició. Vist desde Vallvidrera semblava una joguina, un globo de criatura que tot just passava dels teulats.

Diuhen que Vallvidrera es lo passeig predilecte dels estrangers que viuhen á Barcelona, y sobretot dels ingleses; ja ho crech. Lo panorama que s' desenrotlla d' aquella altura es únich en son género, no s' veu enlloch més; los barcelonins no l' aprecian pas prou.

Á las 4^{h} t. baixárem rostos avall pe 'l costat del manicomi de Bethlém. Á las 5^{h} 'ns despedírem, conservant de nostra excursió inolvidable recort. Jo m' dirigí á la Rambla, posantme darrera una muralla de caps pera veure passar la professó de la Mare de Deu de la Mercé ab sos dotze bisbes.

Mani y disposi de son servidor y amich,

C. Bosch de la Trinxería.

La Junquera, 6 de Novembre de 1888.

SECCIO DE VISITAS

ACTA DE LA VISITA

A la col-lecció de cerámica de D. Joan Prats y Rodés

Previa convocatoria, segons es lley y costúm, nos reunirem lo diumenge 27 de Mars de 1887 á las 3 de la tarde en lo local de la Associació, pera desde allí dirigirnos en comitiva, á visitar la col-lecció de cerámica que lo Sr. Prats y Rodés posseheix en la seva casa-habitació del carrer de St. Pau, los Srs. Ambrós (M.), Arabia (R.), Barcon (J.), Brunet y Bellet (J.), Clapés (J.), Clapés (P.), Grenzner (V.), Lafont (J.), Rubio de la Serna (J.), Rubio de la Serna (fill) y Verdaguer (A).

A l' hora convinguda, del carrer d' Escudellers nos trasladárem al de St. Pau á la indicada casa del Sr. Prats y Rodés, possessor y creador de la col-lecció de cerámica, objecte de nostra visita.

Aquest senyor va rébrens ab un excés d' afabilitat y amistosa deferencia, propias no més de qui s' troba en lo seu cas; es á dir: havent reunit pacientment una col-lecció, ja avuy molt numerosa é important, á la que ha posat un gran carinyo tant perque l' ha vista créixer d' exemplar en exemplar y d' adquisició en adquisició, com perque ella representa la satisfacció noble de una de las aficions, pot ser la més important, de son possessor. Quan un se troba en tals condicions y mostra lo fruyt de sos afanys y dispendis als que participan dels meteixos sentiments é inclinacions, ha de trobarse gojós, y llavors es natural que s' produhesca com ab nosaltres va ferho lo Sr. Prats y Rodés, á qui novament doném las gracias per lo que 'ns va complaure, felicitantlo á la vegada pera que prosperi en lo camí emprés fent de sa col-lecció en lo possible una base que perpetuhi son nom més enllá de sos

días, en honra propia, y en profit de las arts y de la historia patria.

La historia se reconstituheix, s' aumenta ó s' esmena en virtut y per obra dels estudis fets sobre cada una de las brancas del esfors humá, que si moltas d' ellas son de sí modestas, totas plegadas ténen la importancia y lo valor dels aconteixements polítichs y póden donar més idea del estat de cultura de un estat ó poble que no pas los actes de una dinastía, aixís procedéixin per la vía diplomática ó be s' resolgan al fragor de las batallas.

La cerámica es una rama de las arts, nascuda probablement entre los primers elements de cultura del género humá; es pot ser en ella, al adaptar la forma á las necessitats de la vida, que va iniciarse l' art, pera pendre estada després en més elevadas manifestacions.

En las antiguas civilisacions d' Orient tenía la cerámica forta importancia, aixis per sas formas com també per las materias empleadas al elaborarla. Los pobles d' Occident, fills en més ó menos y copiadors d' aquells altres, desde la culta civilisació grega fins al Renaixement, concedirem á la cerámica tota la importancia de una de las bellas arts, y no tant sols nos en serviam pera elaborar vaixella, sino fins pera decorar frontis d' iglesias, salas de palaus, antesalas y corredors d' edificis distingits, essent una de las arts decorativas auxiliars de la arquitectura.

La Grecia clássica, la Roma antigua y la Italia de la Etat Mitja y de la Renaixensa, sobresúrten en l' art cerámica.

Espanya sols hi fa bon paper en los darrers temps de son esplendor, mes al sentarho aixis no preteném traure importancia á la fabricació espanyola, puig, com veurém per la mirada general á la col-lecció del Sr. Prats y Rodés, la nostra nació abans temps no tingué pas necessitat d' obrir sos mercats á la fabricació estrangera pera cap mena de cerámica.

En efecte si doném una ullada sintétitca per las salas del Sr. Prats y Rodés, trobarém predominant, per lo número d' exemplars, la fabricació espanyola, y entre aquesta distingirém molt bé pessas de bon traball en las classes fina

y ordinaria, aixís se tracti del servey de taula (vaixella), com de pessas d' aplicació sumptuaria ó decorativas.

Notarém, mal que sia contra nostre y en lo terreno de la hipótesis, que la cerámica catalana no resulta pas tant distingida com la del restant de la península.

Se desprén de lo que acabém de dir, que la col-lecció del Sr. Prats y Rodés no sols se compon de pessas espanyolas sino també d' altres paissos, y pera major claretat, abans de passar á detalls, debém dir pera aquells que no concorreguéren á la visita, que en sustancia compónen dita col-lecció un número més que regular de plats hispano-árabes, procedents d' Andalucía, Aragó, Valencia, y Catalunya; italians procedents de Savona, Montelupo, Urbino, Castelli, Capodimonte, Génova, Castel Durante, etc., etc.; francesos de Ruan, Moustiers y Vda. Perriu de Marsella, etc., etc.; y ademés alguns exemplars de Portugal, Delft, Sax, y altres de procedencia desconeguda.

De manera que sols la que anomeném época moderna de la cerámica es la que allí está representada, es á dir: la Etat Mitja, la Renaixensa y la Decadencia.

Las notas presas durant la visita, segons explicacions minuciosament donadas per lo Sr. Prats y Rodés, agrupadas per nacions y classificadas per localitats ó fábricas, nos donan las següents explicacions.

Los alarbs espanyols, estan representats en pochs exemplars. En lo recibidor del pis n' hi figura un plat decorat ab un sol color, lo blau, y es de fabricació molt primitiva, aixís com també un altre col-locat en la sala en que hi figuran las pessas més ricas de la col-lecció, lo qual está decorat, ab blau no més, per un animal imaginari en lo centre y ab orla ó cenefa composta de cércols á manera de greca; es aquest un dels exemplars més estimats, del seu entés col-leccionista, per sa raresa, antigüetat y escola. Del propi estil é igualment decorat ab blau, es un gerro de forma simple com destinat á usos comuns col-locat en la sala central.

Diuhen alguns autors que l' art de las majólicas, fou portat á Espanya en los primers anys del sigle XVI per un artista florentí nomenat Niculoso Francisco de Pisa y en-

cara que s' pot dubtar ab fonament de la certitut absoluta d' aquest dato, no deixa de ser notable la coincidencia de resultar decoradas simplement ab blau las pessas d' aquesta col-lecció, tingudas positivament per árabes primitivas, mentres que los plats hispano-moreschs de la meteixa, ornamentats ab reflexos metál-lichs, ó sia las majólicas, quan portan fetxa hi trobém en un la de 1603, col-locat en lo corredor y que té certs punts de contacte ab un altre sense data que está en la meteixa pessa. Debém fer constar no obstant que es creencia general entre los aficionats á eixos estudis, que la fábrica de Granada, primera en eixa especialitat, existía ja en l' any 1300.

En la sala última hi figuran vuyt plats de dita mena, pero de una fabricació finissima y quals reflexos brillan com pulit metall. L' un porta la xifra 16011, que bé podém interpretar per 1601 ó bé 1611, qual ornament, á partir del centre, es un escut dividit per quatre cartells contenintse en dos d' ells las barras catalanas y en los altres dos lo lleó rampant, escut pintat damunt de l' áliga de la casa d' Austria, formant un agradable contorn. Aquest escut coincideix bastant ab un altre que havém tingut ocasió de veure ara de poch en las ricas tapas de uns llibres procedents de la biblioteca del monastir de Poblet, qual primer possessor fou lo virey de Nápols Don Pere Antoni d'Aragó, que usava un escut també partit en quatre cartells, dos d' ells, al igual del plat referit, ocupats per las barras catalanas y los altres dos contenint un la torre de Castella y l' altre lo lleó rampant. Per l' estil de la enquadernació y la fetxa dels llibres, se veu positivament que pertányen aquestos y lo plat á un meteix periodo y per la casi identitat del escut pot ser fins á una meteixa familia.

Entre los plats de fabricació catalana n' hi ha en lo recibidor ab reflexos metál-lichs y algun porta la lletra A al centre, procedent de Pedralbes, igual á la vaixella, que la comunitat d' aquell monastir enviá á la exposició d' arts sumptuarias celebrada anys enrera en l' edifici de la Universitat, vaixella que s' digué, no sé ab quin fonament, havía pertenescut á la fundadora, y primera abadessa del

monastir Na Elisenda de Moncada, abans reyna de la corona d' Aragó.

En lo recibidor n' hi ha un de pintat ab blau, figurant una dona tirant aygua d' un pou. Es també probablement catalá un plat de bella ornamentació que porta lo nom VGENIA. * B y es de los més remarcables del recibidor.

Una bona col-lecció de rajolas de Valencia *(azulejos)* col-locadas en aquesta última pessa, diuhen al primer cop d' ull que son de fabricació barcelonina. A part del seu estil y maneras hi ha los assumptos, escullits entre las nostras costums y usos. Recordém principalment lo gegant de la ciutat, lo gegant del Pí, ab llurs respectivas gegantesas, la mulassa, lo sol y la lluna, barcos, arts, oficis y professions, tot ben catalá y del temps de nostra decadencia.

De la fábrica de Triana (Andalucía) son bonas mostras alguns plats també del recibidor.

Molt mes ben representada hi está Talavera, aixís per lo número com per la calitat dels exemplars que n' procedéixen. En lo corredor que va del recibidor á la primera sala, hi ha un plat molt primitiu, decorat á tres colors, qual tema son uns guerreros, excessivament desdibuixats. En la meteixa pessa hi han unas marcelinas de tipo comú, de igual procedencia, aixís com una rajola *(azulejo)*, figurant una Mare de Deu vestida ab *tontillo*, portant aquesta inscripció: *Soy Del Señor Duque del Infantado. Talavera Aº 1650.*

En lo recibidor son varios los plats que hi figuran de la propia fábrica, molts d' ells bastant notables y que s' distingéixen per la factura ben espanyola y en particular una plata y una conca ó renta-mans molt característica, tant que no s' pot pas dubtar de sa fabricació, per pocas pessas que s' hajan vist d' aquella procedencia.

Tant típica y espanyola com la cerámica de Talavera, si bé menos distingida en sas maneras, es la d' Alcora. Aquesta fabricació té dos carácters: lo propi ú original y las copias. Del un y del altre tipo posseheix preciosos exemplars lo Sr. Prats y Rodés. Unas placas de gust barroch á manera de cornucopias son d' Alcora. Una

figura á Sta. Teresa de Jesús, executada per verdadera má d' artista. S'atribuheix á Soliva, pintor decoratiu de fama. Las altras son també d' un gust exquisit en son género.

Una fruytera ab un sol per tota ornamentació; un gerro de gust barroch distingit; un canteret delicadíssim y de gust espanyol ab aquesta llegenda: *Para uso del D. D. Franco Pastor Pbro.*; unas marcelinas d' esmerada fabricació, son totas ellas pessas que enriquint la col-lecció pregonan á quanta altura estava Alcora en aquest ram.

Y capitol apart mereixen cada una de las pessas que aném á enumerar: un parell de gerros pera flors ab quatre forats al voltant y un de superior central, qual forma general es esbelta, adequada, estant ben decorats y essent d' un gust barroch ayrós. Una conca de marcadissima procedencia; unas cetrilleras figurant dúas gallinas covant dintre un cistellet; un renta-mans notable, compost de dúas pessas: depósit y recipient, que per rahó d' haver sigut malmés al adquirirlo, lo Sr. Prats y Rodés feu restaurarlo hábil y conciençudament.

Además de regular número de plats d' entonació originaria ó propia, espargits per las quatre pessas de la casa que conténen la col-lecció, son de notar com imitacions felicíssimas, un plat igual als de Savona, que á no ésser la marca d' Alcora tothom lo pendria per original; un altre plat contenint en graciós relleu entrellassadas una salamandra y una serpent, de traball delicat y perfecte, que considerém imitació de Palissy; altre plat ab pebrots de relleu al centre, que tant per llur forma com per llur color son una felís interpretació del natural.

De la mateixa fabricació son unas mercerinas que están en lo recibidor, puig portan la una aquesta llegenda: *Soy del Sr. Dn. Luis de Pares* y l' altra aquesta: *Soy del Sr. Fco. de Pares.*, fentnos notar lo Sr. Prats y Rodés la particularitat d' ésser la una de un *Señor Don* y l' altra simplement del *Señor*, com si ab lo tractament se dongués á entendre que lo primer era l' hereu de la familia ó títol, cas que la falta del *Don* en lo segon no sia un descuyt del artista. Lo carácter castellá induheix á creure que la primera suposició es la bona.

La llista dels d' Alcora s' acaba, en las notas presas, per un plat de la última época, ab treball d' estampació molt delicat, de cinch medallons finissims.

Avuy la fabricació d' Alcora encara viu, pero ha baixat tant de nivell que ni á decadencia arriba: es molt menos, pero en lo Diccionari no hi ha paraula pera anomenar l' estat actual de rebaixament en calitat y en gust.

Una col-lecció de pots de farmacia, notabilíssima per lo rara y relativament numerosa, s' ostenta tota característica als ulls del artista ó del curiós demunt d' una arquilla del recibidor. Nou dels pots son espanyols, y la trassa de la ornamentació prou ho pregona. Un d' ells, adquirit á Valencia y que té bastant lo carácter artístich d' aquella localitat, ha sigut per algú atribuhit á la fabricació italiana, pero fins s' aparta tant poch del estil general dels demés que té al costat, que l' tenim per espanyol com los altres. La época probable d'aquestos pots es entre'ls sigles XV y XVI.

Tanca la llista de las notas presas referents á lo més principal de la cerámica espanyola col-leccionada per lo Sr. Prats y Rodés, una majólica preciosa de tipo y forma góticas, probablement de mitjans ó últims del XV, representant Sta. Agatha y abundant en l' obra los reflexos metál-lichs d' una puresa digna de tot elogi. Se creu treball valenciá.

Segueix en importancia, per lo número y calitat, la cerámica italiana. No es d' estranyar: Italia en tots temps y en totas las ramas de las bellas arts s' ha distingit y ha estat fecunda. De la fabricació cerámica italiana se sáben no sols las localitats, tallers y marcas que usavan, sino fins lo nom d' un gran número d' artistas y d' alguns d' aquestos se ténen certa classe de datos que á Catalunya ignorém de moltas de nostras primeras personalitats.

En la col-lecció del Sr. Prats y Rodés, exemplars italians hi ha que per sí sols pagan la visita; més que obras cerámicas alguns d'ells semblan telas cuidadosament pintadas.

Se troba en tal cas un plat qual centre es una Mater Dolorosa, y la orla, formada per quatre angelets, de una delicadesa y distinció notables. Procedeix de Castelli, en

lo reyalme de Nápols, fabricació de molta fama ja en lo sigle XVI per sas majólicas, sovint confosas ab las de Pesaro y Nove.

Entre los molts exemplars de varias procedencias que hi ha en lo recibidor, també hi figuran alguns de Castelli, pero després del que havém citat primer, lo més notable es un de la sala última, decorat ab molta riquesa, quál tema es un assumpto mitológich.

Dignas d' esment son també cinch tassas, ab llurs platets corresponents, de Capodimonte, ab ornamentació de relleu y pintada. L' assumpto es una mescla de sagrat y profá ó mitológich.

També está representada la fabricació d' Urbino, una de las més importants d' Italia. Los datos més primitius d' ella alcansan á 1477. La fábrica sembla que no era pas á Urbino meteix sino á Fermignano en las voreras del Metauro, en un lloch propici pera recullir l' argila depositada pe 'l riu. A mitjans del sigle XVI se desarrollá la fabricació y los artistas acudian á Urbino en busca de renom y fortuna.

D' aquesta renomenada procedencia figuran en lo recibidor varios exemplars y en la sala última en que com ja havém dit hi ha lo més triat de la col-lecció, hi brilla un dels que té en més estima lo Sr. Prats y Rodés y un altre de molt preciós col-locat entre los hispano-moreschs més richs.

Génova, que fou altre centre cerámich de gran activitat en los principis del sigle XVI y quals obras á voltas se confónen ab las de la decadencia de Savona, Génova, donchs, també compta en la col-lecció que 'ns ocupa, ab varios exemplars que están col-locats en lo recibidor.

La fabricació que acabém d' esmentar, Savona, no podia deixar d' estarhi representada, ja que produhí enormement vers las darrerias del sigle XVI. Aquesta fabricació fou essencialment comercial, no pas artística. Rarament en ella se produhiren las tradicions del gran art. Los plats del recibidor, colorits ab blau sol, son lo tipo de Savona. Ab tot, la col-lecció del Sr. Prats y Rodés conté un bon exemplar decorat á quatre tintas.

La nota última que tenim de Italia, se contrau á Castel Durante, de qual procedencia son alguns plats del recibidor.

França segueix en ordre de importancia en la col-lecció objecte de la visita. No obstant y los pochs exemplars que compta, figuran entre ells dos gerros de Sèvres ab ornaments de bronze y miniaturas preciosíssimas, estimats en dotze mil franchs.

També es procedent de Sèvres un tinter ó escribanía de porcellana molt rich d' ornamentació y ben policromat. Los tinters son dos globos terráqueos y entre ells hi ha una campaneta solta, també de porcellana. Conté una fetxa y un nom, l' any 1770 y lo nom LAWREINGE que apar ésser la firma del pintor.

Un altre exemplar de Sèvres es un plat, també profusament decorat, en que hi jugan l' or mate y l' or brillant en combinació. Al centre porta pintadas un grugo de flors.

De la marca VP enllassadas, que usá la Viuda Perrin, de Marsella en lo sigle passat, hi ha en lo corredor un exemplar distingit, que al igual d' altres que estan en lo recibidor molt fins y bells, denotan llur proximitat á nostres temps per lo gust y maneras d' ésser executats.

De Moustiers hi ha además de varios plats, una pirámide igual á la de la propia procedencia que en lo museo del Louvre figura entre los objectes notables de la col-lecció que un dia fou del erudit y laboriós baró Davillier. La única diferencia que s' nota entre l' una y l' altra de abdúas pirámides, es que la del Louvre es truncada, y la de la col-lecció Prats y Rodés es complerta.

Després de lo referit, sols quedan pochs exemplars de fabricacions menos famosas. Un d' ells es un plat ab reflexos metál-lichs y aquesta llegenda HO SENORA COSEHORINA, dessota la que hi ha una figura de dona ignoscentment trassada, tenint á un costat la paraula *Madamoyselo* y la fetxa 1613.—Per la inscripció transcrita se creu portugués l' exemplar.

Holanda está representada en la col-lecció per varios exemplars de Delft, entre los plats de recibidor, mes en un ángul de la sala central hi ha una pessa notable y es una gerra d' estil semblant al moresch tant per la forma

com per la ornamentació. Está decorada ab blau sol. La fabricació es fina y de bon gust.

De Saxe son dos grupos de figuretas. L' un representa un marit y muller en lo goig de véures' pares. Lo grupo está ben disposat y es de bona má. Per los trajos y estil se veu pertany al sigle XVIII. L' altre grupo es Venus y las Tres Gracias coronant una joveneta y es molt preciós y ben compost. Si no es copia d' una obra d'art de primer ordre, es digne de serhi convertida.

La cerámica japonesa antigua compta allí sa representació per una tassa de doble fondo, essent reixat lo exterior, al objecte de contenir líquits calents sense perill de cremarse. Es exemplar notabilíssim de fabricació, y encara que aixís no fos, mereixeria preferent atenció per lo curiós y ben trobat de son enginy.

Son també notables dos xinos de moviment, dúas figuras molt enginyosas y ben fetas, probablement de fabricació alemana.

Además de la col-lecció de cerámica, que aixís y molt lleugerament havém repassat, posseheix lo Sr. Prats y Rodés alguns esmalts y entr' ells un joyer de plata, italiá, y un rellotje de sobretaula, també de plata, pessas abdúas molt recomanables; alguns marfils gótichs y una estatueta romana; una caixeta bisantina de coure y metalls combinats pera ornamentació, amen d' algunas arcas, una d' ellas casi monumental per los ferros historiats que reforsant los ánguls, servéixen de panys, etc. Una arqueta de boda es traballada al l' estil nomenat «taracea,» ab medalló en la part interior de la tapa.

En un armariet de la sala última se guardan preciosos exemplars de vidre veneciá y catalá. Entre los primers son de notar algunas pessas d' una elegancia extremada.

Apart d' aquestos vidres, lo Sr. Prats y Rodés posseheix alguns vasos de cristall de gran tamany, uns procedents de Mallorca, ab escut de noblesa y adornos grabats á la mola, y altres d' alemanys també ornamentats pe 'l meteix estil.

Aquí acabém la enumeració de lo més principal, apuntat al vol, de la col-lecció de cerámica del Sr. Prats y Rodés,

considerada per alguns més important, baix certs punts de vista, que la del Museo Nacional, que hi ha á Madrid. Sia com se vulla, no s' pot deixar de sortir ben impressionat de la visita á la citada col-lecció y creyém que entre la que l' Sr. Rubio de la Serna posseheix á Cabrera de Mataró, los molts exemplars del Museo Provincial tarragoní y la col-lecció objecte d' aquesta acta, se pot trobar sense sortir de Catalunya abundancia de datos de tots los períodos de nostra historia, sense que pretenguém créure 'ls complerts, puig sols los creyém richs y numerosos.

EUDALD CANIBELL.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

CUENTOS POPULARS CATALANS

LA MALA MARE.

Heus' aquí que hi havia una dona viuda, la qual era hermosíssima, tant vanitosa y pagada de sa hermosura, que creya no haver-n' hi cap á la terra, més guapa que ella. La tal dona tenia una filla y era mestressa d' un hostal de carrera, ab quin rendiment vivian bé las dúas.

Bé n' hi posavan al seu hostal de gents de totas terras; y tothom l' alabava y pretenía, manifestant que enlloch del mon havian vist dona més encisadora y ben feta.

Aixó satisfeya moltíssim la seva vanitat y son orgull era cada dia major.

Mes la filla seva anava creixent, y prometia ab lo temps aventatjar en gracias á sa mare.

Ella no se n' havia adonat encara, quan un dia arribá al hostal un noble caballer hermós y jove. La mestressa volgué servirlo ella meteixa y al acabar de dinar, tota admirada y ofesa de que lo galant caballer no l' hi hagués tirat cap amoreta, va dirli:

—Per vostre port y semblant m' apar que hauréu seguit moltas terras, noble senyor; mes ¿no es cert que enlloch del mon heu vist dona tant bella com jo?

Lo caballer va mirarla y un tant distret ó abstret respongué:

—Hermosa sou á fe, pero en gran manera ho es més una preciosa joveneta que m' ha robat lo cor y l' alegria desde que la só vista.

—¿Hónt l' heu trobada?

—No gayre lluny d' aquí. Vos teniu los cabells rossos, ella 'ls té negres com las moras; vos sou moreneta encantadora, ella es blanca com los ángels del cel...!

No volgué ascoltar més la mestressa, y sortint de la casa, corregué á l' era hont hi havia sa filla; l' agafá, l' hi tallá las trenas y la tancá en la cambra més fosca del hostal.

Als tres dias se despedí lo caballer y desde alashoras la noya fou destinada per sa mare á guardar los bens y cabras que tenian á fi de que lo sol la enmorenís.

Va passar un any y la pobre donzella plora que plora cada dia sa trista sort. Mes al revés de lo que esperava sa mare, adquiria ella major hermosura, puig la tristesa continuada de son rostre l' hi do-

nava un ayre tal de simpática atracció que era la admiració dels pochs que en lo bosch la encontravan.

Pero la dona del hostal no se n' adonava perque may la veya, puig fins la feya dormir en la corrala junt ab los bens y cabras que guardava.

Posá un dia al hostal una distinguida dama ab nombrós acompanyament y la mestressa serví la taula ella en persona.

—Es molt guapa l' hostalera—digué un dels patges á la dama.

—Sí; en bona fé ho es, afirmá ella.

Y la mestresa que ascoltava, respongué tota envanida:

—¿No es cert, bell patge, que enlloch del mon has vist dona més hermosa que jo?

Y digué la dama: —Lo meu vot val més que lo del patge, puig só dona y guapa; pero confesso que criatura més angelical y preciosa que la que hem vist no fa gayre guardant bens y cabras en lo bosch vehí, no es á la terra. Ni vos, —dirigintse á la hostalera, —ni jo, ni ningú pot comparars'hi.

Tots los patges y senyors del acompanyament abundáren en la meteixa opinió de la senyora y s' desféren en elogis á la gentil pastoreta.

La mestressa, tot mossegantse 'ls llavis de malicia y enveja, corregué al bosch y prenent per la má sa filla, la dugué al hostal y va tancarla en un soterrani ahont may hi entrava la claror del dia y —d' aquí no t' mourás ni en vida ni en mort,—digué á sa filla al deixarla tancada allá.

Verificat aquest acte de crueltat, restá tranquila, y pera ella eran tots los agasatjos dels hostes sense que may sentís á dir á cap d' ells que coneixian dona més hermosa.

Al cap de temps, una vetlla d' hivern, arribá al hostal un oficial dels soldats del Rey, y tot sopant, ella que se l' hi assenta al costat y l' hi diu:

—¿Veritat que só ben guapa? De segur que més hermosa que jo ni en lo palau real n' hi ha cap d' altra.

Y l' oficial á qui ja interessava l' hostalera y á la que mirava ab goig feya bon ratet, anava á contestar amorosament á la galan mestressa, quan de prompte ferí sos oidos la tendra melodía d' una trista cansó, entonada per una veu tant dolsa, que s' quedá encisat ascoltant

L' hostalera se moria de rabia y enveja, y pera distraure l' atenció del oficial del Rey, tot passantli son bras pe'l coll y acostant son rostre al d' ell, va repetirli ab la modulació més melosa de sa veu: —¿Eh, que só ben guapa? Digasme: ¿n' has vist en part del mon dona més hermosa que jo?

L' oficial, com si tornés en si d' un dols ensopiment y sens mirarla, va dirli: —Molt guapa ets, en efecte, may n' he vist cap d' altra com tú, pero jo sento una veu tant dolsa, tant fina, que m' traspassa l' cor, y si per tenirte á tú donaría fins ma espasa de oficial, per un sol petó del angelet que sento perdría la vida ab goig.

Tot seguit d' ésser fora l' oficial, cridá la mestressa als dos mossos de més confiansa y va dirlos: — Vos endureu ma filla lluny de casa y al ésser ben lluny la mataréu, portantme com á mostra una ampolla plena de sanch, tapada ab lo dit gros de la má esquerra. Si cumpliu bé aquestas ordres, vos donaré mil lliuras á cada hú; mes en cas contrari, vos faré matar.

Los mossos prometéren cumplir y trayent á la noya del soterrani, váren endúrsela.

Camina que caminarás, atravessáren molts boscos fins que va ferse de nit.

—Jo estich cansada, digué la noya, ¿voléu dirme ahónt aném?

Los criats no gosavan dirli que l' havían de matar, y lo qu' es més, no tenian ánimo pera executar son mal intent. La noya era tant hermosa, tenia una mirada tant dolsa, que va ferlos compassió y determináren salvarla.

Al efecte se disposáren pera passar la nit al bosch y contáren á n' ella com tenian encárrech de sa mare pera matarla, y que tenian obligació de durli una ampolla plena de sanch, tapada ab lo dit gros de la má esquerra.

Molt va plorar la noya al saber la maldat de la seva mare y suplicá que no la matéssen, á lo que accediren los dos mossos. Buscant pe 'l bosch, van trobar un pobre gos al que matáren tot seguit, omplint ab la sanch l' ampolla, y ab pena de tots va ésser precis lo tallar á la noya lo dit de la má, fet lo qual s' entornáren al hostal y cobraren las mil lliuras.

La desgraciada noya comensá á endinzarse pe'l bosch y afadigada s' adormí sota un frondós arbre, quinas brancas tocant á terra l' amagavan tota.

L' endemá al despertar vegé prop d' allí una casa, dins la que se sentia gran bullici y moltas veus d' home y cap de dona. Va agafar por y no va moures' de sota l' arbre en tot lo día.

Entrada la nit vegé com s' obría la porta de la casa y com sortían d' ella una colla d' homes armats, que ella cregué bandolers y efectivament ho eran. Lo que d' entre ells feya trajos d' ésser lo capitá, tancá la porta y amagá la clau en lo forat d' un tronch d' allí á la vora, fet lo qual, s' escapáren silenciosament per tot lo bosch en busca de viatgers á qui robar.

La gana va traure á la noya del seu amagatall y prenent la clau de la casa, va entrarhi. Desplegá la taula, va rentar los plats, escombrá y endressá tota la casa y menjant un poch de lo que en lo rebost hi havia, tornà á tancar y á ficarse sota l' arbre.

De retorn, los lladres quedáren admirats de veure la casa tant neta y curiosa, pero lo capitá va dir: — Minyons, aquí ha entrat algú y aquesta nit un de vosaltres se quedará de guardia.

Sent á la nit va ferse com disposat havia lo capitá y un de la colla va quedarse de centinella.

Pero succehí que tot bevent va emborratxarse y quedá adormit.

La noya entrá com la nit anterior, mes al veure un home, reculá tota espantada; pero al reparar que dormía de valent, cobrá ánimo y endressá tota la casa, menjá lo que li vingué de gust y s' retirá al seu amagatall.

Al entrar de nou los bandolers, encara van trobar adormit al company y li féren grans burlas al veure que de res s' havía adonat. A la nit següent se n' hi quedá un altre, pero á mitja nit ab tot y lo propósit resolt de no adormirse, la son lo rendí y succehí lo meteix. Axó va repetirse molts dias, fins que cansat lo capitá de no poder esbrinar la veritat de lo que passava á casa seva, determiná quedarse ell meteix y ordená á la partida lo deixés sol y marxéssen á sos quefers.

La noya com de costúm y ja sense por, á la poca estona d' haver sortit la partida obrí la porta y entrá.

Lo capitá al sentir lo soroll de la clau va posarse de cap damunt la taula y feu com qui dormia, pero al ésser la noya al interior de la casa á fer los llits, va alsarse, tancá la porta y guardantse la clau torná á fer com qui dormia.

Quan va estar llesta de tot, se dirigí la noya á la porta y al trobarla tancada, vejentse ja perduda arrencá en dolorós plor.

—No plores, hermosa noya,—va dirli lo capitá: aquí ningú t' fará cap mal. ¿Vols quedarte per minyona? Unicament no podrás sortir may d' aquesta casa, pero no t' faltará rés; y si t' agrada la nostra vida, lo dia que tú vulgas te faré ma esposa. Quédat' y jo t' prometo que serás respectada de tota la meva tropa.

La noya acceptá. ¿Quin recurs li quedava?

Admirats restáren los bandolers al véurela y més quan lo capitá va dirlos que devían respectarla com á n' ell meteix, puig que si ella volía estava decidit á casars'hi.

D' aquesta manera van passar dos anys y la noya, á pesar de que estava molt bé y coneixia que lo capitá l' estimava com á las ninas dels seus ulls, may se decidia á donarli lo sí de casament, perque li repugnava la vida que ell duya.

Era una nit en que com sempre tots se trobavan fora, quan de sobte sent la noya gemechs com d'una persona ferida, prop la porta de la casa. Com era molt compassiva, va eixir á veure qui 'ls donava y s' troba junt á un jove senyor banyat en sanch. Ell va demanarli socós y que l' entrés á la casa, puig que uns lladres l' havían robat y mal ferit; pero ella respongué que no podía accedir ab prou pena del seu cor, puig que aquella casa era dels seus perseguidors los bandolers. Va envenarli la ferida, li doná algun aliment y una *culebra* plena d' or y li pregá fugís d' aquells encontorns y no s' recordés may més dels bandolers ni d' ella.

Després de molt caminar, arribá lo viatger al hostal de hont la generosa noya era filla, y allí va quedarse fins á estar restablert de sas feridas.

Tot servint lo sopar y tota estranyada de que lo caballer no hagués alabat gens sa hermosura, va dirli la hostalera:—¿Veritat, senyor, que enlloch del mon heu vist dona més guapa que jo?

— Ben cert que sí — va respondre ell, — y també ho es que á més de guardar d' ella recort mentres viuré per sa bellesa, li guardo agrahiment per sa amabilitat y generosa noblesa.

— ¿Hónt heu vist tal dona?

— En un bosch lluny d' aquí. — Y lo caballer referí lo succés que ja coneixém.

L' hostalera restá pensativa y un dubte nasqué en son pit. Sortí de casa y s' dirigí á la vila próxima, hont hi havía una bruixa que tot ho endevinava. Li contá lo cas, y la bruixa, després de fer las sevas cosas, va dirli com la seva filla no era morta y que vivía molt regalada y apunt de maridarse ab un famós capitá de bandolers.

— ¿Cóm podria ferho per matarla?

— Aixó ray — digué la bruixa, — deixéuho per mi.

Y la bruixa se vestí com las pobretas vellas que van pe'l mon demanant caritat, presentantse una tarde en la casa dels lladres.

La noya pentinava sa rica cabellera ab una pinteta d' or al peu d' una finestra reixada y la vella, tot acostants'hi, li digué:—Hermosa noya ¿vols ferme una gracia de caritat?

Y ella va donarli una moneda de plata.

— Ets bona y generosa y vull recompensarte — va dir la bruixa. — Jo sé fer uns pentinats com ningú més sab ferlos; aquí hont me veus, jo só estat quan jove, pentinadora de la reyna. Déixam' entrar, te pentinaré y si guapa ets ara, després ningú ab tú podrá competir en hermosura.

La noya hi va caure, pero com no tenía la clau de casa per haver sortit aquell día pera vendre á ciutat objectes robats tots los bandolers, heus' aquí que li diu:

— No podéu entrar, pero també podéu pentinarme passant lo bras per entre 'ls ferros de la reixa.

La bruixa acceptá y li feu un pentinat que dava gust de veure. Acabada ja de pentinar, ab forta apretada li enfonzá fins al cervell la pinteta d' or y la noya quedá talment morta.

Complerta sa missió, la bruixa desaparegué.

No tardá en compareixer lo capitá y sos companys, lo qui al veure que la noya no compareixía com de costúm á rébrel', s'encamina al quarto d' ella y podéu contar si va quedarne de parat y trist al convéncers de que era morta.

Acte seguit disposá guarnissen un estrado en la mellor sala de la casa y allí damunt d' un llit de flors, vestida y adornada ab sos mellors vestits y joyas y coronada de rosas blancas, depositáren lo cos de sa promesa esposa.

Mes heus'aquí que lo senyor rey desde temps desitjava exterminar la colla de lladres del capitá per lo molt de mal que en la comarca feya y per fi va arribar á noticia seva lo lloch ahont s' ajocavan.

Tot seguit va posarse al davant d' alguns soldats y s' dirigí al bosch, hont sorprengué als bandolers y los que no moríren en la renyida lluyta sostinguda als voltauts de la casa, fóren penjats al instant per ordre del rey.

Després penetráren los soldats en la casa, pero quedáren maravellats y encantats sens gosar passar avant al trobarse enfront del túmbol hont reposava la noya, voltadeta de flors, hermosa com una mare de Deu.

Sabedor lo rey de la nova, volgué véureho y quedá tant prendat de la noya que maná la duguéssen d' aquell meteix modo al palau, hont la faria visitar pe'ls metjes de més fama pera tornarla á la vida.

Aixís va ferse, mes tot fou inútil, puig tots los sabis deyan: es morta y ben morta.

Pero lo rey n' estava enamoradissim y cada dia per sas propias mans cambiava totas las flors místigas del llit de la noya. Se mustiáren un dia las rosas blancas de la corona que duya, y l' rey maná li féssen una corona de rosas d' or pera que durés pera sempre més.

Quan la corona va estar feta, ell meteix volgué posarl'hi y alashoras s' adoná de que tenia una cosa clavada al bell mitj del cap. Dona lo rey una forta estrebada y la noya arrenca un gran sospir; torna ell á estirar fort y la pinteta segueix, tornant ella en si.

— ¿Hont soch? ¿Qui ets tú, que m' has tornat á la vida? — preguntá al rey.

Aquest tot joyós va contarli tot lo que havia passat y com tots los lladres inclós lo capitá eran ja morts, de lo que la noya ne tingué gran sentiment, donchs que estimava al capitá per lo bé que l' havia tractada.

— Cóntam' la teva vida, va dirli l' rey, puig jo m' vull casar ab tú y cal saber abans la historia de ma escullida muller.

Ella va explicarli tot lo que ja sabém y l' rey indignat decretá la mort de la mare de la noya, sense que valguéssen las moltas súplicas de sa promesa esposa pera que la perdonés.

Aixís es que la mare va ésser penjada y la filla va ser reyna, visquent felisment ab son marit.

J. Brú Santclement.

(*Recullit en Barcelona.*)

SECCIÓ BIBLIOGRÁFICA

Jochs Florals de Barcelona. 1888. Any 30 de sa restauració. —Barcelona, la Renaixensa, 1888.—2 vol.

Es verament de doldre que los fondos de la institució no hajan allargat pera poder imprimir tots los traballs premiats, deixant pendents precisament aquells de major interés pera l' excursionisme. Tals son *La casa dels moros de Fabara* y la *Historia del Monastir de Sant Pau del Camp*, guanyadors respectivamet del premi de la «Associació Catalanista d'excursions cientificas» y d'un d'extraordinari

del Excm. Ajuntament de Barcelona, monografías falaguerament calificadas pe'l Consistori y degudas abdúas als joves excursionistas D. Joseph Puig y Cadafalch y D. Casimir Brugués.

Igual sort (ó mellor dit dissort) ha cabut als dos epistolaris guanyadors d'*accessit*, dels Srs. Coroleu y Llabrés, y bé es de sentir que pera omplir los dos volúms publicats s' haja donat quasi exclusiva preferencia á las obras de pura imaginació, dedicantne per enter tot un á dúas novelas. Ja que en lo Cartell s' admeten temas d' investigació ab tanta amplitut, haguéram trobat just, que s' traspasentés igual proporció en la prioritat de lo tret á llum.

Més sortosa la *Rondallística* de nostre consoci D. Pau Bertran y Bros, guanyadora del premi ofert per nostra Associació, ha trobat lloch en lo primer dels volúms publicats. D' ella diu la Memoria del Secretari: «A més d' una numerosa col·lecció de rondalles, conté l' estudi analitich de les meteixes, fet ab just criteri y refermat per conegudas opinions, lo que demostra en l' autor abundosos y ben fonamentats coneixements de literatura popular.»

Aquells de nostres consocis que assistiren á la vetllada, que nostra *Secció de Folk-lore* dedicá al autor del treball que ns ocupa, recordarán sens dubte, per la lectura que aquell se digná fer dels principals capitols, lo ben disposat del plan, la justesa dels conceptes, la precisió y al propi temps galanura del llenguatje, la abundó d' autoritats y concordancias.

Ara que s' pot llegir imprés tot lo treball, pot apreciarse mellor sa importancia. Conté dotze capitols: I *Folk-lore*, II *Rondalles*, III *Coleccions*, IV *Comunitat*, V *Origen*, VI *Formació*, VII *Antiguitat*, VIII *Transmissió*, IX *Essencia*, X *Classificació*, XI *Recolecció* y XII *Resultats*. D' aquestos capitols, recomanem sobretot lo onzé á nostres excursionistas aficionats als estudis Folk-lorichs: en ell hi trobarán útils consells pera traure llegitims fruyts de llurs excursions é investigacions.

Segueixen á eix text, despulladas de las notas ab que més tart las publicará l' autor junt ab altras, vint y cinch rondallas catalanas inéditas, ben classificadas y lleugerament comentadas en una breu advertencia que las precedeix.

Felicitém al diligentissim folk-lorista per son erudit treball y nos felicitém á nosaltres meteixos per haver donat ocasió, ab la ofrena de nostre premi, á que sortis á llum.

R. A. S.

REVISTA DE PERIÓDICHS

(Setembre-Desembre 1888)

Anals de la Lliga de Catalunya, Barcelona. — Suplement. Discurs presidencial de D. Lluis Domenech y Montaner.

L' Art del Pagés. Id. — N.os 342-356.

Butlletí del Centre Catalá. Id. — 3.ª época, N.º 2.

Crónica Científica. Id. — N.os 255-263. La Alquimia en España. *(José R. de Luanco).*

La Electricidad. Id.—N.os 9-18.

L'Excursionista. Id.—N.os 118-121. La Roca de Palancá y son cálzer *(J. de Gispert).* Excursió á Tagamanent *(P. Casades).* De Papiol á Tarrassa per Castellbisbal.—De Figueras á Camprodon per Lladó, Sistella, la Mare de Deu del Mont, Bassagoda, Sant Aniol y Baget, y á Molló y Ull de Ter.

Revista de Ingeniería Industrial. Id.—N.os 3-7.

Revista de Gerona.—N.os IX-XII. Notas arqueológicas sobre Cataluña: Gerona *(Ch. Didelot).* Los claustros ojivales, el caserío y los muros medio-evales de Gerona *(J. Narciso Roca).* Las naves de la Catedral de Gerona *(Id.)* Los ministriles del Viático *(F. Pedrell.)* El altar mayor, los sepulcros y el exterior gótico de la Catedral de Gerona *(J. Narciso Roca).* Los monumentos modernos de Gerona *(Id.)*

La Voz del Pirineo. Puigcerdá. — N.º 48. Hoy y ayer *(J. M.ª Martí).*

El Ateneo Tarraconense de la clase obrera, Tarragona.—El Pretorio de Augusto en Tarragona *(B.ª V.ª Hernández Sanahuja).*

La Veu del Montserrat, Vich.—N.os 38-52. Lo culto de María en les Catacumbes *(F. V.).* Cinch días á través de les Albéres, lo Rosselló y Cerdanya *(J. Almera,* Pbre. y *A. Bofill).* L'antiga Tonda *(J. Masferrer,* Pbre.).

El Labriego. Vilafranca del Panadés.—N.º 21. Jochs y Joguinas *(E. Vidal Valenciano).*

Boletín de la Biblioteca Museo Balaguer. Vilanova y Geltrú.—N.os 48-52. Un autógrafo de Pablo Claris *(M. Creus Esther).* Más sobre Pablo Claris *(Id.)*

Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana, Palma de Mallorca. — N.os 87-90. Los cartógrafos mallorquines. Siglo XIV *(G. Llabrés).*

Boletín de la Real Academia de la Historia, Madrid.—Números I-V. Un golpe de Estado hasta aquí desconocido en la historia de Cataluña *(Teodoro Creus).*

Boletín de la Institución libre de enseñanza. Id.-N.os 277-285. Las colonias escolares de vacaciones *(M. B. Cossío).* Notas de una excursión de Zaragoza á Juslibol *(J. L.)* San Miguel de Escalada *(I. Redondo).* San Isidoro de León *(Id.)* La meteorología moderna *(A. Arcimis).* La educación física de la mujer *(A. Sela).*

Boletín de la Sociedad geográfica de Madrid. — Juliol á Octubre. Exposición Universal de Barcelona *(V. de S. T).* El estado de Michoacan de Ocampo en Méjico *(A. Luis de Velasco).*

Euskal-Erria. San Sebastián.—N.os 295-304. Cruces de nuestro suelo *(J. Iturralde y Suit).*

Boletín del Centro Artístico de Granada.— N.os 48-53. Páginas de la reconquista de Granada *(F. de P. Valladar).* Las tumbas de Granada *(B. Hernando).*

La Gaceta Científica. Lima.—N.os 11 y 12 del tomo IV, y 1 del tomo V. Lenguas indígenas.

Revista do Minho. Espozende.—N.os 10-12. Folk-lore alentejano *(A. Thomaz Pires)*. Tradiçoes populares da provincia do Minho *(J. da Silva Vieira)*. Folk-lore minhoto *(Id.)* Costumes populares de Espozende *(Id.)*

Bulletin du Canal Interocéanique. Paris.—N.os 218-223.

Club Alpin Français. Bulletin mensuel. Id.—N.os 7-9. Chronique des Sections.

Polybiblion. Id.—Setembre-Desembre.

Revue des Traditions Populaires. Id.— N.os 10-12. Jeux de l'enfance et de l'adolescence *(L. Bonnemère)*. Les légendes du blason *(R. Stiébel)*. Moeurs et superstitions des Indes orientales et de l'Europe *(Mme. G. M. Murray Aynsley)*. Serments et fédérations *(P. Sébillot)*. Les mines et les mineurs *(Id.)* Formules de souhaits *(P. Sénéquier)*. Coutumes de moisson *(A. Haron)*. Rites et usages funéraires *(Le Carguet)*. Les pourquoi *(F. Marquer)*. Légendes et superstitions préhistoriques *(J. de Laporterie, G. de Mortillet)*. Miettes de Folk-lore parisien *(A. Certeux)*. Notes sur les bohémiens *(P. Sébillot)*.

La Tradition, Id.— N.os 9-12. L'idéogramme de l'âme dans le papillon et la tradition populaire *(Dr. St. Prato)*. Les Russes chez eux *(A. Sinval)*. Les anges et les démons dans la tradition rabbinique *(Coutant Dorville)*. La Toussaint *(Hugues le Roux)*. Livres de divination chez les orientaux *(J. Nicolaïdes)*.

Variétés bibliographiques. Id. — N.os 3-4. Noms donnés aux ricochets, noms de la chiquenaude. Supplément à la Faune populaire; la Chauve-souris, La Taupe *(E. R.)* Les cris de Paris chanson.

Revue Géograpique internationale. Id.—N.° 152. Des courbes de niveau en statistique *(L. L. Vauthier)*. La Vélocipédie et la Géographie *(G. R.)*

Société de Géographie commerciale du Havre. — Juliol-Desembre. Notes sur Ilo-Ilo (Philippines). Note sur la présence de l'industrie paléolithique sur la plage du Havre *(G. Romain)*.

Bulletin de la Société de Géographie de Lille.—N.os 9-11. Vingt jours an Canadà *(Letort)*. La France, l'Angleterre et l'Italie dans la Mer Rouge *(Castonnet des Fosses)*. Excursions de la Société en 1888 *(Un excursionniste)*.

Société Languedocienne de Géographie. Montpellier. — 3.er trim. L'enseignement secondaire à Montpellier *(L. Malavialle)*.

Bulletin de la Société de Géographie de Toulouse. N.os 7-9, Lapérouse *(J. de Lahondès)*.

Société de Géographie de Tours. Revue.—N.° 7. Mr. Théodor Westmark à la côte occidentale d'Afrique *(Th. Westmark)*.

Revue des langues romanes. Montpellier.—Maig-Juny. Contes populaires du Languedoc (*L. Lambert)*. Le peuplier dans les langues romanes */Puitspelu)*.

Explorations Pyrénéennes. Paris.—3.e trim. Souvenirs d'antan *(J. J. Dumoret)*. Les plantes carnivores des Pyrénées *(E. Pée-Laby)*.

Club Alpino Italiano. Rivista mensile. Turín.—N.os 9-12. Due leggende presso Recoaro *(G. Bellucci)*. Disgrazie in montagna.

Bollettino della Societá Africana d' Italia. Nápols. — N.os IX-X.

Giambattista Basile. Id.—N.os 9-12 Canti populari acresi *(A. Julia)*.

Societá meteorologica italiana. Bollettino mensuale. Turin.—N.os IX-XI.

L' Echo des Alpes. Ginebra.—N.° 3. De l'usage des stimulants alcooliques dans les courses de montagnes *(W. Marcet)*. Quelques cabanes du C. A. S. *(A. Cramer)*.

Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins. Munich.—N.os 19-24. Bergbesteigungen in Norwegen *(H. Muhlstadt)*. Zur Kritik neuerer alpiner Unglücksfälle *(K. Schulz, L. Purtscheller)*. Vorgeschichtliche Funde in der Tominz-Grotte in St. Canzian *(F. Müller)*.

Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins. Munich.—Anuari, vol. XIX.

Vol. de VI-474 pág. ab 44 grabats y 22 magnificas ilustracions fora text. Deixant de costat ios articles purament alpinistichs, farém sols esment dels següents folk-lórichs: Hochzeitsbräuche im Eisackthal *(A. v. d. Passer)*, Steirische Hochzeitsbräuche *(J. Krainz)*, Ueber neugesammelte Algäuer Volkssagen *(R. A. Reiser)* y Das Grödenthal *(Dr. G. Alton)*, en qual extensa monografia hi ha també un important capitol dedicat á usos y costums de dita vall ladina.

Oesterreichische Alpen-Zeitung, Viena.—N.os 253-260.

Oesterreichische Touristen-Zeitung. Id. — N.os 19-24. Die zwölf Rauhnächte. *(K. Beer)*.

Mittheilungen der Section für Höhlenkunde des Oesterreichischen Touristen-Club. Id. — N.os 3-4. Die Eisköhle bei St. Blasien *(D. Gallenkamp)*.

Ueber Berg und Thal. Dresde.—N.os 127-130. Prähistorische Funde vom Schlossberge bei Dohna. *(Th. Lange)*.

The Alpine Journal. Londres.—N.° 102. Across the Kabyle Highlands *(F. F. Tucket)*. Exploration of the Caucasus in 1888. The growth and sculpture of the Alps *(T. G. Bonney)*.

The American Journal of Philology. Baltimore.—N.° 35. Notes on the language of the Eastern Algonkin Tribes *(J. Dyneley Prince)*. The Pennsylvania German Dialect *(M. D. Learned)*.

R. A. S.

SECCIÓ OFICIAL

ANUNCIS OFICIALS

TRABALLS DEL MES DE DESEMBRE. — Día 20. — *Lectura* dels següents traballs: «Excursió á Serdanyola, Sant Culgat del Vallés y Vallvidrera», per D. Joseph Castellanos; «Orígen d' algunas costums qu' encara s' conservan y de frases procedents d' antiguas costums», per D. Joseph Brunet y Bellet; y «Una excursió á las ruinas del Castell feudal de Cabrenç y cingles de Talaixá y Sant Aniol», per D. Carles Bosch de la Trinxería, ab exposició de dibuixos y fotografías.—*Junta general ordinaria.*—*Sessió preparatoria* pera la excursió dels

Dias 22 y 23.—*Excursió col-lectiva* al Gorch del Comte, Reminyó, Roca Rossa, Orsavinyá, Montnegre, Vallgorguina, Corredor, Turó de Montal, Lorita, Canyamás, Dosrius y Mataró.

PREMI ALS JOCHS FLORALS.—Per acort de la Junta Directiva y previa invitació del Consistori d' enguany, s ha ofert al meteix com á premi «la col-lecció complerta de las obras publicadas per la *Associació*, luxosament enquadernadas, pera l' autor del mellor Estudi histórich-descriptiu de las festas majors dels pobles de las comarcas compresas en lo antich Reyalme d' Aragó, essent preferit lo qui donga datos de més pobles».

INVITACIONS REBUDAS.—Desde l' aparició de nostre darrer número s' han rebut las següents, que agrahim: del Excm. Sr. Alcalde constitucional de Barcelona, pera las conferencias donadas per lo Professor D. Rafael Erculei en lo Saló de Congressos de la Exposició, los dias 26 y 29 de Setembre prop passat; del Sr. Rector de la Universitat, pera la solemne apertura del Curs académich de 1888 á 1889, lo día 1er d' Octubre prop passat; de la Comissió organisadora del Congrés d' Ingeniería, pera las sessions del meteix, los dias 12 y següents del esmentat mes; de la «Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», pera la sessió en obsequi á D. Anton Cánovas del Castillo, lo 17 id ; de D. Gabriel Lluch y Anfruns, Tinent d' Alcalde del Districte de la Llotja, pera acompanyar lo pendó principal en la professó del 18 id.; de la «Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona», pera la sessió inaugural del any académich de 1888 á 1889, lo dia 10 de Novembre prop passat; del Centre Catalá, pera la id. id. del id., lo 21 id.; de la Joventut Catalana, pera la id. id., lo 24 id.; del Ateneo Barcelonés, pera la id. id. del corrent any, lo día 26 id.; y del Excm. Ajuntament Constitucional de Barcelona pera la solemne clausura de la Exposició Universal, lo día 9 del corrent Desembre.

Barcelona 31 de Desembre de 1888.

Lo Secretari,

SIMON ALSINA Y CLOS.

DIRECCIÓ DE PUBLICACIONS

AVÍSOS

—Ha eixit ja á llum la obra de D. Cels Gomis, *Meteorologia y Agricultura populars*, que forma lo volúm V de la *Biblioteca folklórica catalana*, editada per l' Associació.

S' han repartit ja als senyors socis residents los *Vals* ó contrasenyas pera poder recullirla ab rebaixa de 25 per 100 sobre lo preu general, en la llibreria de D. Alvar Verdaguer (Rambla del Mitj, 5).

Los que no hajan rebut l' esmentat *Val*, aixís com los senyors socis delegats, se servirán reclamarlo á la Direcció y Administració (Portaferrissa, 13, 3.er, dreta), hont també se 'ls entregará l' obra, si ho prefereixen.

—Tots los Srs. Suscriptors que vulgan fer enquadernar lo present tomo del *Butlletí* ab las bonicas cobertas dels anys passats, haurán de deixarlo en la llibreria Verdaguer *abans del 31 del prop vinent Janer improrogablement.*

Barcelona 15 de Desembre de 1888.

Lo Director de publicacions,

R. Arabia y Solanas.

COMUNICAT

Barcelona 22 d' Octubre de 1888.

Sr. D. Ramon Arabia y Solanas, *Director de publicacions de la* «Associació d' excursions Catalana»

La Garriga.

Estimat amich y benvolgut consoci: vingut á Barcelona pera visitar vostra hermosa ciutat y sa admirable Exposició, tinch lo sentiment de no trobárvoshi, més en lo *Butlletí* número 117-120 de nostra Associació he llegit un remitit rectificatiu del coronel D. Leandre Delgado, que m' ha deixat en extrém sorprés.

Efectivament, may he tingut la pretensió de *descubrir* un aflorament granitich en las montanyas que s' troban al S. d' Andorra, puig que á est propósit dich: «*puig no m' ha sigut possible encara comprobar si per algú altre s' ha senyalat l' important aflorament granitich de que parlo*». Lo que ha motivat l' equivocació del Sr. Delgado es l' haver jo dit en l' article de referencia:... «*lo descubriment d' una cadena granitica molt elevada*»: ara bé, la paraula *descubriment* s' aplica á la montanya, no baix lo punt de vista *geológich*, sino *topográfich*, puig jo no m' ocupo de la *constitució* de las montanyas sino de *llurs posicions y altituts.*

Sempre vostre de cor,

Lo Comte de Saint-Saud.

BIBLIOTECA

PERIÓDICHS NOUS.—S' ha rebut *El Ateneo Obrero de Badalona*, qual visita agrahím.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA.—Segueix la llista dels rebuts fins al día 31 del corrent Desembre:

De D. Ramon Arabia y Solanas: **1713** *K. F. Koehler's Antiquarium Katalog N.° 471 (Folk-Lore)* — Leipzig, Koehler, 1888; **1714** *Catálogo Oficial especial de España (Exposición Universal de Barcelona, 1888)*—Barcelona, Suc. de N. Ramirez y C.ª, 1888; **1715** *Reglamento del Jurado de la Exp. Univ. de Barcelona*—Id., Id., 1888.

Del «Consistori dels Jochs Florals de Barcelona»: **1716** y **1717** *Jochs Florals de Barcelona, 1888*—Barcelona, la Renaixensa, 1888 (2 vol.)

De D. Teodoro Creus: **1718** *Un golpe de Estado hasta aqui desconocido en la Historia de Cataluña*, per lo donador—Madrid. Fortanet, 1888.

De D. Miquel Cuní y Martorell: **1719** *Insectos observados en los alrededores de Barcelona*, per lo donador—Madrid, Anales de la Sociedad Española de Historia Natural, 1888.

De la Excma. Diputación Provincial de Barcelona: **1720** *Presupuesto ordinario de Gastos é Ingresos de la provincia de Barcelona para el año económico de 1888 á 1889*—Barcelona, Casa provincial de Caridad, 1888.

Del Instituto Geográfico y Estadístico, de Madrid: **1721** *Equivalencias entre las pesas y medidas usadas antiguamente en las diversas provincias de España y las legales del sistema métrico-decimal* —Madrid, Impr. de la Dirección, 1886; **1722** *Resumen de los trabajos hechos para la determinación del metro y kilógramo internacionales desde Julio de 1879 hasta Diciembre de 1883*—Id., 1883; **1723** *Memorias del Instituto Geográfico y Estadístico*, tomo VI—Id., 1886; **1724** Id., tomo VII—Id. 1888; **1725** *Reseña geográfica y estadística de España*—Id., 1888; 24 fullas del *Mapa de España á la escala de* $^1/_{50\,000}$, á saber: **1726** *Lillo* (659), **1727** *Turleque* (686), **1728** *Orgaz* (685), **1729** *Talavera de la Reina* (627), **1730** *Torrijos* (628), **1731** *Galvez* (656), **1732** *Navalmorales* (655), **1733** *Navahermosa* (684), **1734** *Las Guadalerzas* (711), **1735** *Navamorcuende* (602), **1736** *Quintanar de la Orden* (688), **1737** *Madridejos* (712), **1738** *Alcázar de San Juan* (713), **1739** *La Alameda de Cervera* (739), **1740** *Campo de Criptana* (714), **1741** *Villarrubia de los Ojos* (737), **1742** *Villarta de San Juan* (738), **1743** *Malagón* (736), **1744** *Retuerta* (710), **1745** *Villarrobledo* (740), **1746** *Espinoso del Rey* (683), **1747** *Piedrabuena* (759), **1748** *Sotuélamos* (763), **1749** *Espinoso del Rey* (683).

De la «Revista Popular»: **1750** *Almanaque de los Amigos del Papa para 1889*—Barcelona, Libr. y Tip. Católica, 1888.

De D. Joan Serra y Sulé: **1751** *Biblioteca artística literaria de l' Arch de Sant Martí*, vol. IV—Barcelona, F. Giró, 1888.

De D. J. da Silva Vieira: **1752** *Materiaes para a historia das tradicções populares do Concelho d' Espozende*, per lo donador—Espozende, 1888.

De «Societatea Geografică Română», de Bucuresti: **1753** *Dictionar Geografic al judetului iasi*, per C. Chirita—Bucuresti, Socecŭ et Teclu, 1888.

De D. Jascinto Verdaguer, Pbre.: **1754** *Patria*, per lo donador—Barcelona, F. Giró, 1888.

De D. Lluís Mariano Vidal: **1755** *Reseña geológica y minera de la Provincia de Gerona*, per lo donador—Madrid, M. Tello, 1886.

De D. Pere Vidal: **1756** *Guide du touriste et de l' archéologue dans la Cathédrale et le Cloître d'Elne*—Perpignan, Impr. de l'Indépendant, 1888; **1757** *Recherches relatives à l'histoire des Beaux-Arts et des Belles-Lettres en Roussillon depuis le XIe siècle jusqu'au XVIIe*; **1758** *Etude historique sur le prieuré de Marcevol*—Perpignan, Ch. Latrobe, 1888; totas tres obras per lo donador.

Del Rev. Dr. D. Jaume Almera, Pbre.: **1759** *Mapa geológico y topográfico de la provincia de Barcelona*, á la escala de $^1/_{100{,}000}$ per lo donador—Barcelona, E. Brossa, 1888.

De la «Associació Catalanista d' excursions científicas», de Barcelona: **1760** *Acta de la sessió pública inaugural del any 1888*—Barcelona, La Renaixensa, 1888.

De D. J. Dalmases Gil: **1761** *Patria y Unió*, discurs per lo donador—Sabadell, J. Comas, 1888.

De D. Cels Gomis: **1762** *Meteorología y Agricultura populars*, per lo donador—Barcelona, Miró y Companyía, 1888.

De D. Ildefons Igual, de Olot: **1763** Dos fullas ab *dibuixos de objectes prehistórichs* de dita comarca, descoberts per lo donador, y explicació dels meteixos.

De D. Arthur Osona: **1764** *Goigs de Nostra Senyora de la Quart* (2 ex.)—Berga, Q. Casals.

De D. Manuel Presas: **1765** *¿Per qué som catalanistas?* discurs per lo donador—Sabadell, J. Comas, 1888.

De la «Asociación de Arquitectos de Cataluña»: **1766** *Revista de la Sociedad Central de Arquitectos*, número extraordinario en conmemoración del segundo Congreso nacional de arquitectos—Madrid, R. Fe, 1888.

De D. Domingo Torrent y Garriga, de Manlleu: **1767** *Formulario de Capitulaciones matrimoniales y testamentos*, per lo donador—Vich, R. Anglada, 1888.

De D. Gayetá Vidal de Valenciano: **1768** *El Excmo. Sr. Dr. don Manuel Milá y Fontanals, reseña biográfica*, per lo donador—Barcelona, Suc. de N. Ramírez y C.ª, 1888, (2 ex.)

SECCIÓ DE NOTICIAS

DISTINCIONS.—En la última Exposició Universal de Barcelona la ASSOCIACIÓ ha sigut objecte de distincions honrosíssimas, aixís de las Autoritats com de personas nacionals y estrangeras que han vingut á estudiar nostre Certámen. Sería llarch lo enumerarlas, pero creyém del cas fer esment de la alta honra que va merèixer per part de SS. AA. RR. la Infanta D.ª Isabel, Princep de Baviera é Infanta D.ª Pau, al ésser invitat nostre President á sentarse en llur taula, en la qual, apart de las personas del alt servey de aquellas, y de algunas de llur intimitat, sols hi tinguéren assiento los Srs. Presidents de la Real Academia de Ciencias y Arts, de la Academia de Jurisprudencia y dels dos Foments del Institut del Traball Nacional y de la Producció Espanyola d' aquesta ciutat. Sas Altesas se mostráren sumament coneixedoras dels fins de la ASSOCIACIÓ y mostráren viu interés per la prosperitat de la meteixa.

RESTABLIMENT.—Tenim la satisfacció de manifestar á nostres llegidors que ha entrat ja en convalescencia de la malaltía que fa temps venia patint y en la qual tingué darrerament una grave recayguda, nostre Director D. Ramon Arabia y Solanas.

DICCIONARI.—Havém rebut lo prospecte del «Diccionario geográfico, estadístico, etimológico, histórico, artístico, biográfico, industrial y mercantil, etc., de la provincia de Lérida», que va á publicar nostre il-lustrat consoci y bon amich D. Joseph Pleyan de Porta, cronista de Lleyda. Donada la competencia del autor, no vacilém en recomanar encarescudament dita obra á tots nostres llegidors.

La ASSOCIACIÓ D' EXCURSIONS CATALANA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* de son BULLETÍ, deixant íntegra la responsabilitat dels traballs firmats als respectius autors.

Barcelona 15 de Desembre de 1888.—Per tot lo no firmat,

Lo Director —R. ARABÍA Y SOLANAS.

Tip. dels Successors de N. Ramirez y C.ª—Barcelona.

BIBLIOTECA
DEL
CENTRE EXCURSIONISTA
DE
CATALUNYA

R. 1619

BIBLIOTECA
DEL
CENTRE EXCURSIONISTA
DE
CATALUNYA

M-4
19.05(46.71)(05) But
R. 19.485